

Нацыянальны навукова-асветны цэнтр
імя Францыска Скарыны
пры Міністэрстве адукацыі
Рэспублікі Беларусь

БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA

13

Грамадскія ідэалы:

нацыянальныя традыцыі,
сучасны стан,
погляд у будучыню

Матэрыялы навуковай
канферэнцыі

Мінск

26–27 лістапада 1998 г.

УДК
ББК
Г

Серыя заснавана ў 1993 годзе

Рэдакцыйная калегія

доктар філасофскіх навук
Уладзімір Конан,

доктар філасофскіх навук
Мікалай Крукоўскі,

кандыдат філалагічных навук
Любоў Уладыкоўская-Канаплянік
(галоўны рэдактар)

ПРАДМОВА

Неабходнасць вывучэння праблемы ідэалаў сучаснага беларускага грамадства відавочная. Яна вынікае, па-першае, з таго, што асоба без арыентацый на пэўны сацыяльны ідэал не здольная на канструктыўную і актыўную грамадскую і грамадзянскую пазіцыю і, як правіла, немінуча дэградуе. Па-другое, дзяржаўная ідэалогія, каб эфектыўна накіроўваць людскую супольнасць на здзяйсненне нацыянальна важных задач, мусіць улічваць існуючыя і магчымыя грамадскія ідэалы. Важна ўсвядоміць тыя з іх, якія існавалі ў беларусаў і ў суседніх народаў, каб выбраць і прапагандаваць найбольш адпаведныя нацыянальнай культурна-гістарычнай традыцыі, рэальныя і эфектыўныя для выхаду грамадства на больш высокі ўзровень духоўнасці і цывілізаванага жыцця — прычым найкарацейшым шляхам. Пошук ідэалаў асабліва ўласцівы сучаснаму грамадству — зняверанаму, разгубленаму, без памяці аб мінуўшчыне і дакладнага ўяўлення таго, што трэба рабіць і куды ісці.

Аптымізм, сілу, прагу жыцця чалавеку нясуць вера і веданне, што ён — частка вялікага цэлага, зладжанага і гарманічнага, частка не біялагічнай папуляцыі, а нацыі з мінулым і будучыняй. Апора на традыцыю дазваляе захаваць пераемнасць, забяспечыць прамую перадачу назапашанай мудрасці ад бацькоў да дзяцей, каб пошук ідэалаў кожнага новага пакалення не пачынаўся спачатку. Суаднясенне сябе з пэўнай культурай і разуменне свайго пэўнага месца ў гісторыі фарміруе не толькі нацыянальную і грамадзянскую свядомасць, патрыятызм, але і гартуе нацыянальную волю, без якой праблемным становіцца само дзяржаўнае будаўніцтва.

Сучаснаму беларускаму грамадству, відавочна, не стае той цвёрдай сістэмы ідэйна-маральных каардынат, якая б забяспечвала крытэрыі сацыяльнага і індывідуальнага выбару, упэўненасць у справядлівасці той ці іншай пазіцыі, урэшце, унутраны спакой і камфорт. Ідалапаклонства (рэлігійнае сектанцтва, праявы масавай культуры і адсутнасць імунітэту ў іх успрыманні, асабліва сярод моладзі) вядзе да разбурэння асобы. Захапленне ўсёдазволенасцю падрывае асновы сям'і. Прапаганда чужых беларускай зямлі ідэалаў вядзе ўрэшце і да сацыяльна-эканамічных катастроф.

Духоўны вакуум вельмі небяспечны. Ён выклікае масавы псімізм і псіхозы, зніжае жыццяздзейнасць грамадства, стварае ўмовы для яго дэзінтэграцыі, узнікнення ідэй, якія дэстабілізуюць грамадства. Асабліва небяспечны ён для маладога пакалення, дзяцей, у якіх не выпрацаваны імунітэт да цынізму, пошласці, да дрэнных праяў масавай культуры, дзе прапагандуюцца забойствы, парнаграфія, наркаманія, культ сілы, калі пад увагу бярэцца толькі неабходнасць звяртацца на мацнейшага,

што, па сутнасці, адпавядае фашысцкай канцэпцыі жыцця. Агрэсія не можа выклікаць любові ці талерантнасці. Адсутнасць устаноўкі на добрае, прыгожае, вечнае, спароджаная размытасцю ідэалаў сучаснасці, робіць любы выхаваўчы працэс неэфектыўным.

Высокі ідэал, высакародная ідэя даюць чалавеку не толькі вялікую сілу вытрымаць і здзейсніць дзеля іх многае, пераадолець сацыяльную апатыю праз актыўнае імкненне да праўды, красы, справядлівасці, парадку, але і надзяляюць нас разуменнем бязмежнасці гэтай сілы. Ідэалы захоўваюць чалавечую годнасць, без якой мы губляем самае важнае, жывяць альтруізм, бескарыслінасць, самаахвярнасць, самаабмежаванне, спагаду, спачуванне, добразычлівасць, прынцыповасць, сумленнасць — лепшыя чалавечыя якасці. Чалавек, на жаль, не анёл, а свет, поўнячыся злом, рانیць нас штохвілінна. Ідэалы арыентуюць нас на Дабро, дапамагаюць ацаніць свае ўчынкі і навакольныя падзеі і факты.

Без мары, надзеі, жадання, узору, без аптымізму што чакае народ? Заняпад, дэградацыя. Нацыя, здольная на калектыўнае мысленне, на памяць аб традыцыях, на канструктыўныя мэты і задачы, на ідэалы, мае сваё жыццёвае прызначэнне і адпаведна перспектыву. Менавіта ідэалы з'яўляюцца апорай пры вызначэнні нацыянальных інтарэсаў, беларускай ідэі, пры набывіцці маральнага вопыту, талерантнасці, чалавечага паразумення і збліжэння. Нам усім трэба шукаць выйсце з маральнага, духоўнага, псіхалагічнага тупіка, а ў трэцяе тысячагоддзе ўвайсці з ясным усведамленнем сваёй будучыні, якая адпавядала б нашым ідэалам. Пошукі духоўнасці праз актуалізацыю ідэалаў могуць стаць галоўнай мэтай у развіцці беларускай нацыі XXI ст.

Узаемазалежнасць духоўнага стану асобы, грамадства і эканамічнай сітуацыі ў краіне бачылася і аўтарам навукова-творчага калектыву, які ў складзе дактароў навук (М. Крукоўскі, У. Конан) і кандыдата філалагічных навук (Л. Уладыкоўская-Канаплянік) пачаў распрацоўваць праблему «Грамадскія ідэалы Беларусі» ў 1995 г. на базе Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны. Зразумела, што ім пры абмежаванасці ў сродках немагчыма было ахапіць пастаўленую праблему цалкам. Не ахапілі яе паўнаты і кірункі, прапанаваныя для абмеркавання на Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі «Грамадскія ідэалы: нацыянальныя традыцыі, сучасны стан, погляд у будучыню», якая была арганізавана Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны сумесна з Беларускай універсітэтам культуры і праведзена 26–27 лістапада 1998 г.

З увагі на амаль поўную адсутнасць гатовых распрацовак апошніх гадоў і вядомую састарэласць ранейшых кожнае даследаванне па праблеме ідэалаў сучаснага беларускага грамадства і асобных яго пластоў будзе вызначацца і актуальнасцю, і навізнай, спрыяць акрэсленню сацыяльна-маральных арыентацый людзей, а гэтым — павышаць агульны ўзровень нашай духоўнасці і ствараць беларускую перспектыву.

Любоў Уладыкоўская-Канаплянік

ПЛЕНАРНАЕ
ПАСЯДЖЭННЕ

Мікалай Крукоўскі
(Мінск)

Уладзімір Конан
(Мінск)

Сямён Падокшын
(Мінск)

Аляксандр Потупа
(Мінск)

Любоў
Уладыкоўская-Канаплянік
(Мінск)

Мікалай Крукоўскі (Мінск)

САЦЫЯЛЬНЫ ІДЭАЛ І БЕЛАРУСКАЯ ІДЭЯ (ДА ПАСТАНОЎКІ ПРАБЛЕМЫ)

І святло ў цемры свеціць,
І цемра не агарнула яго.

Іаан

Беларусь у імгле... Некалі так было сказана Уэлсам пра ленінскую Расію. І вось вядомы журналіст паўтарыў неяк тыя змрочныя словы, адрасуючы іх ужо і Беларусі. Глыбокая цемра бездухоўнасці і галечы ахапіла нашу шматпакутную краіну. Стала цёмна і ў нашых галовах. Нават людзі, якія шчыра жадаюць рэспубліцы і яе народу добра, змушаны дзейнічаць сёння амаль што вобмацкам і ў сваіх пошуках выйсця, акрамя эканомікі, нічога не бачаць. Усе мы выйшлі ў гэтым сэнсе, на жаль, з цеснага Марксавага шыняля. Але, як даўно ўжо было сказана, не хлебам адзіным жывы чалавек. І эканоміка залежыць ад духу, варта параўнаць хоць бы той жа пасляваенны, куды больш жахлівы эканамічны развал з цяперашнім. Толькі тады былі яшчэ нейкая вера і надзея, была хоць і ілюзорная, ілжывая ў сваёй аснове, але духоўнасць, хоць і прывідная, але ідэалы, што ў суме сваёй дапамагло неяк выйсці з пасляваеннай разрухі. Сёння ж, сапраўды, траха не беспрасветная імгла...

Адзін з прарокаў беларускай нацыянальнай ідэі, выдатны філосаф Ігнат Канчэўскі, больш за семдзсят год таму назад пісаў наступнае: «Нашы часы — часы агульнай забытанасці, часы паўстання праменных быццям ідэалаў і іх канечнага знікання праз нядоўгі час. Тое, што раней здавалася чыстым і светлым, штодзённа аплятаецца жыццёвым брудам і пылам. Так знікаюць праменныя ідэалы, пакідаючы распач і безнадзейнасць. У такія часы адзінокая чалавечая душа шукае, пераглядаючы ўсё тое, што здавалася каштоўным, святым і жаданым». Словы тыя і сёння зноў, у дні найвялікшых расчараванняў і пакут, гучаць для нас з асаблівай вострынёй. А тым болей вострае ўзнікае пытанне, куды ж нам ісці, на якое святло арыентавацца, каб выбрацца з навакольнай злавеснай цемры? Дзе тое каштоўнае, святое і жаданае, дзе тыя новыя, як кажа Канчэўскі, праменныя ідэалы, што павінны паказаць кірунак руху і асвятліць нам дарогу наперад? Ці, можа, увогуле адкінуць іх убок, замяніўшы толькі шкурна-прыватнымі інтарэсамі, як, на жаль, думваюць сёння многія? Зразумела, што гэта вялікая праблема і адным, што называецца, махам яе не вырашыць, ды яно і немагчыма без правільнага разумення не толькі сучаснасці, але і адносна далёкага мінулага. Карані сучаснасці крыюцца

заўсёды ў мінулым. Таму перш чым глядзець уперад у пошуках жаданага святла, азірнёмся на момант назад, у гэтае мінулае, каб зразумець нашу сённяшнюю няшчасную сучаснасць.

Сучаснасць, як вядома, уяўляе сабою ўвогуле толькі пэўную фазу працэсу гістарычнага развіцця, кропку паміж мінулым і будучыняй, і зразумець яе сутнасць і сэнс, а тым болей ролю ў ёй ідэалу, можна толькі на фоне ўсяго працэсу ў цэлым. Таму гісторыя чалавецтва і яго культуры, і асабліва законы, што рухаюць яе, ужо з антычных часоў прыцягвалі ўвагу пераважна філосафаў. На працягу блізка трохтысячагадовай гісторыі філасофскай думкі перад намі выразна выступаюць у асноўным тры такія канцэптуальныя версіі, цесна звязаныя паміж сабой. Згодна з першай з іх і, мабыць, самай старажытнай, гісторыя ідзе па кругу, рэгулярна паўтараючыся праз пэўны адрэзак часу (індыйцы, піфагарэйцы і Эклезіяст). Згодна з другой, ужо значна пазнейшай канцэпцыяй, гістарычны прагрэс здзяйсняецца па бясконца ўзыходзячай прастай лініі (філосаф-асветнік Кандарсэ). І, нарэшце, трэцяя з іх, як бы аб'ядноўваючы сабой дзве папярэднія, параўноўвае лінію гістарычнага прагрэсу са спіраллю ці, калі спраектаваць спіраль на плоскасць, з нейкім падабенствам сінусоіды (дарэчы, калі спіраль тут адыгрывала ролю хутчэй метафары, то сінусоіда дае магчымасць далейшага строга матэматычнага ўжо, хоць і спрошчанага, мадэлявання праблемы).

Гэтая апошняя канцэпцыя ў чыста лагічным аспекце найбольш адпавядае Ісціне хоць бы ўжо таму, што ўяўляе сабою дыялектычнае адзінства, гегелеўскі сінтэз дзвюх папярэдніх канцэпцый, выступаючых тут як тэзіс і антытэзіс, як крайнія пункты погляду. І вядома яна была таксама з часоў Эмпедокла і Платона, атрымаўшы глыбокае лагічнае абгрунтаванне ў філасофіі Гегеля і асабліва ў яго славурых «Лекцыях па эстэтыцы». Канкрэтна ж эмпірычнае пацвярджэнне яна атрымала значна пазней у працах О. Шпенглера¹, А. Тойнбі² і асабліва П. Сарокіна³, прадэманстраваўшы здзіўляюча дакладнае супадзенне абстрактна-тэарэтычнага мыслення з вынікамі канкрэтна-эмпірычнага назірання. Цікава, што канцэпцыя гэта выдатна пацвярджаецца і сучаснымі сістэмна-кібернетычнымі метадамі, як было паказана нашымі распрацоўкамі 60–80-х гг. у галіне эстэтыкі і мастацкай культуры.

Кіруючыся, у прынцыпе, азначанай канцэпцыяй, хоць і не столькі ў лагічнай, колькі ў інтуітыўна-эмпірычнай яе форме, Шпенглер і высунуў сваю славетную думку аб «заныпадзе Еўропы», згодна з якой еўрапейскае грамадства і яго культура ўжо з канца XIX ст. развіваецца па сыходнай галіне адной з «хваль» тае сінусоіды (асабіста ён, праўда, прыпісваў тым хвалям цалкам самастойнае, узаемна не звязанае паміж сабой існаванне, так што сінусоіды

¹ Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск, 1993.

² Тойнби А. Постигение истории. М., 1991.

³ Сарокин П. Человек, цивилизация, общество. М., 1992.

ў яго, па сутнасці, і не было). З гэтым пагаджаліся пазней і Тойнбі, і Сарокін, а Бярдзьеў, напрыклад, як і Генон ⁴, увогуле лічыў, што азначаны «заныпад Еўропы» распачаўся ўжо ледзьве не ў познім сярэднявеччы. Асноўныя рысы гэтага «заныпаду» характарызуюцца секулярызацыяй царквы, агульным зніжэннем духоўнасці, ростам індывідуалізму, распадам маральных сувязей паміж людзьмі і расколам грамадства на актыўна процістаячы сацыяльныя групы, што былі тэарэтычна акрэслены Марксам як класы, а Артэга-і-Гасэтам пазней — як эліта і натоўп.

Тое, што грамадства і яго культура могуць перажываць заныпад і разлажэнне, было заўважана яшчэ ў часы Рэфармацыі, і тады ж пачаліся спробы актыўна процістаяць ім і практычна, у сацыяльна-палітычным плане, што выявілася ў шэрагу буржуазных рэвалюцый. Характэрна, што тыя раннія буржуазныя рэвалюцыі, пачынаючы з вялікай сялянскай вайны ў Германіі і заканчваючы Амерыканскай рэвалюцыяй, здзяйсняліся згодна з рэлігійнымі ідэаламі абноўленага першапачатковага хрысціянства з уласцівай яму арыентацыяй на высокую мараль і духоўнасць абсалютнага, Боскага тыпу. Рэвалюцыі гэтыя далі магутны штуршок для развіцця і ўзмацнення, уключаючы і эканоміку, такіх еўрапейскіх нацыянальных культур, як англійская, нямецкая і амерыканская. Водгукі тых грандыёзных сацыяльных працэсаў, дарэчы, дакацілася ў свой час і да Вялікага княства Літоўскага, увасобіўшыся ў ідэалах Рэфармацыі і Адраджэння і абумовіўшы яго агульны росквіт падчас скарынінскай эпохі. Усё гэта было пераканаўча паказана М. Вэберам у яго славетнай рабоце «Прагэстанцкая этыка і дух капіталізму» ⁵. Пра тое ж не раз пісаў і В. Зомбарт, падкрэсліваючы, што і капіталізм таксама меў некалі свой дух. Сёння пра гэты дух як пра дух дэмакратычнага капіталізму і справядлівасць як сумленнасць цікава пішуць амерыканцы М. Новак і Дж. Ролз.

Аднак у некаторых рэгіёнах Еўропы тыя адраджэнскія працэсы аказаліся затарможанымі па прычыне пэўных асаблівасцей гістарычнага развіцця і сацыяльных, у прыватнасці, кампрамісаў, як, напрыклад, у Францыі часоў Людовіка XIV. Чарговыя, спозненыя спробы пераходу на ўзыходзячую лінію прагрэсу рабіліся ў абставінах распачатага спаду колішняга духоўнага ўзлёту, што быў так характэрны для эпохі Рэфармацыі. У перыяд асветніцтва ўжо рэзка інтэнсіфікуюцца працэсы секулярызацыі і «матэрыялізацыі» духоўнай культуры (Шпенглер увогуле называў гэта пераходам культуры ў стан цывілізацыі, падобным пераходу жывога арганізма ў мёртвы механізм). Напрыклад, у «Грамадскім дагаворы» Ж.-Ж. Русо, гэтым евангеллі Французскай рэвалюцыі, на месца Боскага суверэнітэту як вышэйшай інстанцыі ісціны і дабра ставіцца фактычна толькі безапеляцыйны суверэнітэт народа. Да чаго можа прывесці гэтка суверэнітэт, выразна паказала Французская рэвалюцыя. У руках такіх яе дзеячаў, як якабінцы, ужо з самага пачатку ўзнісшыя па свайму

⁴ Генон Р. Царство количества и знамение времени. М., 1994.

⁵ Вебер М. Избр. произв. М., 1990.

сэнсу ідэалы Свабоды, Роўнасці і Братэрства сталі грунтавацца не на аўтарытэце Бога, як найвышэйшай духоўнай інстанцыі, а на аўтарытэце гіляціны. І хоць Рабесп'ер, асабіста чалавек безумоўна сумленны, быццам спахапіўшыся, спрабаваў утварыць спецыяльным рашэннем Канвента культ Вярхоўнай Істоты, каб неяк апраўдаць і адуховіць развязаны ім крывавы тэрор, гэта не магло ўжо дапамагчы. Грамадства імкліва пакацілася ўніз, як пакацілася праз некаторы час пад нажом гіляціны і галава самога Рабесп'ера. Зрэшты, і тая Вярхоўная Істота задумана была толькі як увасабленне чалавечага, а не Боскага розуму, і глыбока сімвалічным аказаўся факт, што ролю тае Істоты адыграла перад узбуджаным Канвентам аголеная кафэшантанная спявачка Тэрэза, толькі злёгка захінутая ў трохколерны рэспубліканскі сцяг. Павучальная трагікамічная гісторыя Французскай рэвалюцыі і яе наступстваў добра вядомая, і ўжо Напалеон, апярэджваючы Гегеля, выдатна ахарактарызаваў яе славытым афарызмам: *du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas* (ад вялікага да смешнага адзін крок). Гэтых слоў, як вядома, не цураўся пазней і Маркс, не падазраючы, што і яго вучэнне некалі спасцігне аналагічны лёс.

На далейшым шляху гісторыі таксама неаднаразова з'яўляліся людзі, незадаволеныя такім яе ходам і адчуваўшыя патрэбу неяк яго змяніць. Але і яны не маглі ўзняцца ў сваім разуменні гісторыі вышэй суверэнітэту народа, абাপіраючыся не столькі на абсалютную рэлігійную мараль, колькі на сацыяльна абумоўленыя адносныя, сітуацыйныя па сваёй сутнасці, хоць і са спасылкамі на хрысціянства, маральныя ўстаноўкі, як тое здарылася, напрыклад, з сацыялістамі-ўтапістамі тыпу Сен-Сімона, Оўэна і Фур'е. А за імі праз Феэрбаха, як бы ілюструючы сабой гэту лінію пераходу ад арганізма да механізма, да матэрыялістычнага, паводле Генона, «зацвярдзення» культуры, на гістарычную арэну выступаюць такія мысліцелі і дзеячы, як Маркс і крыху пазней за яго — Ніцшэ. Будучы, як сапраўдныя сыны свайго часу, ваяўнічымі бязбожнікамі і матэрыялістамі, яны стварылі светапоглядныя сістэмы, што даведзены былі іх куды менш таленавітымі і разумнымі паслядоўнікамі да вынікаў яшчэ больш жажлівых, чым якабінскі тэрор, да вынікаў, што ўвасобіліся ў такіх сацыяльных з'явах, як балышавізм і фашызм. Нездарма ж менавіта Ніцшэ ўрачыста аб'явіў у свой час, што «Бог памёр». Калі Русо надзяляў суверэнітэтам народ яшчэ як цэласны сацыяльны арганізм, грэбліва адкідаючы тое, што ён азначаў як *populace*, г. зн. чэрнь, то і Маркс і Ніцшэ грунтавалі свае сацыяльныя і палітычныя ідэалы фактычна на гэтай апошняй. Для Маркса такой асновай з'яўляўся пралетарыят, сама лацінская назва якога гаворыць за сябе, а для Ніцшэ — зусім ужо асацыяльны, хоць і апрануты ў арыстакратычныя шаты, індывід, расава чыстая «светлавалосая бестыя», надзеленая якасцямі звышчалавека і адкінуўшая ўжо не толькі рэлігійную, але і любую мараль увогуле. І той і другі ў выніку арыентаваліся ўжо не на духоўныя прынцыпы, а на грубую матэрыяльную сілу, амаль што цалкам супадаючы ў форме палітычнай яе рэалізацыі — бязлітаснай дыктатуры. Палітычнае ўвасабленне ніцшэанства — фашызм, імкліва ўспыхнуўшы злавесным фасфарычным бляскам

у Германіі 30-х г. і памкнуўшыся распаўсюдзіцца па еўрапейскаму кантыненту, быў, як вядома, спынены супольнымі высілкамі аб'яднаных народаў Еўропы, паспеўшы, тым не менш, нарабіць гіганцкую колькасць пачварных злачыстваў. З Марксам і яго вучэннем справа аказалася намнога складаней і горш.

Згодна з прынятай тут трэцяй з азначаных вышэй канцэпцыяй, кожная гістарычная эпоха, нагадваючы сабою чарговую хвалю на сінусаідальнай лініі развіцця чалавецтва, пачынаецца звычайна з ідэалу і перавагі духоўна-ідэальнага фактару над матэрыяльным ва ўсім сацыяльным і культурным жыцці грамадства (тую фазу Сарокін называў не вельмі ўдала ідэацыянальнай). Заканамернасць носіць усеагульны характар і знайшла сабе, дарэчы, своеасаблівае адлюстраванне ў вядомай народнай прымаўцы, згодна з якой і дарога ў пекла вымашчана добрымі намерамі. Нават Маркс, таксама прэтэндуючы на адкрыццё новай гістарычнай фармацыі — сацыялізму, становіўся часам насуперак свайму матэрыялізму на ідэалістычныя пазіцыі, пра што сведчаць хоць бы такія яго выказванні, як вядомае параўнанне архітэктара з пчалой або славыты 11-ты тэзіс аб Феербаху, пра што некалі пісаў і Бярдзьеў. А Энгельс адзначаў нават падабенства рабочага руху да дзейнасці ранніх хрысціян, што нямала бянтэжыла пазнейшых марксісцка-ленінскіх «навуковых атэістаў». І сапраўды, у марксізме нярэдка сустракаюцца чыста хрысціянскія палажэнні, нахштальт тэзіса «хто не працуе, той не есць», выказанага некалі апосталам Паўлам. Усё гэта дало ў свой час падставу А. Тойнбі ахаарактарызаваць марксізм як адну з хрысціянскіх ерасей, а С. Булгакаву — аб'явіць нават самаго Маркса рэлігійным мысліцелем.

Але сапраўднай рэлігіі тут амаль што не было, а было пакланенне фальшывым ідалам і кумірам зусім неідэальнай, недучоўнай прыроды. Супраць такой, у прынцыпе, магчымасці ўжо ў даўнія часы энергічна папярэджвалі і пратэставалі як старазапаветныя прарокі, так і хрысціянскія апосталы і айцы царквы, заклікаючы не верыць новым ілжэпрарокам і не пакланяцца такім кумірам і ідалам, хоць пазней, на жаль, і тое збылося ў Расіі амаль што ў літаральным сэнсе слова, калі ўспомніць усё яшчэ існуючы там культ асобы Леніна і амаль што рэлігійнае пакланенне ягонай дагэтуль не пахаванай муміі.

У сапраўднасці ўся тая квазідучоўнасць марксізму і яго ідэалаў мела ілюзорны, прывідны характар, аб чым і самі яго заснавальнікі міжвольна прагаварыліся ўжо ў першым радку славытага «Маніфеста камуністычнай партыі». Камунізм з усімі яго абяцанымі дабротамі аказаўся сапраўды толькі прывідам: духоўныя яго ідэалы, заснаваныя на матэрыялізме і ваяўнічым атэізме, былі чыстай утопіяй, і адзінай рэальнасцю стала ўстаноўка на матэрыяльную сілу і амаральны таталітарна-дыктатарскі прымус, што і паказала выразна марксісцка-ленінская версія яго ў расійскім балышавізме, дзе тая прывіднасць вельмі хутка перарасла ў свядомае крывадушнае ілганне, каб замаскіраваць жахлівыя рэальнасці Курапатаў і архіпелага ГУЛАГ.

Расійскі балышавізм увагуле па сутнасці сваёй быў складанай з’явай, утварыўшыся на базе злавеснага спалучэння расійскай ментальнасці «бесов», з такой пераканаўчай сілай апісанай Дастаеўскім і арыентаванай на насілле і тэрарызм (варта ўспомніць такіх выдатных прадстаўнікоў расійскай інтэлігенцыі, як анархіст Бакунін, з яго культам стыхійнага бунту, або Чарнышэўскага, які клікаў Расію «к топору»), і еўрапейскага марксізму, які таксама лічыў насілле бабкай-павітухай гісторыі. Усё гэта, трапіўшы на глебу адвечнай яшчэ з часоў Івана Грознага халопскай псіхалогіі цёмных народных мас, і дало ў выніку тое, што пазней было ахарактарызавана Рональдам Рэйганам як імперыя зла. Рамантычна-ўзнёслыя некалі лозунгі Свабоды, Роўнасці і Братэрства набылі здэкліва-адваротны сэнс: свабода ператварылася ў рабства, роўнасць — у сацыяльную процістаўленасць партнаменклатуры насельніцтву і братэрства — у класавую, па сутнасці сваёй, узаемную паміж імі нянавісць. Вымашчаная, здавалася б, такімі добрымі намерамі дарога сапраўды прывяла ў пекла. Мілаван Джылас, сам некалі шчыры і адданы камуніст, аналізуючы ўсё гэта з марксісцкага ж пункту гледжання, акрэсліў тую імперыю як форму дзяржаўнага капіталізму і саміх расійскіх камуністаў — як новы эксплуатацыйскі клас. Марксізм аказаўся, такім чынам, чымсьці падобным да сярэднявечавага цмока, што сам пажырае сябе з хваста.

Такое злавеснае пераўвасабленне камунізму з пераменай знакаў на адваротныя, амаль што зусім у духу вядомай паэмы Дастаеўскага аб Вялікім інквізітары, мела далёкія і вельмі нядобрыя наступствы. Агульная лінія абездухоўлення і дэмаралізацыі грамадства заканамерна прывяла да пераўтварэння яго кіруючай вярхушкі, што некалі, можа, і верыла ў камуністычныя ідэалы, у амаральную, цынічную і карумпаваную наменклатуру, якая і сёння трывала сядзіць у сядле; працоўнага людзю — у гэтакі ж амаральны і бездухоўны пласт, здольны толькі да п’янства і крадзяжу, а інтэлігенцыі — у нейкую асацыяльную, бездухоўную і прадажную праслойку, гатовую служыць каму заўгодна. Нездарма ж камуністы цынічна прысвоілі ёй анкетную назву «служашчый».

Зразумела, што ў падобных абставінах ніякія аднабаковыя і палавінчатыя рэформы ў кірунку толькі фармальна-палітычнай дэмакратызацыі і стварэння чыста рынкавай эканомікі на заходні ўзор, менавіта ў сміта-фрыдманаўскім яе варыянце, арыентаваным выключна на асабісты, эгаістычны інтарэс, і не маглі даць нічога добрага. Гарбачоўская перабудова, якая была скіравана на ўдасканаленне сацыялізму і паскарэнне эканамічнага развіцця шляхам узмацнення матэрыяльнай зацікаўленасці, хоць і ўзламала застылую бюракратычна-таталітарную сістэму, але фактычна толькі паскорыла і інтэнсіфікавала той самы рух уніз па сыходнай траекторыі, прывёўшы да сённяшняга крымінальнага алігархічнага капіталізму, яшчэ горшага, чым еўрапейскі капіталізм XIX ст. Калі там, у Еўропе, гэта лінія нагадвала плаўнае і нават прыемнае планіраванне ўніз (яшчэ Герцэн пісаў, напрыклад, што Парыж несумненна разбэшчваецца, але разбэшчваецца вельмі прыемна), то на тэрыторыі былога

СССР тое планіраванне перайшло ў імклівае піке, асабліва страшнае ў сферы духоўнага жыцця. Джыласаўскі новы клас, канчаткова скінуўшы крывадушныя марксісцка-ленінскія маскі, адкрыта стаў тым, чым ён з’яўляецца цяпер. У эканоміцы запанавалі крымінальна-мафіёзныя структуры з іх нечуваным цынیزмам і крывавымі разборкамі, узначаленыя пераважна нашчадкамі ўсё той жа былой партнаменклатуры. У галіне культуры сталі размывацца і знікаць духоўныя каштоўнасці і ідэалы, пачынаючы са знікнення маральнага аўтарытэту дзяржавы і заканчваючы распадам сям’і. У палітычным жыцці на базе ахлякратыі павырасталі нахабна-бессаромныя дыктатуры, так што міжволі стаў успамінацца Платон з яго панурым сцвярдэннем, што дэмакратыя заўсёды прыводзіць да тыраніі.

Яшчэ больш нядобрыя наступствы мелі гэтыя працэсы ў сферы нацыянальнага жыцця. Савецкі Саюз, як вядома, быў своеасаблівым працягам Расійскай імперыі, што была, па азначэнню самога Леніна, турмой народаў, хоць тое і хавалася пад прапагандысцкімі шыльдамі «новых», сацыялістычных нацый, пралетарскага інтэрнацыяналізму і «новай» агульнасці людзей — савецкага народа. На справе ж усё гэта з’яўлялася сродкам актыўнай русіфікацыі і тлумлення нацыянальнай культуры народаў, што ўваходзілі ў склад імперскага СССР. А калі тыя шыльды і лозунгі канчаткова страцілі свой ілюзорны аўтарытэт і народы запатрабавалі рэальнай свабоды і незалежнасці, расійскі імперыялізм з яго традыцыйнай яшчэ з царскіх часоў устаноўкай на «единую и неделимую Россию» паказаў сваё сапраўднае аблічча, якое мы бачылі ўжо ў Тбілісі, Баку, Вільнюсе, Рызе і Чачні. Адначасова пачалася інтэнсіўная дзейнасць па расколу грамадскасці ў атрымаўшых фармальную незалежнасць былых саюзных рэспубліках, чаму вельмі садзейнічала прастытуіраваная мясцовая рускамоўная інтэлігенцыя і амаль што быдлярчы стан насельніцтва, якое так і не паспела ўзняцца да стану дэмакса, стану нацыянальна свядомага народа. Гэта ў сваю чаргу прывяло да шэрагу рэгіянальных грамадзянскіх войнаў з устанаўленнем пракамуністычных, а то і фашысцкага тыпу дыктатур.

Не дзіва, што ў такіх абставінах міжвольна ўзнікла адчуванне цемры, што ахапіла і беларускую зямлю. Не дзіва, што і ў галовах інтэлігенцыі як асноўнага выразніка свядомасці народа запанавалі тая ж самая цемра і безвыходны песімізм, якія з такою горкай сілаю выявіліся, напрыклад, у цыкле апошніх апавяданняў Васіля Быкава. Выхаваная на марксісцкім і тым жа заходнім русаісцка-ліберальным разуменні дэмакратыі, калі голас народа, механічна выяўлены праз выбарчыя бюлетэні, успрымаецца ледзьве не як сам глас Божы, яна разгубілася, як толькі ўбачыла, што гэта самы няшчасны, даведзены да крайняга духоўнага атупення народ, па-дурному прагаласаваўшы на прэзідэнцкіх выбарах і вядомым рэферэндуме, гэтак жа бяздумна і лёгка можа прагаласаваць, напрыклад, і за далучэнне да Расіі ў якасці адной з яе занябдаемых правінцыяльных губерняў, прамяняўшы сваё нацыянальнае першародства і суверэнітэт на сацывічную поліўку сумніўнай эканамічнай выгады.

Аказалася страчанай апошня апора, апошні, здавалася б, духоўны арыенцір, і ўсё агарнулася імглой...

Але не ўсё так беспрасветна. У гісторыі бывала ўжо нешта падобнае. Велізарная Рымская імперыя, напрыклад, часоў Месаліны і Нерона, што на сконе сваіх вякоў бязлітасна душыла найменшае імкненне да свабоды і незалежнасці, трымаючы пад сваёй пятой амаль увесь тагачасны свет і труючы яго смуродам свайго гніення, аказалася пераможанай хрысціянствам, якое супрацьпаставіла колькасці якасць, сіле — дух, баязліва-асцярожнай разважлівасці — цвёрдую веру і цынічна-жывёльнаму індывідуалізму — любоў да бліжняга, згуртаванасць і абсалютны маральны ідэал, увасоблены ў паняцці Бога. Менавіта гэтыя дух, вера і любоў далі магчымасць раннім хрысціянам выстаць ва ўмовах жаклівых ганенняў, бездухоўнасці і распусты (успомнім хоць бы славыты заходні фільм «Калігула», у вобразах якога і цяпер бачыцца нам нешта вельмі знаёмае). Менавіта яны адкрылі сабой новую эпоху, якую мы зараз ведаем як эпоху еўрапейскай цывілізацыі і ў якую нам так хочацца сёння вярнуцца. Як з маленькага гарчычнага зярнятка вырастае вялікая і моцная расліна, так і некалькі апосталаў на чале з Хрыстом утварылі новае грамадства і новую культуру. Утварылі, нягледзячы на тое, што былі напачатку амаль што ў поўнай адзіноце, калі, па ўласнаму выразу Іаана Пруддэча, голас яго быў голасам у пустэльні і калі нават аднаверцы Хрыста крычалі Пілату: «Распі яго!» — што таксама вельмі нагадвае нам сучаснасць (нездарма ж у грэчаскім арыгінале Евангелля ўжываецца ў іх адрас не гордае слова «дэмас» — народ, а «охлас», што значыць натоўп, чэрнь, адкуль, дарэчы, пайшло і слова «ахлакратыя», — вельмі характэрная асаблівасць арыгінала, чамусьці не заўважаная ў свой час Кірылам і Мяфодзіем і пакінутая таксама без увагі, здаецца, сучаснымі перакладчыкамі). Утварылі, бо чалавека чалавекам робіць не цела, а дух, і менавіта дух, як гаварыў апостал Павел, жыватворыць усё. І як бы ні ішла пазнейшая гісторыя, дух, розум і маральная стойкасць заўсёды перамагаюць, як бы ні душылі і ні травілі іх розныя новыя нероны з месалінамі і падмануты імі бяздумна-даверлівы охлас. Перамагаюць, нават калі даводзілася пайсці на крыж, на касцёр або з завязанымі вачыма стаць ля цаглянай турэмнай сценкі...

Так і цяпер. Нам таксама трэба пачынаць не са страўніка і геніталій, а з галавы і сэрца, не столькі з эканамічнай перабудовы, колькі з рэарганізацыі нашага духоўнага жыцця. Сённяшнім распадным працэсам у грамадстве і чалавеку павінны быць супрацьпастаўлены новыя ідэалы, заснаваныя на абсалютных і вечных духоўных прынцыпах, і, перш за ўсё, прынцыпах рэлігіі, якія адны толькі і могуць аб'яднаць абездухоўленае, амаль што збыдленае насельніцтва, згуртаваўшы яго ў незалежны, моцны духам народ. Нездарма ж само слова «рэлігія» паходзіць ад лацінскага religare, што значыць з'ядноўваць, злучаць, як нездарма і славыты сучасны гісторык і філосаф А. Тойнбі параўноўваў яе з кукалкай, з якой пачынаецца новае жыццё. І высакародную ролю носьбіта гэтых ідэалаў павінна ўзяць на сябе нацыянальная інтэлігенцыя,

папярэдне правёўшы ў сабе самой карэнную ўнутраную перабудову і аднавіўшы Бога ў сваёй душы, знявечанай матэрыялістычным светапоглядам і разбэшчанай спакусамі бяздумна-стыхійнага тэхнічнага прагрэсу, што цяг-не нас ужо ў бездань экалагічнай катастрофы.

Толькі рэлігія і пабудаваная на яе аснове сістэма грамадскіх ідэалаў у стане аднавіць у народзе цвёрдую веру ў чалавека, у дабро і ў самога сябе, веру, якая, падобна безумоўнаму рэфлексу ў біялагічным індывідзе, змацоўвае сабою і стабілізуе грамадскі арганізм, ператвараючы яго з тупога, эгаістычнага охласа ў самасвядомы Дэмас, Народ і засцерагаючы яго ад злаякасных сацыяльных скажэнняў у форме нізкапаклонства перад фальшывымі кумірамі і ілжэпарокамі. Пранізваючы ўсё цела грамадства сваімі маральна-духоўнымі ўстаноўкамі, рэлігія ўздзейнічае не толькі на духоўную культуру — філасофію, навуку, мастацтва і мараль, але і на матэрыяльныя падмурак — эканоміку, натхняючы яе кіравацца, акрамя чыста эгаістычнай выгады, і вышэйшымі інтарэсамі нацыі і чалавецтва, тым, што Макс Вэбер называў у свой час Прызваннем і чым створана было, напрыклад, сучаснае матэрыяльнае багацце Захаду, на якое мы з зайздрасцю і сквапліва паглядаем сёння. Побач з рэлігіяй тут асабліва вялікае значэнне мае і філасофія, якая мусіць запоўніць сабою тую бяздонную прорву паміж рэлігіяй і навукай, духам і цэлам, верай і розумам, прорву, што была выкапаная марксісцкім светапоглядам і так цяжка перажываецца зараз нашай мыслячай інтэлігенцыяй. Менавіта новая, нацыянальная беларуская філасофія, а не прастытуіраваны марксісцка-ленінскі гістмат і не гнабвая, па справядліваму салжаніцынскаму выразу, жыжа заходняга дэструктыўна-абсурдысцкага постмадэрнізму, які з лёгкай рукі некаторых выхавачеляў і выхаванцаў філасофскага факультэта БДУ актыўна распаўсюджваецца зараз на Беларусі, — менавіта беларуская нацыянальная філасофія павінна выпрацаваць і сістэматызаваць іерархічную супкупнасць ідэалаў, пачынаючы ад Бога і заканчваючы законамі канкрэтнай эканомікі, якая абапіраецца на глыбінную спецыфіку нацыянальнага жыцця. На Захадзе даўно ўжо аналагічную ролю адыгрывае пратэстанцкая рэлігійная філасофія і філасофія неатамізму, знаходзячы сабе палітычнае ўвасабленне ў ідэях хрысціянскай дэмакратыі, якая, напрыклад, не толькі вывела з крызісу зруйнаваную вайной эканоміку Германіі, але і адрадзіла да новага жыцця пакалечаную фашызмам душу вялікага нямецкага народа.

Такая іерархічная сістэма ідэалаў можа быць у нас каратка пазначана ўжо і сёння. Гэта перш за ўсё ідэя Бога як абсалютнага духоўнага арыенціра, як кропка адліку абсалютнай сістэмы каардынат, у якой павінна бачыцца ўсё астатняе, увесь акаляючы сусвет. Ідэя Бога носіць універсальны характар, і ў ёй, як на вяршыні піраміды, канцэнтруюцца як законы прыроды, так і ўсе ідэалы і духоўныя каштоўнасці чалавецтва, у ёй сыходзяцца ўсе сусветныя рэлігіі з іх канфесійнымі асаблівасцямі. Падобна таму, як на геаграфічнай карце пры наяўнасці самых розных азімутаў і кірункаў абсалютную кропку адліку адыгрывае ўсё-такі толькі паўночны полюс, так і азначаная ідэя адыгрывае

аналагічную ролю абсалютнага арыенціра ў нашым духоўным жыцці, а ад яго — і ў практыцы. У гэтым сэнсе таксама вельмі плённы і сучасны еўрапейскі экуменічны рух, і ўсходнія ў тым жа кірунку глыбокадумныя пошукі, і дзясягненні даўнейшых еўрапейскіх тэасофаў. Аднак і канкрэтна-канфесійныя формы рэлігіі не павінны пакідацца ўбаку, бо яны складаюць сабой гістарычна ўзнікшыя істотныя часткі нацыянальных культур, заглыбляючыся, падобна караням, у самыя нетры народнай самасвядомасці. Тое вельмі істотна менавіта для Беларусі, дзе якраз гістарычна і склалася стракатая поліканфесійнасць, што патрабуе вялікай талерантнасці і вядучую ролю ў якой, па ўсёй логіцы падзей, павінна была б адыгрываць грэка-рымская канфесія як увасабленне гэтай талерантнасці і адначасова магутны духоўны сродак адраджэння і аднаўлення беларускага народа.

Гэта, па-другое, космас і прырода як жывое, канкрэтнае ўцялесненне Бога, а не як мёртвы, пасіўны матэрыял для тэхнічнага асваення і перапрацоўкі. Прырода ёсць ўсе-такі храм, а не засмечаная майстэрня, як гаварыў некалі тургенеўскі нігіліст Базараў, і нават не храм, а жывое матэрыяльнае цела Бога, і ўзаемадзеянчае з прыродаю, трэба, па словах Альберта Швейцара, з пачуццём найглыбейшага шанавання. Сістэма маральных нормаў безумоўна павінна быць распаўсюджана і на прыроду, як тое даўно ўжо робяць усходнія рэлігіі, напрыклад будызм і індуізм. Менавіта ў гэтым асноўны сэнс экалагічнай праблемы і кірунак яе вырашэння. Менавіта на гэтым, а не на паняцці толькі эгаістычнай матэрыяльнай выгады трэба будаваць экалагічнае выхаванне падростаючага пакалення. У падобным жа плане павінна быць пераасэнсавана роля тэхнікі ў нашай культуры і нашым паўсядзённым жыцці і свядома каардынаваны і рэгуляваны тэхнічны прагрэс. Тое ж павінна быць улічана і ў школе, дзе аж да гэтага часу велізарная перавага аддаецца тэхнічным і прыродазнаўчым дысцыплінам, і выкладаюцца яны пераважна ў азначаным матэрыяльна-прагматычным кірунку, міжвольна садзейнічаючы далейшаму росту сярод моладзі бездухоўнасці і цынічнага індывідуалізму.

Гэта, далей, ідэя чалавецтва і чалавека не толькі як біялагічнай, матэрыяльна-сацыяльнай істоты, але і духоўнай, надзеленай Боскім розумам. Сённяшні глыбокі амаралізм, бездухоўнасць і, як вынік таго, жажлівая эканамічная і крымінальная злачыннасць менавіта і сталі лагічнымі наступствамі такога звядзення чалавека да ўзроўню жывёлы, што асабліва выразна праяўляецца зараз у імклівым распадзе сексуальнай маралі. Чалавек, аднак, не голая малпа, як з горкай іроніяй сцвярджаў амерыканец Дэсманд Морыс, і жаночае цела, напрыклад, зусім не падпадае пад законы рынкавай эканомікі, да чаго ў нас пачынаюць ужо паціху прывыкаць, нават прастытуцыю трактуючы як нармальны абмен паслугамі. Маркс услед за Арыстоцелем таксама акрэсліваў чалавека як жывёлу сацыяльную, але ў адрозненне ад Арыстоцеля і сацыяльнасць трактавалася ім матэрыялістычна, як прадукт матэрыяльных вытворчых адносін. Аднак толькі надзелены высокімі агульначалавечымі духоўнымі ідэаламі чалавек заслугоўвае высакароднай назвы *homo sapiens*, чалавек разумны.

Гэта нацыянальная беларуская ідэя як увасабленне духу і самасвядомасці народа, нацыі, здзейсненая ў беларускай суверэннай дзяржаве як, згодна з Гегелем, рэальнасці, маральнай ідэі, выражанай на роднай беларускай мове і адухоўлена беларускай хрысціянскай царквой. Нездарма ж яшчэ апостал Павел сцвярджаў, што ўсякая ўлада ад Бога, менавіта так, напэўна, і разумеючы гэты славуты афарызм. Падобна таму, як сукупнасць біялагічных індывідаў утварае сабою від homo sapiens, так і больш канкрэтная сукупнасць асоб утварае грамадскую супольнасць нацыі, аб'яднаную нацыянальнай самасвядомасцю, гэтай саборнай душой народа, тым што і было названа вышэй беларускаю ідэяй.

Гэта сямейная дабрачыннасць як больш вузкі, але таксама вельмі важны ўзровень іерархіі грамадскіх ідэалаў, што рэгулюе існаванне і функцыянаванне сям'і, самай дробнай сацыяльнай адзінкі ў сістэме грамадскіх адносін. Як на біялагічным узроўні без нармальных, біялагічна здаровых узаемаадносін паміж мужчынам і жанчынай, скіраваных на сумеснае нараджэнне і выхаванне дзяцей, не можа працягвацца існаванне віду, так без прынцыпаў сямейнай дабрачыннасці не можа існаваць грамадства, і гэтыя прынцыпы таксама выступаюць тут як пэўная сістэма маральных ідэалаў і нормаў. Тыя ж самыя сямейныя нормы і ідэалы кіруюць узаемаадносінамі паміж бацькамі і дзецьмі, узаемаадносінамі, якія ў нармальным стане грамадства яднаюць яго ў адзіную нацыянальную супольнасць, а ў нас сёння настолькі разбураны, што паміж пакаленнямі ўзнікае часам нейкая варажнеча. Катастрафічны стан нашага грамадства на даным яго ўзроўні агульнавядомы, таму нам вельмі патрэбны і азначаныя сямейныя ідэалы.

Гэта, нарэшце, асабістыя нормы паводзін канкрэтнай асобы, якія таксама маюць ідэальны, духоўны характар, хоць непасрэдна мяжуюць ужо і з матэрыяльнай, біялагічнай прыродай чалавека, з яго рэфлексамі і эмацыянальна-фізіялагічнымі імпульсамі яго цела. На гэтым узроўні чалавек узаемадзеінічае не толькі з іншымі людзьмі, але і з матэрыяльнымі прадметамі наваколя, утвараючымі сферу яго эканамічнай дзейнасці. І тут становіцца выразна бачным значэнне ідэальнага фактару для эканомікі, які так настойліва падкрэсліваў Макс Вэбер. Менавіта без такога духоўнага фактару ў грамадстве і ў эканоміцы бяруць верх цэнтрабежныя сілы эгаістычнай выгады з усімі яе адмоўнымі наступствамі: падманам, махлярствам, крывава-бандыцкімі разборкамі, і грамадства пачынае, што называецца, ісці ў разнос, як тое і можна назіраць цяпер у нашым няшчасным эканамічным жыцці.

Пералічаныя структурныя ўзроўні сістэмы ідэалаў грамадства, зразумела, зусім не прэтэндуюць на вычарпальнасць. Іерархічная структура гэтай сістэмы мае ў рэальнасці куды больш складаны характар. Тое добра можна бачыць, калі ўзяць яе ў кантэксте культуры ўвогуле. У сінхронійным аспекце апошняя дэманструе тры вялікія, так бы мовіць, мегаўзроўні: матэрыяльны, мастацкі і духоўны (мастацкі ўзровень быццам аб'ядноўвае сабою духоўны і матэрыяльны ўзроўні, утвараючы іх дыялектычна-супярэчлівае адзінства).

І на кожным такім узроўні прысутнічае ідэальны пачатак, уключаючы і матэрыяльную культуру, з той толькі розніцай, што на матэрыяльным узроўні галоўную ролю адыгрывае матэрыяльнае, на духоўным, наадварот, ідэальнае, а на мастацкім — ідэальнае і матэрыяльнае выступаюць у рухомым адзінстве, утвараючы ў нармальным яе стане гарманічную сістэму мастацкіх вобразаў, сістэму, у якой сёння, можа, выразней, чым дзе, праяўляюцца горкія вынікі азначанай безідэальнасці, ператвараючы мастацтва ў тую гнаёвую жыжу, пра якую з такой горыччу гаварыў Салжаніцын.

Грамадскія ідэалы адносяцца, як вядома, да духоўнай культуры, што мае сваю ўласную макрэструктуру, ніжні ўзровень якой утвараецца мовай як матэрыяльным носьбітам духоўнай культуры, гэтым, паводле Хайдэгера, домам нашага духоўнага быцця, а верхні, так бы мовіць, стратасферны яе ўзровень, — рэлігій як вышэйшай інстанцыяй духоўнасці. І ў гэтым структурным блоку найбольшую значнасць уяўляе сабою тое, што было акрэслена тут як *нацыянальная беларуская ідэя*. Бо менавіта ў нацыянальнай ідэі, як у своеасаблівым аптычным фокусе, або цэнтры мас, аб'ядноўваюцца і абстрактна-духоўныя рэлігійныя ідэалы, і пачуццёва-акустычная матэрыяльнасць мовы як выразніка народнай душы, што ў цэлым уплывае і на матэрыяльную культуру народа, з'ядноўваючы ўсё гэта ў адзіную сістэму нацыянальнай культуры ўвогуле. Менавіта тут, у нацыянальнай ідэі, найбольш поўна здзяйсняецца тое адзінства ідэальнага і рэальнага, якое ў агульнафіласофскім аспекце ляжыць у аснове дыялектычнага разумення ісціны ўвогуле як адзінства процілегласцей і ў якім, у прыватнасці, засяроджваецца дзейсна-творчы патэнцыял усёй сістэмы ідэалаў грамадства, у нашым выпадку юрыдычна аформленага як незалежная дзяржава — Рэспубліка Беларусь, суверэннасць якой уяўляе сабою сёння найвышэйшую каштоўнасць як матэрыялізаванае ўвасабленне нашага беларускага саборнага «Я».

Нам вельмі патрэбны азначаныя ідэалы. Надта ж знявечанай аказалася душа народа не толькі бяздумна прагматычным матэрыялізмам марксісцкага тэзіса аб прыярытэце эканомікі, але і вераю ў куміры і ідалы тэхнічнага прагрэсу, што падобна гіганцкаму катку бязлітасна падмінае пад сябе ўсё, вымалёўваючы ў перспектыве ўсеагульны Чарнобыль і ядзерны Армагедон. Гэта сляпая, амаль што халопская вера ў імгненнае «тут і цяпер», у чароўнае слова «сучаснасць» цалкам замяніла ў нашых душах веру ў Бога як вечны каштоўнасны арыенцір, як непарушную кропку адліку абсалютнай сістэмы каардынат, у якой якраз і павінна ўстойліва працякаць усё наша жыццё і дзейнасць. Яна пагражае цалкам замяніць сабою і самасвядомасць народа як створанай Богам сацыяльнай еднасці, аддаўшы яе за ўяўныя эканамічныя выгады, пад маркай якіх некаторыя нашы палітыкі збіраюцца сёння злачынна ахвяраваць нацыянальным суверэнітэтам і незалежнасцю роднай Беларускай дзяржавы. Мы жылі і жывём у свеце хісткай адноснасці, кіруючыся выключна аднамернай гарызантальлю часу і так званай сучаснасцю як адзіным крытэрыем сэнсу і каштоўнасці жывёльнага існавання і спяшаючыся ўхапіцца

за тое, што мільгаціць за вокнамі імклівага цягніка матэрыяльна-тэхнічнага прагрэсу. За гэтым падманным мільгаценнем амаль што зусім перасталі бачыцца куды больш высокія духоўныя арыенціры, скіраваныя не ў няясную будучыню ўздоўж гэтай гарызанталі, а ўверх, да абсалютных каштоўнасцей, да вечнасці. Нешта мы занадта хутка адмовіліся ад ідэалаў, стаўшы падобнымі на Эзопаву лісіцу. Жывём і зусім не звяртаем увагі на вертыкаль, што ўказвае нам кірунак да неба і азначае ўжо не хуткацечны час, а вечныя каштоўнасныя крытэрыі духоўнай якасці нашага жыцця, вертыкаль, якая адна толькі і можа паказаць, што цяперашні бездухоўны, бяздумны прагрэс ёсць не столькі рух наперад, колькі імклівае, зусім як у апавяданні Дзюрэнмата «Тунель», скачванне, амаль што падзенне ўніз, у цемру, якая сапраўды ўжо пачала ахопліваць нас, асабліва тут, у нашай няшчаснай Беларусі. Таму менавіта беларуская інтэлігенцыя і павінна запаліць у сваіх душах святло новых, сапраўды жыццядзейных ідэалаў на аснове абсалютных каштоўнасных арыенціраў, уважальных у беларускай ідэі, каб несці яго ў народ, асвятліўшы дарогу ўперад і ўверх, тое святло, што і ў цемры свеціць, як гаварыў апостал Іаан.

Уладзімір Конан (Мінск)

ІДЭАЛЫ ДАСКАНАЛАГА ГРАМАДСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: XIX–XX стст.

Наша літаратура пачыналася ў эпоху сярэднявекі (X–XV стст.), пазней ярка выявілася ў часы Рэнесансу (XVI – першая палова XVII ст.), адлюстравала ідэалы рыцарскага гераізму (паэма «Слова пра паход Ігаравы» канца XII ст.) і хрысціянскага гуманізму, ідэі дасканалай для свайго часу прававой дзяржавы (хрысціянскае асветніцтва беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара Францыска Скарыны, новалацінскай паэзія Міколы Гусоўскага і Яна Вісліцкага, шматжанравая творчасць Сімяона Полацкага). Старадаўняя сінкрэтычная пісьменнасць толькі часткова раскрылася як літаратура мастацкая, у ёй сфарміраваліся стылі дзелавай літаратуры (Метрыка і Статуты Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гг.), жанры хрысціянскага асветніцтва, палемічнай і навуковай літаратуры.

У выніку амаль стогадовага заняпаду старадаўняй літаратуры, страты дзяржаўнага статусу роднай мовай у канцы XVII ст. новая, сучасная паводле мовы і структуры літаратура адраджалася на аснове народнай гутарковай мовы і адразу ж падключылася да агульнаеўрапейскай літаратурнай традыцыі. Але глыбінная павязь паміж старадаўняй і новай літаратурамі захавалася. Гэта пераемнасць грунтавалася на агульных каштоўнасцях хрысціянскай цывілізацыі, якія выявіліся ў народнай культуры, рускай, польскай і ўкраінскай літаратуры і паўплывалі на творчасць пачынальнікаў і класікаў беларускай літаратуры. На этапе яе станаўлення (першая палова XIX ст.) прарокам аказаўся Адам Міцкевіч — беларус паводле радаводу і класік польскай літаратуры. У сваіх «лекцыях аб славянскіх літаратурах» (Парыж, 1840–1843) ён казаў: «На беларускай мове, якую называюць русінскаю або літоўска-русінскаю, гавораць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта — самая багатая і чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі»¹. А таксама ў дзяржаўным і грамадскім сумоўі і справядлівасці, дадамо мы.

А. Міцкевіч ведаў беларускую мову, гісторыю старадаўняй Беларусі-Літвы, але яшчэ не ўяўляў перспектыву яе дзяржаўнага адраджэння, як паэтрамантык арыентаваўся на аднаўленне ўжо пройдзенага этапу — яе федэратыўнага яднання з Каронаю Польскаю ў складзе Рэчы Паспалітай. На гэты ж рамантычны ідэал арыентаваліся беларуска-польскія пісьменнікі

¹ Міцкевич А. Собр. соч.: В 5 т. М., 1954. Т. 4. С. 325–326.

Міцкевічавага атачэння, яго сябры па Віленскаму універсітэту і нелегальнаму Таварыству філаматаў — Ян Чачот, Тамаш Зан, пазней Ян Баршчэўскі, іншыя пачынальнікі новай беларускай літаратуры. Наступны крок у выяўленні беларускага нацыянальнага ідэалу зрабіў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (1808–1884), ён таксама быў двухмоўным, беларускім і польскім пісьменнікам, але лепшыя творы напісаў на мове свайго народа, увасобіў на тэатральнай сцэне свае п’есы «Рэкруцкі набор» (1841), «Ідылія» (1852), стаў пачынальнікам беларускага нацыянальнага тэатра. Гэты першаадкрывальнік яшчэ невядомай у XIX ст. літаратуры адчуў беларускую душу Міцкевічавага «Пана Тадэвуша» і пераклаў яго на мову свайго народа. Аднак царскія ўлады забаранілі публікацыю на стады друкарскага набору і выпуску першых двух раздзелаў твора. Царызм не прызнаваў этнічнай і моўна-культурнай самастойнасці нашага народа.

В. Дунін-Марцінкевіч стаяў ля вытокаў новай беларускай літаратурнай традыцыі. Але ён яшчэ не ўяўляў шляху Беларусі да стварэння нацыянальнай дзяржаўнасці, следам за А. Міцкевічам, К. Каліноўскім марыў пра адраджэнне федэратыўнай Рэчы Паспалітай, у якой Беларусь і Літва мелі б нацыянальную аўтаномію. Гэты ідэал натхняў папярэдніка «нашаніўскага» нацыянальнага Адраджэння Францішка Багушэвіча, удзельніка паўстання супраць царызму ў 1863 г. Пазней, у сталым веку, перажыўшы вымушаную эміграцыю на Украіне, Ф. Багушэвіч у прадмове да зборніка вершаў «Дудка беларуская» (1891) глыбока адчуў ідэал адраджэння Беларусі — моўна-культурнага і дзяржаўнага. Адсюль ягоны завет усім наступным пакаленням беларусаў: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!» У гэтай жа кнізе паэт, верагодна, упершыню сказаў пра беларускую дамінанту калісцы слаўнага Вялікага Княства Літоўскага: «А ў сярэдзіне Літвы, як тое зярно ў гарэху, была наша зямліца — *Беларусь!*»².

Вяртанне да агульнадзяржаўнага статуса роднай мовы, апалогія Бацькаўшчыны, утварэнне нацыянальнай дзяржавы — вось тыя ідэалы, якія натхнялі заснавальнікаў і лідэраў Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ, 1902–1918), штотыднёвіка «Наша ніва» (1906–1915), дзеячаў Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) і, урэшце, беларускую культуру высокага нацыянальнага стылю. Беларуская літаратурная класіка (яна сфарміравалася ў 1906–1930 гг.) была не толькі мастацтвам слова, бо шчыльна наблізілася да філасофіі і грамадска-палітычнай думкі, глыбока выявіла ідэалы народа ў эпоху яго нацыянальнага Адраджэння.

Палітычны аспект грамадскіх ідэалаў беларускай класічнай літаратуры ў агульных рысах вядомы: гэта — незалежная, суверэнная, дэмакратычная, арыентаваная на сацыяльныя і духоўна-культурныя прыярытэты, са шматукладнай эканомікай дзяржава, у якой дзяржаўнай мовай павінна быць родная

² Buraczok Maciej. *Dudka białoruskaja*. Kraków, 1891. S. V.

мова беларускага народа. Сістэмнае вывучэнне гэтай тэмы — задача даследчыка беларускай сацыяльна-палітычнай філасофіі. У гэтым рэферата неабходна ў агульных рысах абазначыць спецыфічна мастацкія, вобразна-сімвалічныя выявы грамадскіх ідэалаў у нашай літаратуры. Яны звычайна грунтуюцца на універсальных архетыпах, сфарміраваных у міфалогіі, рэлігіі, фальклоры, іншых відах культурнай традыцыі. Найбольш папулярныя матывы ў ёй — вобраз-ідэал дасканаласці грамадства, свабоднага ад эгаізму, сацыяльных і псіхалагічных канфліктаў. У паэтычным эпасе ён выявіўся ў разгорнутых карцінах сельскага Раю. У лірыка-драматычных тэкстах гэты вобраз ускладніўся: тут Рай супастаўлены з Пеклам, вобразы зямной пакуты і надзеі раскрыліся ў матывах, дзе праглядаюцца евангельскія архетыпы Лазара Беднага і ягонага багатага брата.

Новая беларуская літаратура пачалася з ананімнага вершаванага апавядання «Уваскрэсенне Хрыстова і сашэсце яго ў ад» (канец XVIII ст.), памылкова аднесенага некаторымі даследчыкамі да атэістычнай літаратуры³. Між тым добра вядомы ўзоры гэтага жанру ў заходнееўрапейскіх і славянскіх літаратурах. М. Бахцін звярнуў увагу на папулярнасць у сярэдневяковай Еўропе карнавальных жанраў камізму, у тым ліку *велікоднага* смеху⁴. Беларуская паэтычная рэпрыза да гэтай карнавальнай культуры — стрымана-лагодная, гумарыстычная, у стылі фальклорнага зніжэння нябесна-высокага да штодзённага і зямнога. Другая частка гэтага твора — пародыя на апокрыфы пра сашэсце Хрыста ў пекла і вызваленне ім несвядомых грэшнікаў. Сюжэты абмалёўваюцца ў гумарыстычным плане па аналогіі з п'янаватымі спрэчкамі на сялянскіх пагулянках.

У свой час савецкая крытыка заідэалагізавала іншыя, сёння ўжо класічныя ананімныя творы «Энеіда навыварат» (пасля 1812 г.) і «Тарас на Парнасе» (1850-я г.), убачыла ў іх атэізм, класавую барацьбу і сатыру. Але сатыра — гэта адмоўна-зніжальны, нават злы смех, у той час як гэтыя творы грунтуюцца на гумары, дасціпнасці, на амбівалентных карнавальных гратэсках. Яны ўзніклі ў традыцыях, пачатых у антычнасці, адроджаных у барока (другая палова XVII–XVIII стст.), калі ствараліся ўзоры гэтага стылю — французская паэма П. Скарона «Пераапануты Вергілій» (1648–1652), аналагічныя творы ў Расіі («Вергіліева Энеіда, вывороченная наизнанку» Н. Осіпава, 1791) і на Украіне («Энеіда» У. Катлярэўскага, 1798).

Плынь гратэскава-карнавальнага і гумарыстычнага смеху, амбівалентнага паводле зместу, прайшла праз усю гісторыю нашай літаратуры, самабытна выявілася ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча (1808–1884), Ф. Багушэвіча (1840–1900), Янкі Купалы (1882–1942), Якуба Коласа (1882–1956), Ядвігіна Ш.

³ Кісялёў Г. В. Травесцыя //Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Т. 5. Мн., 1987. С. 262.

⁴ Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2 изд. М., 1990. С. 91.

(Антон Лявіцкага, 1868–1922), Кандрата Крапівы (1896–1991), Андрэя Макаёнка (1920–1983), іншых пісьменнікаў, урэшце ў ананімнай паэме ў жанры травесці «Сказ пра Лысую Гару», апублікаванай ў бібліятэцы часопіса «Вождь» (1988 і 1991 гг.).

Іншы характар сувязі з хрысціянскай традыцыяй у элегічнай паэзіі малітоўнага настрою. Першым узорам яе быў верш пачынальнага песні-жалбы як жанру Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» (1828), дзе спалучаюцца хрысціянская малітва і язычніцкі плач-галашэнне. Песня-малітва ніколі не заціхала ў нашай літаратуры, удасканалывалася яе пачынальнымі, класікамі, паэтамі 1920–1970-х гг. (Уладзімір Дубоўка, Уладзімір Жылка, Наталля Арсеннева), нашымі сучаснікамі (Уладзімір Караткевіч, Ніл Гілевіч, іншыя паэты элегічна-песеннага накірунку).

Другая скразная плынь беларускай класічнай паэзіі шырэй, пэўная грань нашай культуры ў эпоху яе нацыянальнага Адраджэння сфарміравалася пад моцным уплывам папулярнай у народзе евангельскай прытчы пра Лазара Беднага і ягонага багатага брата. Яе распаўядаў Хрыстос сваім вучням (Лк. 16: 19–31). У каментары да зборніка народных духоўных песень этнограф Е. Раманаў пісаў: «Лазар Бедны» шырока распаўсюджаны на Беларусі, яго спяваюць не толькі старцы ех офісію (па прафесіі, «на пасадзе». — У. К.), але і ўсе прыгнечаныя і зняважаныя. Здаецца, беларус не супраць таго, каб бачыць у Бедным Лазары самога сябе»⁵. Этнограф М. Нікіфароўскі ў нарысе «Старцы» (1920) апублікаваў тэкст народнага «Лазара» — фалькларызаваную, расквечаную паэтычнай фантазіяй евангельскую прытчу («Ой, як жыў слаўны багатыр, // Сабіраў біседачку багаты...») ⁶. Фалькларыст С. Малевіч апублікаваў тэкст народнай Лазаравай песні ў яе беларуска-каталіцкім варыянце («Ня адзін чалавек багаты быў, // Каторы ў роскашы піваў і ядаў...») ⁷. Урэшце У. Дабравольскі запісаў на Смаленшчыне трэці варыянт Лазаравай песні, характэрны для беларуска-рускага памежжа («Як зямля з вадой суснавалася, // Тады ж то два браццыненькі нараджаліся...») ⁸.

Народныя Лазаравы песні вар’іруюць развязку евангельскай прытчы. Памерлі бедны Лазар і багаты брат: першы трапіў у рай, другі — у пекла. Пакутуючы ў пекельным агні, багач просіць Бога (варыянт — Аўраама) паслаць Лазара, каб той асвятліў яго «арданскай вадой» (з ракі Іардан). Але пачуў у адказ, што паміж багатым і бедным узнікла прорва, якую нельга перайсці.

⁵ Романов Е. Белорусский сборник. Вып. 5: Заговоры, апокрифы и духовные стихи. Витебск, 1891. С. 356.

⁶ Никифоровский Н. Я. Очерки Витебской Белоруссии. I: Старцы. М., 1892. С. 24.

⁷ Малевич С. Белорусский нищенский «Лазарь» // Живая старина. Спб., 1906. Вып. 2. С. 109–114.

⁸ Добровольский В. Н. Смоленский этнографический сборник. Ч. IV // Записки Императорского Русского географического общества по Отделению этнографии. М., 1905. С. 646–651.

Евангельскія архетыпы Лазара Беднага і ягонага багатага брата моцна змяніліся ў прафесіянальнай паэзіі, страцілі канфесіянальна-рэлігійныя прыкметы, дапасаваліся да канкрэтна-гістарычнага і літаратурнага кантэксту. Яны моцна паўплывалі на першыя паэтычныя зборнікі Я. Купалы («Жалейка», 1908), Я. Коласа («Песні-жальбы», 1910), вызначылі элегічную плынь «нашаніўскай» паэзіі, вядомаму ў крытыцы як «плач па роднай старонцы». Тэма біблейска-хрысціянскіх архетыпаў ужо даследавалася мною ў ранейшых публікацыях⁹. Цікава, што якраз Максім Багдановіч, якога з часоў «Нашай нівы» не без падстаў называлі паэтам чыстай красы, апублікаваў у «Нашай ніве» верш «З песняў беларускага мужыка» (1909), дзе ёсць мастацкая інтэрпрэтацыя прытчы пра Лазара Беднага. І паэтычнае прароцтва аб рэвалюцыі:

Я хлеба ў багатых прасіў і маліў, —
Яны ж мне каменні давалі;
І тыя каменні між імі і мной
Сцяною вялізнай усталі.

Яна усё вышай і вышай расце
І шмат каго дужа лякае.
Што будзе, як дрогне, як рухне яна?
Каго пад сабой пахавае?¹⁰

Пяройдзем да трэцяга архетыпу грамадскіх ідэалаў у літаратуры. Класічнае мастацтва, найбольш музыка і паэзія, выяўляюць Рай і Пекла зямнога жыцця. І гэта зразумела, бо, паводле універсальнага біблейскага архетыпа, Стваральнік Сусвету пасяліў нашых прабацькоў у Садзе-Раі, а за грахі выгнаў на зямлю, дзе радасці ўраўнаважаны пакутамі. Два біблейскія архетыпы Раю (сельскі ў Кнізе Быцця і гарадскі ў заключнай частцы Апакаліпсіса ў вобразе Новага Ерусаліма), урэшце, Рай нябесны, спущаны з Неба, паводле апокрыфаў, набылі значэнне архетыпаў для мастацкіх, сацыялагічных (у марак сацыялістаў-утапістаў) і палітычных (ідэал дасканалага грамадства камуністаў) мадэляў зямнога Раю — адкрытых (яны лёгка «прачытваюцца») і прыкрытых, пераўтвораных у кантэксце спецыфічных мастацкіх значэнняў і сэнсаў.

Вобраз сцялянскага Раю сярод чыстай прыроды, дзе зняты ўсе сацыяльныя і асабіста-псіхалагічныя супярэчнасці, — скразны матыў новарамантычнай плыні ў беларускай літаратуры. Тут яна развівала традыцыі народнай

⁹ Конан У. Цыклічная структура лірыкі: Паэзія Якуба Коласа // Роднае слова. 1996. № 9. С. 41–51; Ён жа. «Я паціху песні сумныя пяю...»: Цыклічная структура лірыкі Максіма Багдановіча // Роднае слова. 1997. № 4. С. 20–33; Ён жа. «Беларусь — мая старонка, дык люблю ж яе...»: Цыклічная структура лірыкі Янкі Купалы // Роднае слова. 1997. № 7. С. 21–31.

¹⁰ Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Т. 1. Мн., 1992. С. 210.

культуры¹¹ і сусветнай літаратуры — ад антычнасці (вобраз Залатога веку ў грэка-рымскай міфалогіі, паэме Авідзія «Метамарфозы») да Новага часу (эпічныя паэмы Джона Мільтана «Страчаны Рай» і «Вернуты Рай», 1667–1671). Але ў адрозненне ад сваіх айчынных і заходнееўрапейскіх папярэднікаў эпохі сярэднявекі, Рэнесансу, стыляў барока і класіцызму, якія рэдка выходзілі за рамкі біблейскіх архетыпаў, пачынальнікі і класікі новай беларускай літаратуры арыентаваліся на свецкую культуру. У іх творчасці біблейскія сюжэты і матывы набылі значэнне сімвалаў і экспрэсіўных выяўленчых сродкаў, пераадолена ранейшае цытаванне і запазычванне з Бібліі.

Першым творцам паэтычнага міфа пра сельска-шляхецкі Рай у Навагрудчыне быў А. Міцкевіч (1798–1855). Аналіз яго творчасці дазваляе нам пераканацца ў тым, што за райскімі матывамі ў яго паэзіі хаваецца таямніца духоўнага перажывання быцця ў мастацтве, яе архетыпічныя вытокі, псіхалагічна абумоўленыя памяццю пра дзіцячае ўспрыманне свету наогул, свайго «роднага кута» асабліва. Бязгрэшнае дзіця ўспрымае свет наш зямны як Рай. Набыўшы духоўны вопыт і мудрасць, таленавіты мастак захоўвае ў сабе дзіцячую, «галубіную» душу і свой райскі вобраз свету. Эпіграфам да райскіх матываў у паэзіі А. Міцкевіча маглі б паслужыць радкі яго верша «Паліліся мае слёзы...» (1844):

Poląły się łzy me czyste, rzęsiście
Na me dzieciństwo *sielskie, anielskie*...¹²

Эпічная паэма А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» — паэтызацыя сельскага побыту беларускай шляхты, духоўная сублимацыя тугі па Радзіме і мастацкія карціны сельскага Раю. Першы перакладчык паэмы дакладна выявіў паэтычную думку ўводнай часткі гэтага твора:

Літва! — родная зямелька! Ты, маўляў, здароўе, —
Той цябе ашанце, каму безгалоўе!
Хто жыў калісь на ніўцы тваёй, як у раю,
І вось крываваы роніць слёзкі ў чужым краю!¹³

(Пераклад В. Дуніна-Марцінкевіча)

Райскае хараство дорыць нам любоў да быцця ў яго жывой разнастайнасці, да роднага краю. Урэшце — чыстае, узнёслае каханне да жанчыны. Пра гэтае вяртанне да раю сваёй душы паэт сказаў у вершы «До Н***» (1830), прысвечаным Генрыеце Анквічоўне, разумнай і прыгожай дачцэ графа Анквіча:

¹¹ Гэтай тэме прысвечаны спецыяльны раздзел майго даследавання «Архетыпы сацыяльнай гармоніі і зямнога Раю ў беларускім фальклоры». Рукапіс па тэме «Грамадскія ідэалы» — у Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф. Скарыны. Справаздача за 1996 г.

¹² Mickiewicz A. Dzieła. Warszawa, 1955. Т. 1. S. 417.

¹³ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мн., 1984. С. 301.

Znasz-li ten kraj?
Ach, tam, o moja miła!
Tam był mi raj,
Pókiś ty ze mną była! ¹⁴

Рай і Пекла грамадскага жыцця, народ і яго паэт-пясняр у вобразе прарока нацыянальнага адраджэння — скразныя тэмы беларускай класічнай паэзіі. В. Дунін-Марцінкевіч (1808–1884) у вершаваным апавяданні «Люцынка, альбо Шведы на Літве» (1861) малітоўна звяртаўся да Усявышняга:

Божа наш! Ты шыбануў на зямлю чалавека,
І няшчасця брэмя, і шчасця ад веку
Ты прызначыў яму, выганяючы з раю, —
Як жа ў смутак душы яго любасць да краю
Ты ўліў? І чаму ён ля роднае нівы
Адчувае і вольным сябе, і шчаслівым? ¹⁵

Беларуская класічная паэзія абвясціла свету пра пякельныя бакі нашай гісторыі, жыцця вёскі — гэтага спрадвечнага падмурка нацыі. Вобраз Лазара Беднага быў тут не толькі сімвалам-архетыпам «чалавека з народа», селяніна і парабка. Парабчанкай у царскай імперыі была іхняя родная старонка Беларусь. Аднак жа, паводле евангельскай прытчы, Лазар Бедны звездаў не толькі зямное Пекла, але і нябесны Рай. Пасталеўшы, набыўшы мудрасць прарокаў, класікі нашай паэзіі выявілі надзею на ажыццяўленне ідэалаў дасканаласці грамадства, вольнага ад знявагі чалавека творчага і адсунутых з гістарычнай авансцэны народаў. У фінальнай частцы паэмы «Курган» (1912) ідэал людскай дасканаласці прарочыць здань закатаванага Гусяляра:

Гуслі строіць свае, струны звонка звіняць.
Жменяй водзіць па іх абамлелай,
І ўсё нешта пая, што жывым не паняць,
І на месяц глядзіць, як сам, белы.
Кажуць, каб хто калі зразумеў голас той,
Не зазнаў бы ніколі ўжо гора...

Не зазнаць ніколі гора — значыць жыць у ідэальным, райскім краі. Як у фінале Апакаліпсіса: «І ўтрэ Бог кожную слязінку з вачэй іхніх; і смерці ўжо не будзе, ні плачу, ні галашэння, ані хваробы...» (Апак. 21: 4). Вобраз сялянскага вясковага Раю паэт намаляваў у эпічнай паэме «Яна і я» (1913). У 12-й песні «Яблыні цвітуць» ён сам назваў свой трансцэндэнтны ідэал:

¹⁴ Mickiewicz A. Wiersze. Warszawa, 1972. S. 289.

¹⁵ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. С. 301.

Раем на зямлі выглядываў нам сад.
Я ў ім — Адам, Яна ў ім — Ева;
У Раі гэтым вецер быў нам Бог і свят,
Вяцвямі шлюб давала дрэва.
Птушкі ў мільён струн вяселле гралі нам,
Пасажнай маткай была пчолка,
Сонца несла ўцехі думкам і грудзям,
Пасцелю слала нам вясёлка.¹⁶

Гэта — Рай не толькі вонкавы, прыродны, але і ў душы закаханых. У паэме зняты ўсе супярэчнасці — не толькі грамадскія, але і асабістыя. Чалавек зямны, рэальны нясе ў сваёй душы свой Рай і сваё Пекла, сваю нябесную сінюю птушку — і свайго падзямельнага дракона. І толькі няспынная духоўная барацьба дае яму шанц замкнуць сваю ўласную апраметную на дванаццаць замкоў, як таго казачнага змея, якога героі прывязваюць у «цёмнай каморы» дванаццаццю ланцугамі. Я. Купала, паэт-рамантык і мудры прарок, прыадчыніў нам нябесныя вароты, паказаўшы, якім райскім жыццём маглі стаць штодзённыя сялянскія турботы, каб свет не пайшоў па Каінавым шляху.

Даследчыкі літаратуры чамусьці не звярнулі ўвагі на хрысціянскія матывы Лазара Беднага, Пекла і Раю ў драме Я. Купалы «Раскіданае гняздо» (1913). У экспазіцыі да першага акта драмы аўтар зазначае: «Данілка на зямлі скрыпку майструе. Старац сівы, як голуб, абчэплены торбамі, з кіем у руках, сядзіць на лаве». Старац і хлопчык-музыка — гэта здвоены вобраз беларускага жабрака-дудара. А ў фінале ёсць аўтарская рэмарка: «Старац ідзе наперад, за ім Марыля з дзецымі па баках, а за Марыляй — Данілка. Усе пяюць «Лазара». Данілка іграе...»¹⁷. У шостаі з’яве першага акта трагічная гераіня Зоська апавядае свае сны — сімвалічныя карціны ўзыходжання праз Пекла ў Рай. Райскія матывы тут фалькларызаваліся, набылі прыкметы чарадзейнай казкі. Урэшце, фабула драмы «Раскіданае гняздо» ёсць у пэўным сэнсе мастацкая інтэрпрэтацыя біблейскага сюжэта выгнання нашых прабацькоў Адама і Евы з Раю. Бо ў народных уяўленнях «гняздо», «родны кут» — жывыя сімвалы зямнога Раю.

Геніяльнай адраджэнскай «рэпрызай» да шляхетнага «Пана Тадэвуша», па сутнасці, унікальным у еўрапейскай літаратуры сялянскім эпасам з’яўляецца «Новая зямля» Я. Коласа. Ён таксама пачынаў з элегічных, мінорных матываў, праз іх выявіў пякельны бок жыцця свайго народа. Тэма пакутніцтва дакладна абазначана ў першым вершы паэта «Наш родны край», апублікаваным у першай легальнай беларускай газеце «Наша доля» 1 верасня 1906 г. Вось два фрагменты з яго:

¹⁶ Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Т. 5. Мн., 1974. С. 130–131.

¹⁷ Купала Я. Зб. тв. Т. 6. Мн., 1975. С. 316, 340.

Край наш бедны, край наш родны!
 Гразь, балота ды пясок...
 Чуць дзе крыху луг прыгодны...
 Хвойнік, мох ды верасок.

 Наша поле дрэнна родзіць,
 Бедны тут жыве народ.
 У гразі ён, бедны, ходзіць,
 А працуе — льецца пот...¹⁸

Аналагічныя матывы, вобразы і адпаведныя ім лад і мелодыя (у дыяпазо-не танальнасцей любімых у народзе жалейкі, дуды і ліры) вар’іруюцца ў іншых вершах паэта, апублікаваных у зборніку «Песні-жалыбы». Але спакваля на-бываюць вышыню матывы светлыя, райскія: «Люблю я прыволле // Шырокіх палёў, // Зялёнае мора // Ржаных каласоў...» («На полі вясной»). Або: «На ўсходзе неба грае // Дзіўным блескам жару, // Залацісты сноп купае // Ў по-лымі пажару. // Чуць-чуць дрогне, праліецца // Чырвань на ўсходзе; // Гэта неба ўсміхнецца // Людзям і прыродзе. // І ўбірае залатую // Сонейка дарогу, // Паліць свечку дарагу // Прад алтарам Бога...» («Усход сонца»). Урэшце, лірыка-эпічная паэма «Новая зямля» — велічная карона Дрэва Паэзіі нашага песняра, аптымістычная сімфонія, дзе нават трагічны фінал (раздел «Смерць Міхала») асветлены надзеяй на сялянскі Рай¹⁹. Яго карціны так светла і нат-хнёна малое паэт, пачынаючы з экспазіцыі:

Вось як цяпер перада мною
 Ўстае куточак той прыгожы,
 Крынічкі вузенькае ложка
 І елка ў пары з хваіною,
 Абняўшысь цесна над вадою,
 Як маладыя ў час кахання,
 У апошні вечар расставання.
 І бачу лес я каля хаты,
 Дзе колісь велічна дзяўчаты
 Спявалі песні дружным хорам,
 З работ ідучы позна борам.
 Нясліся зыкі песень здольных,
 Ў лясках раз-пораз адбівалісь,
 І ім узгоркі адклікалісь,
 І радасць біла ў песнях вольных...

М. Багдановіч (1891–1917), паэт апалонаўскага тыпу, як ужо адзначалася, таксама пачынаў з пякельных інтанацыяў на матыў Лазара Беднага. Але і тут

¹⁸ Колас Я. Песні-жалыбы. Вільня, 1910. С. 34.

¹⁹ Конан У. Паэтычная саната Якуба Коласа // Каласавіны. Мн., 1997. С. 13–22.

ён быў наватарам, надаўшы сваім першым творам («Мае песні», «3 песняў беларускага мужыка») выразны суб’ектыўны змест — духоўнае перажыванне быцця сялянскай вёскі. А ў паэтычнай кніжцы «Вянок» выявіў чарадзейныя, райскія малюнкi і мелодыі беларускай прыроды, адкрыў паэзію змяркання, начной і зімовай іпастасяў быцця. Яго цыклы «У зачараваным царстве» — гэта сінтэз музыкі і паэтычнага жывапісу, тварэнне беларускага Раю ²⁰.

Мара пра дасканалае, гарманічнае жыццё на зямлі і кантрастныя для гэтых вобразаў элегічна-журботныя матывы накіраваны да Лазаравых песень характэрныя не толькі для літаратурнай класікі, але і для пазнейшай даваеннай (20–30-я гг.) і сучаснай беларускай паэзіі. На жаль, яна яшчэ мала даследавалася ў гэтым аспекце. Гэтая санатная структура — сутыкненні і ўзаемапераходы двох кантрастных тэм-матываў выразна выявілася ў традыцыйнай для беларускай літаратуры медытацыйнай і песеннай (радасна-экстатычнай і элегічнай) паэзіі, у творчасці яе лідэраў Максіма Танка і Ніла Гілевіча.

Райскія і пыкельныя матывы ў паэзіі Н. Гілевіча бліжэй да Купалавай песеннай традыцыі, чым да метафарыстыкі еўрапейскай (яна паўплывала на творчасць М. Танка — непасрэдна і праз польскую літаратуру). Але вобразныя дамінанты святла і ценяў у Гілевічавай лірыцы інакш пачыналіся і канчаліся, чым у Купалы. Аўтар «Жалейкі» пачаў з элегічных песень і вобразаў заняпаду сялянскай Беларусі ў царскай імперыі, пазней развіў кантрастную адносна іх тэму гармоніі і дасканалага жыцця ў сельскім Раі (паэма «Яна і я»), урэшце (па аналогіі з санатна-цыклічнай кампазіцыяй) аб’яднаў гэтыя палярныя матывы ў драматычнае адзінства (драма «Раскіданае гняздо», паэзія 1914–1921 гг.). Н. Гілевіч пачаў са студэнцкай радасна-экстатычнай «Песні ў дарогу» (першы зборнік паэзіі, 1957 г.). Райскія матывы дамінуюць у вершы, які даў назву кніжцы:

Калі не жадаеце знацца ў жыцці
З назойлівай скрухай-журбою, —
Куды ні прыйдзеца паехаць, пайсці, —
Песню бярыце з сабою!.. ²¹

Заўсёды жыць з песняй і, як раіць паэт, «выкінуць з ранцаў і сэрцаў тугу», забыць, «што гнездзіцца сум на зямлі», — і, значыць, жыць як у Раі. Назваю трэцяй кніжкі паэзіі («Нesпакой») паэт назаўсёды засведчыў прадчуванне суму і тугі — страчанага Раю. Але ён шукаў і знаходзіў яго. Як, напрыклад, у рамантычным па танальнасці зборніку вершаў «На высокім алтары» (1994):

На высокім алтары,
У лясной старонцы...

²⁰ Аналіз паэзіі М. Багдановіча гл. у кн.: Конан У. Святло паэзіі і цені жыцця: Лірыка Максіма Багдановіча. Мн., 1991.

²¹ Гілевіч Н. Песня ў дарогу. Мн., 1957. С. 3.

Ты гары, гары, гары,
Залатое сонца!..

А яшчэ раней была папулярная ў народзе песня: «Вы шуміце, шуміце // Нада мною, бярозы, // Калыхайце, люляйце // Свой напеў векавы...» (1965). Гэта — светлы міг жыцця, калі душа сталага чалавека вяртаецца ў сваё дзяцінства, каб прыпасці да роднай зямлі, як да матчыных грудзей. Гэта значыць, вярнуцца ў свой Рай зямны. Праз восем гадоў паэт апублікаваў антытэзу да гэтай райскай песні — трагічна-суровую «Палыновую ростань», прароцтва пра Чарнобыльскую бяду. Тут дамінуюць матывы страчанага Раю:

Знаю: мне не вярнуцца
Гэтым шляхам ніколі —
На апошнюю ростань,
На спатканне з былым.
Белай стужкай дарога
Раскацілася ў полі,
А на ўзбоччы дарогі —
Толькі шызы палыны...²²

Паэт самабытнага наватарскага кірунку Алесь Разанаў пачаў з традыцыйнай паэзіі ў першай кніжцы — «Адраджэнне» (1970), дзе дамінуюць аптымістычныя, мажорныя матывы; космас і чалавек бачацца тут у перспектыве на універсальную гармонію, няспынны палёт да будучыні. Узыходжанне на духоўную вышыню — ключавы вобраз ягонай паэзіі. Апошнія кнігі А. Разанава — «У горадзе валадарыць Рагвалод» (1992) і «Паляванне ў райскай даліне» (1995) — гэта вяртанне з неба на зямлю, спасціжэнне духоўнай існасці зямных рэалій. Райская даліна — той жа ідэал зямнога Раю, які мог бы адбывацца, каб не Каінаў грэх чалавека.

Мастацкая эстэтызацыя нескранутай прыроды, традыцыйнага ладу жыцця і народнай культуры засведчыла неарамантычныя дамінанты ў асноўным рэчышчы развіцця беларускай паэзіі, арыентаванай на хрысціянскія каштоўнасці і крытыку аднабокай індустрыяльна-урбаністычнай цывілізацыі. Гэтая плынь прысутнічае не толькі ў традыцыйнай песеннай лірыцы, але і ў лепшых узорах мадэрнісцкай паэзіі. У апошняе дзесяцігоддзе настойліва заяўляе свае прэтэнзіі постмадэрнісцкая плынь у нашай літаратуры, запраграмаваная па катэгорыях агіднага, нізкага і гратэскава-камічнага, у лепшым выпадку — на дасціпнае, якое бярэ пачатак ад колішняга барока. На маю думку, гэты ў значнай ступені запазычаны з еўра-амерыканскага паставангарда накірунак не мае перспектывы ў Беларусі, бо выпадае з нашых мастацкіх і духоўна-этычных традыцый.

²² Гілевiч Н. Пoвязь. Мн., 1987. С. 102.

КАШТОЎНАСЦІ І ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКАГА АДРАДЖЭННЯ (БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ XVI – ПАЧАТКУ XVII стст. І СУЧАСНАСЦЬ)

У Карла Ясперса ёсць ключавое паняцце — «восевы час», або «восевая эпоха» — асноватворны перыяд у гісторыі чалавецтва паміж 800 і 200 гг. да н.э., калі ўзніклі сусветныя рэлігіі і філасофія, сфарміраваліся сучасная духоўнасць, склаўся тып чалавека, які існуе і ў нашы дні. Гэта, згодна з Ясперсам, адбылося «амаль адначасова» і «незалежна адзін ад аднаго» ў Кітаі, Індыі, Іране, Палесціне, Грэцыі. Менавіта ў «восевы час» абудзіліся чалавечы дух, самасвядомасць, чалавек пачаў асэнсоўваць «быццё ў цэлым, самога сябе і свае межы». Прычым «тым, што адбылося, што было створана і асэнсавана ў той час, *чалавецтва жыве аж да сённяшняга дня*. У кожным сваім парыве людзі, успамінаючы, звяртаюцца да восевага часу, запальваюцца ідэямі гэтай эпохі»¹.

Для Беларусі такім «восевым часам», «восевай эпохай» з’яўляецца перыяд першага беларускага Адраджэння (XVI – пачатак XVII ст.). Менавіта ў гэтую эпоху сфарміраваліся каштоўнасці і ідэалы, якія складаюць аснову сучаснай духоўнасці і нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. У гэты час жылі стваральнікі айчыннай культуры, нацыянальнага духу, беларускай ідэі Францыск Скарына, Мікола Гусоўскі, Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Астафей Валовіч, Леў Сапега, Андрэй Волан, Фёдар Еўлашоўскі, Лаўрэнцій Зізаній, Мялецый Смярыцкі і многія інш. Гістарычна заканамерна, што ў часы нацыянальнага ўздыму да гэтага восевага для беларускага народа і культуры часу звярталіся і звяртаюцца прадстаўнікі айчыннай інтэлігенцыі — пісьменнікі, літаратуразнаўцы, філолагі, гісторыкі, філосафы, мастакі; што яго каштоўнасцямі і ідэямі захапляюцца не толькі інтэлектуалы, але і нацыянальна свядомыя рабочыя, тэхнакраты, бізнесмены, сяляне, моладзь.

Спынімся на некаторых найважнейшых каштоўнасцях і ідэалах, завешчаных нашаму часу першым беларускім Адраджэннем. Гэта — спалучэнне агульначалавечага і нацыянальнага; рэнесансна-гуманістычная, персаналістычная канцэпцыя чалавека, якая знітавана з ідэяй духоўнай свабоды, вяршэнства закона, канстытуцыйна-прадстаўнічай сістэмай улады; усведамленне неабходнасці культурна-рэлігійнай згоды, паразумення паміж Усходам і Захадам; талерантнасць як адна з гістарычна абумоўленых ментальнасцей культуры Беларусі; этычная дамінанта айчыннай філасофскай культуры; ідэя

¹ Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 32–38.

развіцця духоўнай культуры на нацыянальнай, беларускай моўнай падставе; непрымальнасць у духоўным жыцці, нацыянальна-культурнай палітыцы прымусу і насілля.

1. *Спалучэнне агульначалавечага і нацыянальнага*. Усталяванне асноватворных каштоўнасцей і ідэалаў беларускай культуры ў першую чаргу зніжанае з постаццю Францыска Скарыны. Роллю Скарыны ў фарміраванні нацыянальнай культуры можна параўнаць з той роллю, якую адыграў у станаўленні культуры Кітая Канфуцый. У гісторыі нацыянальнай беларускай культуры Скарынаўская Біблія мае тое ж значэнне, што і Біблія Лютэра ў жыцці і культуры нямецкага народа.

Адной з галоўных ідэй, якую сфармуляваў Скарына, — гэта *ідэя спалучэння агульначалавечых, хрысціянска-гуманістычных каштоўнасцей і ідэалаў з ідэаламі і каштоўнасцямі нацыянальнымі*. Абстрактныя рэлігійныя і сацыяльна-этнічныя паняцці хрысціянства і свайго часу — веру, любоў, справядлівасць, агульнае дабро, грамадскую карысць, індывідуальны і грамадзянскі абавязак, маральны і юрыдычны закон, творча-пазнавальную і практычную дзейнасць — Скарына не толькі гуманізуе, але і нацыянальна канкрэтызуе. Менавіта Скарыне належыць найпершая заслуга ў сцвярджэнні ў беларускай народнай свядомасці спрадвечнага значэння не толькі хрысціянска-гуманістычных, але і такіх нацыянальна-патрыятычных каштоўнасцей, як канкрэтная радзіма, родная мова, нацыянальная культура. Паэтычную выяву гэтага скарынаўскай ідэя атрымала ў яго знакамітым выказванні: «Понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плывающие по морю и в реках, чувствуют виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих, — тако ж и люди, игде зродилися и ускуормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имеют»².

2. *Персаналісцкая канцэпцыя чалавека*. У сваіх прадмовах да біблейскіх кніг Скарына адхіліўся ад артадаксальнай візантыйска-праваслаўнай саборнай традыцыі, абгрунтаваўчы рэнесансна-гуманістычную, персаналісцкую канцэпцыю чалавека. Гранічна пашыраючы межы індывідуальнай духоўнай свабоды, беларускі мысліцель сцвярджаў бязмежнае права чалавека на пазнанне і творчасць, лічыў яго здольным дасягнуць інтэлектуальна-маральнай дасканаласці або ідэалу з дапамогай індывідуальных намаганняў, падкрэсліваў персанальную маральную адказнасць за ўчынкi. Менавіта з гэтых, рэнесансна-гуманістычных пазіцый *Скарына абвясціў права індывіда на незалежнае, самастойнае тлумачэнне Бібліі* (Скарынаўская Біблія адрасавалася «плоду простама паспалітаму»), сцвярджаў неабходнасць актыўных адносін чалавека да існуючай грамадскай рэчаіснасці. Персаналісцкая тэндэнцыя была характэрна для беларускай духоўнай, у прыватнасці палітычнай і рэлігійнай,

² Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969. С. 59.

культуры і да Скарыны, яна была знітавана з тымі прывілеямі і свабодамі, якія надаваліся шляхце, гараджанам вялікакняжацкімі і каралеўскімі граматамі, магдэбургскім правам, а потым і Статутамі Вялікага Княства Літоўскага. Яе яскравыя праявы мы наглядаем не толькі ў свецкім, але і ў царкоўным жыцці Беларусі і Украіны XVI–XVII стст. ды і пазней. Характэрны прыклад — брацтвы, якія адстойвалі права міран уплываць на жыццё праваслаўнай царквы, самастойна, з дапамогай Бібліі вырашаць багаслоўскія пытанні. Беларускія і ўкраінскія епіскапы пастаянна скардзяцца на тое, што мяшчане, асабліва віленскія і львоўскія братчыкі, умешваюцца ў духоўныя справы, імкнуцца самастойна інтэрпрэтаваць Святое Пісанне.

Персаналісцкая тэндэнцыя, праявы якой мы наглядаем у Беларусі ў да-скарынаўскі і скарынаўскі перыяды, узмацнілася ў эпоху рэфармацыйнага руху (другая палова XVI ст.), з якімі знітаваны росквіт рэлігійнага індывідуалізму ў краіне. *Персаналісцкая тэндэнцыя стала адметнай рысай беларускай ментальнасці*, спосабам рэалізацыі духоўнай, рэлігійнай, сацыяльнай, нацыянальнай свабоды. Яе праявы ў беларуска-ўкраінскім праваслаўі зрабілі апошняе адметным ад праваслаўя маскоўскага. Як вядома, персаналісцкая тэндэнцыя пранізвае пазію Янкі Купалы, з’яўляецца філасофскай дамінантай «Новай зямлі» Якуба Коласа, прозы Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча і інш.

3. *Ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы*. Выдатным духоўным здабыткам беларускага Адраджэння XVI – пачатку XVII стст. з’яўляецца ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы, знітаваная з рэнесансна-гуманістычнай, персаналісцкай канцэпцыяй чалавека. Водгук гэтай ідэі наглядаем у скарынаўскіх прадмовах да кнігі «Другі Закон» і кнігі «Суддзі», у прыватнасці ў думках пра натуральнае паходжанне права, яго абумоўленасць мараллю, неабходнасць усталявання ў грамадстве справядлівага правасуддзя і інш. Правыя погляды Скарыны з’яўляліся адлюстраваннем шматвяковай юрыдычнай практыкі, у выніку якой у краіне ўсталяваўся канстытуцыйна-прадстаўнічая сістэма ўлады, нараджалася ідэя вяршэнства закона³. Ідэі гэтай сістэмы зафіксаваны ў прывілеях, дадзеных шляхце і гараджанам, і, у першую чаргу, у трох рэдакцыях Статута ВКЛ (1529, 1566, 1588).

Філасофскае абгрунтаванне канцэпцыі прававой дзяржавы даў Леў Сапега ў сваіх прадмовах да Статута 1588 г. Найвышэйшай каштоўнасцю, лічыў Сапега, з’яўляецца *свабода*, сутнасць якой у абароненасці жыцця, здароўя, годнасці, маёмасці чалавека. Самым надзейным абаронцам гэтых правоў чалавека з’яўляецца *закон*. Усе — ад караля і вялікага князя да гараджаніна і селяніна — павінны падпарадкоўвацца закону. «Естесьмо невольниками прав того, абысь мы вольности уживати могли», цытуе Сапега Цыцэрона. Грамадства, дзе ўсё залежыць ад добрай або злой волі правіцеля, урадоўца, а не ад закона, нагадвае звярыную зграю. Там жа, дзе «право або статут гору мает,

³ Падокшын С. А. З гісторыі ліберальна-дэмакратычнай традыцыі ў Беларусі (XVI–XVII стст.) // Чалавек. Грамадства. Свет. 1996. Вып. 3–4.

там сам Бог всем владнет». Гаспадар, або вялікі князь, кароль «жадное звир-ности над нами заживати не может, одно только колько ему право допу-щать». Жыхарам ВКЛ трэба быць правасвядомым народам: «...кожный обы-ватель годеен есть нагаенення, который вольностью се фалить, а прав своих уметь и розуметь не хочет». Беларусы павінны ганарыцца тым, што яны «не обычым яким языком, але своим власным права списаные маюць». На судовыя пасады, лічыў Сапега, трэба выбіраць людзей не толькі высокапра-фесійных, але і высокамаральных⁴. Аналагічныя ідэі абгрунтаваў Андрэй Волан у сваёй працы «Пра палітычную або грамадзянскую свабоду»⁵.

Ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы, выпрацаваная шматвяко-вай палітыка-юрыдычнай практыкай і думкай ВКЛ, сфармуляваная Сапегам і Воланам, уваходзіць у залаты фонд не толькі айчынай, але і сусветнай палі-тыка- прававой культуры, з'яўляецца *тэарэтычным падмуркам для будовы сучаснай беларускай прававой дзяржавы*.

4. *Ідэя духоўна-культурнага сінтэзу Усходу і Захаду*. Скарынай жа была абгрунтавана і такая асноватворная ідэя беларускай ментальнасці, духоўнай культуры Беларусі, як неабходнасць *сінтэзу каштоўнасцей і ідэалаў Усходу і Захаду*, дасягнення паміж імі культурна-рэлігійнай згоды, паразумення. Праб-лема гэта ў грамадстве Беларусі, як вядома, узнікла задоўга да Скарыны і бы-ла абумоўлена геапалітычным становішчам краіны «на мяжы культур», плю-ралізм рэлігійна-царкоўнага жыцця. Як палачанін, выхаванец Кракаўскага універсітэта, доктар медыцыны Падуанскага універсітэта, нарэшце, як пера-кладчык і выдавец Бібліі Скарына ніяк не мог абысці праблему суадносін паміж культурамі Усходу і Захаду. У сваіх прадмовах да Бібліі ён прапануе яе рашэнне. Рашэнне гэта — сінтэз, свабоднае і добраахвотнае заснаванне ўсходнім славянствам пэўных неабходных, жыццёва апраўданых каштоўнас-цей, і, перш за ўсё, заходняй сістэмы адукацыі — «сямі свабодных навук», спалучэння рэлігійна-хрысціянскай, «Саламонавай» і натуральнай, навуко-ва-філасофскай, «Арыстоцэлевай мудрасці». Трэба адзначыць, што «Арыс-тоцэлева мудрасць» — гэта заходнееўрапейская філасофія і навука, да якой сучаснае Скарыне праваслаўе, асабліва маскоўскае, ставілася гранічна па-дазрона. Скарына, такім чынам, сфармуляваў рэнесансна-гуманістычную канцэпцыю развіцця айчынай культуры, якая ў будучыні была прынята «на ўзбраенне» прагрэсіўнымі коламі беларуска-ўкраінскай грамадскасці, рэалізавана ў педагагічнай сістэме брацкіх школ, Кіева-Магілянскай акадэміі, істотна паўплывала на светапогляд выдатных дзеячаў праваслаўнай царквы і айчынай культуры — Пятра Магілы, Сільвестра Косава, Сімяона Полацка-га і інш.⁶

⁴ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мн., 1989.

⁵ Падокшын С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Мн., 1990.

⁶ Ничик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997. С. 84–90.

У прадмовах да Скарынаўскай Бібліі больш-менш выразна акрэслена рэнесансна-гуманістычная мадэль рэлігійна-царкоўнага жыцця, асноўным зместам якой з’яўляецца ідэя згоды ўсіх хрысціянскіх веравызнанняў на падставе ўзаемнай цяпрімасці. У скарынаўскіх тэкстах цалкам адсутнічаюць тэрміны «праваслаўе» і «каталіцтва», а гаворка ідзе пра хрысціянства наогул. На нашу думку, гэта свядомая, мэтанакіраваная, прынцыповая пазіцыя Скарыны, які, зыходзячы з гістарычнага вопыту, умоў айчыннага і заходнееўрапейскага жыцця, рэнесансна-гуманістычнай інтэнцыі, з’яўляецца прыхільнікам прымірэння і пагаднення ўсходняга і заходняга адгалінаванняў хрысціянскай царквы. Зразумела, што згodu ён мысліў на падставе раўнапраўя, свабоднага волевыўжэння, добраахвотнасці. Гэту скарынаўскую ідэю ўспрынялі яго нашчадкі, дзеячы беларускага Адраджэння. Дзякуючы намаганням ліберальнай беларускай шляхты, ідэя верацяпрімасці была зафіксавана ў Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г., Статуце ВКЛ 1588 г. Яна з’яўляецца прынцыпам дзяржаўнай палітыкі да той пары, пакуль улада, частка пануючага класа і праваслаўнага святарства не пераарыентаваліся на іншую, контррэфармацыйную мадэль рэлігійна-царкоўнага жыцця, падставай якой з’яўлялася прымусовая унізацыя.

Талерантнасць, павага да ініцыятыўнасці і ініцыятыўнасці і з’яўляецца адной з характэрных рыс народа Беларусі, беларускага менталітэту, сведчаннем высокага ўзроўню, цывілізаванасці нацыянальнага духу беларусаў, іх здольнасці вырашаць існуючыя сацыяльныя, палітычныя, міжнародныя і іншыя праблемы шляхам перагавораў, кампрамісаў, іх прынцыповае непрыманне ўсялякіх відаў экстрэмізму і тэрарызму. На жаль, у сучаснай публіцыстыцы наглядаюцца спробы трактоўкі беларускай талерантнасці як слабахарактарнасці або згодніцтва. Гэта прынцыповая памылка, вынік культурна-гістарычнай, філасофскай і палітычнай недасведчанасці.

5. *Этнічная дамінанта*. Як вядома, з часоў Кіеўска-Полацкай Русі дамінантай філасофскай культуры Беларусі з’яўлялася этыка. Этычная праблематыка займае важнае месца ў светапогляднай сістэме Скарыны і наогул у беларускай культуры эпохі Адраджэння. Менавіта эпоха Адраджэння ўзбагаціла беларускую этычную думку многімі новымі ідэямі⁷. Як паказалі беларускія даследчыкі, дамінуючая роля этыкі захавалася ў беларускай культуры і ў наступныя часы. Вышэйшым дасягненнем сучаснай беларускай, ды і не толькі беларускай, філасофска-этычнай думкі з’яўляецца творчасць В. Быкава, які здолеў сказаць новае слова ў сусветнай экзістэнцыялісцкай літаратуры і філасофіі.

6. *Ідэя развіцця культуры на нацыянальнай моўнай падставе*. Адным з істотных вынікаў беларускага Адраджэння XVI—пачатку XVII стст. з’яўляецца

⁷ Падокшын С. А. Франциск Скорина. М., 1981; Конан У. Эстетичныя і этычныя погляды Францыска Скарыны // Скарына і яго эпоха. Мн., 1990. С. 311–359.

інтэнсіўнае фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці, усведамленне пэўнай адукаванай і патрыятычна настроенай часткай грамадства неабходнасці развіцця беларускай культуры, роднай мовы, асветы. Праблема развіцця нацыянальнай культуры пастаўлена Скарынам ужо самім фактам перакладу Бібліі, адрасаванай «людем посполитым руского языка». У сваіх прадмовах беларускі гуманіст свядома і настойліва падкрэслівае нацыянальна-патрыятычную накіраванасць сваёй дзейнасці: «...наболей с тое причины, иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил». Сюжэт пра Юдзіф у скарынаўскіх прадмовах узнік не выпадкова: ён носіць яскрава выяўлены нацыянальна-патрыятычны характар. Скарына акцэнтую на гэтым увагу чытача: «...абыхом, яко зеркало, жену сию преславную [Юдзіф. — С. П.] пред очима имеюще, в добрых делех и в любви отчизны не толико жены, но и мужи наследовали»⁸. Як вядома, біблейскія Майсей, Давід, Юдзіф былі самымі папулярнымі героямі мастакоў італьянскага Адраджэння, з'яўляючыся ўва-сабленнем самаадданага служэння сваёй Радзіме і свайму народу, і Скарына, несумненна, ішоў па іх шляху.

Першае беларускае Адраджэнне выклікала нябачаны да гэтага ўздым нацыянальна-патрыятычнага пачуцця. М. Гусоўскі ў сваёй паэме «Песня пра зубра» сумуе па роднай Беларусі, яе пушчах, рэках, азёрах. С. Будны ў «Катэхізісе» заклікае князёў Радзівілаў, каб яны «не только в чужоземских языцех кохали, але бы ся теж ... и того здавна славного языка словенского розмилувати и оным ся бавити речили». Л. Сапега, як ужо адзначалася, з гонарам сцвярджае, што беларускі народ «не обчым яким языком, але свaim власным права списанье мает». Пры дварах беларускіх магнатаў засноўваюцца друкарні, школы, шпіталі, кнігасховішчы; жывуць настаўнікі, урачы, юрысты, пісьменнікі, паэты, кнігавыдаўцы, бібліятэкары, карацей кажучы, нацыянальная інтэлігенцыя, якая нараджаецца. Менавіта з першым беларускім Адраджэннем звязана ўсталяванне ў айчынай культуры інстытута мецэнацтва. Нацыянальна-патрыятычнай ідэяй запальваюцца шырокія колы беларускіх і ўкраінскіх царкоўных дзеячаў, прычым усіх існуючых у ВКЛ веравызнанняў. Іпацый Пацей дакарае праваслаўных «пастырей старших», што яны «не дбаюць» пра «науку». Прычыну гэтага «нядбайства» уніяцкі мітрапаліт бачыць у тым, што «писм и книг светых отец, до таковых речей потребных, в нашем языке Руском не маем». Пацей крытыкуе ўсіх тых, хто «не дбае на продки свое ... на старожытность, на давность»⁹. Дарэчы, у сваёй пісьменніцкай дзейнасці Пацей карыстаўся пераважна беларускай мовай.

З другой паловы XVI ст. актывізуецца брацкі культурны рух, узнікаюць школы, у якіх выкладаюцца «сем вольных навук», пра неабходнасць чаго пісаў у сваіх прадмовах Скарына, пішуцца і выдаюцца першыя

⁸ Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969. С. 59.

⁹ Потей И. Унія альбо выклад преднейших артыкулов. У Вильни, 1595 // РИБ. Т. 7. Петербург, 1882. С. 113, 164.

падручнікі, засноўваюцца Кіева-Магілянская акадэмія, узнікае шматлікая палемічная і мемуарная літаратура на беларускай мове.

Такім чынам, факты сведчаць, што ў *перыяд першага Адраджэння беларуская ідэя, г. зн. ідэя развіцця айчынай культуры на нацыянальнай моўнай падставе, займала адно з дамінуючых месц у нацыянальнай самасвядомасці беларусаў*. Нацыянальнай ідэяй былі ахоплены амаль усе пласты беларускага грамадства, у тым ліку і пэўная ўплывовая частка феадальнага класа. Аднак гэта адзін, аптымістычны «бок медаля». Побач з ім існаваў і другі бок, песімістычны.

У сувязі з актывізацыяй Контррэфармацыі і іншымі абставінамі ўжо ў 70–80-х гг. XVI ст. пачалі назірацца небяспечныя сімптомы, на якія першым увагу звярнуў В. Цяпінскі: узростаючая халоднасць беларускіх феадалаў да справы нацыянальна-культурнага развіцця, і, перш за ўсё, «языка своего славного занедбанне». Цяпінскі геніяльна ўхапіў праблему. Гістарычны вопыт сведчыць, што развіццё або заняўданне нацыянальнай культуры ў першую чаргу залежыць ад сацыяльнай эліты, якая валодае матэрыяльнымі і інтэлектуальнымі сродкамі (грошы, улада, асвета, духоўны патэнцыял) і ад дзяржаўнага, палітычнага кіраўніцтва, якое таксама ажыццяўляе сацыяльную эліта. Менавіта на правячай эліце і дзяржаўным кіраўніцтве ляжыць гістарычная адказнасць за лёс нацыянальнай культуры. З гэтай думкай Цяпінскага цяжка не пагадзіцца. Трэба адзначыць, што В. Цяпінскі першым у гісторыі айчынай думкі паставіў праблему выратавання нацыянальнай культуры беларускага народа. Праз тры стагоддзі амаль што з такімі ж словамі звярнуўся да беларусаў Францішак Багушэвіч. Праблема заняўдання сацыяльнай элітай і дзяржаўным кіраўніцтвам нацыянальнай культуры мае свае аб'ектыўныя прычыны. Існавалі яны і ў другой палове XVI ст.

7. *Паміж Усходам і Захадам. Непрымальнасць духоўнага прымусу*. Геапалітычнае становішча ВКЛ паміж Польшчай і Рускай дзяржавай абумоўлівала рэальную сітуацыю, якая складалася на працягу многіх стагоддзяў. Націск з Захаду і Усходу ўзмацняўся. І калі Варшава прапаноўвала федэрацыю, то Масква згодна была толькі на інкарпарацыю, абгрунтоўваючы сваю вялікадзяржаўную палітыку тэзісам: вялікі князь маскоўскі (а потым і рускі цар) з'яўляецца адзіным легітымным уладаром «усея Вялікія, Малыя і Белья Русі». Усе спробы дамовіцца з Масквой не далі вынікаў. Лівонская вайна 1558–1584 гг. паказала, што пагроза інкарпарацыі зусім рэальная. У гэтых умовах беларуская эліта робіць стаўку на больш шчыльную інтэграцыю з Польшчай, вынікам чаго і з'явілася Люблінская унія 1569 г. Хаўрусу ВКЛ і Польшчы спрыяла і тое, што на працягу XVI–XVII стст. палітычны менталітэт гэтых дзяржаў гранічна наблізіўся адзін да аднаго. Яго падставай з'яўлялася ідэя канстытуцыйнай манархіі, г. зн. каралеўскай улады, абмежаванай законам і прадстаўнічымі інструментамі, у той час як асновай расійскай палітычнай сістэмы, якая таксама фарміравалася на працягу XVI–XVII стст., была ідэя неабмежаванай самадзяржаўнай улады.

Сацыяльна-палітычная інтэграцыя з Польшчай абумоўлівала духоўна-культурную, рэлігійную інтэграцыю беларускага і польскага панства і шляхты. Значная частка айчыннага феадальнага класа пераймае польскую культуру, мову, пераходзіць у каталіцтва, пранікаецца польскай самасвядомасцю. Пачынаецца інтэнсіўны працэс паланізацыі беларускіх «вярхоў», культурнага жыцця Беларусі, духоўнай «эміграцыі» беларускіх інтэлектуалаў, пераход іх у польскую культуру.

Працэс дэнацыяналізацыі беларускай эліты, беларускай культуры набыў інтэнсіўны характар у сувязі з актывізацыяй контррэфармацыйнага руху ў ВКЛ. Контррэфармацыя прыклала вялікія намаганні, каб авалодаць айчыннай адукацыяй, захапіць у свае рукі кнігадрукаванне, манапалізаваць духоўнае жыццё краіны, накіроўваючы яго аднабакова, па рэчышчы каталізацыі і вестэрнізацыі. Яна імкнулася выгнаць з айчыннай культуры не толькі пратэстантва, але і праваслаўе, з якім было звязана духоўнае жыццё беларускага народа.

У ідэі уніі дзвюх хрысціянскіх цэркваў не было нічога крымінальнага. Ідэя хрысціянскай згоды ў сваёй аснове была ідэяй экуменічнай і гуманістычнай. Аднак пры ўмове, калі б гэта ідэя рэалізавалася з улікам прынцыпу добраахвотнасці, калі б справа уніі рыхтавалася галосна і дэмакратычна, а не келейна, употай ад шырокай грамадскасці. Пры ўвядзенні уніі шырока выкарыстоўваўся прымус, насілле. Менавіта прымус дыскрэдытаваў уніяцкую ідэю. Прымусовае ўвядзенне царкоўнай уніі дэстабілізавала беларускае грамадскае жыццё, выклікала нябачаны да таго выбух рэлігійнай, ідэалагічнай, сацыяльнай канфрантацыі. І хоць уніяцтва мае пэўныя заслугі перад беларускай культурай, што пераканаўча паказалі беларускія даследчыкі, у прыватнасці С. Марозаў у сваёй працы «Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі» (Гродна, 1996), аднак знітаваныя з ім прымус і неталерантнасць прынеслі, на наш погляд, беларускай культуры больш страт, чым здабыткаў (больш падрабязна пра гэта ў маёй манаграфіі «Унія. Дзяржаўнасць. Культура: філасофска-гістарычны аналіз». Мн., 1998).

Галоўная загана Брэсцкай царкоўнай уніі ў тым, што яна стварыла прэцэдэнт прымусовага пераўтварэння шматвяковай, традыцыйнай духоўна-культурнай рэчаіснасці, непаўторнага, гістарычна асаблівага менталітэту народа. Па сутнасці, гэту ж стратэгію ўзяло на ўзбраенне расійскае самадзяржаўе пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, уключэння Беларусі ў склад Расійскай імперыі, у выніку чаго пачалася татальная русіфікацыя беларускага грамадскага і духоўнага жыцця, гвалтоўнае насаджэнне ў культуру і свядомасць народа каштоўнасцей і ідэалаў. Адною з адыёзных праяў гэтага была забарона ўжывання ў афіцыйным грамадска-палітычным і духоўна-культурным жыцці беларусаў роднай мовы. На ролю «духоўных бацькоў» народа прэтэндуюць ілжывыя прарокі, праваднікі чужых, несапраўдных каштоўнасцей і ідэалаў. Не цяжка здагадацца, што гэта ідэалагі сумнавядомага «заходнерусізму», якія дапамагалі самадзяржаўю пазбавіць беларускі народ уласнай нацыянальнай

самасвядомасці. У гэтай сувязі трэба нагадаць выдатную працу Аляксандра Цвікевіча «Западно-русизм», за якую ён заплаціў сваім жыццём.

Гістарычны вопыт Беларусі XVI–XX стст. сведчыць, што прымус, насілле здольны зрабіць многае, але не ўсё. У прыватнасці, яны могуць падарваць нацыянальную культуру, традыцыі, сацыяльна-палітычны і духоўны менталітэт народа, увесці ў яго свядомасць чужыя, не ўласцівыя яму, неспраўдныя, фальшывыя каштоўнасці і ідэалы. Прымус можа затармазіць сапраўднае развіццё народнага быцця на дзесяцігоддзі і нават стагоддзі. Але ён не здольны канчаткова заняволіць дух народа, вытравіць з яго свядомасці сапраўдныя каштоўнасці і ідэалы. Заўсёды застаецца пэўная частка народа, здольная супрацьстаяць прымусу, гвалту, захаваць і данесці да наступнага пакалення сапраўдныя каштоўнасці і ідэалы народнага жыцця. Прычым значную, а магчыма, і вырашальную ролю ў справе нацыянальнага Адраджэння адыгрывае гістарычная духоўна-культурная традыцыя, што і пацвердзіла гісторыя Беларусі на працягу XVI–XX стст. І калі ў другой палове XIX – пачатку XX стст. Пачалося новае Адраджэнне нацыянальнай культуры, звязанае з імёнамі В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, «нашаніўцаў», навукоўцаў і грамадскіх дзеячаў 20-х гг. XX ст., яно ў значнай ступені абапіралася на тых каштоўнасці і ідэалы, якія былі выпрацаваны ў «восевы час» беларускай нацыянальнай культуры — эпоху першага беларускага Адраджэння. Мы, жывыя сведкі і ўдзельнікі новай хвалі нацыянальнага Адраджэння, якое пачалося ў 60-х г. нашага стагоддзя, добра ведаем і бачым, якую вялікую ролю ў гэтым працэсе адыграў зварот да каштоўнасцей і ідэалаў першых беларускіх адраджэнцаў — Скарыны, Гусоўскага, Буднага, Цяпінскага, Сапегі і многіх інш. І якія б сілы ні перашкаджалі нацыянальнаму Адраджэнню, яно непазбежнае, як узыход сонца.

Александр Потупа (Минск)

БЕЛАРУСЬ – XXI: НЕКОТОРЫЕ СЦЕНАРИИ ЭВОЛЮЦИИ

Начнем с ряда полезных чисел — как бы интервала временных координат, в котором следует обсуждать проблему. Чтобы выйти на уровень группы современных высокоразвитых стран, Беларуси надо практически удесятить свой ВВП (валовый внутренний продукт). При очень высоком темпе (10% прироста в год) для этого потребуется 24 года. Надо, конечно, представлять, что другие страны тоже не будут стоять на месте и, скажем, при своем характерном 3-процентном темпе роста будут через 24 года все-таки в 2 раза нас опережать. Если же мы ограничимся в среднем таким же скромным 3-процентным ростом, на достижение упомянутого уровня уйдет целых 88 лет, а они, вероятно, и тогда будут опережать нас в те же 10 раз... Если мы поставим совсем скромные цели — выйти на уровень современных центральноевропейских стран, реально устремившихся в Европейский Союз и НАТО, то есть утроить свой ВВП, то нам потребуется при высоком (10%-м) темпе всего 11,5 лет, при 3%-м — 42 года.

Отсюда можем извлечь несколько полезных уроков.

Во-первых, мы, конечно, понимаем, что на гонку за Первым миром придется потратить едва не всё следующее столетие — такова плата за эксперименты, которые мы ставили над собой в столетии уходящем. Во всяком случае, мы должны вести весьма долгосрочное прогнозирование.

Во-вторых, мы, конечно, понимаем, что через несколько десятилетий попадем в совершенно новую ситуацию, где основной вклад в ВВП может основываться на принципиально новых технологиях. Всего полвека назад ВВП практически полностью получался из производства вещества и энергии. Сейчас половина его связана с информационным продуктом. Ясно, например, что после завершения расшифровки человеческого генома (это ближайшие 6–7 лет) огромный вклад будут вносить технологии биотрансформаций. И надо, разумеется, прогнозировать и такие новые направления. Но тут мы ограничимся менее возвышенными полетами.

Итак, в-третьих, надо наращивать добавленную стоимость, которая в сумме и дает ВВП. Для этого необходимо делать естественные инвестиции (т. е. не связанные с простой работой печатного станка). Чтобы делать такие инвестиции (на уровне, скажем, 30% ВВП, что позволяет достигать 10–12-процентного роста ВВП), необходимо убедить нашего и зарубежного предпринимателя в надежности и выгодности инвестирования в Беларуси. То есть создать

мощные правовые гарантии защиты всех форм собственности и не пытаться обложить предприятия высокими налогами, лучше расширить круг действующих предприятий. Но для начала — в законодательном порядке — осудить Октябрьский переворот и все, связанные с ним экспроприации и репрессии. И, по возможности, уменьшить число большевиков, руководящих реформами (и доруководившихся!), — они все и всегда профессионально проваливают. И хорошо платить чиновникам.

Вот это почти программа. То есть я думаю, что европейский вектор довольно интенсивного развития у нас был и, в принципе, сохраняется и сейчас. Вся проблема в том, насколько мы действительно хотим, чтобы мы и наши дети жили в своей стране более или менее цивилизованной жизнью. Если будем и далее вопить о чаяниях «простого народа» (жутко шовинистическое понятие!) и о «славянской особенности», будем оставаться простыми, вымирать со скоростью 30 тысяч человек в год, получать за месяц столько, сколько «они» за два часа, и свято верить, что чиновники органов государственного управления осуществляют свою деятельность за 70–80 долларов в месяц.

Нормальные программы реформ, основанные на вышеизложенных идеях, многократно предлагались, но традиционно нищие по официальной зарплате чиновники всегда считали гарантии своей собственностью и уж, конечно, никак не хотели ставить под сомнение свою предшествующую карьеру в рамках организации, уничтожившей десятки миллионов человек. Кебич под конец своей премьерской карьеры принял 3 весьма прогрессивных постановления в нужном направлении, но было поздно.

Президентская эпоха развернула Беларусь в строго противоположном направлении. Мы получили нормальную диктатуру — государственный контрольно-корректировочный механизм к концу 1996 г. был начисто разрушен. Беларусь фактически вылетела из европейского политико-правового пространства, резко ухудшила отношения со всеми развитыми странами. В экономике произошел своеобразный обратный фазовый переход в административно-командный режим. Рубль стал замкнутой валютой (т. е. фактически внутренним распределительным талончиком). Банки и предпринимательство в целом фактически огосударствлены. Логику дальнейшего движения в этом реализующемся сценарии не трудно проследить по истории сталинской эпохи. Все отберут, всем высовывающимся свернут шею, потом настанет момент, когда народ надо будет заставить работать как можно более бесплатно — ударит волна показательных массовых репрессий, и «простой народ» славно потрудится в нормальном лагерном режиме. Вот только раскулачивать некого — все началось и завершилось на Василии Старовойтове, попытавшемся реально уйти от колхозной схемы. Остальные надежно раскулачены 70 лет назад.

Существенно то, что Беларусь изрядно инфицировала своей моделью братскую Россию, и, если не найдется хороших врачей, XXI век получит не-

плохой сюрприз в виде нового славяно-большевистского соцлагеря — без приличной еды и одежды, но с ядерными боеголовками. И, как нередко бывает, многие ласкающие глаз дальние прогнозы придется корректировать, поскольку такого рода сценарий развития сравнительно близких событий был мало исследован и не упрежден.

К сожалению, ныне этот малоприятный сценарий представляется весьма вероятным — ни Запад, ни большинство из нас не осознают всех заложенных в нем рисков. При достаточном осознании сочетание внутренних и внешних ресурсов, конечно, изменило бы белорусскую ситуацию, однако до поглощения Беларуси Россией, когда масштаб проблемы может растянуть ее решение на многие десятилетия. К сожалению, действительно очень велик риск, что через какой-то год обсуждение будущего нашей страны как субъекта международного права может потерять смысл, по крайней мере, — ближайшего будущего.

Не хотелось бы завершать это выступление на таких довольно грустных нотах, и мы все-таки попробуем хоть и мельком взглянуть на проблему в несколько ином масштабе. Оптимизм вселяет уже то обстоятельство, что мы видим приемлемые и даже вполне светлые сценарии нашего развития. В некотором плане именно из них и создается будущее, и от нас зависит возможность воплощения того мира, в котором мы хотели бы жить. Дело в том, что в сверхсложных системах (а к ним, несомненно, относится человеческое общество) действует своеобразный принцип *футурогенной причинности* — действия сложной рефлексирующей системы в настоящем зависят не только от предистории, но и от моделей будущего, которые непрерывно создаются этой системой. Простым отражением этого является, скажем, известный образ, согласно которому человек строит себя из собственной мечты. Это же касается и целых наций, знаменитый пример на данную тему — «великая американская мечта», оказавшаяся вполне реальной силой в преодолении многих депрессий и конфликтов в США. Беларусь, конечно же, нуждается в чем-то подобном — великом стремлении жить по-человечески с максимумом удобств и стимулов для развития и минимумом идеологических штампов, которые при ближайшем рассмотрении всегда демонстрируют красно-коричневую окраску.

Один из самых опасных штампов такого рода — знаменитая оппозиция: «мы бедные, но духовные, они богатые, но слишком прагматичные». Это, кстати (наряду с понятием «простой человек»), — любимая идеология разнообразных вождей и вождят. Скармливать народу идеологические отходы куда проще, чем наращивать реальное благосостояние. Бедных легче подчинить. Состоятельный человек менее зависим от государства, разборчив в выборе лидеров, в том числе и духовных.

В связи с этим особую роль играет наша образовательная система — именно она *при должной ориентации на будущее* позволит сформировать привлекательные модели белорусской перспективы и уйти с того катастрофического пути, которым мы движемся ныне.

Любоў Уладыкоўская-Канаплянік (Мінск)

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ І ХРЫСЦІЯНСТВА

Даследаванні праблем нацыяналізму сталі асабліва актуальнымі ў Беларусі ў апошнія дзесяцігоддзе. Прычын таму шмат, але асноўныя — наступныя:

1. Далучэнне Беларусі да сусветнай інфармацыйнай прасторы і распаўсюджванне тут тэорый заходніх вучоных аб культурнай аўтаноміі, культурных кругах, канцэпцый нацыянальнага духу, нацыянальнай волі (Т. Кон, К. Дойч, Б. Шэйфер і інш.), ідэй расавай душы Шпенглера, Фрабэніуса і г. д.

2. Трансфармацыя зместу гуманітарных навук, паступовая пераарыентацыя іх на нацыянальныя каштоўнасці і ідэалы з імкненнем пазбавіцца вульгарызаванага, спрошчанага падыходу да нацыянальных праблем.

3. Уступленне беларускай нацыі ў новы этап свайго развіцця, звязаны з утварэннем незалежнай дзяржавы Рэспублікі Беларусь і неабходнасцю выпрацоўкі яе стратэгіі і тактыкі.

Сярод найбольш часта ўжываных у навуковых і публіцыстычных артыкулах тэрмінаў — тэрмін «беларуская нацыянальная ідэя», якім часта памылкова падмяняюць паняцці беларускага светапогляду, беларускай самасвядомасці, нацыянальнай свядомасці і г. д. Гэта звязана не толькі з нераспрацаванасцю праблематыкі, але і з немагчымасцю дакладнай навуковай класіфікацыі і сістэматызацыі нацыянальных ідэй, з адсутнасцю крытэрыяў ці эталонаў для іх вызначэння.

У самых агульных рысах пад тэрмінам «нацыя» разумеюць, па-першае, культурна-гістарычную цэласнасць, па-другое, ідэалагічна-палітычную, якая можа атаясамлівацца з дзяржавай — юрыдычнай адзінкай міжнародных зносінаў. Пры шырокім спектры падыходаў да разумення беларускай нацыянальнай ідэі ўсё ж можна ўмоўна вылучыць два — дзяржаўніцкі і культурніцкі. Першы падыход пераважае ў публіцыстыцы, у сродках масавай інфармацыі, дзе інтэнсіўна шукаюць падмурак дзяржаўнай ідэалогіі. Другі падыход дамінуе ў навуковых артыкулах, дзе дэтальна аналізуецца гістарычнае мінулае і перспектывы беларускай нацыі, а апошняя разумеецца як быццё ў кантэксце нацыянальнай культуры.

У стабільных грамадствах дамінаванне прагматызму, дэідэалагізацыя натуральныя, але для краіны ў сітуацыі сістэмнага крызісу патрэбна ідэалогія, асноўная функцыя якой — указваць *палітыцы* сістэму ідэалаў і каштоўнасцей,

да якіх тая павінна імкнуцца. Ідэалы дэмакратыі, правоў чалавека, свабоды, дабрабыту агульныя для ўсіх, яны мусяць стаць ідэаламі і нашай дзяржавы. Але яна дасягае гэтых ідэалаў толькі праз сваю ўнутраную магутнасць, сіла якой — у традыцыйных народных каштоўнасцях, беларускай мове і беларускай культуры. Без мэтанакіраванай, паслядоўнай, сістэмнай падтрымкі беларускай культуры і беларускай мовы дзяржава становіцца пустой юрыдычнай формай-фікцыяй, губляе ўнутраны істотны сэнс і перастае існаваць як самастойная сацыяльная сістэма, жывы арганізм.

Такім чынам, дзяржаўная ідэалогія, забяспечваючы свабодны выбар асабістай мэты кожнаму чалавеку, не вычэрпвае нацыянальную ідэю, але мусіць абавязкова абапірацца на яе ў плане культурна-этнічным. Нацыянальная ідэя па сваёй сутнасці мае на мэце духоўна-культурнае развіццё чалавека, дзе ўсялякая палітычная воля, дзяржаўны інтарэс выступаюць як другасныя імператывы. Дзяржавы (і дзяржаўныя інтарэсы) станючую ролю ў духоўным развіцці чалавека выконваюць тады, калі аб'ядноўваюць народ адной культурай, агульнымі ідэаламі.

Нацыянальная ідэя бачыцца нам місіяй духоўна-культурнай, а беларуская нацыянальная ідэя — спраўджваннем духу праз мараль, веру, але ў беларускіх традыцыях, беларускай светабудове, беларускай культуры.

Сёння агульная формула «беларускай нацыянальнай ідэі» (БНІ) наўрад ці можа быць сфармулявана, глыбока канкрэтызавана. Беларуская нацыянальная ідэя, без якой не можа быць беларускай нацыі, бо яна ёсць гістарычная місія і апраўданне апошняй, тым не менш, існуе.

БНІ — сканцэнтраваная сістэма беларускіх ідэалаў і мэтаў, форма сацыяльнай і індывідуальнай свядомасці, духоўна-інтэгруючая сіла, якая не можа насіць ні класавага, ні чыста рэлігійнага характару. БНІ вызначае сэнс пройдзенага гістарычнага шляху, яна выражае філасофію жыцця і мае духоўна-маральны характар.

Сваю формулу БНІ я б акрэсліла як «вяртанне і набыццё свайго», а сённяшняю задачу нацыянальнай ідэі я бачу ў неабходнасці падняцця над палітыкай так, каб стаць праявай усіх палітычных партый і рухаў, усіх сфер жыцця.

Сіла БНІ — у веры, што беларуская нацыя мае законы свайго ўласнага існавання, і гэта патрабуе поўнага самавыяўлення і свабоды ад усялякага знешняга ціску.

Беларуская нацыянальная ідэя — *маральная па сваёй сутнасці*, бо:

1) Нацыянальная ідэя — прагрэсіўная, маральная для любой нацыі, якая па розных гістарычных прычынах не мела мажлівасцей для свайго поўнага самастойнага развіцця і для якой паняцце «Адраджэнне» мае значэнне выкарыстання такіх набытых мажлівасцей. Відаць, маральна ўсё-такі не губляць, не траціць марна дадзеныя магчымасці, здольнасці, а выкарыстоўваць і развіваць іх. БНІ — гэта імкненне да неадсячэння лепшых, творчых, здольных, рухомых прадстаўнікоў грамадства, гэта арыентацыя на лепшае, а не на ўраўнілаўку,

бо носьбіт нацыянальнай ідэі — чалавек-актуалізатар, унутрана свабодны, абаронца і «роду», і індывідуума, які мае моцную волю і здольнасць да актыўнага супрацьстаяння злу. БНІ — гэта і ідэалізацыя этнічна-фальклорных традыцый, і вера ў іх значнасць, і філасофія калектыўнай самадапамогі для тых, хто падзяляе адзін гістарычны лёс, і імкненне сфарміраваць з насельніцтва нацыю, якую прызнае ўсё свет, і разуменне абавязку нацыі захоўваць сваю індывідуальнасць, развіваць яе. БНІ — гэта адначасова і жаданне ўзняць грамадска-культурны ўзровень сваёй нацыі, і правакаванне грамадскай актыўнасці. Нацыянальная ідэя здымае супярэчнасць, улагоджвае канфлікт паміж справай (бізнесам, кар’ерай) і духам, яна як працэс і як мэта імкнецца да стварэння такога грамадства, у якім чалавек мае годнасць, мужнасць, мудрасць, цярплівасць.

2) Ні ў чым так не адлюстроўваецца характар нацыі, як у яе маральным абліччы, усёй сістэме яе маральных каштоўнасцей. Таму маральны аспект — іманентны для любой нацыянальнай ідэі. Адмаўляцца ад свайго, не змагацца за сябе — самазбойства, грэх, амаральнасць. Нацыя не вынайздзена і не створана чалавекам, і не ў чалавечым праве яе знішчыць.

3) БНІ актывізуе ўнутраныя сілы нацыі, звяртае ўвагу на самаразвіццё і самарэалізацыю, без пасягання на свабоду і самавызначэнне іншых нацый. БНІ, грунтуючыся на нацыянальных светаадчуванні, светабачанні, светапоглядзе, рэалізуе прыроду і творчы дух асобы і нацыі. БНІ ёсць стадыя (спосаб) развіцця чалавека ў пэўнай, беларускай, прасторава-часовай сістэме каардынат.

4) БНІ абуджае народную памяць, а без памяці няма маралі. Усялякае забыццё амаральнае. Дзякуючы памяці магчымы такія найважнейшы маральны акт, як пакаянне. Ці можа быць духоўным, маральным чалавек «без роду і племені»? Сумніўна. Адсутнасць самасвядомасці арганічна спалучаецца з утылітарызмам, спажывецкай псіхалогіяй, цынیزмам, адсутнасцю разумення сувязі пакаленняў і, як правіла, сэнсу жыцця.

5) БНІ накіравана на дасягненне неабходнага ўзроўню жыцця, калі асоба будзе думаць не толькі пра выжыванне, але і пра творчасць. Яна і патрабуе ўнутранай свабоды асобы, і дае гэтую свабоду. А свабода — аснова асабістай маральнасці і мэта сацыяльнага жыцця.

6) БНІ абапіраецца на сумленне нацыі і асобы — асноўную катэгорыю маральнасці, а таксама патрабуе самаахвярнасці і цярплівасці, мужнасці і пакоры, свабоды волі і павагі да індывідуальнасці, сілы духу і веры, апоры на вечнае.

Узаемасувязь і ўзаемазалежнасць беларускай нацыянальнай ідэі, маральнасці, веры і рэлігіі — ці не самае важнае пытанне для разумення сутнасці беларускай нацыянальнай ідэі. Пры гэтым трэба памятаць, што мараль — гэта больш грамадская, калектыўная з’ява ў адрозненне ад маральнасці і духоўнасці, якія індывідуальныя, як канкрэтнае жыццё.

Вера ў Бога дапамагае чалавеку знайсці тую сістэму маральных каардынат, якая асвятчаеца яго аўтарытэтам і мае трывалую традыцыю. Вера дапамагае чалавеку бараніць сваю маральнасць, асабліва калі сацыяльнай падтрымкі маральнасці асобы практычна няма. Духоўнасць, паводле У. Салаўёва, заўсёды звязана з Богам і ёсць набыццё ўнутранай сілы, супраціўляльнасць уладзе свету і грамадства над чалавекам.

У маралі і рэлігіі — адна аснова: чалавек мае бессмяротную душу і свабоду волі.

Рэлігійны, а найперш хрысціянскі аспект нацыянальнай ідэі ўсё часцей падкрэсліваецца ў працах сучасных беларускіх даследчыкаў (А. Астапенка, У. Конан, М. Крукоўскі, Л. Лыч, Ю. Хадыка і інш.).

Уплыў хрысціянства на лёс беларускай нацыі можа разглядацца ў плане знешнім, калі яно ў сваіх розных формах выступае як адзін з культурна-гістарычных чыннікаў у пэўным часе, і ўнутраным, калі напасрэдна фарміруе светаўяўленне кожнага канкрэтнага чалавека і праз гэта ўплывае на рэалізацыю беларускай нацыянальнай ідэі.

У адрозненне ад большасці іншых рэлігій хрысціянства знаходзіць апору не ў эпічна-міфалагічнай традыцыі, а ў асабістым прыкладзе Хрыста, што накіроўвае свабоду чалавека не толькі на ўнутраную рэальнасць души, але і на пераўтварэнне знешняга свету, калі сам чалавек становіцца цалкам адказным за свой лёс. Беларуская ж нацыянальная ідэя — гэта добраахвотна прынятая адказнасць унутрана свабоднай асобы. І яна патрабуе менавіта яркіх, свабодалюбівых, актыўных асоб, здольных павесці за сабой людзей.

Хрысціянства як рэлігія не адмаўлення, а сцвярджэння, каласальнага ўзняцця духу, вялікага духоўнага напружання і высілкаў, чаго патрабуе падняцце над прыроднымі патрэбамі, прымушае нас памятаць, што мы маем дзве радзімы, якім трэба быць вернымі: канкрэтная зямля з яе культурай і Дух. Хрысціянства патрабуе змагання са злом у адрозненне ад, скажам, язычніцтва — гэтай натуральнай рэлігіі, простаі і лёгкай, параджэннем чалавечай псіхікі з яе імкненнем да цяпла, утульнасці, камфорту, рэлігіі, якая не патрабуе бязлітаснасці да сябе дзеля выканання свайго прызначэння на зямлі. Таму *менавіта з хрысціянства лагічна выцякае неабходнасць спраўджвання беларускай нацыянальнай ідэі*, а беларускім патрыётам так неабходна абавязна на хрысціянства і жыць у яго сістэме.

Хоць у Бібліі ідэя вельмі шмат, але асноўная — ідэя станаўлення. Сучасныя філосафы называюць гэта лінейнай канцэпцыяй развіцця, якая ідзе ўперад і ўверх. Веды, навука сведчаць, што свет згарыць, змерзне, рассыплецца ў прах, эпідэміі знішчаць чалавека. Вера ж у светлую будучыню — гэта спадчына хрысціянства. Некаторыя вучоныя сведчаць, што беларускія архетыпы спароджаны найбольш язычніцтвам. Але ж менавіта язычніцтва гаворыць, што быў век залаты, потым жалезны і г. д., а цяпер усё ідзе да згасання свету.

У старажытнасці ўсё было лепш: былі перыяды залатога росквіту беларускай культуры, беларускай дзяржаўнасці і да т. п. А хрысціянства вучыць, што лепшае наперадзе. Невыпадкава хрысціянства грунтуецца на ідэі ўзваскрэсення, а беларуская нацыянальная ідэя — на ідэі Адраджэння.

Дык ці пойдзем мы назад, з язычніцтвам і да язычніцтва, дзе так цёпла, утульна і не патрэбна вялікіх высілкаў? Да язычніцтва, якое ўласціва чалавеку прыроднаму, недуховнаму? Ці ўсё ж пойдзем з хрысціянствам і наперад да хрысціянства, якое сведчыць, што шлях цяжкі, але складанасці загартоўваюць, а агонь пакут не спальвае, але ачышчае і ўздывае? Ці зразумеем пазітыўна-культурны сэнс старадаўняга язычніцтва як народна-мастацкай рэлігійнай свядомасці з яго «верай у Боскае тварэнне, у быццё, космас... красу і самакаштоўнасць» і «захаванне язычніцкай творчасці ў хрысціянскай свядомасці і культурнай традыцыі» (У. Конан)¹? Толькі праз рычаг духу можна ў рэшце рэшт атрымаць дадатковую сілу, можна пераадолець душэўную слабасць, беларускую вяласць і абьякавасць і *адрадзіцца*. Натуральны, недуховны чалавек, язычнік, заўсёды толькі губляе — старэе, забывае і г. д. *Духовны ж чалавек і адпаведна нацыя, якая развівае свой дух, як бы ні спатыкалася, якія б ні рабіла зігзагі, усё роўна толькі набывае, усё роўна адрадзіцца на новым вітку*. Хрысціянства — рэлігія смерці, якая тут жа змяняецца жыццём. Кожны раз сярод беларусаў нараджаліся свае прарокі, якія ратавалі свой народ.

Хрысціянства дзеля ўдасканалення і ўсталявання Добра патрабуе значных высілкаў. У нашым кантэксце гэта можа выглядаць наступным чынам.

Пасіянарна апантаныя беларускай ідэяй людзі — нацыяналісты — мусяць зразумець і прыняць светабачанне сваіх апанентаў. Трэба сцвярджаць беларускую ідэю, нічога не адмаўляючы, бо сэнс маральнай культуры выяўляецца і ў адносінах да непадобнага да сябе. Як у І. Абдзіраловіча: «Тварачы, зруйнуем!»². *Не дай Божа зрабіць са сваіх суайчыннікаў, якім не пашчасціла знайсці і рэалізаваць сябе ў беларушчыне, ворагаў*. У нас не павінна быць баявой псіхалогіі яшчэ і таму, што, зноў цытую І. Абдзіраловіча: «Не толькі дзеля карысці і з прычыны нізкіх пабуджэнняў нельга назваць сваіх ворагаў — ворагамі, а з прычыны грунтоўнай невыразнасці жыцця, калі часта самыя простыя рэчы цяжка назваць іх уласнымі іменнямі... вялікі абшар жыцця застаецца невыразным, цёмным і толькі з вялікай тугой гэтае шэрае можна назваць белым або чорным...»³. Палюбіць сваіх ворагаў раіць і хрысціянства, бо толькі любоў будзе, стварае, нараджае, удасканальвае.

¹ Конан У. Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі // Беларуская думка XX ст. Варшава, 1998. С. 570.

² Канчэўскі І. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светапогляду // Беларуская думка XX ст. С. 101.

³ Канчэўскі І. Адвечным шляхам. С. 79.

З пункту гледжання сацыяльна-гістарычнага беларуская нацыянальная ідэя і хрысціянства суадносяцца як сістэма лакальная, прыватная і сістэма універсальная, усеагульная, якія, аднак, маюць шмат тыпалагічна агульных рысаў. Але з гледзішча значнасці для духоўнага жыцця асобы, якая, напрыклад, жыве ва ўлонні беларускай культуры, гэтыя катэгорыі і адпаведныя каштоўнасці раўназначныя, а перад вечнасцю — выратавальныя.

Што аб'ядноўвае беларускую нацыянальную ідэю і хрысціянства?

Аб'яднанне, пра якое пойдзе размова, даволі ўмоўнае, гэта спроба ўсяго толькі акрэсліць праблемнае поле.

1. Хрысціянства, як і нацыянальная ідэя, — гэта сістэма, суадносячы з якой сябе, чалавек пазбягае адзіноты, пачуцця ізаляванасці і бяссілля. Трагізм сітуацыі ў тым, што нацыянальная самаідэнтыфікацыя і суаднясенне сваіх маральных нормаў з хрысціянскімі цнотамі слабейшыя тады, калі чалавек больш за ўсё мае ў іх неабходнасць.

2. Хрысціянства, адзінае па духу, — на ўзроўні чалавечым, інтэлектуальным, сацыяльным — шматстайнае. БНІ не мае на ўвазе аднадумства як адну адзіную думку, але развіваецца і існуе ў цэлым спектры падыходаў і меркаванняў.

3. БНІ, як і хрысціянства, — і мэта, і эталон, і спосаб дасягнення мэты. Беларуская нацыянальная ідэя, як і хрысціянства, — і стратэгія, і тактыка.

4. БНІ, як і хрысціянства, грунтуецца на аптымізме.

5. І хрысціянства, і БНІ — канструктыўныя.

БНІ — гэта разуменне сусветных палітычных і культурных працэсаў у іх цэласнасці. Наша беларускасць — вельмі прагматычны крок, бо за ёю ўжо ёсць значны духоўны патэнцыял, а за хрысціянствам — велізарная духоўная сіла.

Што датычыць знешняга боку праблемы ўзаемадачынення БНІ і рэлігіі, хрысціянства, то тут важна адзначыць, што нацыянальная ідэя, будучы накіраванай на свабоду асобы і адначасова калектыўнае дзеянне, удала спалучаецца з двума асноўнымі на Беларусі формамі хрысціянства — праваслаўем з яго ідэяю калектыўнасці, саборнасці, і каталіцтвам з яго большай заземленасцю і ўстаноўкай на індывідуальнасць.

У сваёй кнізе «Хрысціянства і беларускі народ» Адам Станкевіч адзначаў, што хрысціянства прынесла беларускаму народу культуру і асвету, паняцце грамадскай справядлівасці: «Хрысціянства... прынесла ў Беларусь грамаднасць... гэта... пабуджала творчы інстынкт народа і развівала яго нацыянальную асаблівасць, прычыняючыся да большага зліцця... плямён у адно цэлае нацыянальнае. Хрысціянства... вытварала ў народзе супольную веру, погляды, традыцыю, культуру, народную душу... тварыла родную інтэлігенцыю... Нацыянальнаю ідэяй была ідэя рэлігійная...»⁴.

⁴ Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ. Вільня, 1940. С. 7, 66.

Раскрываючы расійскую нацыянальную ідэю як «самаўладдзе, праваслаўе, народнасць» і польскую як «рэспубліка, каталіцызм, годнасць», праф. Юрый Хадыка вызначыў беларускую нацыянальную ідэю як «талерантнасць, дэмакратыя, талака». Нацыянальнай рэлігіі, як бачым, беларусы на маюць, а нацыянальная ідэя (а не асобны яе складнік) не можа быць рэлігійнаю.

Справядліва лічыць, што ў розныя часы беларускую нацыянальнасць падтрымлівалі розныя канфесіі, і з гэтага пункту гледжання добра, што беларусы не аднаканфесійныя. Так, паводле А. Станкевіча, «нацыянальная ідэя беларускага народа выплывае... з палітычна-культурнай супярэчнасці Захаду і Усходу, з кантрасту, ... якіх падкладам з'яўляюцца рознасці праваслаўя і лацінскага каталіцтва»⁵.

Стаўшы рэальным фактарам фарміравання беларускай нацыі, хрысціянства ў Беларусі мела магутны стваральны характар. Прыйшоўшы ў Беларусь з Кіева, моцна звязанае з усёй візантыйскай культурай, хрысціянства з самага пачатку знаходзілася пад уплывам Апостальскай сталіцы. На думку ж А. Станкевіча, Царква ў Беларусі была ў еднасці з Рымам ажно да пачатку XII ст. Таму не дзіўна, што беларусы маюць шмат супольных (не раз'яднаных на праваслаўных і каталіцкіх) святых: Кірыла і Мяфодзій, Вольга, Уладзімір Вялікі, Барыс і Глеб, Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі.

Магутны аўтарытэт гэтых святых для беларусаў палягае, па-першае, на сімвалічным увасабленні ў гэтых постацях цэльнага, непадзельнага хрысціянства, па-другое, вядомасць святых абумоўлена іх шырокім удзелам і актыўнасцю ў грамадска-культурным жыцці Беларусі, што выходзіла за межы чыста рэлігійнага жыцця. Выяўляючы менталітэт маладога этнасу, вышэйпамянёных постаці аб'ектыўна выявілі адзін з асноўных архетыпаў беларускасці — імкненне да бесканфліктнасці, — тое, што служыла і служыць перадумовай экуменізму.

Сярод беларусаў пануе стэрэатып, што мы — хрысціяне, а ўжо потым — праваслаўныя ці католікі. Адна асоба Ф. Скарыны чаго вартая, калі даследчыкі дагэтуль спрачаюцца, праваслаўным ці католікам ён быў. Ф. Скарына абапіраўся на раннехрысціянскія ідэі, калі яшчэ не было падзелу. Таму перад ім проста не існавала такой праблемы — католік ці праваслаўны. Ф. Скарына апырэдзіў свой час, ён прадбачыў праблему сённяшняга дня, калі для Беларусі з яе падзеленасцю экуменізм, бадай што, адзіны паратунак.

Мне думаецца, што беларусы рэалізуюць сваю нацыянальную ідэю праз духоўна-культурную місію, якая, будучы накіраванай на сябе саміх, грунтуецца на глыбокай веры ў Боскую міласэрнасць і самакаштоўнасць кожнай асобы і любога шляху да Бога. Такое светаўяўленне рана ці позна прывядзе нас да выніковага экуменізму. Хацелася б толькі, каб святары і іерархі хрысціянскіх канфесій павярнуліся да беларушчыны, а ўжо там — колькі заўгодна

⁵ Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ. С. 176.

прыкладаў і спосабаў еднасці. Прыняць і падтрымаць беларушчыну — гэта значыць не толькі праявіць хрысціянскую літасць, але і засведчыць разуменне таго, што як кожная канфесія і рэлігія нясе ў сабе часцінку Божага Адкрыцця, так і кожная нацыянальная культура выяўляе гэтае Божае Адкрыццё па-свойму па прычыне розных традыцый.

Я веру, што канчатковая мэта чалавецтва — жыццё дасканалых людзей у дасканалым свеце — у прынцыпе дасягальная, але немагчымая не толькі без адзінства хрысціян, але і без сусветнай уніі ў плане рэлігійным, дзяржаўным, нацыянальна-культурным. Чаму мы, беларусы, не можам даць прыклад такога шляху?

ГРАМАДСКІЯ ІДЭАЛЫ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ
І СУЧАСНАЙ РЭАЛЬНАСЦІ

Рыгор Грудніцкі
(Наваполацк)

Уладзімір Глушакоў
(Мінск)

Мікалай Рыбко
(Мінск)

Эдуард Дубянецкі
(Мінск)

Уладзімір Агіевіч
(Мінск)

Мікалай Грынчык
(Мінск)

Марыя Бяспалая
(Мінск)

Уладзімір Трамбіцкі
(Мінск)

Алесь Шпакоўскі
(Мінск)

Рыгор Грудніцкі (Наваполацк)

САЦЫЯЛЬНА-ЯДНАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭІ

Грамадская супольнасць — не натоўп, часова аб’яднаны выпадковай мэтай. Гэта складаная цэласнасць, адзінства, якое забяспечваецца перапляценнем як аб’ектыўных, так і суб’ектыўных чыннікаў, сярод якіх не апошняе месца належыць нацыянальнай ідэі. Менавіта нацыянальная ідэя, устойлівасць яе функцыянавання, глыбіня пранікнення ў народную свядомасць задаюць пераважны тып грамадскіх сувязей, формы самаўяўлення і самаразумення, спосаб і характар усведамлення сваёй «іншасці». Гэта значыць, што нацыянальная ідэя задае спецыфічнасць бачання свайго месца «ў свеце і ў людзях». Найперш нацыянальная ідэя ўзвышае да стану свядомасці адчуванне сваёй адметнасці. Тое, што ў этнічных групах толькі адчуваецца як рэакцыя на «чужых» ды «іншых», у нацыянальнай групе паўстае як асэнсаванне і разуменне ўласнай аднасці. Інакш кажучы, этнічная група адно «перажывае» сябе, і гэтае перажыванне ёсць толькі рэакцыя на «чужых», што жывуць па суседству. У гэтых перажываннях «сваё» — гэта рэфлекс адлюстравання «чужога». Сваё — гэта звычайнае і звыклае, простае і натуральнае, што кожную хвіліну ёсць маё і са мной. Яно сваё не таму, што створана мною, а таму, што адвеку належала мне і адсутнічала ў чужога. Сваё — бо нязменнае, па-за часам, але ў прасторы, бо прывязвае мяне да «майго-другога», да гэгага месца, робіць мяне «тутэйшым».

Адзінства «тутэйшых» не культывуецца свядомай і мэтанакіраванай дзейнасцю, хутчэй яно спантанна-інтуітыўнае. Гэтае адзінства падтрымліваецца традыцыяй. Да яго характарыстыкі больш пасуе тэрмін «звычайны». Гэта «звычайнае адзінства». Яно не ёсць вынік інтэнцыйных намаганняў, а дасягаецца спантаннай рэгуляцыяй праз уздзеянне на індывіда «звыкллага» асяроддзя («маё месца») і бліжэйшага канкрэтнага атачэння («мае сваякі»). Уласнае ўяўленне этнічнай групы аб самой сабе ёсць толькі негатыўны адбітак вобраза «чужакоў». Апошні аспект важна падкрэсліць: усё не сваё ёсць чужое. І ўсякая пагроза свайму — гэта пагроза адвечнаму і належнаму, гэта сусветная катастрофа. Але і наадварот: пагроза чужога мацуе сваё, стварае для яго спрыяльныя ўмовы існавання, захоўвае «натуральны» лад жыцця. Гэта азначае, што ва ўяўленнях сацыяльных груп, якія не дасягнулі нацыянальнага адзінства і нацыянальнай свядомасці, пераважае адчуванне адметнасці, непадобнасці, самотнасці, памежнай формай якіх ёсць супрацьпастаўленне «свой — чужы».

Тоеснась этнічнай групы, зразумела, не зводзіцца да гісторыі рода, але грунтоўна абумоўлена радавой традыцыяй. Менавіта праз традыцыю перадаюцца ў пакаленнях групавыя нормы і каштоўнасці. Наследаванне гэтых нормаў і каштоўнасцей адбываецца непасрэдна, у назіранні, ва ўзаемадзеянні са «сваімі-іншымі». А гэта абмяжоўвае свядомасць этнічнай групы, надае ёй лакальны характар. Гэтая свядомасць «не-гістарычная» і негістарычная прынцыпова. Яна не дасягае самасвядомасці.

Існаванне этнічнай супольнасці ёсць «быццё-ў-знешнасці», ідэнтычнасць якога задаецца наяўнасцю «варожага-чужога».

Зусім іншы характар мае жыццё нацыі. Асабліваці нацыянальнага жыцця найбольш поўна выяўляюцца ў грамадскай свядомасці і ў культурнай спадчыне. Адразу неабходна заўважыць, што гэтыя асабліваці зусім не азначаюць супрацьпастаўленасці, «несумяшчальнасці» нацыі і этнічнай групы. На маю думку, гэта адрозненні найперш «узроўневыя», у іх пераважае не адмаўленне, а «зняцце», не супрацьпастаўленне, а пераасэнсаванне і перастварэнне.

Як і свядомасць этнічнай групы, нацыянальная свядомасць мае лакальны характар. Больш таго, нацыянальная свядомасць узвышаецца да сцвярджэння сваёй «велічы». Іншымі словамі, адметнасць, непадабенства ў нацыянальнай свядомасці дасягаюць свайго завяршэння. Але калі для этнічнай групы з яе свядомасцю гэта мяжа, за якую яна не пераходзіць, то асэнсаванне сваёй «іншасці» для свядомасці нацыянальнай — толькі пачатак, першы крок на шляху самапазнання і самаразумеання. Гэтая адметнасць выяўляецца праз інтэнсіўную скіраванасць свядомасці на асэнсаванне характару і зместу агульных для супольнасці каштоўнасцей, традыцый і нормаў. Калі этнічная свядомасць успрымае гэтыя каштоўнасці як «дадзенае сваё» і толькі, то нацыянальная свядомасць ставіць пытанне аб паходжанні гэтых каштоўнасцей. Этнічная група толькі спажывае «дадзенае сваё», і спажывае заўжды як абавязковае і нават табуіраванае.

Нацыянальная ж супольнасць не толькі, а дакладней — не столькі спажывае традыцыю, колькі свядома і мэтанакіравана гэтую традыцыю культывуе і трансфармуе ў адпаведнасці з асэнсаванымі зменамі ўласнага вобраза. Таму нацыянальная адметнасць — гэта не рэфлексіўны адбітак «чужога», а ўласны, свядома створаны і асэнсаваны вобраз як вынік культуратворчай дзейнасці нацыі. І таму свае каштоўнасці яна ўспрымае не толькі і выключна як сваю адрозненасць, сваю «веліч», але і як гістарычна абмежаваны і культурна дэтэрмінаваны даробак. Гэты даробак, свядома створаны, аформлены і акультураны, пераадольвае этнічную лакальнасць і культывуе свядомае разуменне агульнага лёсу як з пункту гледжання мінулага, так і з пазіцый будучыні. Тэарэтычнай асновай гэтага даробку, яго рацыянальным пачаткам ёсць нацыянальная ідэя.

Нацыянальная ідэя, такім чынам, надае гістарычнасць жыццю народа. Этнічную лакальнасць яна ўключае ў больш шырокую культурную сферу,

якая ахоплівае аднолькава і ўнутраныя, і знешнія ўмовы існавання супольнасці. Усведамленне гістарычнасці нацыянальнага жыцця вядзе ў перспектыве да разумення еднасці з іншымі. Іншы ўжо не чужы і, тым больш, — не вораг, а толькі «іншы». Ён мае свой гістарычны лёс, свае мэты, традыцыі, звычаі — усё як у мяне, у нас.

Нацыянальная ідэя не раз'ядноўвае людзей, а злучае іх. Праз нацыянальную ідэю, праз гістарычнасць свайго лёсу мы пачынаем разумець гістарычнасць лёсу іншых народаў, гістарычнасць агульначалавечага лёсу. Нацыянальная ідэя праз усведамленне нашай культурнай еднасці ўключае нас у культурны кантэкст іншых народаў, ствараючы ўмовы функцыянавання агульначалавечай культуры. Як індывід уключаецца ў свядомае жыццё народа праз авалоданне досведам бацькоў і засваенне сямейных традыцый і звычаяў, так і асобны народ дасягае жыцця агульначалавечага праз засваенне свайго культурнага даробку.

Усведамленне нацыяй свайй гістарычнай і культурнай абмежаванасці і дэ-тэрмінаванасці, аб якой гаворка ішла вышэй, вымагае да высновы, што ўласны культурны даробак — гэта ўсяго толькі частка агульначалавечага працэсу, імгненне сусветнай гісторыі і культуры. І адначасова фарміруецца перакананасць у тым, што існаванне чалавецтва — гэта жыццё асобных народаў у яго гістарычнай еднасці і перспектыве. Таму няма «горшых» і «лепшых», «старэйшых» і «малодшых», а імкненне адных да агрэсіі ці дамінавання над іншымі — злачыннае. Няма такіх абставін або такіх мэтаў, якія б апраўдалі абмежаванне, а тым больш — пазбаўленне права нацыі на існаванне паводле ўласнага досведу.

Зразумела, гэта не азначае, што ўзвышэнне этнічных груп да ўзроўню нацыянальнай еднасці, свядомасці і фарміравання нацыянальнай ідэі непазбежна і аўтаматычна вядзе да пераадолення адчужэння і напружанасці ва ўзаемаадносінах паміж супольнасцямі. Па-першае, таму што пачуццё ўласнай адметнасці ўзмацняецца як традыцый, так і асаблівасцямі арганізацыі калектывага жыцця ў данацыянальных супольнасцях. А ў пэўнай ступені гэтае пачуццё падтрымліваецца і ўзмацняецца нават фізіялагічнымі ды прыроднымі чыннікамі. Па-другое, таму што нацыянальныя супольнасці існуюць у межах і ў кантэксце палітычнай сістэмы, прынцыпы існавання і функцыянавання якой не супадаюць з максімамі нацыянальнага жыцця. У выніку гэтага палітычныя супярэчнасці паміж дзяржавамі часта набываюць адценне нацыянальных супярэчнасцей паміж народамі. Штучна выкліканія і свядома падтрыманыя на ідэалагічна-палітычным узроўні, гэтыя супярэчнасці могуць перарасці ў адкрыты шавінізм і нават расізм. Фашызм і бальшавізм — яскравае таму пацвярджэнне. Гэтакага ж кшталту і сучасная ідэя панславізму: у яе аснове ляжыць больш ці менш прыхаваная ідэя адметнасці і абранасці славянства, а гэта і ёсць шавінізм.

Але менавіта на ўзроўні нацыянальнай еднасці ўпершыню ўзнікаюць перадумовы пераадолення рознасці паміж народамі і фарміравання агуль-

началавечага адзінства. Працэс гэты не аўтаматычны, ён патрабуе настойлівай, паслядоўнай і сістэматычнай культывацыі. Гэта — культуратворчы працэс, у якім толькі і пераадоўваецца ўлада прымусу і ўсталёўваецца ўлада нормы: звычайнай, прававой, маральнай і г. д. А ўсялякае імкненне дзяржавы ці дамінуючай супольнасці навізаць свае законы і традыцыі іншым прыводзіць да ўзмацнення адчужанасці. Тады і высвятляецца, што і агульная гісторыя, і геаграфічная блізкасць — зусім недастатковыя ўмовы цывілізаваных узаемаадносін і існавання нарматыўных супольнасцей, што падставай такога існавання ёсць аўтаномія. Пад аўтаноміяй жа трэба разумець не абсалютную незалежнасць, не самаізаляцыю, а толькі магчымасць жыць паводле ўласнага гістарычнага досведу.

Але яшчэ ў большай ступені гэтая інтэгратыўная функцыя нацыянальнай ідэі выяўляецца ва ўнутраным жыцці супольнасці. Сфарміраваная і асэнсаваная нацыянальная ідэя з'яўляецца асноўным і надзейным сродкам ідэнтыфікацыі супольнасці і адначасова самаідэнтыфікацыі асобы. Праз нацыянальную ідэю індывід усведамляе сваю калектыўную існасць. Дзякуючы гэтаму асобныя індывіды і разрозненыя групы злучаюцца ў супольнасць. Па-першае, яны асэнсоўваюць сваё адзінства, а па-другое, усведамляюць агульнасць свайго лёсу.

А праз вобраз агульнага гістарычнага лёсу нацыянальная ідэя аб'ядноўвае намаганні індывідаў і груп, надае ім характар агульнанацыянальнай культуратворчай дзейнасці. Аб'яднаная нацыянальнай ідэяй супольнасць стварае інтэграваную сукупнасць сістэматызаваных і ўзаемаўзгодненых канцэпцый, якія пэўным чынам і ў пэўных схемах уяўленняў ахопліваюць рэчаіснасць яе існавання ва ўсёй яе разнастайнасці.

Менавіта ў межах гэтай рэчаіснасці і на падставе інтэграванай сістэмы ўяўленняў вызначаюцца сутнасныя фундаментальныя мэты нацыянальнага жыцця. Існаванне нацыі набывае не толькі асэнсаванне, але і накіраванасць, мэтазгоднасць. Сфарміраваныя і асэнсаваныя фундаментальныя мэты кансалідуюць сілы нацыі, ствараючы псіхалагічныя і культуралагічныя перадумовы дзейнасці. Пры гэтым дзейнасць і супольнасці, і яе членаў вызваляецца ад стыхійнасці і спантаннасці і набывае свядомы, паслядоўны і інтэнцыйны характар. А гэта, у сваю чаргу, стварае сацыякультурныя перадумовы творчай канструктыўнай актыўнасці, надае членам супольнасці здольнасць, жаданне і гатоўнасць дзейнічаць у імя агульных мэтаў. Нацыянальная ідэя, такім чынам, выступае як падмурак, як духоўная аснова рэфармавання грамадства. Ігнараванне нацыянальных мэтаў запавольвае, а то і выключае паспяховую рэалізацыю мэтаў палітычных, эканамічных і іншых, бо пераарыентуе імкненні нацыі ў сферу чужых інтарэсаў, на пошукі неадэкватных мэтаў, штучных задач.

Нарэшце нацыянальная ідэя надае нацыі рашучасці ў дасягненні і абароне сваіх свабод і правоў. І памылкова лічыць, што абарона і ўмацаванне сваіх пра-

воў адначасова абмяжоўвае і ўшчамляе правы і інтарэсы іншых. Бо права — з’ява двухбаковая. Гэта не толькі валоданне правам, але і абавязак яго выконваць і паважаць. І абавязак гэты агульны: ад індывіда да дзяржавы. Калі гэтага няма, то няма і права.

Таму калі мы адстойваем «нацыянальныя правы», то гэтым ужо заяўляем сваё жаданне і сваю гатоўнасць паважаць нацыянальныя правы іншых. Разлічваць на павагу да сябе можна толькі тады, калі ты паважаеш іншых. І інакш быць не можа. І толькі гэта ёсць перадумова станаўлення, развіцця і функцыянавання грамадства, сапраўды заснаванага на прававых нормах, г. зн. прававога грамадства.

Владимир Глушаков (Минск)

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: МОДЕЛИ И ИДЕАЛЫ

Геополитический потенциал Беларуси будет проанализирован с позиции оценки имеющихся ресурсов и возможности их использования при различных подходах к построению модели социально-экономической системы.

Основными ресурсами для республики в сложившихся условиях выступают: время, интеллектуальный и культурный материал, природные ресурсы и преимущества геополитического положения как центра основных наземных коммуникаций в Европе. Перечисленные именно в такой последовательности, они отражают приоритетность их использования государством и всеми субъектами хозяйствования.

В настоящее время в общественном сознании, а также среди субъектов, оказывающих на него наибольшее влияние, доминируют две *взаимоисключающие* и уже *поэтому не реализуемые* социокультурные модели возможного развития Беларуси на перспективу. Их идеологи, носители и сочувствующие составляют, как показывают данные социологических опросов, большинство населения, находящегося в позиции электоральной активности. Они взаимно компенсируют, а точнее сказать, нейтрализуют политические устремления друг друга, направленные на практическую реализацию своих социальных ожиданий.

К первой группе относятся идеологи левых политических сил со своими партиями и организациями, так называемые народно-патриотические силы Беларуси, бывшая номенклатура, значительная часть госчиновников и людей пенсионного возраста. Учитывая, что только пенсионеры составляют более 27% и около 40% голосующего электората, эта группа, при организационной поддержке со стороны государства и его монополии на СМИ, вполне может реализовать свой девиз «назад к социализму!» в преддверии выборов в высшие органы государственной власти и управления.

Ко второй группе относятся идеологи оппозиционных партий, общественных организаций и движений со своими сторонниками, а также значительное число учащейся молодёжи, которой удалось в конце 80-х – начале 90-х гг. узнать и почувствовать некоторые проявления демократии, характерные для открытого общества. Сужение сферы свободы, последовавшее за этим, толкает её на радикальный по форме и не вполне осознаваемый по содержанию

выбор в пользу таких манящих своей броской рекламной выразительностью западных ценностей. И если первая группа не приемлет нового по определению, будучи «вечно вчерашними», то вторая, поддерживаемая примерно 20–25% электората, зовёт всех вперёд, *разыгрывая* лозунг «Запад нам поможет!». Но реалии далеки от обеих этих крайностей уже хотя бы в силу того, что в Европе наступил период последнего, я надеюсь, передела сфер влияния между великими державами.

Сегодня в центре Европы сложилась геополитическая ситуация, которую весьма точно охарактеризовал чешский философ М. Кундера. «Что такое Средняя Европа? — пишет он. — Зона находящихся между Германией и Россией малых наций... Малая — это такая нация, существование которой в любой момент может зависнуть на волоске, которая может исчезнуть и знает это. Французы, русские и англичане не задают себе вопроса, уцелеет ли их нация. Средняя Европа, отчизна малых наций, создала собственное мировоззрение, основанное на глубоком недоверии к истории... Неотделимые от истории всей Европы и не могущие без неё жить, они, жертвы и аутсайдеры, стали словно оборотной стороной этой истории. Оригинальность и мудрость их культур вытекает из полного разочарования в историческом опыте»¹. Но именно исторический опыт побуждает нас вспомнить, что в силу различных обстоятельств Беларуси не суждено было выполнить своего предназначения — стать *постоянным «культурным контактёром»* между Востоком и Западом, что возможно и целесообразно осуществить ныне. Но об этом чуть позже. Сейчас же отмечу лишь, что оставшиеся 30–35% дезориентированных наших сограждан, а также часть пенсионеров, которых всё труднее и труднее социально защитить в условиях углубляющегося системного кризиса, представляют ту никем не контролируемую «критическую массу», от выбора которой во многом будет зависеть направленность дальнейшего развития республики.

Таким образом, времени как никем и ничем не возобновляемого ресурса у нас очень мало, учитывая положение с имеющимися ныне в республике политическими организациями групп населения. Но именно *времени* будет не хватать любой власти, которая вынуждена будет, рано или поздно, пойти на радикальные социально-экономические реформы с целью выхода из кризиса.

Вторым из рассматриваемых ресурсов является интеллектуальный потенциал, который быстро уменьшается. За последние семь лет число сотрудников АН Беларуси уменьшилось почти на 60%. Вузы ежегодно покидают 10–12% лучших представителей профессорско-преподавательского состава. В числе почти 70 тысяч ежегодных эмигрантов каждый четвёртый является высококвалифицированным специалистом, работавшим ранее в сфере науки, образования, культуры, здравоохранения и спорта.

¹ Цит. по: Грудніцкі Р. Нефіласофскія думкі пра філасофію // Культура. 1994. 28 верас. С. 5.

Но, вместе с тем, в республике пока ещё сохранены достижения научных школ и направлений в области математики, ядерной физики, неорганической химии, микробиологии, биотехнологии порошковой металлургии, оптиковолоконной связи, точного приборостроения, промышленной кибернетики и ряде других, на уровне мировых, достижений. Пока ещё учёные и специалисты, работающие в указанных областях, работают на энтузиазме, но в условиях хронического дефицита финансирования научных проектов они неизбежно обречены на деградацию либо постараются эмигрировать из республики. Использование же их потенциала НИОКР вкупе с возможностями имеющихся пока ещё в ВПК наукоёмких технологий станет возможным при наличии у государства программы развития экономики на основе её качественной структурной перестройки.

Культурный потенциал Беларуси сегодня — это, в первую очередь, способность её населения остановить продолжающийся разрыв культурной традиции с тем, чтобы, восстановив её, суметь адаптировать к ней экологически ориентированное мировоззрение, вне которого и без которого невозможно решить все остальные проблемы. Увеличение потенциала сферы культуры — это прежде всего освоение входящими в активную жизнь поколениями нашего огромного культурного, исторического опыта и его *актуализация* в современных условиях. Во-вторых, это способность белорусов сформировать новую трудовую этику, соответствующую реалиям постиндустриального общества, с сохранением всего того ценного, что было накоплено нашими предками. Для достижения этой цели необходимо активное социальное партнёрство государства и всех негосударственных социальных институтов в области культурного строительства на принципах возрождения национальной культуры, лишь в рамках которой возможно освоение и адаптация заимствованных технологий, экономических моделей и менеджмента.

Рациональное использование природных ресурсов позволило бы Беларуси не только укрепить свой экономический и политический суверенитет, но и стать важным экономическим партнёром для высокотехнологических стран Западной Европы.

Рассмотрим лишь три источника природных ресурсов, разработка которых сможет принести республике большие валютные поступления. Во-первых, это огромные запасы исключительно богатых по своему содержанию минеральных вод. В рамках оптовой реализации всего лишь 100 её литров на европейском рынке в 1994 г. дала прибыль, эквивалентную цене 1,5 тонны нефти. Во-вторых, это огромные запасы каменной и калийной солей, а также сапропеля, являющихся важнейшим сырьём для химической промышленности. В-третьих, это *глубокая* переработка леса, льна, фруктов, ягод и грибов, посевные площади и запасы которых можно увеличить.

Кроме этого, открытые недавно перспективные кемберлитовые трубки в Витебской области и разработанная ПО «Белгеология» уникальная

технология добычи золота в республике в отвалах песчаных карьеров позволяет дополнить указанные источники.

Геополитическое положение Беларуси — это кратчайший и активно используемый путь транзита российских ресурсов в Европу через нашу территорию, который в настоящее время обеспечивает более 60% поступлений в её бюджет. Во-вторых, это кратчайшие транспортные артерии, по которым в XXI в. из России на Запад будут транспортироваться природные ресурсы, только разведанные запасы которых оцениваются экспертами в \$ 21 триллион. В-третьих, это плацдарм для геополитических устремлений Запада на Восток и одновременно *буфер* между ними. В-четвёртых, это перспективный узел деловых коммуникаций в XXI в.

Таким образом, наши сегодняшние слабости мы можем сделать выигрышными моментами в случае реализации национальной стратегии *геополитического партнёрства* со всеми странами региона. Переплетённость и разнонаправленность интересов различных государств на территории Беларуси позволяет ей, искусно лавируя, быть полезной всем сторонам.

Следовательно, ориентация на построение открытого общества, выполняющего миссию делового посредника и культурного контактера между Востоком и Западом, будет отвечать историческим традициям нашего народа, сегодняшним реалиям и имеющимся тенденциям социокультурного развития.

Мікалай Рыбко (Мінск)

ПРЫНЦЫП ПАДЗЕЛУ ЎЛАД І СПЕЦЫФІКА РЭАЛІЗАЦЫІ ГРАМАДСКІХ ІДЭАЛАЎ

Адной з асноўных характарыстык любой сістэмы ўлад у сукупнасці ўсіх палітычных інстытутаў выступае яе пастаяннае імкненне да самаўмацавання і максімальнага пашырэння ўплыву на ўсе сферы грамадскай дзейнасці. Адгэтуль заканамерна вынікае неабходнасць існавання дзейснага механізма абароны правоў і свабод, перашкаджаючага развіццю аўтарытарнай тэндэнцыі ў той або іншай форме. Менавіта такі механізм і дае нам канцэпцыя падзелу ўлад, сутнасць якой заключаецца не ў размеркаванні ўлады ў тых або іншых прапорцыях паміж рознымі сацыяльнымі слямі і групамі, а ў недапушчэнні канцэнтрацыі ўсёй сукупнасці ўладных функцый у аднаго чалавека або ў адной партыі. І калі зачаткі гэтай канцэпцыі можна знайсці ў працах Арыстоцеля, Эпікура і Палібія, то ў цэльным выглядзе яна была сфармулявана Дж. Локам і Ш. Монтэск'е і замацавана на практыцы шэрагам канстытуцыйных актаў, асобных з якіх дзейнічаюць і да цяперашняга часу (сярод іх трэба адзначыць Дэкларацыю Незалежнасці Злучаных Штатаў Амерыкі ад 4 ліпеня 1776 г. і французскую Дэкларацыю правоў чалавека і грамадзяніна 1789 г.).

Паводле Арыстоцеля, «чалавек па сваёй прыродзе — істота палітычная, і таму нават людзі, якія не маюць ніякай патрэбы ва ўзаемадапамозе, інтуітыўна імкнуцца да сумеснай жыццядзейнасці»¹. У аснове ж дзяржавы, формы арганізацыі якой неаднолькавыя, ляжыць, па яго меркаванню, арыентацыя на вышэйшыя інтарэсы, якія могуць быць паўнацэнна ўвасоблены толькі пры ўмове пазбягання крайнасцей, распацаванасці пэўных стабілізуючых і стрымліваючых механізмаў рэгулявання сістэмы ўлады. Ідэі Арыстоцеля адносна падзелу ўладных функцый аказалі значны ўплыў на Ш. Монтэск'е, які праяўляў вялікую цікавасць да яго прац і найбольш поўна ўвасобіў канцэпцыю падзелу ўлад у сваім «Духу законаў»². Па яго меркаванню, у кожнай дзяржаве ёсць тры разнавіднасці ўлады: заканадаўчая, выканаўчая, якая кіруе таксама пытаннямі міжнароднага права, і судовая, якая займаецца праблемамі грамадзянскага права. Першая стварае законы, другая рэгулюе знешнія зносіны і забяспечвае агульную бяспеку, трэцяя вырашае канфлікты паміж прыватнымі асобамі і карае злачынцаў. І калі, робіць вывад Ш. Монтэск'е,

¹ Аристотель. Соч.: В 4 т. М., 1983. Т. 4. С. 455.

² Монтескье Ш. Избр. произ. М., 1955. С. 157–733.

«заканадаўчая і выканаўчая ўлады будуць аб’яднаны адною асобаю або ўстановаю — свабоды не будзе, паколькі ёсць небяспека, што манарх або сенат стануць ствараць тыранічныя законы для таго, каб гэтак жа тыранічна іх выкарыстоўваць»³. Не менш важным з’яўляецца і тое, што механічны падзел улад, без узаемадзеяння і ўзаемападтрымкі іх носьбітаў, можа, у сваю чаргу, выклікаць безуладдзе і гібель свабоды.

Канцэпцыя падзелу ўлад своеасабліва адлюстроўвалася як ў грамадска-палітычных і філасофскіх поглядах беларускіх мысліцеляў, так і ў практычнай дзейнасці. Гэтаму садзейнічала, па-першае, тое, што традыцыйнымі цэнтрамі навучання моладзі Вялікага Княства Літоўскага былі Кракаўскі, Падуанскі, Празскі, Балонскі, пазней Вітэнбергскі, Лейпцыгскі, Кёнігсбергскі, Лейдэнскі і іншыя універсітэты. Паводле звестак І. Канеўскай, у Кракаўскім універсітэце ў 1510–1560 гг. навучаліся 84 студэнты з 30 гарадоў «Літвы і Жмудзі», г. зн. літоўска-беларускіх зямель⁴. Ураджэнцы Беларусі мелі магчымасць слухаць лекцыі прагрэсіўных выкладчыкаў, удзельнічаць у дыскусіях, засвойваючы перадавыя ідэі. Па-другое, бібліятэкі Вялікага Княства Літоўскага мелі даволі значную колькасць выданняў антычных філосафаў, што дазваляла знаёміцца з сутнасцю тэарэтычных канцэпцый абнаўлення грамадскага жыцця, выкарыстоўваць іх у практычнай дзейнасці. Так, у Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1566 г. адзначаўся «народны характар паходжання ўлады», паколькі было запісана, што «і просты народ [мяшчане, усе людзі паспалітыя. — М. Р.] як людзі вольныя свабодна выбіраюць сабе гасудара». І хаця народ у тыя часы ўдзелу ў падобных выбарах не прымаў, аднак гэты артыкул Статута падрываў тэарэтычныя асновы самаўладдзя вялікага князя⁵.

Хаця прынцып падзелу ўлад, стаўшы фактычна асноўным пастулатам дэмакратычнай канстытуцыйна-прававой тэорыі, актыўна развіваўся і падтрымліваўся прагрэсіўнымі слаямі грамадства і на сённяшні дзень стаў вядучым канстытуцыйным прынцыпам амаль ва ўсіх дзяржавах свету, яго практычнае ўвасабленне было даволі складаным. Напрыклад, за два стагоддзі пасля Вялікай французскай рэвалюцыі ў Францыі змяніліся дзве імперыі, дзве манархіі і пяць рэспублік, не лічачы розных «пераходных» і «часовых» рэжымаў. Відавочна, што нават дакладны і абгрунтаваны падзел улады сам па сабе не з’яўляецца гарантам незваротнасці дэмакратычнага развіцця. Патрабавецца цэлы комплекс своечасовых сацыяльна-эканамічных, палітычных і культурных умоў, каб механізм падзелу ўлад стаў эфектыўным інструментам прагрэсіўных змен. Заканамерна, што ў кожнай эканамічнай дзяржаве гэты комплекс будзе характарызавацца своеасаблівай непаўторнасцю і спецыфічнасцю, у адрозненне ад дэспатычных рэжымаў, сутнасць якіх практычна аднолькавая.

³ Монтескье Ш. Избр. произ. М., 1955. С. 290.

⁴ Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии. Мн., 1973. С. 31–32.

⁵ Тамсама. С. 86.

Працэс практычнай рэалізацыі ідэалаў дэмакратыі, яго паўната і хуткасць цесна звязаны з узроўнем развіцця вытворчых адносін у грамадстве, формай уласнасці на сродкі вытворчасці і ў пэўнай ступені вызначаецца спецыфікай узаемасувязі асноўных палітычных інстытутаў. Сутнасць дэмакратыі, трактаванай у шырокім сэнсе як «улада народа», заключаецца, безумоўна, не ў хатычна масавай замене кіруючых кадраў у самых розных сферах грамадскага жыцця, а ў дасканала прадуманай сістэме выяўлення і стымулявання творчых асоб, здольных прымаць нестандартныя і максімальна эфектыўныя (з пункту гледжання сацыяльнага прагрэсу) рашэнні. Дэмакратыя ўяўляе сабою такі «інстытуцыйны рэжым, пры якім прызначэнне кіраўнікоў ажыццяўляецца на абмежаваны тэрмін мірным шляхам у выніку выбараў на канкрэтнай аснове, якія праводзяцца рэгулярна» ⁶.

Тэрміны «дэмакратыя», «дэмакратызацыя» ў апошнія часы выкарыстоўваюцца вельмі часта і ўсебакова. Ствараецца ўражанне, што ў рэшце рэшт чалавецтвам знойдзены універсальны гаючы эліксір, з дапамогаю якога будучы пераможаны ўсе сацыяльныя заганы і вырашаны самыя вострыя супярэчнасці. На самай жа справе праблема высвятлення сутнасці дэмакратыі і заканамернасцей яе развіцця мае надзвычай доўгую гісторыю існавання, і далёка не заўсёды азначаны феномен успрымаўся адназначна. Дастаткова ўспомніць, напрыклад, Платона: «Дэмакратыя, на маю думку, ажыццяўляецца тады, калі беднякі, атрымаўшы перамогу, некаторых сваіх праціўнікаў ліквідуюць, другіх выганяюць, а астатніх ураўноўваюць у грамадзянскіх правах і ў замяшчэнні грамадзянскіх пасадаў...» ⁷. Узнікаюць адпаведныя асацыяцыі, звязаныя з нашым недалёкім мінулым. Выказванне У. І. Леніна гэтыя асацыяцыі толькі падмацоўвае: «Дэмакратыя ёсць форма дзяржавы, адна з яе разнавіднасцей [...]. Яна ўяўляе сабою, як і любая дзяржава, арганізаванае, сістэматычнае прымяненне насілля да людзей» ⁸.

Безумоўна, тыя або іншыя формы барацьбы з іншадумствам і апазіцыйнымі структурамі любая дзяржаўная верхавіна выкарыстоўвае. Але недапушчальнай, гістарычна тупіковай сітуацыяй з'яўляецца падзел грамадства на сяброў і ворагаў. Узнікненне і развіццё азначанага феномена непазбежна прыводзіць да дэвальвацыі грамадскіх ідэалаў, перараджэння дэмакратыі ў сваю процілегласць — таталітарызм. «Сістэмы, дзе захоўваецца падзел на сяброў і ворагаў, не могуць лічыцца дэмакратычнымі пры ўсёй іх фармальнай дэмакратычнай атрыбутыцы. Такое размежаванне непазбежна спараджае антаганістычныя супярэчнасці, якія могуць быць вырашаны шляхам узаемападаўлення. Але выкарыстанне сілы, насілля кампраметуе цэннасць аргументаў на карысць дэмакратыі, бо дэмакратычны выбар — гэта перш за ўсё адмова ад насілля... Дэмакратыя, як і ўсё астатняе, — не абсалютнае Дабро.

⁶ Lauvaux Ph. Les grandes démocraties contemporaines. Paris, 1990. S. 9.

⁷ Платон. Соч.: В 3 т. М., 1972. Т. 3. Ч. 1. С. 372.

⁸ Ленін У. І. Поўн. зб. тв. Т. 33. С. 100.

У руках чалавека яна можа быць накіравана і на Дабро, і на Зло. І каб не ўзнікла апошняе, трэба добра ўявіць сабе ўсе недахопы, якія ўзнікаюць з прыроды гэтага любімага дзіцяці»⁹.

Недастатковы вопыт практычнага ўвасаблення ідэалаў дэмакратыі часта прыводзіць да таго, што самыя дабрачынныя намеры часам застаюцца ажыццёўленымі толькі на паперы, а недахоп часу і негатыўныя знешнія ўздзеянні, застарэлыя міжнацыянальныя супярэчнасці абумоўліваюць значную замаруджанасць працэсу дэмакратызацыі. Яшчэ ў 1993 г. на канферэнцыі «Філасофска-прававая канцэпцыя адраджэння Беларусі» адзначалася: «Сёння партрэт Беларусі змрочны, тут не менш глыбокі крызіс улады, чым у Расіі. Дэмакратычныя працэсы развіваюцца марудна. Хаця значная частка прынятых за апошнія гады дакументаў і задавальняе патрабаванні дэмакратычных працэсаў, незалежнасці, але многія з іх не працуюць [...]. Неабходны дэмакратычныя законы аб выбарах, аб друку і г. д. [...] Неабходна распрацаваць мадэль сацыяльна-эканамічнага і нацыянальнага адраджэння Беларусі»¹⁰.

Адсутнасць такой мадэлі на сённяшні дзень неймаверна ўскладняе працэс арганізацыі найбольш аптымальнай сістэмы кіравання ходам рэформ, развіццём рынкавай эканомікі, а перыядычная нестабільнасць апошняй з'яўляецца паказчыкам недасканаласці, фармальнага ажыццяўлення канцэпцыі падзелу ўлад. Задача заключаецца ва ўсебаковым, дакладным аналізе сацыяльна-эканамічных і палітычных асноў дэмакратызацыі, выпрацоўцы рэкамендацый, якія дапамогуць пераадолець суб'ектывізм, ведамасна-асабістую зацікаўленасць у правядзенні тых або іншых рэформ. Праблема суадносінаў эканомікі і дэмакратыі застаецца па-ранейшаму актуальнай. Адлюстроўваючы залежнасць дэмакратыі ад эканамічнага ўзроўню развіцця краіны і, у сваю чаргу, залежнасць тэмпаў эканамічнага развіцця ад ступені дэмакратызацыі палітычных інстытутаў, азначаная праблема выводзіць нас на неабходнасць высвятлення спецыфікі дзяржаўнага ўздзеяння на характар і напрамкі развіцця сістэмы гаспадарання, пошуку найбольш эфектыўнага прававога забеспячэння перспектывных сацыяльных рэформ.

⁹ Лобер В. Л. Демократия: Исторические корни, состояние и тенденции развития. М., 1992. С. 7.

¹⁰ Романовский В. Несёт нас парус перемен // Вечерний Минск. 1993. 5 марта.

Эдуард Дубянецкі (Мінск)

АДЛЮСТРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ АДКРЫТАГА І ЗАКРЫТАГА ГРАМАДСТВАЎ У МЕНТАЛЬНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ

Мэта гэтага даследавання — паказаць, як і якія ідэалы адкрытага і закрытага грамадстваў адлюстраваліся ў ментальнасці (спосабе мыслення) насельніцтва Беларусі ў мінулым і ў сучасны перыяд.

Асноўнымі крыніцамі для раскрыцця пастаўленай мэты з’яўляюцца беларускія фальклорныя творы (найперш прыказкі і прымаўкі), а таксама вынікі сацыялагічных апытанняў насельніцтва Беларусі, праведзеныя на працягу апошніх трох-чатырох гадоў.

Як вядома, канцэпцыю «адкрытага» і «закрытага» грамадстваў у першай палове XX ст. распрацаваў англійскі філосаф і сацыёлаг Карл Попер. Гэтыя паняцці ён выкарыстоўваў для апісання культурна-гістарычных і палітычных сістэм, характэрных для асобных грамадстваў на розных этапах іх гістарычнага развіцця. Паводле меркаванняў К. Попера, адкрытае (або свабоднае) грамадства вызначаецца такімі рысамі, як дэмакратычнасць, крытычнасць, здольнасць даволі хутка мяняцца і прыстасоўвацца да абставін знешняга асяроддзя, рацыянальнае спасціжэнне рэчаіснасці, індывідуалізм. Для закрытага грамадства, наадварот, характэрны аўтарытарызм, дагматызм, кансерватызм, застыласць, амаль поўная нязменнасць у сферы грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця грамадства, а таксама магічнае мысленне, ірацыяналізм, калектывізм. На думку К. Попера, развіццё цывілізацыі ідзе ад закрытых да адкрытых грамадскіх сістэм. У якасці прыкладу закрытых сістэм ён прыводзіў такія грамадствы, як Спарта, Прусія, царская Расія, нацысцкая Германія, Савецкі Саюз эпохі сталінізму, а адкрытых — старажытныя Афіны, краіны т.зв. «заходняй дэмакратыі»¹.

Паколькі прааналізаваць усе вышэйназваныя ідэалы ў адным невялікім артыкуле практычна немагчыма, мы разгледзім даную праблему толькі ў аспекце адлюстравання ў ментальнасці (менталітэце) беларусаў дзвюх своеасаблівых пар супрацьлеглых, антынамічных ідэалаў — індывідуалізму і калектывізму, а таксама дэмакратыі і аўтарытарызму.

Аналіз многіх фальклорных твораў, запісаных на працягу XIX–XX стст., паказвае, што ў менталітэце беларусаў даволі выразна адлюстравалася такая своеасаблівая рыса адкрытага грамадства, як індывідуалізм. Гэта пацвярджа-

¹ Popper K. The open society and its enemies. London, 1942.

юць, напрыклад, наступныя беларускія прыказкі і прымаўкі: «Кожнаму сваё мілейша», «Усякі сабе харошы», «Люблю цябе, ды не так, як сябе», «Кожнаму свая бяда ў галаве», «Свая кашуля бліжэй к целу», «Кожны аб сабе дбае», «Мая хата з краю, нічога не знаю», «Маё дзела — старана», «Як ты мне, так я табе» і інш.²

У той жа час у многіх беларускіх фальклорных творах выразна адлюстроўвалася і супрацьлеглая рыса — калектывізм, што больш уласціва для закрытага грамадства. Аб калектывізме беларусаў сведчаць наступныя народныя прыказкі і прымаўкі: «Грамада — вялікі чалавек», «Моцны статак чарадою, а людзі грамадою», «Людзі без людзей быць не могуць», «Без грамады — як адзінокі журавель перад Пакровамі», «Грамада за аднаго — і адзін за грамаду», «Дружнай грамадзе воўк не страшны», «Гуртам і ў бядзе лягчэй», «У грамадзе і рай, і мука», «Якая рада, такая і грамада», «Там добра рада, дзе шчыра парада», «Людзі людзям патрэбныя»³.

Беларусы заўжды разумелі як станоўчую, так і адмоўную ролю групы, грамады ў паўсядзённым жыцці кожнага чалавека, пра што можа сведчыць наступнае трапінае народнае выказванне: «У грамадзе і рай, і мука». Нашы продкі з даўніх часоў адзначалі надзвычайную важнасць узаемаразумення, згоды паміж усімі людзьмі: «Згода будзе, нязгода руйнуе», «Згода збірае, нязгода растрасае», «Згодаю двор збудуеш, а нязгодаю гатовае разгубіш», «Усе за аднаго, а адзін за ўсіх», «Што аднаму цяжка, тое гуртам лёгка», «Рада людзей гуртуе».

Таксама важна ўлічыць, што беларусы нярэдка падыходзілі да вызначэння ролі грамады з этычных пазіцый, г.зн. арыентаваліся на ўзаемадзеянне, супрацоўніцтва і ўзаемадапамогу найперш з добрымі, сумленнымі, шчырымі людзьмі, пра што пераканаўча сведчаць наступныя прыказкі і прымаўкі: «Там добра рада, дзе шчыра парада», «Абы Бог ды добры людзі, то ўсё добра будзе», «Свет не без добрых людзей», «Каб не добрыя людзі, так бы загінуў», «Спагадай свет трымаецца», «Няхай так будзе, як добрыя людзі кажуць» і інш.

Аднак часам сустракаюцца ў беларускім фальклоры (найчасцей савецкіх часоў) і такія творы, у якіх відавочна адчуваецца працэс своеасаблівага «растварэння» асобы ў безаблічнай, аморфнай масе, бяздумнага прыняцця слухнасці групы, калектыву, адсутнасць сваёй уласнай грамадзянскай пазіцыі, свайго ўласнага меркавання: «Ідзе грамада, і я туды», «Як людзі, так і мы», «Што людзям, то і нам», «Не ўсё, як у людзей», «Што міру, тое й бабінаму сыну», «Што хаўрусна, тое карысна» і інш.⁴

² Гл.: Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Кн. 1. Мн., 1976; Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мн., 1992.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама.

Акрамя вышэйназваных, у ментальнасці насельніцтва Беларусі адлюстраваліся і некаторыя іншыя ідэі адкрытага грамадства. Напрыклад, у свядомасці часткі грамадзян нашай краіны замацавалася разуменне важнасці такіх каштоўнасцей і ідэалаў адкрытага грамадства, як дэмакратыя і лібералізм, рынкавая эканоміка, прыватная ўласнасць, шырокая свабода слова, друку, веравызнання і да т. п. У той жа час другая частка жыхароў Беларусі, наадварот, аддае відавочную перавагу каштоўнасцям закрытага, па сутнасці, аўтарытарна-таталітарнага грамадства: планавае дзяржаўнае кіраванне эканомікай, аўтарытарызм, пэўнае абмежаванне свабоды слова, друку, непрыняцце апазіцыйных рухаў і г. д.

Аб падобным своеасаблівым расколе сучаснага беларускага грамадства на два лагеры, якія можна даволі ўмоўна назваць «дэмакратычны» і «аўтарытарна-кансерватыўны», пераканаўча сведчаць наступныя вынікі агульнарэспубліканскага апытання, праведзенага ў маі 1998 г. па рэпрэзентатыўнай выбарцы сацыялагічнай лабараторыяй Андрэя Вардамацкага «НОВАК». У адпаведнасці з імі, на пытанне «Калі б у бліжэйшы час адбыліся выбары, за якую партыю Вы б прагаласавалі?» адказы дэмакратаў і кансерватараў раздзяліліся амаль пароўну. Так, за Камуністычную партыю Беларусі (Чыкін) гатовы прагаласаваць 5,5% усіх апытаных; за Партыю камуністаў беларускую — 4,5%; у той час як за Аб'яднаную грамадзянскую партыю і за Партыю Беларускага Народнага Фронту — адпаведна па 4,3% рэспандэнтаў. У той жа час «затрудніліся адказаць» на пастаўленае пытанне каля паловы ўсіх апытаных (45,9%), а 18,4% рэспандэнтаў увогуле не пайшлі б на такія выбары ⁵.

Вынікі агульнарэспубліканскага апытання, праведзенага Незалежным інстытутам сацыяльна-эканамічных і палітычных даследаванняў (НІСЭПД) у снежні 1997 г., таксама засведчылі, што беларускае грамадства ў сучасны перыяд даволі глыбока расколата. Так, калі адна частка (прыблізна 25–30%) усяго насельніцтва шчыра сумуе па часах «развітога сацыялізму», то другая частка (каля 20%), наадварот, хацела б жыць па прынцыпах рынкавай эканомікі і дэмакратыі ў незалежнай дзяржаве. Прычым даныя групы з'яўляюцца, па сутнасці, непрымірымымі антаганістамі, якія шчыра перакананы ў сваёй праўдзе і гатовы актыўна адстойваць свае асабістыя пазіцыі ⁶.

Такім чынам, праведзены аналіз беларускіх фальклорных твораў (прыказ і прымавак) і вынікаў сацыялагічных апытанняў паказваў, што ў ментальнасці беларусаў адначасова суіснуюць як ідэалы адкрытага, так і закрытага грамадстваў (напрыклад, ідэалы дэмакратыі — і аўтарытарызму; індывідуалізму — і калектывізму). Данае даследаванне засведчыла, што ў менталітэце грамадзян Беларусі існуе своеасаблівы «раскол» па лініі прыманне-непрыманне ідэі адкрытага грамадства. Пераадолець ці зменшыць відавочную

⁵ Гл.: Навіны. 1998. 19 чэрв.

⁶ Гл.: Навіны. 1998. 1 крас.

«ментальную расколтасць» грамадзян нашай краіны ў бліжэйшы час уяўляецца практычна немагчымым, бо дзеля дасягнення гэтай мэты неабходна вырацоўка такой універсальнай нацыянальна-дзяржаўнай ідэі, якая магла б аб'яднаць, кансалідаваць наша «расколтае» грамадства. На мой погляд, такая аб'яднальная нацыянальная ідэя можа быць у канцэнтраваным выглядзе выражана ў наступнай трыадзінай фармулёўцы: «дабрабыт – свабода – духоўнасць».

ІДЭАЛЫ І СІМВАЛЫ БЕЛАРУСКАГА ШЛЯХУ

Праўда пра гістарычны лёс беларускага народа і культуры, пра грамадскія ідэалы і традыцыі пазначаецца ў гістарычных постацях. Такім быў Георгій Францыск Скарына (23 красавіка 1476, Полацк – каля 1550, Падуя), чый светапогляд з’яўляецца ўвасабленнем нацыянальнай ідэі як гармоніі веры, ведаў і дзейнасці. Вялікі патрыёт, прадчуваючы набліжэнне нацыянальнай трагедыі ў будучых варунках гісторыі, выбраў свой спосаб супраціўлення катастрофе, заклаўшы невынішчальныя духоўныя грунтаванні нацыі. Сімвалам процістаяння і цвёрдасці стала гісторыя яго імя. Для такой геніяльнай асобы яно значыла сцвярджэнне справы ўсяго жыцця. Свабодна прыняўшы другое імя — Францыск (Францішак — у беларускай транскрыпцыі), уступаючы ў сярэдневяковы цэх кніжнікаў з яго эзатэрычнай мараллю, дзе патрабавалася называць «братоў» толькі ўзятымі імёнамі, ён насуперак карпаратыўнай этыцы не адрокся ад хроснага — Георгій. Для свядомасці сапраўднага хрысціяніна такі акт азначаў бы духоўную здраду, роўную адрачэнню ад Бога, ад бацькоў, ад радзімы.

Наша культура з канца XVI і да канца XVIII ст. апынулася ў неспрыяльных гістарычных умовах. Хрысціянскі народ увесь час падстаўляў шчаку. Паступова, пачынаючы з 1697 г., з дзяржаўнага ўжытку выцясялася родная мова, набіралі тэмپ дэнацыяналізацыя і нацыянальная канвергенцыя вярхоў грамадства. Інтэлектуальная эліта губляла сацыяльную базу ў родным народзе, палемічная літаратура захлынулася ў езуіцкіх абдымках. У такіх умовах кнігі Скарыны, яго навукова-філасофскую спадчыну спасцігла незайздросная доля. Першадрукі асветніка ўжываліся ў якасці пераплётаў канцылярскіх кніг ці вокладак іншых выданняў. Не варта гаварыць, што разам з заняпадам нацыянальнасці і культуры беларусаў-ліцвінаў забывалася імя Скарыны, і не толькі Георгій, але і Францыск.

Імперская палітыка пад лозунгам «уз’яднання рускіх зямель» прынесла парадаксальны плён: разам з русіфікацыяй (дакладней — маскалізацыяй, бо русаў па вызначэнню нельга русіфікаваць) сюды вярнулася праваслаўе як афіцыйна санкцыянаваная дзяржавай ідэалогія. Незайздросны лёс, аднак, паяднаў Беларусь з духоўнымі першаасновамі. Спрадвечная вера продкаў не апынулася пад уціскам, і таму пад’ярэмны народ змог хоць неяк уздыхнуць, узняцца на адраджэнне, успомніўшы, што на абсягах краіны ад полацкай Сафіі да гарадзенскай Каложы, ад Вільні да Турава — старадаўніх сталіц —

скрозь стаялі цэрквы, якія засведчылі, што пачатковай формай масавай хрысціянізацыі было праваслаўе, якое выхавала сацыяльна-псіхалагічныя рысы беларусаў, спрычынілася да генезісу нацыянальных традыцый. А ў іх фарміраванні браў фундаментальны ўдзел Скарына.

У час абвостранай барацьбы з антытрынітарыямі для хрысціяніна Скарыны было актуальным падкрэсліць веру ў Бога «во троици единого». Прынцып траічнасці мысліцель-асветнік ужывае ў класіфікацыі законаў быцця і жыцця, у філасофскай трактоўцы святла і цемры, у прыватных, здаецца, справах, такіх як форма аднаго з ягоных знакаў прыпынку, створанага і для стыльвых мэтай — афармлення тэкстаў у выглядзе трох крыжыкаў і рыскі на ўзор увогнутага меніска $\overset{+}{+} + \cup$ — + Бог айцец, + Бог сын, + Бог Дух $\cup$ Святые. Апошні элемент двойчы выяўлены на гравюрным партрэце для ўказання на факт спачывання Святога Духа на прадметах пад покрывам злева ківота і справа станмы, а тры крыжыкі ўкампанаваны на плакетцы з імёнамі і прозвішчам Скарыны.

Скарына ёсць сімвал вышыні грамадскіх ідэалаў, ягонае імя, якое ён бараніў, не раўнуючы «як пчолю і тым падобных бароняць вулляў сваіх», павінна значыць шмат што і для сучаснікаў, і для нашчадкаў. У якой меры навука спрыяе такому разуменню?

Адказ залежыць ад таго, да якой «навукі» звярнуцца. Вось Скарына ў прадмове «Во всю Бивлию» піша: «В сей книзе... богъ вседержитель познавань бываетъ»¹, а ў прадмове да другой кнігі развівае тэму: «Пишетъ бо Філон философъ слова Саломоновы, (які)... приводитъ насъ къ познанию сотворителя бога... презъ речи видомые, сотворенные от него»². Скарына сцвярджае пазнавальнасць Бога. А што гаворыць «навука»? Яна не доўга мудрагеліць: «Ф. Скорина обосновал идею непознаваемости Бога...»³, гэта значыць, сцвярджае нешта дыяметральна супрацьлеглае. Што ж можна пісаць пра Скарыну, не разумеючы дакументаў, тэкставых і графічных твораў асветніка?

У адным з падуанскіх дакументаў пра экзамены ў царкве св. Урбана 5 лістапада 1512 г. найсвяцейшай калегіі слаўнейшых дактароў мастацтваў і медыцыны быў прадстаўлены не «бедны юнак», як сцвярджаецца ў даследаваннях, а знакаміты муж — dominus viri, «doctissimus juvenis artitus doctor, pauper», «qui q[ui]dem juvenis ar[titus] doctor p[rae]fatus nominat[abatu]l(r) d[ominus] Franc[iscus] q[uon]d[am] d[omi]ni Luce Scorina de Polocz[ko] o[riginarius] Ruthenus», што значыць: «...найвучонейшы малады доктар вольных мастацтваў, паўпер», «які сапраўды малады artitus доктар ... (сын) нябожчыка спадара Лукі Скарыны з Полацка, па паходжанню русін». Падача

¹ Докторъ Францискъ. Предъсловіе // Бытъя. Прага: Скорина, 1519. Л. в (адв.).

² Докторъ Францискъ. Предословіе // Премудрость Божия. Прага: Скорина, 1518. Л. а (адв.) в.

³ Подокшин С. А. Становление и развитие философской мысли в X–XVIII вв. // Очерки истории науки и культуры Беларуси. Мн., 1996. С. 105.

і пераклад гэтага месца ў акадэмічным зборніку дакументаў і матэрыялаў — памылковыя⁴ і ўяўляюць сабою яшчэ адзін узор інтэлектуальнага падлогу, калі замест адэкватнага сэнсу: «... які папярэдне сказаў [паведаміў, заявіў у перадэкзаменацыйнай прысязе. — У. А.], што часта называецца спадаром Францыскам» (а гэта звычайна для члена ордэна паўпераў, дзе ён меў прынятае імя), — даецца такі пераклад: «... які носіць імя пана Францыска». Перакладчыкі і рэдактары замянілі дзеяслоў *nominato* (часта называцца) на дзеяслоў *nomino* (іменаваць), не заўважаючы, што насіць імя нейкага пана — недарэчна, але ж і выкінуць з пратакола слова *dominus* — не адважыліся. Відавочна, што «часта называцца спадаром Францыскам» і «насіць імя пана Францыска» маюць тую сэнсавую несумяшчальнасць, што, часта называючыся адным, можна мець і іншае імя.

Яшчэ выпадак інтэлектуальных выкрутасаў звязаны з няздольнасцю «навукі» прачытаць кірылічныя літары-аўтограф Скарыны на гравюрным партрэце, дзе славянскаю вяззю першадрукар крыптаграфуе: Георгі Францыск Скарына. Напомнім, што Скарына дубліруе інфармацыю пра Георгія сімвалам Пчалы — сузор’я, пад якім ён нарадзіўся і якое ўваходзіць у экліптыку на дзень св. Георгія 23 красавіка (6 мая па н. с.).

Тэма пчалы, звязаная з нараджэннем, небезадносна перацякае з гравюры ў тэкст. У шырока вядомай цытаце з прадмовы да кнігі «Иудифъ» (19 лютага 1519 г.) Скарына, гаворачы пра богаўгоднасць учынку біблейскай гераіні, якая дзейнічала насуперак заповету «Не забивай ни еди́на»⁵ — «Не забі!» (Вых. 20: 13), — прыводзіць паэтычнае параўнанне-паралель пра адносіны жывых істот да радзімы: «Понеже от прирожения звери, ходящие въ пустыни, знаютъ ямы своя. Птици, летающие по въздуху, ведаютъ гнезда своя. Рыбы, плывающие по морю и в рекахъ, чуютъ виры своя...»⁶. Скарына палічыў патрэбным уллучыць і сімвал часу свайго нараджэння — пчалу, тое, што яна сабою знамянуе для яго: «Пчелы и тымъ подобныя боронять ульевъ своих. Тако жъ и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають»⁷. Відавочная сувязь распрацоўкі тэмы патрыятызму і месца нараджэння абумоўлена не алегорыяй пчалы — сімвала працавітасці, а стасункамі канкрэтнымі і прадметнымі для хрысціяніна: асабістым «прирожением» пад сузор’ем Пчалы і атрыманнем хроснага імя свайго нябеснага патрона.

Не менш паказальны анекдатычны казус з фіксацыяй у другім падуанскім пратаколе руціннага акта сплачэння жаменаў, г. зн. грашовага ўнёску (*datio*) за права здаваць экзамены (што ў пратаколах пазначалася лацінскай літарай d

⁴ Францыск Скарына: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Мн., 1988. С. 63–64.

⁵ Докторъ Францискъ. Предословие // Исходъ. Прага: Скорина, 1519. Л. в.

⁶ Докторъ Францискъ. Предословие // Иудифъ. Прага: Скорина, 1519. Л. в (адв.).

⁷ Тамсама.

і пры ёй пастаўленай сумай, напрыклад: d. 3 gr., што азначала: прыняты ўнёсак у 3 грошы). У выпадку са Скарынам пратакаліст зафіксаваў сам факт унясення платы: «Secretaris reg[er]it datio[ni]»⁸ — «Сакратар рэгіструе ўнясенне». Але ж якую гісторыю з сакратарствам доктара Скарыны ў невядомага караля невядомай Дакіі ці Дачыі прыдумалі «скарынаведы»!

А як з аднаго перакладнога слова «заграднік» (са стараннямецкай на старачэшскую) можна было надзяліць першадрукара яшчэ адной спецыяльнасцю — садоўніка, «прымусіць» яго працаваць гадамі для каралеўскага двара! Фактычна ж Фердынанд I гаворыць не пра садоўніка, а пра чалавека, які для Пражскага Града — рэзідэнцыі каралёў і епіскапаў, быў «нашым заграднікам», г. зн. жыхаром па-за Градам, які «ў каралеўстве Чэшскім быў чужынцам»⁹.

У рэшце рэшт не варта было б успамінаць пра анекдоты, калі б плён гэтай калянавуковай дзейнасці не выкарыстоўваўся ў працэсе выхавання і адукацыі новых і новых пакаленняў, чые грамадскія ідэалы спавіваюцца палітыкамі, нацыянальныя традыцыі аказваюцца нашпільванымі домысламі, на месцы каштоўнасцей і вартасцей культывуюцца сурагаты, з чаго падсвядома вырастае нацыянальны нігілізм, а свядома выходзіць некампетэнтнасць.

Калі паводле эклектычных прынцыпаў маецца адна ісціна ці вера для «прафанаў» з нізоў, а другая — для «пасвечаных» вярхоў, калі «афіцыйным захавальнікам спадчыны» даспадобы свавольнічаць самым відавочным чынам са Скарынавым іменем і справамі, то якія маральныя патрабаванні будуць рэалізоўвацца праз свядомасць выхаванага імі новага пакалення?

Нагадаем Купалавы радкі, напісаныя ў распачы:

Назначай сілай правіць светам
Пачатак, бытнасць і канец.
Народ таўпехаецца ў гэтым,
Як стада зблуканых авец.

Людзі не ўсвядомяць сябе суб'ектамі нацыянальнай гісторыі, пакуль не асэнсуюць адекватна грамадскія ідэалы і не авалодаюць нацыянальнымі традыцыямі, пакуль не ўсвядомяць ролю і значэнне ў іх фарміраванні Георгія (Францыска) Скарыны — асобы сусветнага значэння, філосафа-гуманіста, бібліеіста-герменеўтыка, які за чвэрць стагоддзя да М. Каперніка насуперак рыма-каталіцкай дагматыцы і інквізіцыі, паводле сваіх гомацэнтрычных уяўленняў паставіў у цэнтр духоўнай сферы жыцця чалавека, чыё прадвызначэнне ўбачыў у адпаведным творчым адказе на акт свайго тварэння, а фізічна-астранамічны цэнтр сцвердзіў за Сонцам, тым самым паклаўшы падваліны навукі Новага часу.

⁸ Агіевіч У. Сімвалічныя знакі Скарыны // Беларуская думка. 1996. № 11. С. 158.

⁹ Францыск Скарына і яго час: Энцыкл. даведнік. Мн., 1988. С. 578.

Нагадаем і прарочыя словы М. Багдановіча:

Беларусь, твой народ дачакаецца
Залацістага яснага дня, —

калі ён ад «безнадзейнасці» павернецца да каштоўнасцей духоўнай спадчыны, да крыніц сваіх нацыянальных традыцый і з верай у нямарнасць намаганняў продкаў ачысціць ад пылу і бруду гісторыі свяшчэнныя сімвалы.

Менавіта ва ўмовах атаясамлення электарату з народам нарадзілася адпаведная задума стварыць «нацыянальную ідэю», якая, паводле сваёй безнадзейнасці, нагадвае прагавітае імкненне злавідь Драгтаха — казачную Жарптушку, завалодаць «філасофскім каменем» або «эліксірам маладосці», выяўляючы адсутнасць разумення таго, што нацыянальная ідэя не ёсць катэгорыя, паняцце, тэорыя. Гэта жывая тканка народнага жыцця на працягу гістарычнага часу ўсіх пакаленняў народа. Тое, што робіцца намаганнямі гэтых пакаленняў, нельга зрабіць высілкамі «генератараў размышляціны».

Усе разважанні сучасных аўтараў пра нацыянальную ідэю (беларускую, рускую і любую іншую), а асабліва прага да яе акадэмічнага абгрунтавання паказваюць, што яны забыліся або не знаёмы з гегелеўскай абсалютнай ідэяй і спосабам яе самаразвіцця да стану ўвасаблення ў дзяржаўнасці (прускай манархii). Яны не ведаюць як пра яе гносеалагічны сэнс і змест, так і пра яе анталагічнае жыццё і гісторыю. Сукупнасць нашых ведаў (і самасвядомасці) у формах мастацтва, філасофіі і рэлігіі ёсць — нацыянальная ідэя. Формы грамадскай свядомасці — модусы нацыянальнай ідэі, праз якія канкрэтызуюцца адзінства асобы, грамадства, нацыі, зліццё нацыянальнага суб'екта і аб'екта. Беларуская нацыянальная ідэя, якая ўсё яшчэ існуе як пераважна абстрактная ў многіх адносінах (але існуе!), мае ў сваёй канкрэтыцы быццё перспектыву быць поўнасцю раскрытай як адзінства практычнай і тэарэтычнай ідэі, бо сваімі вызначэннямі «нацыянальная» і «беларуская» яна ўтварыла сваю «прыроду», у якой нараджаецца «нацыянальны дух». Акурат ён і ўвасобіць усю паўнату нацыянальнай ідэі.

Задаволіць патрэбу ў нацыянальнай ідэі можна адзіным спосабам — зрабіць нацыянальна-культурныя каштоўнасці здабыткам кожнага грамадзяніна, ператварыць гістарычны антагенез народа ў філагенез кожнай асобы, якая сама вырашае для сябе, што такое «нацыянальная ідэя» без падказак з боку нарыхтоўшчыкаў сурагатаў.

А пакуль што беларуская нацыянальная ідэя мала чым адрозніваецца ад хрысціянскай, па меншай меры ў сферы светаадчування і паводзін — этыкі, а значыць, яна тое ж самае духоўным каштоўнасцям Скарыны. Нельга замяніць *summa summarum* нацыянальнага быцця нейкай алхімічнай формулай, як нельга гаварыць самаўпэўнена ад імя народа (бо голас народа — гэта голас Божы), што дазваляюць сабе і апантаным гардынным інтэлігенты і палітычныя шчыравальнікі. Зусім іншая справа, калі пад нацыянальнай ідэяй разумеецца той ідэал, да якога імкнецца дзяржава, няхай гэта будзе імкненне каго-небудзь дагнаць і перагнаць або жыць паводле мудрасці, па-людску, людзьмі звацца.

Мікалай Грынчык (Мінск)

ПРАБЛЕМА ГУМАНІЗМУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПАРЭФОРМЕННАГА ПЕРЫЯДУ

Новая беларуская літаратура зараджалася на багатых гуманістычных традыцыях папярэдняга этапу і, у першую чаргу, на традыцыях Ф. Скарыны і М. Гусоўскага, а пазней выкарыстоўвала велізарны вопыт еўрапейскіх літаратур, асабліва блізкамоўных, славянскіх. Яшчэ з часоў першага беларускага Адраджэння (XVI ст.), культурна-асветніцкай дзейнасці Скарыны, яго сучаснікаў і паслядоўнікаў гуманізм становіцца духоўнай асновай, унутраным пафасам шматграннай грамадскай і культурнай дзейнасці першага пакалення беларускіх адраджэнцаў XVI ст. У яе аснове хрысціянская этыка і мараль, імкненне палепшыць жыццё простага народа, «людю паспалітага», шляхам удасканалення саслоўных адносін паміж багатымі і беднымі, шляхам распаўсюджвання духоўнай культуры і асветы.

Трагічны вопыт Т. Мюнцэра — сучасніка Скарыны — засведчыў, што іншага шляху няма.

Гэтыя гуманістычныя традыцыі былі пасляхова прадоўжаны і ўзняты на новы сацыяльна-гістарычны ўзровень у творчай дзейнасці прадстаўнікоў новай беларускай літаратуры пачатку XIX ст., т. зв. рамантычна-этнагарафічнай плыні (Я. Баршчэўскі, Я. Чачот, А. Вярэга-Дарэўскі, А. Рыпінскі, В. Каратынскі і інш.). Сваё завяршэнне гэтая тэндэнцыя знаходзіць у творчасці першага прафесійнага пісьменніка — В. Дуніна-Марцінкевіча. Па сутнасці, уся багатая літаратурная спадчына прысвечана адной надзвычай высакароднай і гуманістычнай ідэі — ідэі маральнай рэабілітацыі беларускага прыгоннага сялянства якраз напярэдадні рэформы 1861 г.

У гэтых адносінах яна апырэджвала многія, больш развітыя еўрапейскія літаратуры і станоўча ўплывала на станаўленне гуманістычных ідэй свайго часу. Так званая «тэорыя класавага салідарызму» ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча — гэта, па сутнасці, трансфармацыя формулы прагрэсу Ф. Скарыны ў новых гістарычных умовах, значна ўзбагачаная і паглыбленая новымі нацыянальнымі кампанентамі на стадыі іх пачатковага фарміравання пасля «вясны народаў» 1848 г.

Тэорыя класавага салідарызму, як вядома, аказала прыкметны ўплыў на многія сферы грамадскай самасвядомасці (асабліва на творчасць т. зв. пачынальнікаў у дарэформенны перыяд).

Такім чынам, гуманізм становіцца дамінантнай рысай беларускай літаратуры на пачатковым этапе яе зараджэння і фарміравання нацыянальна-

патрыятычнай праблематыкі. Усё, што пярэчыла гэтаму універсальнаму прынцыпу гуманізму, спачування да народа, своеасаблівага піётэту народнай маралі і традыцый, па сутнасці, заставалася па-за межамі сапраўднага мастацтва, яго эстэтычных нормаў і арыентацый.

Аднак магутны ўздых нацыянальна-вызваленчай барацьбы народаў Еўропы ў першай палове XIX ст. засведчыў, што гуманізм літаратуры — катэгорыя не іманентная, нязменная, а цесна звязаная з сацыяльна-гістарычным лёсам свайго народа, яго імкненнем да лепшай, свабоднай будучыні.

Натуральна, што навізна эстэтычных крытэрыяў найбольш выразна выступае ў публіцыстычных жанрах паэзіі і прозы, прызначаных для непасрэднай і адкрытай агітацыі масавай і выхавальнай работы. Як тут не нагадаць нашу слаўную «Мужыцкую праўду» Каліноўскага — выдатны твор патрыятычнай публіцыстыкі ў сусветнай літаратуры, які стаіць побач з такімі славутымі выданнямі, як «Колокол» Герцэна, рэвалюцыйна-патрыятычнымі лістоўкамі Дж. Гарыбальдзі, публіцыстыкай «Маладой Еўропы» і інш.!

Пры ўсёй жорсткасці палітычнай палемікі, скіраванай супраць «жандарма Еўропы» — расійскага царызму — пераважаючым тут застаецца гуманістычны пафас, ідэя абароны прыгонных сялянскіх мас, у тым ліку і рускіх, сцвярджэнне іх чалавечых правоў, абарона слабейшых перад брутальнай сілай манархічных структур.

Па сутнасці, размова тут ідзе пра абарону безабаронных людзей, пра іх фізічнае і маральнае выратаванне, пра іх далейшае існаванне. Калі мець на ўвазе менавіта такое разуменне збройнага чыну паўстанцаў Каліноўскага, то яно, па сутнасці, не выходзіць за межы традыцыйнага. Прэцэдэнт ужо існаваў — гэта класічныя біблейскія ўзоры актыўнага гуманізму, паводле якога народ здольны не толькі абараніць сябе, але бязлітасна знішчыць ворага-чужынца. Так, у вядомай прадмове да кнігі «Юдзіф» Ф. Скарына ўслаўляе ваенны подзвіг жанчыны, якая вымушана пайсці на жорсткасць, ратуючы родны горад Вефулію ад ворага.

Такая псіхалагічная матывіроўка жорсткасці ўласціва многім біблейскім кнігам — яна не страціла сваёй актуальнасці і ў новы час — у перыяд фарміравання нацый, фарміравання іх ідэалагічных асноў і пастулатаў, абумоўленых ідэяй вызвалення, перспектывай свабоднага развіцця.

Менавіта так разумеў будучыню ўсіх славянскіх народаў пасля перамогі над ненавісным рускім царызмам у 1863 г. М. Бакунін: «Я думаю, што Украіна... і Беларусь будуць самастойнымі сябрамі агульнаславянскага саюза. Я патрабую толькі аднаго, каб кожнаму народу, кожнаму малому ці вялікаму племя былі дадзены мажлівасці і правы самім вырашаць свой лёс»¹. Так пісаў ён у вядомай адозве «Да расійскага, польскага і ўсіх славянскіх народаў»,

¹ Беларускі сцяг (Коўна). 1922. № 4. С. 12.

апублікаванай пазней у эмігранцкай газеце Герцэна «Колокол» напярэдадні паўстання 1863 г.

Арганічны гуманізм нацыянальна-вызваленчай барацьбы, асабліва ў яе абарончых партызанскіх формах («Дубіна народнай вайны», Л. Талстой), дзе на першым плане змаганне за элементарныя чалавечыя правы, за права жыць у дружбе з усімі народамі свету, бо на свеце няма народа, які сам хацеў бы ваяваць, — сутнасць публіцыстыкі К. Каліноўскага, яго велізарны ўклад у су-светную духоўную спадчыну.

Менавіта духам такога актыўнага, змагарнага гуманізму прасякнута ўся паэзія Ф. Багушэвіча — актыўнага ўдзельніка паўстання. Нягледзячы на паражэнне паўстання, ён з верай і надзеяй глядзеў у будучыню. Ён верыў у нязломнасць духу «тутэйшага» чалавека, бачыў усе перавагі яго над панамі і чыноўнікамі, цвяроза ацэньваў прычыны трагедыі паражэння.

Такім чынам, паўстанне 1863 г. было не выпадковым бунтам радыкальнай шляхты, а ўсенародным змаганнем у абарону сваіх нацыянальных і чалавечых правоў, г. зн. глыбока гуманным і заканамерным па сваёй маральнай і палітычнай сутнасці. Гэты факт красамоўна пацвярджае беларуская літаратура парэформеннага часу.

Менавіта зыходзячы з пазіцый К. Каліноўскага, яго аднадумцаў, г. зн. з пазіцый актыўнага гуманізму, Ф. Багушэвіч працягвае гэтую традыцыю, хоць у іншых умовах і іншымі метадамі.

Навізна гуманістычнай канцэпцыі Ф. Багушэвіча заключаецца ў тым, што яна арганічна звязана з ідэяй нацыянальнага Адраджэння Беларусі. Працягваючы ідэі К. Каліноўскага, ён спалучае ідэю сацыяльнага разняволення сялянства з нацыянальным адраджэннем народа, апорай на яго духоўныя традыцыі і культурныя здабыткі, у першую чаргу, на родную мову. Працягваючы традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча і яго паслядоўнікаў, Багушэвіч надае ім гістарычную маштабнасць і абгрунтаванасць, разглядаючы іх у кантэксце новых сацыяльна-гістарычных з'яў і працэсаў.

Зыходзячы з рэалістычных прынцыпаў, набліжаючы мастацкую творчасць да патрэб і імкненняў беларуса, у цэнтры сваёй творчасці ён ставіць вобраз героя, які пачынае ўсведамляць сваё месца ў жыцці, сваю стваральную місію, сваю чалавечую годнасць. Ідэя маральнай рэабілітацыі змяняецца тут усведамленнем чалавечай годнасці, павагі да ўсіх нацый і народаў. Ідэя ўзвышэння чалавека з народа, ідэя гуманістычнага самасцвярджэння, якая пазней у Я. Купалы будзе сфармулявана як праграмны адраджэнскі дэвіз «людзьмі звацца».

Так, маральны кодэкс лірычнага героя Ф. Багушэвіча і яго сучаснікаў і паслядоўнікаў (Я. Лучыны, А. Гурыновіча, А. Ельскага, М. Косіч і інш.), бадай, найбольш яскрава выяўлены ў вершы «Ахвяра», дзе на першы план вылучаны рысы патрыятызму і гуманізму, сапраўднай чалавечнасці:

Маліся ж, бабулька, да Бога,
Каб я панам ніколі не быў:
Не жадаў бы ніколі чужога,
Сваё дзела як трэба рабіў.

.....

Каб за край быў умерці гатоў,
Каб не прагнуў айчызны чужых.
Каб я Бога свайго не акпіў,
Каб не здрадзіў за грошы свой люд...

Каб сваю мне зямельку араць
І ўмерці на ёй хоць калі.
Дык прасі ж ты ў Бога, малі,
Каб я панам ніколі не быў! ²

² Багушэвіч Ф. Творы. Мн., 1991. С. 77–78.

Марыя Бяспалая (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ў ВЯСКОВЫМ АСЯРОДДЗІ 1920-х ГАДОЎ

Пытанне аб зараджэнні беларускай нацыянальнай ідэі, яе ўспрыманні рознымі коламі грамадства даследавана дастаткова шырока. Толькі за апошнія гады з’явілася шмат работ, прысвечаных гэтай тэматыцы ў розных яе праявах. Сярод іх можна назваць «Гісторыю культуры Беларусі». Адзін з яе аўтараў, Л. Лыч, разглядае праблемы нацыянальнага адраджэння праз прызму адраджэння нацыянальнай культуры. Іншым яго праблемам — станаўленню сістэмы нацыянальнай адукацыі, фарміраванню нацыянальнай інтэлігенцыі, аналізу поглядаў відных дзеячаў беларускага Адраджэння прысвечаны артыкулы Л. Пурышавай, В. Хоцінай, навуковыя працы М. Крукоўскага і інш.

Аднак пры аналізе работ, прысвечаных нацыянальнай ідэі, можна заўважыць, што аб’ект даследавання абмежаваны вузкімі рамкамі актыўнага грамадства ці тычыцца тэарэтычных праблем. Па аб’ектывных прычынах (з-за адсутнасці фактычнага матэрыялу) не разглядаецца распаўсюджванне нацыянальнай ідэі сярод малаадукаваных народных мас, не аналізуецца працэс росту іх нацыянальнай самасвядомасці.

На нашу думку, гэтая з’ява можа быць добра адлюстравана на прыкладзе пашырэння нацыянальнай ідэі ў вясковым асяроддзі 1920-х г. Шматлікія архіўныя дакументы дазваляюць паказаць гэты працэс з пазіцыі вясковага жыхара, як бы на мікраўзроўні.

Выразнай праявай распаўсюджвання нацыянальнай ідэі ў масах тагачаснага грамадства стаў працэс ранняй беларусізацыі. Аб ім навуковая літаратура звештак амаль не дае, таму будзем карыстацца ў асноўным матэрыяламі архіваў.

Думкі аб нацыянальным Адраджэнні ўзніклі ў розных кутках рэспублікі, яго актыўнымі праваднікамі з’яўляліся настаўнікі. Яны стваралі і ўзначальвалі беларускія культурна-асветніцкія гурткі, галоўным відам дзейнасці якіх стала тэатральная самадзейнасць. Некаторыя настаўнікі ў адзначаным накірунку дзейнічалі самастойна. Напрыклад, у красавіку 1921 г. школьнікі і моладзь вёскі Весніцы Барысаўскага павета паставілі п’есу Ф. Аляхновіча «Калісь». Перад пачаткам спектакля настаўніца сказала прамову аб карысці асветніцтва. Настаўнік Цімкавіцкай школы І. Платон пісаў: «Я ў школе святочнымі днямі часта разыгрываю з вучнямі із беларускіх народных твораў і навучыў іх пець беларускія песні. У Бытчы прайшоўшымі

святамі я з вучыцелямі ставіў «Па рэвізіі», «Пашыліся ў дурні», «Чорт і баба», «Антон Лата». У Кішчанскай Слабадзе перад Калядамі я паставіў толькі «Па рэвізіі» і «Паўлінку»”¹.

Пад кіраўніцтвам настаўнікаў і пры іх самым актыўным удзеле працавалі беларускія драматычныя гурткі амаль пры кожнай школе на Ігуменшчыне, многа такіх добраахвотных аб’яднанняў існавала на Случчыне і іншых месцах. Адзін з першых гурткоў, які падняў праблему Адраджэння, арганізавалі настаўнікі мястэчка Крайск, на Барысаўшчыне, яшчэ ў красавіку 1920 г. Рэпертуар гурткоў у большасці складаўся з беларускіх п’ес, прычым зыходзілі са сваіх магчымасцей, асабліва складана аказвалася падбраць выканаўцаў жаночых роляў. Не прыходзілася вельмі перабіраць з памяшканнямі: спектаклі ладзілі ў школе, у хацечытальні, нават у сялянскіх свірнах, на таку. Затое дэкарацыі і адзенне актёраў былі самымі натуральнымі, ды і сюжэт п’есы як найлепш упісваўся ў навакольнае асяроддзе. Змест п’есы, яе мова былі для гледачоў блізкімі і зразумелымі, а галоўнае — яны чулі, што гучыць са сцэны, значыць існуе, захавалася сваё, роднае слова, жарт, прымаўка. Сам працэс падрыхтоўкі спектакля, апантанасць моладзі не мог не захапіць і астатніх вясцоўцаў, стварыць уражанне нейкай незвычайнай падзеі.

У сувязі з актывізацыяй беларускага руху перад кіруючымі органамі паўстала пытанне адбору беларускіх п’ес для пастацовак самадзейнымі калектывамі. У канцы 1922 г. спіс быў апублікаваны, у яго ўвайшлі 42 п’есы дванаццаці аўтараў, напрыклад «Паўлінка», «Раскіданае гняздо» Я. Купалы, «Модны шляхцюк» К. Каганца, «Антось Лата» Я. Коласа, «Калісь», «Чорт і баба» Ф. Аляхновіча, «Апошнія спатканне», «Бязвінная кроў», «Ганка» У. Галубка і інш.²

Найбольш шырокае распаўсюджанне ідэя беларусізацыі знайшла на Барысаўшчыне. На пачатку 1921 г. адсюль паведамлялі: «Беларусы павета сталі арганізоўвацца, таму патрэбны беларускія п’есы і ноты». Гэтая акалічнасць мела пад сабою гістарычныя карані. Яшчэ ў 1905 годзе сярод вучняў гарадскога вучылішча ўзнік беларускі гурток, праца якога хутка была забаронена па прычыне здрады аднаго з сяброў. На пачатку 1914 г. у гэтым жа вучылішчы, акрамя дзейнасці адноўленага беларускага гуртка, распачынаецца праца па збіранню народных твораў, знаёмству з роднай мовай. Аднак першая сусветная вайна прыпыніла гэтую работу. У паслярэвалюцыйныя гады зноў пачынаецца праца на ніве беларускага Адраджэння, робіцца збор на карысць беларускага фонду, ставяцца беларускія спектаклі. Праўда, гэтаму перашкаджае частая перамена фронту, але пасля стабілізацыі палітычнай сітуацыі справа зноў ажывае³.

¹ Дзяржаўны архіў Мінская вобласці (ДА МВ). Ф. 324, воп. 1, спр. 155, арк. 36.

² Тамсама. Спр. 170, арк. 446.

³ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 1, арк. 6.

Слухачы Барысаўскіх павятовых двухмесячных педагагічных курсаў, на якіх займаліся настаўнікі з усіх валасцей, на сходзе 29 чэрвеня 1921 г. па ініцыятыве М. Таразевіча з крайскага гуртка «Вянок» стварылі беларускі гурток пры курсах. Яны паставілі перад сабой мэту «пашырэння беларускай культуры шляхам пастаноўкі спектакляў, чытання лекцый, выступленняў хору і арганізацыі літаратурных вечароў»⁴.

Гурток прасіў дапамогі ў мясцовага камітэта палітасветы, дэманструючы сваё жаданне працаваць на платформе савецкай улады. Для пачатку патрэбны былі беларускія плакаты, падручнікі па беларусазнаўству і беларускай літаратуры, газеты, тэатральны рэквезіт. Аднак кіруючая арганізацыя з-за адсутнасці сродкаў нічым дапамагчы не змагла.

Справа беларускага Адраджэння атрымала моцны імпульс пасля прыезду ў Барысаў А. Іванава-Казельскага. У жніўні 1921 г. на другім агульным сходзе беларускага гуртка пры настаўніцкіх курсах ён зрабіў даклад аб агульным стане беларускай культуры і прапанаваў стварыць пастаянна дзеючы гурток у Барысаве, прыцягнуўшы да працы ў ім мясцовых беларусаў. Гэтая ініцыятыва дазваляла захаваць у павятовым цэнтры хаця б адну беларускую культурна-асветніцкую арганізацыю. Ён выступаў некалькі разоў і вельмі пранікнёна гаварыў аб неабходнасці «падцягнуцца, каб не было закідаў, што беларусы нічога не ўмелі, не ўмеюць і не зробіць у будучыні»⁵.

На сходзе прысутнічала больш дваццаці слухачоў беларускіх настаўніцкіх курсаў. Пасля іх ад'езду з курсаў на працягу жніўня – верасня 1921 г. на Барысаўшчыне паўстала сем беларускіх культурна-асветніцкіх гурткоў, а ў самім горадзе такі гурток ператварыўся ў Беларускую культурна-асветніцкую грамаду. Грамада была зарэгістравана 10 студзеня 1922 г., яе статут зацвердзіў наркам асветы У. М. Ігнатоўскі. Мэты новай арганізацыі былі вельмі шырокія: вывучэнне асаблівасцей і мінуўшчыны Бацькаўшчыны, артыстычныя выставы на базе беларускіх драматычных і літаратурных твораў, адкрыццё беларускага музея, выстаў культуры краю, курсаў, чытанне лекцый па краязнаўству. Планавалася выданне твораў маладых аўтараў і перадрук старых выданняў, а таксама адкрыццё драматычных, хараваых школ.

Разуменне Грамадою неабходнасці захавання і развіцця народнай спадчыны не выклікала сумнення, але праграма аднаўлення ўсіх «старых культурна-навуковых помнікаў, якія захаваліся ў народзе ў выглядзе легендаў, казак і спеваў», была нерэальнай. Гэтак жа варта ацаніць заклікі да ўсіх культурнікаў запісваць арыгінальныя дыялекты беларускай мовы, народныя мелодыі, легенды, вершы, паданні, апавяданні і збіраць мастацкія, арыгінальныя тканяны, ганчарныя вырабы⁶.

⁴ ДА МВ. Ф. 324, воп. 1, спр. 197, арк. 1.

⁵ Тамсама. Арк. 7, 7 адв.

⁶ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 1, арк. 9.

У 1922 г. на Барысаўшчыне існавала 8 беларускіх гурткоў. Галоўным відам іх дзейнасці стала пастаноўка самадзейных спектакляў. Як заўважалася ў справаздачы аднаго з гурткоў, гэта давала магчымасць зразумець, што «на простаі, мужыцкай мове можна не толькі чытаць альбо пісаць, але нават адбіваць малюнкi жыцця з усёй прыгажосцю, пекнатой, а найбарджэй са зразумеласцю»⁷.

З валасных беларускіх аб'яднанняў самы цікавы і дзеяздольны гурток з прыгожаю назваю «Вянок» злагыўся ў м. Крайск. Яго арганізавалі дванаццаць настаўнікаў мясцовай школы. За першы год існавання сябры гуртка паставілі шэсць спектакляў, галоўным чынам фальклорнага кшталту. Арганізатарам і рэжысёрам гуртка быў настаўнік Віктар Таразевіч, хор узначальваў Ігнат Чачык, струнны аркестр — Янка Таразевіч, а Янка Трубач, акрамя таго, што быў артыстам, выступаў з лекцыямі па беларусазнаўству⁸. Гурток існаваў, як сведчаць дакументы, да 1923 г. Яго дзейнасць — яркі і прыгожы прыклад таго, як многа можна зрабіць невялікімі, але актыўнымі беларускімі сіламі.

Сябры гуртка ставілі сваёй мэтай пашырэнне беларускай культуры і роднай мовы, планавалі адкрываць беларускія хаты, кнігарні, ставіць спектаклі, актыўна выступаць перад рознымі таварыствамі, каб бараніць беларускую справу і асвету, знаёміць насельніцтва з гісторыяй Бацькаўшчыны, роднай літаратурай, збіраць беларускія народныя творы, запісваць мелодыі і беларускія спевы, этнаграфічны і гістарычны матэрыял. Паказальным было і такое патрабаванне статута — сябрам Грамады размаўляць паміж сабою і ўсюды на беларускай мове. Мясцовыя ўлады да працы гуртка ставіліся, мякка кажучы, абыякава. Справа даходзіла нават да таго, што псавалася і рабавалася тэатральная маёмасць гуртка. Але мясцовае насельніцтва да працы гуртка ставілася прыхільна. Гурткоўцы, адчуваючы гэта, у сваю чаргу, выказвалі павагу гледачам, выезджаючы са спектаклямі ў навакольныя вёскі. Іх заўсёды чакалі. Напрыклад, сяляне в. Заброддзе напісалі заяву ў гурток аб пастаноўцы ў іх вёсцы спектакля «Збянтэжаны Саўка», паабяцаўшы за свой кошт падрыхтаваць усё патрэбнае. Гурткоўцы не толькі паказалі спектакль, але і прачыталі лекцыю па гісторыі Беларусі. Трэба дадаць, што амаль кожны спектакль суправаджаўся ці лекцыяй па беларусазнаўству, ці выступленнем хору. Спектаклі былі ў асноўным платныя і на выручаныя грошы набывалася ўсё неабходнае⁹.

Гурток крайскіх настаўнікаў адыграў важную ролю і ў справе надання беларускім народным традыцыям афіцыйнага прызнання. Маецца на ўвазе святкаванне Купалля. У 20-х г. «вянкоўцы» праводзілі гэтае свята па дакладна

⁷ ДА МВ. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 2.

⁸ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 4, арк. 4.

⁹ Тамсама. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 19.

распрацаванай праграме. У 1922 г. на адкрытай сцэне ставіўся спектакль па п’есе Ф. Аляхновіча «На вёсцы», потым хор выканаў каля 10 беларускіх песень, а струнны аркестр сыграў некалькі мелодый. Апоўначы пачаліся караводы, скокі праз вогнішча¹⁰.

З пачаткам афіцыйнай беларусізацыі дзейнасць гуртка зліваецца з гэтай плыню і губляе сваю адметнасць. Аднак дзейнасць «вянкоўцаў» была самай прыкметнай з усіх самадзейных аб’яднанняў, якія з’яўляліся самымі адукаванымі людзьмі свайго асяроддзя, добра разумелі мэты сваёй дзейнасці і многае паспелі выканаць.

Шкада, што такія высновы нельга зрабіць наконт астатніх беларускіх культурна-асветніцкіх гурткоў, хоць і сярод іх сяброў былі апантаныя людзі. 4 верасня 1921 г. Янка Баброўскі, настаўнік Гасціславіцкай школы, што недалёка ад Лагойска, арганізаваў гурток «Працаўнік». Большасць яго сяброў складала сялянская моладзь і вучні мясцовых школ. У статуте, акрамя іншага, гаварылася аб неабходнасці ліквідацыі непісьменнасці сярод саміх сяброў. Усіх непісьменных абавязвалі па два разы на тыдзень збірацца ў «Беларускай хаце», дзе настаўнікі не толькі вучылі чытаць і пісаць, але і праводзілі лекцыі па гісторыі і геаграфіі Беларусі; тут жа знаходзілася гуртковая бібліятэка. Гурткоўцы прынялі пастанову, каб кожны сябра прачытаў на працягу 2-х тыдняў хаця б адну кніжку з бібліятэкі.

«Працаўнік» распачаў сваю дзейнасць пастаноўкаю ў Гасціславічах спектакляў «Міхалка» і «Гутарка рабочага і селяніна аб харчовым падатку». Прадстаўленне прайшло вельмі добра. Потым п’есы разыгрываліся даволі часта; праз 3 тыдні — новая п’еса з беларускага рэпертуару. Мясцовыя ўлады спачатку даволі скептычна адносіліся да гуртка, але пасля першага спектакля адбыліся некаторыя станоўчыя змены. За восень 1921 г. паставілі 5 спектакляў, а зімою абмяжоўваліся арганізацыяй па вёсках Лагойшчыны літаратурных вечароў, выступленняў хору, лекцый па гісторыі і геаграфіі Беларусі. Я. Баброўскі запісаў каля сотні абрадавых і калядных песень. Вясной 1922 г. зноў пачалі ставіць спектаклі, а летам праца спынілася. У 1923 г. праца гуртка пачала патроху слабець, бо яго кіраўніцтва аказалася занята справамі ў воласці. Гурток «Працаўнік» не змог дасягнуць узроўню «вянкоўцаў». Галоўная прычына, на наш погляд, крыецца ў якасным адрозненні складу гурткоў, бо ўзровень настаўнікаў і вучняў параўнаць нельга.

На працягу жніўня – верасня 1921 г. паўсталі новыя беларускія культурна-асветныя гурткі ў вёсках Корань, Малыя Ухалоды, Кішчына Слабада, Гарадзішча, Слабада, Забашэвічы. Сябрамі іх была ў асноўным сялянская моладзь, арганізатарамі і кіраўнікамі — мясцовыя настаўнікі. На іх падаў увесцяжар арганізацыйнай і творчай працы, аб чым сведчыць ліст з Гайна-Слабодскай воласці: «Мы ўжо пачалі збольшага сваю гуртковую працу. У суботу

¹⁰ ДА МВ. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 38.

22 красавіка 1922 г. у Корані адбыліся першыя гуртковыя спектаклі — «Чорт і баба» і «Міхалка». Пасля вучні дэклімавалі вершы Я. Купалы і Я. Коласа».

Мясцовыя ўлады мала дапамагалі гурткоўцам. Абыякавае стаўленне кіруючых інстанцый да беларускіх аб'яднанняў прывяло да заняпаду іх дзейнасці. Без матэрыяльнай і маральнай падтрымкі працаваць аказалася немагчыма. У першай палове 1923 г. спыніла сваё існаванне Барысаўская навукова-культурная Грамада, паціху замірае дзейнасць валасных беларускіх гурткоў. У дакументах наступных гадоў не сустракаецца ніякіх звестак аб іх. Аднак важна, што на самым пачатку мірнага жыцця, менавіта знізу паўстае спроба беларускага Адраджэння, абуджэння нацыянальнай самасвядомасці, цікавасці і павагі да сваёй мінуўшчыны, мовы і культуры.

Са свайго боку частка настаўніцтва актыўна распаўсюджвала ідэі нацыянальнай самасвядомасці сярод вясковага насельніцтва.

Уладзімір Трамбіцкі (Мінск)

УПЛЫЎ УЯЎЛЕННЯЎ ПРА БУДУЧЫНЮ НА ФАРМІРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ

У цяперашні час, калі грамадства стаіць на парозе XXI ст., усе часцей прапануюцца песімістычныя сцэнарыі будучыні. Цікаvasць да гэтай праблемы ў людзей выклікаецца і тым, што ў постсавецкіх дзяржавах праходзіць пераацэнка каштоўнасцей.

Філасофію і філосафаў заўсёды цікавілі пытанні пра будучыню чалавека ў грамадстве. На гэтую тэму пісалі Сенека, Платон, Арыстоцель, Дэкарт, Кузанскі, Пампанаці, Мор, Кампанела, Бэкан, Паскаль, Гобс, Спіноза, Лейбніц, Гольбах, Гельвецый, Русо, Гердэр і інш.

Усе філасофскія падыходы пры апісанні будучыні можна згрупаваць наступным чынам:

1. Філасафы, якія пісалі і пішучь аб тым, што грамадства развіаецца па ўзыходзячай лініі.

2. Філасафы, якія лічылі і лічаць, што развіццё грамадства ідзе па лініі рэгрэсу.

3. Філасафы, якія развіццё грамадства параўноўвалі з развіццём чалавека (нараджэнне, станаўленне, развіццё, старэнне і смерць), А потым усе паўтараецца спачатку. Інакш кажучы, адстойвалі цыклічную схему грамадскага развіцця.

Да першай групы можна аднесці Л. Кара. Ж. Кандарсэ, Гердэра, Гегеля, Герцэна, Чарнышэўскага, Мендзялеева, Мечнікава, Цыялкоўскага і інш. Другую групу прадстаўляюць Шэльскі, Гелен, Элюль, Мэмфард, З. Фрэйд, Э. Фром, Д. Хаўэн, П. Бергер і інш. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі трэцяй групы з'яўляюцца: Д. Віка, Р. Арон, Марк-Івен, Пейдж, М. Крукоўскі.

Да асобнай групы можна аднесці У. Растоў і Р. Арона, якія грамадскі прагрэс выводзілі з тэхнічнага, які павінен быў вырашыць усе сацыяльныя праблемы. У 70-я гг. нашага стагоддзя Дж. Гелбрэйт стварае тэорыю «новага індустрыяльнага грамадства», Г. Вікерс — «постліберальнай эры», А. Норман — «інфармацыйнага грамадства», А. Гартнер — «грамадства спажывання», Э. Бжэзінскі — тэорыю «тэхнатроннага грамадства».

Калі гаворка ідзе пра сацыяльныя вынікі навукова-тэхнічнага прагрэсу, нельга абысці ідэі, выказаныя амерыканскім футуролагам О. Тофлерам, аўтарам кніг «Футура-шок», «Трэцяя хваля», «Зрух улады: веды, багацце і насілле на парозе

XXI стагоддзя». Футуролаг лічыць, што грамадства прайшло такія этапы развіцця: аграрнае, індустрыяльнае і інфармацыйнае. У апошняй рабоце Тофлер звяртае ўвагу не толькі на зрухі ўлады на глабальным узроўні, але і на больш нізкіх узроўнях: на ўзроўні адукацыі, аховы здароўя, фінансаў, бізнесу, сродкаў інфармацыі. На змену ўладзе грошай у індустрыяльным грамадстве прыходзіць улада тых, хто валодае найноўшай інфармацыяй. Развіццё інфармацыйнага грамадства дапускае пераход да грошай, якія носяць сімвалічны характар — з'яўляюцца электроннымі імпульсамі. На парозе XXI ст. адбываюцца зрухі ў бок ведаў як капіталу. Працэс камп'ютэрызацыі з'яўляецца не толькі новым фактарам грамадскага прагрэсу, але і садзейнічае паскарэнню эканамічных працэсаў. Да асаблівасцей сучаснай эпохі Тофлер адносіць і пераадольванне ідэі аб узаемазамыняльнасці працаўнікоў, якая сваім нараджэннем абавязана канвеернай вытворчасці. Цяпер да працаўнікоў прад'яўляюцца зусім іншыя патрабаванні: здольнасць да творчай працы, успрымальнасць да новага. Змены ў сучасным грамадстве вядуць да таго, што найбольш эфектыўным сродкам улады становяцца веда. Але веда ў грамадстве размяркоўваюцца яшчэ больш нераўнамерна, чым багацце і зброя. Вось чаму перамеркаванне ведаў, інтэлектуальных рэсурсаў з'яўляецца важнай задачай сучаснай цывілізацыі. За гэтым стаіць цяжкавырашальная праблема навукавай і тэхнічнай адсталасці большасці краін.

Прагрэс сучаснай цывілізацыі залежыць ад эвалюцыі тэхнікі і тэхналогій. Адным з першых, хто звярнуў на гэта ўвагу, быў Льюіс Генры Морган (1818–1881). Займаючыся вывучэннем развіцця культурнай эвалюцыі іракезаў, ён выдзеліў у эвалюцыйным працэсе шэраг этапаў, якія залежаць ад тэхналагічнага працэсу. Да «сярэднедзікунскіх» Морган аднёс культуры, прадстаўнікі якіх займаліся паляваннем, лоўляй рыбы, збіральніцтвам. Асаблівасцю «падзікунскага» перыяду было выкарыстанне лука і стрэлаў, а «ранняга варварства» — ганчарная справа.

Адзін з вядомых даследчыкаў сучаснай культурнай антрапалогіі Майкл Говард лічыць, што вялікі ўклад у антрапалагічную навуку ўнёс Эдвард Б. Тэйлар (1832–1917): «...стварэнне ім канцэпцыі культуры, якую ён вызначыў як «складанае цэлае», што ўключае ў сябе сістэму ведаў, а таксама вераванні, мастацтва, мараль, традыцыі, усе ўмельствы і звычаі, выпрацаваныя чалавекам як членам грамадства. Менавіта Тэйлар прапанаваў адрозніваць біялагічныя складаемыя характарыстыкі і набытыя сацыяльна — праз навучанне¹.

У цяперашні час, калі адбываецца пераацэнка каштоўнасцей, цяжка не толькі прадказваць будучыню, але і адэкватна ацэньваць падзеі, якія адбываюцца вакол нас. Прадбачаннем будучыні займаюцца не толькі вучоныя, але і астралагі, псіхафізіёлагі, уфалагі, ведзьмары, дыянетыкі і інш. Многія з іх да навукі не маюць ніякага дачынення.

¹ Говард М. Сучасная культурная антрапалогія. Мн., 1995. С. 30.

Інфармацыя на сацыяльным узроўні здольна выконваць розныя функцыі. Яна выконвае асабліва важную ролю пры прыняцці кіруючых рашэнняў. Апошнія аказваюць уплыў не толькі на сучасныя сацыяльныя сістэмы, але і на будучыню чалавека і грамадства. Да нядаўняга часу ў сістэме сацыяльных каштоўнасцей важнейшай была інфармацыя суб'ектаў, якія валодалі ўладай і багаццем. У цяперашні час пры прыняцці кіруючых рашэнняў узрастае роля інфармацыі і ведаў. На нашых вачах адбываецца перамяшчэнне ўлады да тых суб'ектаў, якія здольны прыняць аптымальныя рашэнні ў патоку сацыяльна і індывідуальна значнай інфармацыі.

Такім чынам, у якасці асноўных дэтэрмінантаў развіцця асобы і грамадства на парозе ХХІ ст., у адрозненне ад традыцыйных цывілізацый, пачынаюць выступаць інфармацыя і веда. Разам з тым у сістэме сацыяльных каштоўнасцей важнае месца займаюць насілле і багацце. Больш таго, багацце і насілле застаюцца важнымі інструментамі ўлады. Прапарцыянальныя суадносіны багацця, насілля і ведаў часта вядуць да новых форм насілля. Кантроль над інфармацыяй дазваляе мець рэальную ўладу як у эканамічнай, так і ў палітычнай сферах дзейнасці.

Узрастанню ролі інфармацыі ў жыцці грамадства і асобы садзейнічае і працэс камп'ютэрызацыі, які аказвае ўплыў на сацыяльна-эканамічныя працэсы, на ўпраўленчыя структуры. Названы працэс вядзе да фарміравання новых каштоўнасцей.

Сучасныя сродкі сувязі ажыццяўляюцца без выкарыстання «адкрытых» механізмаў транспартавання інфармацыі (кастры, флажкі). Узрастае хуткасць перадачы інфармацыі. Працэс дэманіпацыі адкрывае доступ кожнай асобе да інфармацыі. Дзякуючы гэтаму ў асобы з'яўляецца магчымасць інтэнсіфікацыі сваёй дзейнасці. Працэс інфарматызацыі грамадства аказвае ўплыў не толькі на асобу, але і на сацыяльную структуру грамадства. Так, напрыклад, у ЗША ў сферы інфармацыі і паслуг у пачатку 90-х г. працавала каля 80% насельніцтва. Рэзка скарацілася доля занятых у традыцыйных прамысловых галінах².

Інфармацыйныя тэхналогіі ў тэхнагенных цывілізацыях здольны выконваць і культурагенную функцыю. Многія футуролагі лічаць, што ХХІ ст. будзе не стагоддзем «барацьбы з ідэалогіяй», а стагоддзем «барацьбы за авалоданне інфармацыяй». Новыя інфармацыйныя тэхналогіі могуць садзейнічаць інтэграцыйным працэсам розных краін.

Інфармацыйныя тэхналогіі здольны аказваць уплыў на ўсе сферы дзейнасці чалавека і грамадства:

- эканамічную,
- палітычную,
- навуковую,
- прававую і інш.

² Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. М., 1991. С. 227.

Такім чынам, у XXI ст. роля інфармацыйных тэхналогій у сістэме культуры будзе ўзрастаць.

В. С. Сцёпін лічыць, што ў XX ст. рэзервы цывілізацыйнага росту вычарпалі сябе, аб чым сведчаць многія глабальныя супярэчнасці. Зараз узнікае новая культура ўзаемаадносін паміж чалавекам і грамадствам. Гісторыя грамадства пераўтвараецца не ў гісторыю асобных дзяржаў і народаў, а ў глабальную гісторыю, калі змяненні ў жыцці адных краін адбываюцца на іншых дзяржавах. Асаблівасцю будучыні Сцёпін лічыць пераход ад насілля да ненасілля.

Што датычыцца маёй думкі аб будучыні, то далучаюся да тых, хто свой вопыт лічыць песімістычным, але не адмаўляю развіцця грамадства па ўзыходзячай лініі.

У айчынай і замежнай філасофскай літаратуры шмат увагі ўдзяляецца ўяўленням аб будучыні. Але справа ў тым, што ўяўленні аб будучыні могуць аказваць уплыў на лёс як канкрэтнага чалавека, так і цэлых народаў і цывілізацый. Уяўленні аб будучыні могуць садзейнічаць як росквіту культуры, так і яе заняпаду. У жыцці чалавека і грамадства як бы працуе фантастычная машына часу, якая можа не толькі вяртаць у мінулае, але і прапанаваць чалавеку і грамадству свае сцэнарыі будучыні.

Сёння, у час, калі назіраецца пераацэнка каштоўнасцей, гэта тэма актуальная. Да нядаўняга часу ў сістэме грамадскіх каштоўнасцей больш увагі ўдзялялася ўяўленням аб будучыні, чым рэальным грамадскім праблемам. У марксісцка-ленінскай трактоўцы будучыні надаваўся прыярытэт агульнаму над індывідуальным. Таму лёс чалавецтва ставіўся вышэй лёсаў канкрэтных людзей.

У такім падыходзе адчуваецца ўплыў філасофіі Платона, дзе свет ідэй ставіцца вышэй зямной рэчаіснасці. Такі падыход не садзейнічае фарміраванню гарманічных адносін чалавека і свету, чалавека і прыроды, чалавека і грамадства. Падобная сітуацыя існуе і ў сучаснай тэхнакратычнай цывілізацыі, дзе грамадскі прагрэс у большай меры залежыць ад навукова-тэхнічнага прагрэсу. Погляд на свет, які сцвярджае, што чалавек — вяршыня прыроды, вельмі часта суправаджаецца насіллям не толькі над прыродай, але і над людзьмі. Іншымі словамі, нашы ідэалы аб будучыні аказваюць уплыў на цяперашні час не менш, чым мінулыя падзеі (гісторыя). Гэту з'яву не трэба тлумачыць нейкімі невядомымі фантастычнымі сіламі або містыкай.

Справа ў тым, што чалавек адрозніваецца ад усіх вядомых жывых істот свядомасцю. Пры дапамозе апошняй чалавек здольны прадбачыць будучыню. Больш таго, ён здольны матэрыялізаваць мадэль будучыні сваёй працай. Але чалавек жыве сярод людзей. А другія асобы будучыню бачаць інакш. У выніку дзейнасці розных людзей атрымліваецца часта такая будучыня, якой не ўсе хацелі б. Такім чынам, у якасці асноўнай прычыны, якая садзейнічае ўплыву ўяўленняў аб будучыні на сучаснасць, выступае свядомасць людзей.

Але прадбачанне будучыні далёка не заўсёды адыгрывае адмоўную ролю ў жыцці чалавека і грамадства. У якасці другой прычыны, якой можна растлумачыць нелінейны характар грамадскага развіцця, выступае калектыўны характар чалавечай дзейнасці.

Свядомасць, каштоўнасці і ідэалы аказваюць уплыў на справы чалавека і на рэальны гістарычны працэс.

Калі дзяўчына спяшаецца на спатканне, ксёндз ідзе на службу, выкладчык чытаць лекцыю, злодзей збіраецца «на справу», імі рухаюць не толькі матэрыяльныя інтарэсы, але і ўяўленні аб будучыні.

Такім чынам, не толькі будучыня залежыць ад сучаснасці, але і ўяўленні аб будучыні, ідэалы аказваюць уплыў на сучаснасць.

Больш таго, ідэалы могуць выступаць у якасці моцнага стымулу для дзейнасці як канкрэтных асоб, так і груп людзей.

Ідэалы выступаюць у якасці жаданай будучыні. Але розныя асобы бачаць будучыню па-свойму. Сваё бачанне будучыні людзі імкнуцца матэрыялізаваць сваёй дзейнасцю. У выніку атрымліваецца «мазаічная» сацыяльная рэальнасць. Такім чынам, уяўленні аб будучыні аказваюць уплыў як на фарміраванне ідэалаў, так і на рэальныя справы канкрэтных асоб, дзяржаў, культур і цывілізацый.

Алесь Шпакоўскі (Мінск)

ПОКЛІЧ СКАРЫНЫ СЁННЯ

Задачай гэтага даклада з’яўляецца акрэсленне хвалі геніяльнага радыкалізму, заложанага ў прыродзе чалавека і які прынёс нам, беларусам, дзейнасць палачаніна Францыска Скарыны.

Уявім, што мы апынуліся ў часе Ф. Скарыны і можам назіраць і Полацк, і Прагу, і Вільню, і ўсё, што паміж імі і хто паміж імі. Еўропа, у прынцыпе, была раздзелена толькі моўнымі бар’ерамі. Але, каб усвядоміць значэнне гэтых бар’ераў, успомнім, што іх устанавіў наш Айцец Нябесны пасля разбурэння Вавілонскай вежы. Значыць, наша мова дадзена не дзеля таго, каб мы неслі яе з сумненнем. Калі мы свядомыя людзі, хрысціяне, то беларуская мова для нас — святы інструмент паразумення, аб’яднання і мабілізацыі ўсяго культурна-палітычнага, гаспадарчага патэнцыялу перад Богам.

Несумненна, гэта ўважаў і Ф. Скарына, калі адкрываў эпоху беларускай кнігі друкаваннем Бібліі на роднай мове. Але ці толькі мову ўзносіў да нябёс Скарына друкаваннем? Сёння мы знаёмы з храналогіяй часу, але, здаецца, цалкам страцілі паняцце аб мудрасці, аб тагачаснай духоўнасці, аб «нервах» і душы тагачасных людзей. Чаму нашы продкі прынялі Ісуса, яго ўсепераможную любоў як сваю?

Рэлігія Ісуса грунтавалася на нябачнай душэўнай, духоўнай аснове замест бачнай сімвалічнай, язычніцкай. На гэтым зломе нам да Другога Прышэсця ўспамінаць светазарны наватарскі дух дзейнасці Ф. Скарыны — дух сапраўднага Святара, «прастуючага шляхі да Бога».

Наша сённяшняя цывілізацыя ідзе па гэтым шляху аб’ектыўных ведаў, верхам і крыніцай якіх ёсць Божае Адкрыццё, або Азарэнне.

Покліч Скарыны сягоння — гэта покліч еўрапейца, эстафета незамутнёнай першароднай свабоды творчай дзейнасці ва ўмовах, калі ўлада вандалаў наклала адбітак не толькі на геаграфію Зямлі, але і на мазгі сучаснікаў.

Каб непасрэдна падысці да вырашэння нацыянальнай задачы, трэба адзначыць, што ва ўсе часы і ў кожным народзе існуе большасць (moral majority) і маральная меншасць (moral minority). Культура — гэта набытак маральнай большасці, які ўмацаваў Новым Запаветам Ісус Хрыстос, адкрыўшы Новае Неба. На працягу 1500 гадоў ад Нараджэння Хрыста шліфавалася культура, каранем якой ёсць, як стрыжань, аб’ядноўваючы аб’ектыўнае з суб’ектыўным, непасрэдна Божае Адкрыццё. Далей эпоха адраджэння Сэнсу (Рэнесанс), калі Божае Адкрыццё прыйшло ў візуальны свет, прызнала ўсе

дахрысціянскія дасягненні гуманізму, пачала ствараць (упершыню) аб'ектыўныя веды аб рэальнасці.

У тыя часы маральная большасць людзей упершыню ўсвядоміла сябе і, будуючы новы вобраз дзяржаўнасці, перастала распраўляцца з «ведзьмамі», акультыстамі, утапістамі; бачачы іх прыродную абмежаванасць, проста перастала баяцца маральнай меншасці, сама цягнучыся да Бога. У выніку ў тыя часы і быў адкрыты універсальны і палітычны феномен, які назвалі дэмакратыяй.

Пасля эпохі Адраджэння настала эпоха Асветы, калі аб'ектыўныя веды пачалі пранікаць у шырокія народныя масы і, згодна з чалавечай прыродай, — адрывацца ад сваёй першакрыніцы — Богага Адкрыцця. Гэта каштавала свету марксізму-камунізму ды ніцшэанству-фашызму. Як вядома, аб'ектыўнаму ў гэтым свеце супрацьстаіць абсалютызацыя. Сёння дэман абсалютызацыі гуляе з дасягненнямі тэхнікі і інфарматыкі. Толькі ён не страшны людзям, шукачым беззаганную крыніцу ведаў — менавіта Божае Адкрыццё. Мы лічым, што ўсвядомленне гэтага можа паказаць усю глыбіню рэчыва сённяшніх падзей і з цягам часу кампенсавать страсці сексуальных і іншых рэвалюцый ды асляпленне дасягненнямі тэхналогій. Старадаўнія казкі ясна і недвухсэнсоўна дэманструюць эпічны код, згодна з якім для чалавека, настойлівага ў добрых намаганнях, бяда становіцца набыткам вялікага вопыту і, урэшце, перамогай.

Вышэйшы Маральны Закон як псіхалагічнае шво дэмакратыі заканчваецца незямным, або трансцэндэнтным, цудам, пачаткам якога з'яўляецца толькі сам Бог. (Ніхто не жыццядайны, як толькі Бог). Мы перакананы, што менавіта Вышэйшы маральны закон эмацыянальна аб'ядноўвае людзей усіх рас Зямлі, якія прыехалі ў Амерыку, робіць іх нацыяй, непараўнальна мацнейшай нават на фоне нацый Заходняй Еўропы.

У выглядзе механізма дэмакратыі, яго пастаяннага, перманентнага самаўдасканалення амерыкана-еўрапейская культура авалодала, вобразна кажучы, Полем Цудаў сацыялогіі, культуры, тэхналогіі, чым паволі ці міжволі зачароўвае і вядзе за сабой увесь астатні свет.

Прычына шматвяковай духоўнай перамогі Захаду ў тым, што маральна там кіруе анёльскай чысціні дух, з якога грамадскае меркаванне, пры ўсёй драме простага штодзённага жыцця, не губляе самага каштоўнага — спрадвечнай, арыгінальнай, незамутнёнай свабоды.

На Захадзе з часу Першага Прышэсця Ісуса сутнасцю грамадскага жыцця стала свядомае пераадоленне мнагабожжа і ідалапаклонства. Пераход духоўнага рэлігійнага зерня ў душэўную культурную глебу лічаць «культурным імпульсам Рыма», якога не атрымала праваслаўе Масквы ў час эпохі Адраджэння.

Паводле хрысціянскай схемы, паганскія багі не большыя, чым тыя самыя анёлы. З агнём, сонцам, зямлёй і вадой трэба «сябраваць», а не маліцца на іх. І ў той жа час маліцца мусіць кожны маральна здаровы чалавек. Калі чалавек

не моліцца, не бывае ў такім стане свядома, то медытатыўнае (святое) месца ў чалавеку, якое, як кажуць, «пустым не бывае», запаўняецца жарсцямі, страхамі. А нават пры адным станоўчым успаміне пра Бога мабілізуецца своеасаблівы ментальны корань чалавечай псіхікі — Святы Дух. Праз гэты цуд прыроды пры адпаведнай Веры ў Бога прыходзяць да нас Божыя адкрыцці (падобна азарэнням), становяцца зразумелымі Запаветы, складаюцца аб'ектыўныя веды, пішацца гісторыя. Лідэры дэмакратычных краін прама заяўляюць, што арыентуюцца на Біблію ў сваім палітычным выбары.

Такім чынам, спрадвечная свабода, азораная вышэйшымі — абсалютнымі, або аб'ектыўнымі ведамі аб рэальнасці і прыродзе чалавека, — гэта ёсць мэта і сутнасць дэмакратыі, якую ўбірае-ўсведамляе заходняя маральная большасць, аддзяляючыся гэтым выбарам ад маральнай меншасці (крымінальнікаў, марксістаў, фашыстаў, сексменшасцей і г. д.). Спрадвечная свабода аздараўляе сумленне, як незямны магніт цягне да аб'ектыўнай ісціны праз двухбаковы трансцэндэнтны мост здоровага сэнсу. Тут, мабыць, і ёсць прычына эвалюцыйных перамог ідэі дэмакратыі над ідэалагічнымі монстрамі, як камунізм і фашызм. Калісьці, у старыя часы, была інквізіцыя; заўтра, магчыма, монстрам будзе абсалютызацыя віртуальнай рэальнасці.

Заглыбленасць у містыку яшчэ вельмі характэрна і для нашага беларускага народа. Пра гэта сведчыць, напрыклад, песеннасць, паэзія, у якой «катарсісам», ачышчаючым душу, дэкларуецца яднанне з зямлёй, дрэвам або з ідэяй «чалавек — пылінка ў свеце». Такого роду маральны фон жыцця дэкларуецца як адзіна нацыянальны, традыцыйны, сапраўды беларускі, у той час як заходнія адпаведнікі гэтаму яднаюць чалавека з сістэмай душэўных каардынат, якія даюць згаданую бязмежную незамутнёную свабоду як фантазіі, так і дзеянню, а прасцей — кожны там можа ўзяць для сваёй сацыялізацыі столькі, колькі зможа.

«Хто навучае кашчунніка — набудзе сабе няслаў» (*Біблія. Прыпавесці Саламона*). Згодна з гэтай мудрасцю і ў нас трэба ініцыіраваць, ажыўляць замардаваную шматвяковым расійскім, а затым камуністычным тэрорам разважлівасць. Трэба шукаць небывалае раней паразуменне паміж людзьмі з так званай пазітыўнай ментальнай устаноўкай, якія, усвядоміўшы сябе, несумненна стануць маральнай большасцю беларускага народа. Наша святая задача не рэвалюцыйным, а эвалюцыйным натуральным шляхам урэшце ўзброіцца агульначалавечымі паняццямі добра і зла. Пасля рэзка адмоўнай рэакцыі вялікай часткі беларусаў на спробы аднавіць Саюз, уцскаць родную мову, ясна, што прыйшоў час, калі ў нашы дзверы стукаецца новы лад жыцця. Хочацца, каб гэта была дэмакратыя. Хочацца, каб, вобразна кажучы, жыццё, нібы вада, знайшло маляўнічае рэчышча паміж берагоў-краінасцей: левага (камунізму) і правага (фашызму); каб рэчка нашага жыцця не замутнялася, не спынялася.

А дакладна кажучы, беларуская маральная большасць пасля першага ментальнага экзамена — адмаўлення камунізму — мае здаць наступны: са сваім усведамленнем перспектывы на дзяржаўным узроўні не дапусціць дыктатуры.

Каб гэта адбывалася найбольш мякка, без вайны, нам трэба намацаць саму сутнасць дэмакратычных паняццяў як закончаную на пэўным узроўні сістэму беларускага светапогляду. Каб гэтага ўзроўню дасягнуць, не трэба выдзяляць адну з трох асноўных сфер: эканоміку, палітыку або культуру як апорную. Важна не забывацца, што жыццё пачынаецца, калі людзі ўспрымаюць і робяць палітыку, культуру і эканоміку як сродак дасягнення мэты — гуманізму, духоўнасці, ладу максімальна магчымай справядлівасці на гэты час.

Новы для беларусаў прадметны свет, узровень жыцця — гэта, па прыкметах час, калі мы ўбачым у самых цывілізаваных краінах Захаду такую ж самую маральную большасць у барацьбе за тое ж, што і мы, калі мы адчуем суперажыванне і сваю салідарнасць з імі. Калі мы, такім чынам, інтэлектуальна арганізуемся, падтрымаем адзін аднаго, — наша гаспадарства стане здольным функцыяніраваць і прадугавываць нароўні з усім заходнім светам.

Можна згадаць тут нашы асноўныя праблемы: славянская самаізаляцыя, бездухоўнасць і боязь новага, псіхалагічны і моўны бар’ер з Захадам, рэлігійная наіўнасць і павярхоўнасць, адсутнасць сусветна прызнаных нацыянальных прарокаў, якія, як вядома, стаяць на псіхалагічнай варце цывілізаваных культур.

Замест таго, каб працаваць 8 гадзін, а потым культурна, плённа бавіць час, мы топімся ў рабоце дома, у «градках-сотках» і п’ём.

На шчасце, мы ўжо перахварэлі на ўсе ідэалагічныя хваробы, якія «падсеяў» нам «старэйшы брат», прайшлі ўсе шляхі супольнага гаспадарання і з Расіяй, і з Польшчай, усе тупікі «асаблівага славянскага жыцця». Хоць гэта і няміла, але мы мусім праглынуць горкую пілюлю пазітыўнай крытыкі за незгуртаванасць перад імперыяй, за анархію пасля камунізму, за супольную разгубленасць ды амаральнасць. Бо дэмакратыя — гэта якраз маральнасць з моцным механізмам самаўдасканалення, а не сужыццё з амаральнай меншасцю, як спрошчана некаторыя ў нас думаюць.

Пасля генацыду з боку Расійскай імперыі, пасля камуністычных эксперыментаў над самой Божай прыродай чалавека мы, беларусы, можам ганарыцца сваім паходжаннем, сваім краем — цэнтрам Еўропы.

Каб канчаткова пазбавіцца ўлады ілюзій, трэба ўрэшце прызнаць, што ў прыродзе проста не існуе таго лёгкага ды даступнага ўсім жыцця, якога, нагледзеўшыся на адладжаны Захад, наіўна хацелі Ленін і ўсе бязбожныя авантурысты.

Паслярэнесансны Захад адладжаны нябачным для атэістаў Законам, як нябачныя высновы хрысціянства для язычнікаў.

Мінскія пратэстанты-пяцідзсятнікі па-хрысціянску напамінаюць: «Трэба ў матэрыяльным жыцці быць святым...» А Ісус Хрыстос становіцца больш зразумелым, калі кажа: «Будзьце дасканалыя, як дасканалы ваш Айцец Нябесны...». У якой сістэме каардынат стаяць такія дзіўныя паняцці? Якім «золатам» дышае магчымая святасць грэшнага чалавека? Супраць якіх аб'ектаў ведаў і паняццяў ваюе ўжо вякі дэманічная ды камуністычная вучонасць? Тут і трэба прыгадаць цэлы прыгожы комплекс, у які ўвайсці можа, нават абавязаны, кожны чалавек. Назавём яго Вышэйшым Маральным законам, дзе заветы Бібліі, быццам кропкі апоры ў духоўным небе, быццам крынічкі ачышчаюць чалавека да таго пачуцця веры ў Бога, якое пацвярджаецца Божым Адкрыццём. Такім чынам і складаюцца найвышэйшыя, аб'ектыўныя веды пра наваколле, пішуцца кнігі, падобныя Бібліі. Адсюль менавіта мы чакаем беларускіх Прарокаў у самых розных накірунках жыцця.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ
І НАРОДНЫЯ ТРАДЫЦЫІ
•
АСНОВА СУЧАСНЫХ
ІДЭАЛАЎ

Алег Кандрацкі
(Мінск)

Уладзімір Абушэнка
(Мінск)

Юлія Чарняўская
(Мінск)

Лола Званарова
(Масква)

Вольга Шынкарэнка
(Гомель)

Галіна Дзербіна
(Мінск)

Юрый Малаш
(Мінск)

Аляксандр Смагін
(Мінск)

Олег Кондрацкий (Минск)

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИДЕАЛЫ И БЕЛОРУССКОЕ ОБЩЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНАЯ СИСТЕМА

Современное состояние общества характеризуется растущей потребностью в определении ясных и четких ориентиров осуществляемого социального перехода. Чем понятнее будут эти ориентиры для большинства людей, чем более созвучны они будут их представлениям о хорошей жизни, реальным ценностям, стремление к которым определяет поведение человека, тем легче будет для общества осуществить и завершить переживаемую сложную социальную трансформацию. Именно с указанных позиций целесообразно, на наш взгляд, рассматривать проблему национальных идеалов.

К сожалению, сегодня зачастую предлагаются такие подходы к решению обозначенной проблемы, которые сильно грешат кабинетной надуманностью и оторванностью от реальной жизни общества. Результатом таких подходов всегда бывает продукт, основным свойством которого является его полная нежизнеспособность. Предлагаемый ниже подход к решению проблемы определения национальных идеалов является именно подходом, а не конечным результатом. Для его изложения представляется необходимым постулировать ряд концептуальных положений, описывающих общество как социальную систему.

Любое человеческое общество представляет собой не просто определенное количество живущих совместно людей, но прежде всего сложную систему отношений, в которые люди вступают между собой в стремлении создать наилучшие условия для своей жизни. Стремление к постоянному улучшению условий своего существования, своей жизни, свойственное изначально каждому человеку, создает системообразующую связь, которая превращает определенное количество людей в единую социальную систему — в общество, а каждого человека — в первичный структурный элемент этой социальной системы, носителя системообразующей связи. Только в качестве такого структурного элемента, связанного системной связью со всеми другими структурными элементами в единое целое — в общество, человек получает возможность удовлетворять свои потребности на желаемом уровне, недостижимом вне подобной социальной системы.

Основная, базовая, системообразующая связь, создаваемая первичными структурными элементами социальной системы, представляет собой *социальную норму*, которая является естественным и самым мощным регулятором социального поведения человека.

Возможности общества максимально полно удовлетворять потребности людей определим как *параметры социальной системы* и отметим, что параметры общества как социальной системы задаются содержанием социальной нормы и способны оказывать на нее обратное воздействие.

Совокупность основных параметров, достижимых при нормальном функционировании социальной системы, определим как ее *формат*. Формат социальной системы является, таким образом, производным от содержания социальной нормы. Для изменения формата социальной системы необходимо соответствующим образом изменить содержание социальной нормы

Главной характеристикой человека как структурного элемента социальной системы, определяющей смысл его нахождения в социальной системе и составляющей основную доминанту его социального поведения, является стремление к максимально полному удовлетворению своих потребностей. Совокупный концентрированный образ этих потребностей представлен в сознании человека в виде *мечты*. Стремление к реализации мечты является главным стимулом, определяющим общее направление, содержание и характер социального поведения человека, и отражено в его сознании как стремление к *счастью*, наступающему в результате осуществления мечты.

Мечта и счастье, таким образом, как наиболее полные и ёмкие представления человека о своих главных потребностях, являются важными содержательными составными частями мотивационного блока социальной нормы и определяют главную доминанту социального поведения человека.

Возможный формат социальной системы, то есть совокупность основных параметров, достижимых при ее нормальном функционировании, определяется содержанием ее социальной нормы и строго им лимитирован. *Это означает, что достижение социальной системой параметров, не соответствующих содержанию социальной нормы, невозможно.* Такие не соответствующие содержанию социальной нормы параметры определим как *неформатные*.

Попытки вывести социальную систему на качественно новые параметры путем простого включения этих параметров в старый формат (принятие, например, новых неформатных законов, противоречащих содержанию действующей социальной нормы) неизбежно приводит к исчезновению правового поля, ослаблению системной связи и, в конце концов, к отторжению обществом новых параметров как чужеродных. При этом у социальной системы возникает своего рода иммунитет к отторженным параметрам.

С учетом вышеизложенного можно заключить, что национальные идеалы не могут быть ничем иным, кроме как собственным продуктом исторического развития социальной системы, конкретнее — частью содержания ее социальной нормы. Они поэтому всегда имеют конкретно-историческое выражение и не могут носить характер какого-то внеисторического, «вневременного» феномена.

Ценности, владевшие общественным сознанием и определявшие основной вектор развития Великого Княжества Литовского в XVII в., в силу известных причин перестали быть таковыми для Северо-Западного края в веке XIX, а волновавшие белорусское общество призывы первой белорусской газеты «Наша доля» начала XX в., мягко говоря, не являются актуальными для современного гражданина Республики Беларусь.

Причина такого несоответствия состоит в том, что отношения в белорусском обществе в названные времена регулировались разными по содержанию социальными нормами. Начиная с XVIII в., содержание белорусской социальной нормы как системообразующей связи, регулирующей общественные отношения, стало все больше и больше отличаться от содержания социальных норм европейских наций. В результате сегодня о белорусской нации (и о любой другой нации на территории СНГ) как о нации европейской можно говорить, например, в отношении географии, но не в отношении общеевропейских ценностей и, тем более, идеалов.

Особенно это касается мотивационного блока белорусской социальной нормы, в котором сегодня отсутствует такая базовая общеевропейская (и общемировая) ценность, как индивидуальная (частная) собственность и связанная с ней индивидуальная свобода, со всеми неизбежно вытекающими отсюда последствиями для чувства собственного достоинства, уважения прав других людей и права как такового.

Пытаться исправить данное положение с помощью простого декларирования белорусской нации как нации европейской и распространения на нее на этом основании европейской идеологии с ее ценностями и идеалами не только заведомо непродуктивно, но и опасно по причинам, изложенным выше.

Провозглашенные таким способом «кабинетные» национальные идеалы неизбежно вступают в противоречие с реальными интересами людей и заслуженно ими отвергаются. Настоящие национальные идеалы всегда коренятся в социальных интересах, органично вырастают из последних, никогда, впрочем, с ними не совпадая. Поэтому искать и найти основные, исходные, базовые компоненты для выкристаллизовывания национальных идеалов можно только в содержании действующей, реально регулирующей отношения людей белорусской социальной нормы. Изучение белорусской социальной нормы объективно становится поэтому основным условием и главной предпосылкой определения белорусских национальных идеалов.

Владимир Абушенко (Минск)

РАЗРЫВ ТРАДИЦИЙ: ПОИСКИ МЕХАНИЗМА НОВОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ

Белорусское общество переживает сложный период поиска себя и собственного лица в стремительно изменяющемся мире. Становление новых социальных и государственных институтов происходит в условиях столкновения и конфликта ценностей; ценностей традиционного, индустриального и постиндустриального (в различных его модификациях — наименованиях) обществ. Беларусь в очередной раз находится перед необходимостью сделать выбор (в точке бифуркации), от которого будут зависеть судьбы не только сейчас живущих поколений. Этот выбор зависит не только от лидеров и политических элит (слабо к тому же консолидированных), но и от направленности и содержания массовых повседневных процессов национальной и социокультурной самоидентификации, способности активного меньшинства генерировать и реализовывать культурные, образовательные и исследовательские проекты. Констатация: за последние 10 лет выбор не сделан, сохраняется ситуация «ростаней», то есть неопределенностей, «зависшести». Вопрос: почему и как это стало возможным?

Контексты реализации названного выбора определяются (задаются, выстраиваются) двумя группами факторов: а) стремлением избежать так называемой шоковой терапии (выходящей по своим последствиям далеко за рамки экономических преобразований), но так и не осмысленной порожденной в это же время ситуацией культурного шока; б) слабой эксплицированностью (проявленностью и выраженностью) и институционализацией, даже «проговоренностью», не говоря уже об отрефлексированности возникших проблем и возможных стратегий, моделей и образцов действий и поведения. Констатация: за последние 10 лет промысливание данной ситуации осталось делом отдельных интеллектуалов и небольших «замкнутых на себя» культур-ориентированных тусовок, слабо взаимодействующих между собой и почти не оказывающих заметного («измеряемого») влияния на массовые процессы. Вопрос (тот же): почему и как это стало возможным?

Предпосылки, делающие неизбежным (откладываемый) выбор, связан: а) с распадом существовавшего социокультурного пространства (которое не преодолевается, а тем более не восстанавливается экономическими и политическими интеграционными инициативами), латентно складывающейся его новой топологией, структуриацией и организованностью;

б) с «выхолащиванием» унаследованных с советских времен культурных форм и моделей индивидуального, группового, массового, институционально-организованного поведения, их превращением в квазиформы и псевдосмысленные модели, в которых стратегические цели подменены тактическими уловками, диктуемыми задачами «выживания» (при этом появился новый поведенческий репертуар, но он почти не легитимизирован). Констатация: откладываемые выбор и самоидентификация за последние 10 лет превратили ситуацию в сюрреалистическую, в которой большинство занято в век информационных технологий «поисками еды», а меньшинство ушло в «виртуальную реальность»; при этом фактически нет (за редким исключением) не только акций организованного протеста, но и предложения инициатив по преодолению сложившегося положения, которые находили бы поддержку за пределами групп, их предложивших. Вопрос (все тот же): почему и как это стало возможным?

Факторы, усугубляющие ситуацию выбора, связаны с тем, что белорусское общество и в своей массе, и на уровне элит оказалось «глухим» к ценностям либеральной демократии и открытого общества, в той или иной степени воспринятым подавляющим большинством (часто поверхностно как, например, в России) европейских постсоциалистических стран. Более того (и это уже уникальный случай) потерпела поражение и была свергнута при молчаливой поддержке большинства и робких возражениях меньшинства программа национального Возрождения (в данном случае можно отвлечься от того, что она была сформулирована в терминологии начала века, по канонам классического национализма, а при ее реализации был допущен ряд ошибок). Констатация: за последние 10 лет в массовом сознании произошло закрепление отрицательного отношения ко всему, что связано с понятием «национального» (читай — белорусского); отрицательные установки были сформированы еще в советское время, однако в реальности они проявлялись, скорее, как индифферентность по отношению к вопросам национальной самоидентификации (парадокс в том, что эти тенденции проявляются в условиях суверенного белорусского государства, самооценностью которого воспринимается также далеко не всеми). Вопрос (опять все тот же): почему и как это стало возможным?

Констатации можно продолжать множить, вопрос повторять до бесконечности, однако продуктивнее попытаться: а) очертить пространство (поле) поиска возможных ответов (которые дать в настоящее время вряд ли кто-то способен) и б) оценить степень уникальности сложившейся ситуации.

Представляется, что искомым пространством может быть только пространство культуры. При этом необходимо «развести» понятие «социум» и «культура», «разделить» социокультурные процессы на две составляющие. Такую возможность дает представление о двух реальностях, в которых существует культурное содержание, — социальной как пространстве дей-

ствия живущих поколений, как пространстве здесь-и-сейчас актуализированной культуры и знаковой, текстовой (презентующей культурную память и опыт всех поколений людей, самоидентифицированных в данной культуре). Только применительно к первому случаю с полным основанием можно говорить о единстве социального и культурного, их тождественности (одно — сторона и условие второго). Во втором же случае культура превращается в объемлющую социум систему, задающую последнему горизонты видения, стратегии, модели, образцы его конструирования, определяющую (через воплощение в социокультурной своей ипостаси) его (пассионарный, синергетический, творческий и т. п.) потенциал. Когда культура распадается на две свои составляющие, между которыми утрачиваются коммуникативно-трансляционно-трансмутационные связи (каналы диалога), она почти автоматически превращается в набор слабо связанных субкультур, которые можно рассматривать и как репрезентативные культуры, «обслуживающие» запросы конкретных социальных субъектов здесь-и-сейчас. В крайних случаях порождаются комплексы явлений, которые могут быть обозначены как контркультура. Ситуация еще больше усугубляется, когда знаковый (текстовый) слой культуры сам «субкультурируется» — его носителями становится относительно замкнутое и изолированное (даже отторгаемое большинством) меньшинство. В этих случаях никакие чисто политические, экономические и т. д. проекты принципиально не могут решить (но могут повлиять на решение) встающего комплекса проблем, так как последние связаны (по сути) со смертью одного этнокультурного субъекта (точнее — фактора) и рождением другого. В случае с Беларусью мы имеем, судя по всему, именно эту ситуацию.

Параллельно встает вопрос о содержательном наполнении самого понятия «культура». В социокультурной своей ипостаси она проявляется как минимальное (хотя бы) инструментальное и оформляющее, технологическое начало любой деятельности — игры, коммуникации, диалога (акцент может быть различным в зависимости от избираемого исследовательского подхода). Нас же интересует конституирующее начало ее знаковой ипостаси. И здесь акцент можно делать на продукте (произведении), собственно сообщении (тексте), ценности, символе. Мы бы сделали акцент на культуропорождающем мифе и средстве, механизме и форме его фиксации, «удержания» и трансляции традиции. При этом следует различать так называемые первичные (аутентичные, самопорождающиеся, нерелексивные) и вторичные («авторские», конструируемые, релексивные) традиции. Вес последних постоянно нарастал в истории по мере движения к индустриальным и постиндустриальным сообществам, к нациям как формам этнической и геополитической идентификации. Аутентичные традиции почти утрачены в современных социальных системах, но они «сняты» в традициях вторичных, массово тиражируемых посредством современных технологий. Традиция в целом задает определенную инерционность и преемственность

социокультурной системе (то есть обществу в целом). Белорусская же ситуация характеризуется потерей преемственности при нарастании инертности системы, постоянными разрывами традиции, требующими новой национально-культурной идентификации, отсутствием «снятия» (во всяком случае, достаточно проанализированного, отрефлексированного и осмысленного) при наличии огромного материала, описывающего аутентичку. Эта ситуация усугублена неоднократной языковой, религиозной, государственной, этнонимной и т. д. переидентификацией, что требовало дополнительных культурно-энергетических затрат, вело к накоплению «усталости» социума («утрате пассионарности», переходу к стадии этноцида). Анализ пунктирно обозначенной выше проблематики дает если не ключи к пониманию белорусской ситуации, то ограничивает, по крайней мере, «место» поиска этих ключей.

Наконец: встает вопрос об уникальности сложившейся белорусской ситуации. Ответ парадоксален: и да, и нет. Да — по двум причинам: а) отказ от национальной идентификации на массовом уровне в условиях достигнутой суверенности уникален: б) в Европе конца XX в. такой уровень национального нигилизма (а не просто индифферентности) уникален. Нет — тоже по двум причинам: а) случаи разрывов традиции случались неоднократно (этнос либо «умирал», либо «возрождался» — чехи, например); б) в Европе конца XX в. мы имеем дело с принципиально новой культурной ситуацией (достаточно адекватно описываемой в терминах постмодернизма), в которой принципиально меняются представления о низе и верхе, центре и периферии культуры, традиции и порождающем мифе, стираются все и всяческие границы, задаются иные механизмы социокультурной самоидентификации. Представляется, что «возродиться» в нашей ситуации и ситуации конца XX в. нам вряд ли удастся (не с этим ли связаны неудачи последней возрожденческой программы?), а вот «вписаться» в пространство современного принципиально открытого европейского культурного пространства Беларусь шанс еще не потеряла. Только примут нас там лишь в том случае, если нам будет с чем туда прийти, а также если мы сумеем сохраниться как «мы». Последнее зависит от ряда факторов.

Во-первых, от избранного сценария разрешения возникших проблем (противоречий и конфликтов). Неприемлемыми оказываются крайние варианты развития событий: а) культурная самоизоляция, одной из «мягких» версий которой является сосредоточенность исключительно на поиске и культивировании собственной аутентичности; этот сценарий в условиях современного мира ведет, по сути, к культурному провинциализму, геттоизации, «выпадению» из современных глобальных процессов (вариант, в той или иной мере присутствовавший во многих последних возрожденческих проектах); б) «интеграция» без обнаружения и закрепления (осмысления) собственной идентичности; этот вариант может реализоваться в двух

версиях: 1) частичная культурная ассимиляция с резким сужением поля бытования собственной культуры, порождающая дальнейшие разрывы культурной традиции и ведущая к трудноопределяемым последствиям («идеальный тип», наиболее адекватно описывающий белорусскую ситуацию, что не исключает реализации элементов и других вариантов и версий); 2) культурная колонизация, например, в результате мощного прессинга со стороны российской культуры и реальной включенности Беларуси в поле ее действия и как результат инкорпорация РБ в той или иной мере в состав России (стратегия, реализуемая правящей элитой и пользующаяся поддержкой значительной части населения). Единственным приемлемым сценарием для сохранения «мы» оказывается интенсификация культурных обменов и взаимодействий, выработка собственной культурной и образовательной политики и как следствие открытость к диалогу, готовность к трансформации и восприятию ценностей открытого общества при сохранении культурной самобытности.

Во-вторых, от реального соотношения сил, вовлеченных в социокультурные процессы. И здесь также необходим учет воздействия и соотношения трех факторов. Основным в нормальной ситуации культурной динамики является направленность и содержание социокультурных процессов на уровне повседневной деятельности индивидов и групп, успешность выработки и репрезентации нового образа мира и блокирование синдромов массовой утраты групповой и личностной самоидентификации. Действие этого фактора в белорусской ситуации близко к нулю и в обозримой перспективе положение вряд ли изменится. Вторым фактором, значимым в любых сценариях социокультурной идентификации, является наличие консолидированного и активного меньшинства, способного к пониманию ситуации, в которой находится социум, и видению перспектив культурных изменений, выдвигающего и реализующего обоснованные, организационно и ресурсно обеспеченные инициативы-проекты. Это едва ли не единственный реально представленный фактор в белорусской ситуации (что не снимает вопросов о мере консолидации, инициативности, неотложных для реализации проектах и т. д.; более того, необходимо адекватное осмысление возможностей действия этого меньшинства в агрессивной социокультурной среде и возможностей самого его сохранения, не ведущего к активной маргинализации или кланово-кастовому замыканию на себя). Третий фактор — воздействие власти в широком смысле слова на процессы социокультурной динамики. В рассматриваемом контексте речь идет не только и не столько о политике и воздействии реально существующих властных структур и необходимости поиска своей ниши меньшинством во властном поле (что, безусловно, крайне важно). Скорее необходимо вести речь о власти культуры (например, в том ключе, в котором говорил об этих проблемах М. Фуко), а также о переосмыслении тех идей и представлений об изменении природы власти, которые наработаны в концепциях открытого,

информационного, программируемого и т. д. обществ. В этом контексте определяющее воздействие на место Беларуси в современном мире будут оказывать, на наш взгляд, изменения, происходящие в культуре и образовании, а через них — в мышлении и поведении людей.

Юлия Чернявская (Минск)

СТРУКТУРА ЭТНИЧЕСКОГО САМОСОЗНАНИЯ

По сути дела, *этническое самосознание — это познание народом собственной сущности, своего положения в системе взаимодействий с другими народами, своей роли в истории человечества, а также осознание своего права на свободное, независимое существование.*

Этническое самосознание включает в себя такие важнейшие компоненты, как: этноним; комплиментарность; этнические установки и ориентации; этнические авто- и гетеростереотипы; этнический нрав и темперамент; этнические интересы; психологический настрой и умонастроение этноса; этнические ценности и др.

Этническое самоназвание (этноним). Можно утверждать, что этнос состоялся в том случае, если его члены обладают такой важнейшей характеристикой, как самоназвание (этноним). Самоназвание может восходить к топониму (белорус, русский, украинец и др.) или быть собственно этнонимом (слово «папуас» в переводе значит «курчавый»; «пикт» — «раскрашенный»; «эфиоп» — «опаленный солнцем»; «каракалпак» — «черная шапка»), но в любом случае наличие этнонима — это отличительный признак этноса, предполагающий, что у членов данной общности есть этническое самосознание. Коль скоро такое название существует и признается группой, значит, существует и этническая общность того или иного типа или уровня.

Комплиментарность. Любопытно, что многие самоназвания означают в переводе «люди» (напр., старонем. «Deutsch», древнетур. «тюрк»). А «ненец» переводится как «человек», причем часть ненцев называет себя «неняй ненец», что означает «настоящий человек». Это уже шаг вперед, ибо предполагает, что другие народы — тоже люди, хоть и не вполне настоящие. И в любом случае, это означает наличие некоего барьера, не допускающего пришельцев извне в собственную культуру. Люди разных народов интуитивно, не всегда сознательно различают «своих» и «чужих». Об этом свидетельствует даже чисто бытовые факты: например, то, что белорусы, русские и литовцы, несмотря на сходство условий труда, исторически пользовались разными сохами.

Согласно социально-психологическим исследованиям Б. Ф. Поршнева, древнейшим принципом конституирования человеческой общности является психологическое размежевание с какими-то «они», т. е. внешними по отношению к данной общности людьми. Есть даже предположение, что понятие

«они» первичнее понятия «мы». Ведь для того, чтобы появилось некое «мы» как осознание общности, требовалось повстречаться с некими «они» и обособиться от них. Такое противопоставление называется *комплиментарностью* (термин Л. Н. Гумилева). Комплиментарность выполняет функцию необходимого для существования этноса «порога коммуникации» (термин К. Леви-Стросса), отсутствие которого привело бы этническую общность к полному растворению в массиве другой или других, более сильных общностей. С другой стороны, это противопоставление не стоит абсолютизировать. Степень такого отталкивания в разных культурах различна. Так, например, у австралийских аборигенов отсутствуют резкие этнические границы. Меланезийские общества, напротив, акцентируют мельчайшие различия в поведении и произношении, как бы усугубляя пропасть «мы — они». А в полинезийской культуре даже более сильные различия не мешают сознанию единства народов. Можно предположить, что причины усиления или, наоборот, ослабления комплиментарности связаны с конкретной исторической судьбой данного народа, с его ментальностью и, наконец, с временной динамикой этнических процессов: в современном мире ведущий процесс — интеграция, консолидация народов, а не их дифференциация (разделение).

Этнический стереотип поведения. Комплиментарность тесно связана с понятием «этнических стереотипов поведения». Стереотип поведения — неизменная составляющая самосознания любого этноса. *Этнический стереотип — упрощенный, схематизированный, эмоционально окрашенный и чрезвычайно устойчивый образ какого-либо этноса, с легкостью распространяемый на всех его представителей.*

Черты стереотипов:

1. Такая категоризация стремится оставаться совершенно стабильной в течение длительного периода времени.
2. Стереотипы способны к изменению в зависимости от социальных, политических, экономических изменений, но этот процесс очень медленный.
3. Чаще всего стереотип состоит из грубых, недифференцированных и пристрастных суждений.
4. В период большей напряженности в межнациональных отношениях стереотипы становятся более враждебными.
5. Стереотипы возникают очень рано и используются детьми задолго до возникновения ясных представлений о стереотипизируемом этносе.

Функции стереотипов:

1. «Экономия мышления»: люди стремятся не реагировать каждый раз по-новому на новые факты, а «подводить» их под какую-то схему.
2. Защита групповых ценностей: стереотип — крепость, защищающая наши традиции.
3. Функция самооправдания: если к какому-нибудь этносу относишься плохо, то оправдываешь свое отношение отрицательным стереотипом.

Эти нормы, в каждом случае своеобразные, изменяясь то быстро, то очень медленно — в зависимости от типа культуры этноса, — негласно существуют во всех областях жизни и быта, воспринимаясь в данном этносе и в каждую отдельную эпоху как единственно возможный способ общежития. Поэтому когда члены одного этноса соприкасаются с нормой поведения, принятой в другом этносе, они обычно очень удивляются и воспринимают эту норму как нечто странное, нелепое и дикое.

Сила этнического стереотипа поведения огромна потому, что члены этноса воспринимают его как единственно верную линию поведения, а все остальные как «дикость», нелепицу. Именно поэтому европейские колонизаторы называли индейцев, африканцев, монголов «дикарями», хотя те с таким же правом могли сказать то же самое, например, об англичанах.

Но этнический стереотип поведения не стабилен: он динамичен, как динамичен и сам этнос. В культурах динамического типа он меняется быстрее, в стационарных — медленнее, но в любом случае он претерпевает определенные изменения.

Основные вопросы, связанные со стереотипами:

1. Насколько стереотипы соответствуют реальности? Д. Катц и К. Брейли предположили, что стереотип соответствует фактам лишь в малой степени, К. Дейкер и Н. Фрейда — что «зерно истины» в стереотипе может содержаться в том случае, когда существуют как минимум две группы, чьи мнения о третьей совпадают. Г. Триандис считает, что признак истинности стереотипа — мера согласованности между автостереотипом и гетеростереотипом.

2. От чего больше зависит содержание стереотипа — от реальных особенностей стереотипизируемого или же стереотипизирующего этноса?

3. Как влияют на изменения стереотипов межэтнические контакты?

Понятие этнокультурных доминант психики как высшие ценности и идеалы. В культуре любого народа существуют некие основания, на которых базируется устойчивость этнического стереотипа поведения, да и этническое самосознание в целом. Это, так называемые, «этнокультурные доминанты психики», диктующие данному народу определенные нормы, ценностные ориентиры, идеалы. Они выступают в виде императивов поведения членов данного этноса. Назовем лишь некоторые из них:

1) *Отношение к жизни и смерти* (к сожалению, я не имею возможности рассмотреть его здесь из-за глобальности темы);

2) *Отношение к судьбе, свободе, воле.* К примеру, французам свойственно неприятие судьбы как таковой, они считают, что основные человеческие достоинства — собственная воля и разум. Пример этому — вся жизнь Наполеона, которую можно расценить как победу над судьбой (доказательством чего служит хотя бы тот факт, что и поверженный, низложенный, заточенный на острове Св. Елены, он, не покладая рук, трудился над своими мемуарами). Монтень писал: «Разумный человек не потерял ничего, если он сохранил самого себя».

Англичане верят в данную Богом судьбу (ведь пресвитерианство, одна из главенствующих в Англии религий, во многом базируется на учении Кальвина о предопределении), но считают, что человек должен принимать эту судьбу достойно, несмотря на все ее тяготы. Поэтому самообладание они считают главным достоинством человеческого характера. Невзгоды надо встречать с «жесткой верхней губой», т. е. стоически. В этом смысле показателен афоризм Ф. Бэкона: «Нет ничего более умного, чем заставить колеса собственного ума вращаться вместе с колесом Фортуны».

Третий пример отношения к судьбе и к свободе воли ясно просматривается в русских и белорусских пословицах и поговорках: «Нічога не зробіш — лёс такі» или, к примеру: «От судьбы не убежишь», «Что на роду написано, тому и быть».

3) *Идея счастья, блага.* Это представление зависит зачастую даже не от характера самого этноса, а от конфессиональной принадлежности его членов. Но ведь религия и выбирается народом из принципа ее соответствия самому его духу.

Высшее благо для китайца — даоса ли, конфуцианца ли — познание Дао, но для конфуцианца это познание заключается в безусловном следовании моральным нормам (жэнь, и, сяо и др.), а для даоса — в первую очередь, в соблюдении нормы «у- вэй» (недеяние). «Кто действует — потерпит неудачу. Кто чем-либо владеет — потеряет. Вот почему совершенномудрый бездеятелен, и он не терпит неудачи».

Если мы обратимся к буддизму, то счастье, в понимании буддиста, — это «просветление» (во многом это смыкается с даосским пониманием счастья), достижение «истинной реальности», т. е. нирваны.

В русско-православной традиции бытует чрезвычайно христианизированное понимание счастья, которое подчас перерастает в собственную противоположность:

«Люблю я страданье мое безмерное» (З. Гиппиус). Подобные мотивы мы можем встретить и у Достоевского. Другой аспект русско-христианского понимания счастья замечательно иллюстрируют слова Чаадаева: «Есть только три способа быть счастливым: думать только о Боге, думать только о ближнем, думать только об одной идее». Высшее благо для человека — счастье всего человечества, пусть даже для этого и придется пожертвовать жизнью. Третий идеал счастья, «розовский», родовой, патриархальный, вечный, — идеал брака и оплодотворения. Но и этот образец счастья тщетен и ненадежен. В таком случае всегда есть «противоидеал»: «Только горе открывает нам великое и святое» (В. Розанов). Эти варианты понимания счастья, конечно, далеко не единственные, но, пожалуй, все иные в том или ином виде перекликаются с ними.

Если же мы обратимся к белорусскому пониманию счастья, то увидим, что оно существенно отличается от русского. Возможно, причина этого

отличия состоит в том, что белорус по природе своей пантеист и язычник, и этой основы не смогли разрушить никакие конфессиональные пертурбации. Счастье для белоруса — прежде всего родная земля (не случайно белорусы — один из самых оседлых народов мира), «родны кут» и устойчивый быт. Об этом — белорусские песни, пословицы, об этом же — «Тарас на Парнасе». Счастье для белоруса не в борьбе и не в поисках спасительного пути для всего человечества. В первую очередь, это благоденствие его родных, близких.

Счастье для американца-христианина — это честный бизнес, приносящий доход (ведь помимо силы веры основными симптомами богоизбранности для него являются продуктивность труда и деловой успех). Поэтому и богатство, и деловая сметка богоугодны. А следовательно, и здоровье (чтобы приумножать доход, надо иметь силы), и бережливость, и образованность. Кроме того, недопустим и разлад в семье: ведь семейное неблагополучие тоже мешает успешному ведению дел.

Итак, мы можем констатировать весьма существенные различия в отношении к счастью, к благу, зависящие не только от конфессиональной принадлежности, но и от самого духа реально существующего этноса.

Разумеется, попытка такого анализа (как, впрочем, и любого типологического анализа) заведомо предполагает превращение понятия «этнос» в схему, но при всей этнической самобытности типологически общее у различных этносов всегда наличествует.

Не менее значимы и другие этнокультурные доминанты психики, как то: отношение к Высшим силам (на мой взгляд, уместно было бы сопоставить отношение народов Востока и народов Запада); идея разума или стихийных сил (М. Вебер подразделяет народы по степени их рационализма); идея идеала и др.

Таким образом, ментальность народа порождает некоторый, свойственный только ему (либо метаэтнической общности) автостереотип поведения, базирующийся на этнокультурных доминантах психики.

Лола Звонарева (Москва)

ЕВРОПЕЙСКИЙ ГОРОД В ТВОРЧЕСТВЕ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО

...радостная мечта о зеленеющей земле затрепала впервые в нашем искусстве за оградой городской стены, ...пейзаж возник впервые как вид из узкого городского окна, ...на городскую стену выходил художник писать загородные дали, ...солнечный луч, упавший на дно темно-го подвала, породил Рембрандта, ...город родил книгу...

М. Волошин. Лики творчества¹

Родившийся в 1629 г. в Полоцке — древнем городе, бывшем когда-то столицей сильного Полоцкого княжества, Самуил Гаврилович Петровский-Ситнянович, получивший известность в Европе как поэт и просветитель, ученый монах Симеон Полоцкий, обучался в Киево-Могилянской коллегии, затем — Виленской иезуитской академии, а последние шестнадцать лет своей жизни прожил в Москве. Таким образом, вся жизнь выдающегося просветителя и литератора была связана с четырьмя крупными столичными городами — Полоцком, Киевом, Вильно и Московской. Он был, очевидно, потомственным горожанином. В сохранившихся «кросписях дворов» Полоцка фамилия Петровских называется рядом со Скоринами и Тяпинскими. Прозвище «Полоцкий» писатель получил в Москве, где помнили о его принадлежности к братии Полоцкого Богоявленского монастыря, куда он был принят 8 июня 1656 г. под новым-иноческим именем Симеона.

Городская тема заняла одно из центральных мест литературного наследия просветителя. Писатель воспринимал город как центр и основу европейской культуры. Сердцем европейского города становился древний храм (или монастырь), а обязательными составляющими — обширное книгохранилище-библиотека и крупный учебный центр (коллегия или университет). В то же время крупные, богатые города постоянно становятся объектом ожесточенного международного спора, борьбы, даже войны, причем в случае вооруженного противостояния Симеон Полоцкий нередко принимает сторону русского царя Алексея Михайловича и его воинов, и в своих виршах, как уже

¹ Волошин М. Город в поэзии Валерия Брюсова // Волошин М. Лики творчества. Л., 1989. С. 419.

отмечали историки, сознательно преувеличивает успехи военной политики русского правителя. Наше утверждение подтверждают польскоязычные «Стихи на счастливое возвращение его милости царя из-под Риги». В действительности события, описанные в данных виршах, разворачивались самым плачевным образом для русских войск. Осада Риги русскими войсками началась 23 августа 1656 г. 2 октября осажденные под командованием рижского губернатора графа Магнуса Делагарди предприняли отчаянную вылазку, нанеся серьезное поражение осаждавшим. Эта неудача, усиленная восстанием местных крестьян, истреблявших русских фуражиров, и слухами о приближающейся помощи шведам, заставила царя снять осаду и отступить в Полоцк.

Стремясь, очевидно, деликатно утешить неудачливого царственного полководца, Симеон в этих виршах вспоминает другой европейский город — с ним связаны для русского царя весьма приятные ассоциации. Ливонский Динабург («Денемборский граде») был взят русскими войсками 31 июля 1656 г. Царь Алексей Михайлович велел построить в Динабурге церковь святых Бориса и Глеба и город именовать Борисоглебов.

Названия городов, выносимых Симеоном Полоцким в заглавие в его ранних стихах полоцко-белорусского периода, демонстрируют его пристальное внимание к политическим событиям и стремление быть в курсе всего происходящего в Восточной Европе.

Симеон Полоцкий использует любую возможность воспеть тот или иной успех русских войск, иногда выдавая за успех всем очевидную неудачу. Можно предположить, что это делается с дальней целью привлечь внимание царя к своей скромной личности, что, как известно, со временем молодому стихотворцу удалось.

«Приветствие на взятие Дерпта», видимо, написано Симеоном в середине октября 1656 г., когда русский царь Алексей Михайлович временно пребывал в Полоцке и мог вновь обратить внимание на усердие и дарование молодого виршеписца.

Дерпт, осада которого началась в августе, был взят русской армией только 12 октября 1656 г. Еще в 1558 г. Дерпт был переименован Иваном IV в Юрьев (ныне — эстонский город Тарту). Дерпт находился на территории Эстляндии, но еще во второй половине XVI в. он был передан Ливонским орденом Швеции.

Для Симеона Полоцкого, явно интересовавшегося историей, весьма важно такое качество, как древность города. Именно это он подчеркивает, рассуждая о Дерпте: «древ град Ливонский». Образованный человек, учившийся в двух университетах, Симеон вспоминает в своих виршах города, за которыми стоит древняя европейская культурная традиция. Он не только демонстрирует свою личную образованность, но и дает читателю конкретные ориентиры в истории культуры. Так, в виршах «Витане боголюбивого

епископа Калиста Полоцкого и Витебского...» Симеон упоминает Илеон — древнюю Трою. Сопоставление Полоцка и Витебска с Троей показывает стремление автора рассматривать современный ему городской социум в непосредственной связи с мировой культурной традицией, что убеждает в отсутствии в сознании двадцатидевятилетнего виршеписца и педагога ограниченности и узости кругозора, столь распространенных среди молодых провинциалов.

Целое стихотворение посвящает Симеон и такому важному для поэта-иеромонаха событию, как перенос иконы Полоцкой Богородицы, считавшейся чудотворной, из Полоцка в Москву. Это событие произошло 27 апреля 1663 г. И для полоцкого писателя-монаха оно настолько значительно, что он выносит в заглавие виршей как дату переноса («Апрель 27»), так и название двух соперничающих за право обладания иконой городов — Полоцка и Москвы.

Для Симеона главное в городе — степень его богохранимости. Потому в виршах, в названия которых вынесено название родного для писателя города Полоцка, он не забывает вспомнить патронессу Полоцка, выдающуюся просветительницу княжну Ефросинию Полоцкую (около 1101–1173). Ефросиния особенно дорога Симеону тем, что она была столь же внимательна к просвещению своих земляков. Невежество Симеон считал самым большим «грехом ума», более серьезным, чем «скоросудие» или «непостоянство»: «Первый грех — невежество, елма кто не знает, // что в вере или в делах знати подобает»². Ефросиния писала и переводила книги, основала в Полоцке два монастыря и скрипторий. Фрагмент из этих виршей будет выделен Симеоном в отдельное стихотворение, озаглавленное «Прилог к преподобной матери Евфросинии»; он является своеобразной литературной молитвой, обращенной Симеоном к патронессе Полоцка. В этом стихотворении автор раскрывается как убежденный патриот родного города, мечтающий о возвращении в Полоцк (поэт называет его «отчинный град», осененный земной и небесной заботой святой Ефросинии, — «...в нем же ты трудися»³). Само понятие «отчинного града» очень важно для Симеона: он дважды к нему возвращается в тридцативосьмистрочных виршах. Чудотворная икона Богородицы первый раз была взята в Москву царем Алексеем Михайловичем в 1657 г., возвращена в Полоцк в 1659 г., а повторно увезена 27 апреля 1603 г. Данные вирши убеждают, что Симеон воспринимает Полоцк как «землю белорусскую», куда необходимо возвратить «икону святую». О том, что произошло в городе за время отсутствия иконы-хранительницы, сегодня можно только строить догадки. Белорусские историки в последние годы утверждают, что если в Полоцке в первой половине XVII в. проживало более 10 тысяч человек, то в год вступления в город русских войск (1654) количество

² Симеон Полоцкий. Вирши. Минск, 1990. С. 352.

³ Там же. С. 77.

полочан сократилось вдвое, а во время подписания Андрусского соглашения между Россией и Речью Посполитой в Полоцке осталось чуть больше 600 жителей⁴. Резкое уменьшение населения в Полоцке происходило в то самое время, когда во всей Европе наблюдается стремительный рост общего числа горожан. Историки Европы свидетельствуют: «В течение этого века [XVII. — Л. 3.] прирост населения в городских зонах везде выше среднего»⁵.

Особое внимание Симеона, который первым в восточнославянской поэзии начал разрабатывать урбанистические мотивы, привлек и упомянутый в польскоязычных виршах «Новооткрытия» города Зеринф («С Зеринфа принесен он в Римское государство»⁶), находящийся во Фракии — на северо-востоке Балканского полуострова. Именно в Зеринфе, согласно древнеримской мифологии, находилась пещера богини колдовства и подземного мира Гекаты.

О существовании легендарного Зеринфа Симеон мог узнать из двух популярных в то время книг, изданных в крупнейших европейских культурных центрах — Венеции и Вильне. Анализ стихотворения «Новооткрытия» показывает, что его источник — поэтический перевод книги итальянского мыслителя Полидора Вергилия Урбинского «Об изобретателях вещей» (Венеция, 1498), выполненный белорусским писателем конца XVI — начала XVII вв. Яном Протасовичем «Краткое описание, кто что изобрел и для пользования людям дал» (Вильно, 1608).

Култ города в виршах Симеона нередко оборачивался и высокомерной недооценкой крестьянского стиля жизни. В виршах «Новооткрытия» поэт одобрительно цитирует («Паши, сей, коси... с господами не садись...»⁷) «Сатиру или дикого человека» (1564) знаменитого польского поэта Яна Кохановского (1530–1584): «Пахаря дело — блюсти поле, а шляхта бы тешилась рыцарским ремеслом...»⁸.

В польскоязычном стихотворении «8 чудес света», рассказывая о ионийском прибрежном городе Эфесе, находящемся напротив острова Самос, Симеон подчеркивает, что этот город стал знаменитым благодаря языческому храму богини Дианы, покровительницы охоты, ночных чар и акушерского искусства. Храм этот называли Дианиум, и соорудили его амазонки.

Судя по многим документам, Симеон до 1664 г. (своего переезда в Москву и вскоре последовавшего назначения учителем к детям царя Алексея Михайловича) много путешествовал, часто и надолго покидал свой родной

⁴ Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654–1667. Мн., 1995. С. 139.; Шайкоў В. Аб некаторых сацыяльна-дэмаграфічных аспектах гісторыі Полацка XVI – першай чвэрці XIX ст. у святле айчынай гістарыяграфіі // Полацк: карані нашага радавода. Полацк, 1996. С. 144.

⁵ Альдебер Ж., Бендер И. и др. История Европы. Мн., 1996. С. 224.

⁶ Симеон Полоцкий. Вирши. С. 107.

⁷ Там же. С. 108.

⁸ Там же. С. 403.

город Полоцк ради Киева, Вильно, Москвы, а возможно, и других городов. Увлечение просветителя Симеона подобными путешествиями вполне соответствовало основным тенденциям времени: XVII в. в Европе проходил под знаком особой популярности путешествий: «В Италии в XVII в. развилась любопытнейшая литература о путешествиях, пользовавшаяся спросом у купцов. В Вене создана Академия достопримечательностей природы, которая публикует книги о путешествиях и труды натуралистов. В судебных журналах также приводятся ценные свидетельства о путешествиях и о встречах цивилизаций»⁹.

На символическом уровне жизненный путь любого человека, который много путешествует, можно рассматривать как долгий путь к Божьей Обители, божественному, «райскому граду». Образ «райска града», «града свята»¹⁰ появляется в виршах Симеона «От служащих». Мысль об идеальном «небесном граде»¹¹, на который надо ориентироваться правителям «града земного», стремится внушить придворный учитель Симеон своим ученикам. Так, образ «небесного града» возникает в виршах «Сей стих глаголася ко государю царю Алексею Михайловичю от государя царевича Алексея Алексеевича».

В то же время образ земных европейских городов, по дорогам которых много путешествовал Симеон, в его виршах далеко не идеализируется. Писатель помнит о том, что ночной мир любого города опасен и мрачен для безоружного путешественника — школяра или монаха: «Темная ночь крылья распростерши свои, // По дорогам и в городах чинит беспокойства»¹².

А богатые и знаменитые города в этом несовершенном мире часто становятся лакомым куском, аппетитным яблоком раздора между двумя воюющими странами. Так, в польскоязычной поэме «Отчаяние короля шведского» упомянуты такие известные польские города, как Краков, Торунь, Гданьск, а также — Мюндза, Рига, Нарва, Биржа, Москва (точнее, в двух случаях их жители — «гданчане» и «москали»). Конкретная и точная ремарка, касающаяся Кракова — «там оборонительный замок», — позволяет предположить, что Симеон успел побывать и в этом знаменитом университетском городе, подобно Ф. Скорине и многим другим его соотечественникам, учившимся в европейских университетах. В пользу этой версии говорит и основательное знание Симеоном польского языка, на котором он в юности написал около ста стихотворений.

Даже самые общие размышления на тему «европейский город в восприятии Симеона Полоцкого» приводят к выводу, что наиболее важными для

⁹ Альдебер Ж., Бендер И. и др. История Европы. Мн., 1996. С. 219.

¹⁰ Симеон Полоцкий. Вирши. С. 245.

¹¹ Там же. С. 255.

¹² Там же. С. 111.

просветителя атрибутами данного центра были не только крепость — «замок», но и храм с духовной покровительницей и почитаемой иконой, книга или библиотека, а также учебный центр. Переехав в Москву в 1664 г., Симеон, судя по его письмам, не считал ее европейским городом, но стремился сделать то, что было в его силах, чтобы приютивший его город стал соответствовать тем европейским образцам, с которыми во время своих путешествий и в годы учебы он основательно познакомился, т. е. способствовать возобновлению проповедей в храмах, писанию новых икон, печатанию учебных книг (и даже созданию, по образу Киевской и Виленской печатен, «Верхней» типографии в самом царском дворце), организации учебных центров — школ, академии. Покинув земной мир в 1680 г., в пятьдесят один год, многое он не успел, многое осталось в замыслах, и в хранящихся в архивах рукописях Симеона, в иконах его друга, придворного иконописца Симона Ушакова, экспонируемых в Третьяковской галерее, проступают очертания того райского, божественного, небесного града, о котором столько мечтал Симеон, того самого, который постоянно вдохновлял европейски мыслящего, но глубоко верующего Христианина Симеона, уроженца старинного Полоцка. Интуиция талантливого художника, постоянно обращающего свой взор в сторону древних европейских городов, многое подсказала Симеону Полоцкому, и вспоминаются слова М. Волошина из статьи «Город в поэзии Валерия Брюсова»: «Пусть рабочие складывают камни. Мертвы стены, возведенные ими. Они посеяли только семя храма. Только когда время овеет их крылами столетий, только тогда мертвые камни станут живыми. Надо, чтобы человеческая кровь окропила, молитвы обожгли, дыхание города проникло в эти стены... Разрушительным время может казаться лишь домовладельцам и реставраторам, для художника же время — великий созидатель. Им же построены живые кристаллы старого города»¹³.

¹³ Волошин М. Лики творчества. С. 418.

Вольга Шынкарэнка (Гомель)

ІДЭАЛ У ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

У сітуацыі, калі беззваротна гінуць ранейшыя і, здавалася б, такія устойлівыя ідэалы, калі патрабуюць перагляду і новых падыходаў у тлумачэнні ідэйна-эстэтычнага зместу многія творы, калі горкая рэчаіснасць спараджае крытычнае стаўленне да ўсялякіх перспектыв, надзвычай узрасце роля лепшых здабыткаў нацыянальнай літаратуры. Якраз у іх з належным духоўна-маральным патэнцыялам, мастацкай праўдзівасцю ўзнаўляюцца аддаленыя па часе падзеі, адлюстроўваюцца драматычныя перыяды гісторыі нашай краіны, ажываюць і дзейнічаюць самаадданыя і апантаныя высокай мэтай героі, якія складаюць гонар свайго народа, яго славу.

А. Камю у сваіх нататках пакінуў наступнае сумнае назіранне: «Самая моцная жарсць XX стагоддзя: халуйства»¹. У. Караткевіч — з тых беларускіх пісьменнікаў, хто катэгарычна не прымае паслужлівасць, прыніжанасць, згорбленасць чалавека ці нацыі, хто заўсёды цягнецца да падвышанага неба ідэалаў — грамадскіх, эстэтычных, маральна-этычных. З мэтай дасягнення універсальнасці самавыяўлення мастак звяртаецца да самых разнастайных літаратурных формаў, у тым ліку да напісання «Евангелля ад Іуды». У гэтым творы, як і іншых жанравых структурах, аўтар здзіўляе глыбокім сацыяльна-аб'ектыўным аналізам тагачаснай рэчаіснасці, пераканальным сцвярджэннем актыўнай грамадзянскай пазіцыі, патрэбных (не уладзе, а самому часу, што больш ці менш акрэсліў іх, а таму гатовы прыняць) ідэалаў.

Думаецца, што зварот адраджэнца У. Караткевіча да падзей XVI ст. з яго гуманістычнай дактрынай, вальналюбствам, абвостранымі пошукамі ісціны зусім не выпадковы. Для пісьменніка, якому хапіла аднаго летапіснага радка для раскручвання сюжэтнай інтрыгі складанага гістарыясофскага твора, вельмі важна было выявіць боскае ў чалавеку, адшукаць у ім той тытанічны агонь, што падтрымліваецца і мацуецца веліччу духу.

Па глыбокаму перакананню У. Караткевіча, менавіта свабодны дух і ёсць боскае ў чалавеку. Ён надзяляе асобу дарам прадбачання, самаахвярнай месіянскай ідэяй, перакананасцю ў недарэмнасці сваёй справы, бо:

¹ Камю А. Творчество и свобода: Статьи, эссе, записные книжки / Пер. с фр. М., 1990. С. 547.

... слова нашчадка свабоднага
Мае раны загоіць
Гаючай живою вадой.²

Адстойванне Юрасём Братчыкам нацыянальных і агульначалавечых каштоўнасцей, выразная этычная дамінанта, непрыманне якога б там ні было прымусу, шлях ад шалбера да народнага заступніка робіць яго вобраз надзвычай прыцягальным. Прыкметная перавага гэтага героям над іншымі характарамі сучаснай літаратуры — «у яго здольнасці выклікаць мару, узвышаць якімсьці цудоўным чынам чалавечы дух да ідэальнага, узорнага ў жыцці»³. Па сутнасці, Юрась Братчык — увасабленне духоўнай свядомасці народа, паўнакроўнае адлюстраванне цэласнага свету нацыі, яе гістарычнага шляху і маральных арыенціраў, г. зн. нацыянальнага генатыпу.

Часцей за ўсё герой У. Караткевіча апелюе да зямлі. І не толькі таму, што на небе досыць часта забываліся пра яго радзіму, а таму, што ён на зямлі марыць стварыць роўнае нябеснаму царства ўсеагульнай любові і роўнасці. Сон Юрася — здзяйсненне утапічнай (на сёння) мары пісьменніка аб ідэальнай Беларусі, мудрай і працавітай, свабоднай і багатай, якая патанае ў шчадротах зямлі, «у золаце ніў і плаціне паўночных рэк, у срэбнай белі бясконцых садоў» (VI, 466).

Родная зямля надзвычай дарагая для Братчыка, Ён ніколі ёй не здрадзіць. Як і нікому. Бо ідзе гэта ад выпакутаваных разумення, ведання, спачування чалавеку, народу, радзіме. Тут ён збіраецца дасягаць ніву сваю, спадзеючыся на ўсходы ісціны, справядлівасці, дабра, шчасця. Мужыцкі бог мае права на такое чаканне. Як вядома, «маральна вартаснае быццё ёсць шчаслівае быццё і, наадварот, шчаслівае быццё ёсць маральна выражанае»⁴.

Покліч зямлі («Я — тутэйшы. Я — беларус». VI, 410) і адначасовае прыцягненне неба, дзе насамрэч і належыць быць Богу, зазыўнае мігценне таямнічых зор дазваляюць герою пісьменніка пераканацца ў неразумнасці ўцёкаў ад чашы лёсу, ад прадвызначанага ім, а таксама адчуць непамерную адказнасць за ўсіх тых, хто пайшоў за табой, хто верыць табе і ў цябе. У сваю чаргу, такое пачуццё нараджае ў душы Юрася цесную повязь з людзьмі, духоўную еднасць з імі. «Я не хачу быць ні з кім, акрамя гэтага народа, цяпер навед майго. [...] І калі яны — народ, то я — таксама» (VI, 376).

Не абмяжоўваючыся непарыўнасцю з роднай зямлёй, гатоўнасцю ўратаваць яе люд падчас бяды, Братчык імкнецца абудзіць у ім чалавечую годнасць, высокі духоўны пачатак. «Нельга ўвесь час калаціцца. Колькі можна!» (VI, 441). Мала быць сытымі, мала проста мець. Не менш важна, найважней дзяліцца з іншымі, быць свабоднымі. «Не павінна быць розніцы ў законе,

² Караткевич У. Зб. тв.: У 8 т. Т. 1. Мн., 1998. С. 31.

³ Жураўлёў В. П. (і інш.). Пытанні паэтыкі. Мн., 1974. С. 84.

⁴ Лосский Н. О. Условия абсолютного добра. М., 1991. С. 159.

розніцы між каралём і народам, між тым, хто царуе, і тым, хто арэ, між плебе-ем і шляхціцам, а павінна быць усё для ўсіх, агульнае і роўнае, і воля павінна быць і на зямлі і на небе, а веруй, як хто хоча (VI, 52).

Наогул, ідэал Караткевіча часам выглядае супярэчлівым, што знешне, у кампазіцыйным плане, перадаецца праз антынамічныя паняцці ў межах аднаго сінтаксічнага перыяду ці сказа. Да прыкладу: «Не было чудаў. І былі чуды. І не быў ён бог, а быў чалавек. Але для нас, чалавекаў, нават для тых, што ведалі яго, быў ён — бог» (VI, 6).

Зразумела, што такая супярэчлівасць — умоўная. Сам пісьменнік перакананы, што кананізацыя ў людзі, у Асобу не менш адказная і не менш важная, чым кананізацыя ў святыя. Бо апошнія нараджаюцца са звычайных смяротных. Гэтак жа, як з гною, з доўтага і няпростага свідравання зямлі прабівае свой шлях, захапляючы ўсіх сваім хараством, караткевічаўская «прыўкрасная квяціна Дасканаласці» (VI, 448).

Заўважанае дазваляе яшчэ раз пераканацца, што эстэтычны ідэал пісьменніка неадрыўны ад маральна-этычнага. Аўтар не ўяўляе праявы прыгожага без душэўнай і духоўнай дасканаласці, без дзейснага, актыўнага адстойвання іх прыярытэтаў. У паэзіі такая праграмавая акрэсленасць набывае адзнакі цвёрдага пераканання:

Калі мы не ўстанем самі —
не падыме нас ніхто (I, 383).

У рамане «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» да гэтай сцвярджалнай інтанацыі дадаецца дакор, заўважная маральная інвектыва: «Ды колькі ж разумным людзям вучыць вас, каб былі вы не чарвякамі, а людзьмі?» І сапраўды, колькі?

Сустрэкаюцца ў гэксце (і даволі часта) блізкія да прыведзенага выказванні, асабліва востра разумееш аўтарскую задачу, сапраўднае прызначэнне твора, скіраванага не столькі ў гісторыю, колькі на сучаснасць і яе ідэалы. Пісьменнік найперш звяртаецца да сённяшняга беларуса, да яго пачуцця нацыянальнай і чалавечай годнасці. З-за ўласнай ляюты і бяздзейнасці ён часта самахоць ідзе на плаху, здраджваючы матчынай мове, свабодзе і незалежнасці, гатовы падпарадкоўвацца чужой волі. Наш сучаснік, здаецца, так і не здолеў пазбавіцца ад ганебнага адчування ўласнай непаўнавартаснасці, другаснасці, тутэйшасці-правінцыйнасці ў самым горшым значэнні гэтага слова.

З мэтай духоўнага абуджэння, нацыянальнага самаўсведамлення чалавека канца XX ст. раманіст абірае сваімі героямі этычных максімалістаў, людзей, асвечаных духоўным гарэннем і здольнасцю ахвяраваць сабой дзеля іншых. «Бо калі ты вызначыш мне загінуць, зямля мая, я не буду наракаць» (VI, 411). Адсюль рамантычная экспрэсіўнасць пісьма, эмацыянальная напружанасць стылю твора, яго кантрастная вобразнасць, якія цалкам адпавядаюць квяцістасці і грубаватасці барока, перапляценню самых розных

яго ўзораў: сэнсавых, фармальных, пафасных, моўных. Такое мастацкае вырашэнне задумы твора дазваляе У. Караткевічу суаднесці нашу нацыянальную мінуўшчыну са з’явамі агульнага гістарычнага працэсу, а таксама далучыць і ўпісаць беларуса з яго духоўнымі памкненнямі і здабыткамі ў сусветны культурны кантэкст. У выніку мы маем пераўвасабленне Юрася Братчыка — з выпадковай тэатральнай ролі Хрыста ў постаць мужыцкага бога. Іншымі словамі, ён робіцца тым самым ідэалам, што нясе ў сабе высокае духоўнае, разумнае, прыгожае, дасканалое і па якім ужо даўно сумуе зямля Беларусі. «Камусьці ж трэба пачаць...» (VI, 394).

Не варта думаць, што ідэалізацыя з’яўляецца адзіным спосабам пераасэнсавання свету і людскіх характараў у творы. Сатырычна-з’едлівыя і мякка-гумарыстычныя формы вобразнага і кантэкстуальнага стварэння на роўных прысутнічаюць тут. Зямное, круцельскае паходжанне «апосталаў» Хрыста, д’ябальская сутнасць іх ідэйных праціўнікаў (Лотра, Басяцкага, ката і інш.), супярэчлівасць самой гістарычнай эпохі з кастрамі інквізіцыі, знішчэннем усякага вальнадумства і нават звычайнай здольнасці чалавека думаць (чаго варты толькі абсурдны самаданос аднаго з герояў: «Што ж гэта будзе, калі кожны — думаць?...»; VI, 260) дазваляюць У. Караткевічу плённа карыстацца шырокай характарнай палітрай, паказаць усю складанасць вайны ідэй. Бо не сама па сабе і зусім нялёгка выпявала сярод паплечнікаў героя ўпартая гуманістычная думка, бо не проста прыйсці да самаадрачэння і стаць заступнікам простых людзей, верачы, што «і ў самых цёмных душах неўсвядомлена жыве справядлівасць» (VI, 100).

Галіна Дзёрбіна (Мінск)

СТАТУТЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ЯК АДПЮСТРАВАННЕ ГУМАНІСТЫЧНЫХ ІДЭАЛАЎ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ

Вядома, што Рэнесанс як культурна-гістарычная эпоха меў агульнаеўрапейскі характар, але ў кожнай краіне набываў сваю адметнасць як па часу, так і па асаблівасцях праяўлення ў культуры, навуцы, палітыцы і эканоміцы. Адною з адметнасцей Адраджэння ў нашай дзяржаве, на думку даследчыкаў, сталася дасканалая прававая сістэма. Працэс развіцця права эпохі Рэнесансу адбываўся тут у непасрэднай сувязі з агульнаеўрапейскімі тэндэнцыямі навукі права. Вядомыя гісторыкі права Ю. Бардах¹ і В. Маціёўскі² адзначалі, кожны ў свой час, што з усіх еўрапейскіх краін прававая сістэма Княства мела найбольш выразны рэнесансавы характар. З'ява вельмі цікавая, асабліва калі ўлічваць традыцыйны падыход на падставе канцэпцыі шматфактарнасці, дзе падкрэслены «спазненне» і «незавершанасць» як характэрныя рысы эпохі на Беларусі³.

Правая сістэма Вялікага Княства Літоўскага ў XVI ст. існавала як частка рэнесансавай культуры грамадства. Канцэпцыя юрыспрудэнцыі гэтага часу грунтавалася на асноўных ідэях эпохі, найбольш уплывовымі з якіх былі рэнесансавы гуманізм і дактрына натуральнага права. Сістэма гуманістычных поглядаў абаялася на індывідуалістычную канцэпцыю асобы і адпавядала асновам натуральна-прававой дактрыны, мела цесную ўзаемазвязь з канцэпцыяй рымскага права, якое ўпершыню абгрунтавала правы абстрактнай асобы. Такім чынам, рэнесансавы гуманізм, натуральна-прававая дактрына і канцэпцыя рымскага права супадалі ў сваёй ідэалагічнай аснове і ўплывалі на развіццё правоў асобы і палітычна-прававых інстытутаў грамадства.

Пераважнымі палітычна-прававымі канцэпцыямі арганізацыі грамадства ў XVI ст. былі грамадскае пагадненне і дзяржаўны суверэнітэт. Ідэя грамадскага пагаднення, распрацаваная яшчэ Платонам, развівалася ў XVI ст. Эразмам Ратэрдамскім, М. Макіявелі, Ф. Скарынай, А. Маджэўскім, Ж. Бадэнам. Асноўным тэзісам гэтых мысліцеляў была думка пра абавязак манарха забяспечыць агульную згоду ў грамадстве, дзе яго ўлада трымаецца на добраахвотным падпарадкаванні. Ж. Бадэн, які ўпершыню сфармуляваў

¹ Бардах Ю. Литовские Статуты — памятники права эпохи Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в.: Сб. ст. М., 1976. С. 71–76.

² Мацеевский В. А. История славянских законодательств: В 6 т. М., 1858. Т. 1.

³ Падокшын С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Мн., 1990. С. 46–51.

поўную тэорыю суверэнітэту, абгрунтаваў ідэю пра суверэнітэт як неабходную якасць дзяржаўнай улады. З гэтага часу тэорыя суверэнітэту з'яўляецца ідэалагічным падмуркам пераадолення феадальнай раздробленасці праз цэнтралізацыю дзяржаваў. Але разам з тым Ж. Бадэн сцвярджаў неабходнасць абмежавання суверэннай улады манарха Боскім, натуральным і чалавечым законамі. Абедзве палітычна-прававыя тэорыі паўплывалі на разуменне грамадствам XVI ст. неабходнасці заканадаўчай асновы дзяржаўнай улады. Суверэнітэт разумеўся як вяршэнства дзяржаўнай улады на дзяржаўнай тэрыторыі, што запатрабавала права, якое б дзейнічала па прынцыпу тэрытарыяльнай выключнасці, у сувязі з чым узнікла патрэба ў кадыфікаваным і уніфікаваным нацыянальным заканадаўстве.

Кадыфікацыя прадугледжвала перапрацоўку ўсяго прававога матэрыялу і яго сістэматызацыю паводле новай канцэпцыі права. Канцэптуалізацыя права вызначыла новую якасць заканадаўства на падставе ідэалогіі гуманізму.

Прававая навука гэтага часу здолела распрацаваць, абгрунтаваць і спрыяць практычнай рэалізацыі новых палітыка-прававых ідэй часу: справядлівасці, свабоды і годнасці асобы, роўнасці, верацярпімасці, чалавекалюбства, гармоніі асабістых і грамадскіх інтарэсаў, нацыянальнага патрыятызму. Практычнае здзяйсненне ідэй адлюстравалася ў замацаванні ў законе правоў розных станаў, абвяшчэнні першынства закону, замацаванні дзяржаўнай мовы ў заканадаўстве, прыярытэце пісанага права, абароне суверэнітэту, зацвярджэнні талерантнасці і асноў прававой дзяржавы, замене казуістычных палажэнняў прывілеяў агульнымі нормамаі ў Статутах XVI ст., вылучэнні новых інстытутаў права. Уніфікацыя права прадугледжвала замену мясцовага права асобных зямель адзіным дзейным агульнадзяржаўным правам, стварэнне агульнанацыянальнага заканадаўства на дзяржаўнай старабеларускай мове.

Юрыспрудэнцыя Вялікага Княства Літоўскага ў гэты час фарміравалася такімі вядомымі юрыстамі і асветнікамі, як Ф. Скарына, А. Гаштольд, В. Чырка, Е. Таліят, А. Ратондус, К. Радзівіл, М. Радзівіл, Я. Даманеўскі, А. Валовіч, С. Габрыяловіч, П. Раізіў, М. Валадковіч, П. Астравецкі, Л. Сапега і інш.

Як сведчаць помнікі заканадаўства і судовай практыкі, а таксама даследаванні сучасных навукоўцаў і іх папярэднікаў, прававая сістэма нашай дзяржавы сфарміравалася як частка рамана-германскай прававой сям'і⁴. У XVI ст. у развіцці рамана-германскай прававой сям'і вылучылася новая навуковая плынь, вядомая як школа права гуманістаў. Адным з галоўных дасягненняў гэтай школы было стварэнне дактрыны права Новага часу: яна ўпершыню абгрунтавала перавагу пазітыўнага права (закону) і канцэпцыю кадыфікацыі права, чым паклала пачатак стварэнню нацыянальных заканадаўчых сістэм.

⁴ Алексеев С. С. Общая теория права: Курс лекций: В 2 т. М., 1991. Т. 1; Виноградов П. Г. Римское право в средневековой Европе: Лекции. М., 1910.; Лаппо И. И. Литовский Статут 1588. Каунас, 1934. Т. 1. Ч. 1. С. 134, 156.

Новая дактрына права, якая ґрунтавалася на прынцыпах рымскай сістэмы і ідэалогіі гуманізму, зрабіла значны ўплыў на заканадаўства Вялікага Княства, перадусім на палажэнні трох Статутаў.

Менавіта напрыканцы XV ст. на аснове агульназемскіх прывілеяў склаліся перадумовы кадыфікацыі феадальнага права, да якіх спрычыніліся грамадска-палітычныя змены ў краіне. У XV–XVI стст. адбывалася цэнтралізацыя Вялікага Княства Літоўскага, якая пачалася скасаваннем сістэмы княскіх удзелаў і завяршылася рэформамі XVI ст.: аграрнай 1557 г., адміністрацыйнай і судовай 1564–1566 гг. Паступовы працэс цэнтралізацыі адбіўся на фарміраванні агульнадзяржаўнага заканадаўства — спачатку ў форме агульназемскіх прывілеяў (1387, 1413, 1432, 1434, 1447, 1492, 1506 гг.), пазней у выглядзе трох кадыфікацый — Статутаў 1529, 1566, 1588 гг.

З пункту погляду сучаснай сістэмы права Статуты змяшчалі нормы розных галінаў права (дзяржаўнага, цывільнага, шлюбна-сямейнага, адміністрацыйнага, экалагічнага, працэсуальнага і г. д.). У навуковай літаратуры выказаны два розныя меркаванні наконт месца Статутаў у прававой сістэме. Паводле першага, Статуты — адзін закон, дапоўнены і перапрацаваны ў 1566 і 1588 гг., паводле другога, — кожны са Статутаў ёсць асобны закон, які меў самастойнае значэнне і выпрацоўваўся адпаведна эвалюцыі грамадства. Прыхільнікі першага меркавання не засяроджваюцца на асаблівасцях праваразвіцця ў XVI ст. у Вялікім Княстве. Другі падыход да права, на нашу думку, як да найважнейшага сацыяльнага інстытута, які адлюстроўвае асноўныя працэсы грамадства, уяўляецца больш пераканаўчым, падкрэслівае ролю права і закону ў эпоху Рэнесансу.

Праца над першым Статутам доўжылася шмат часу. Яшчэ прывілей Валынскай зямлі 1501 г. адзначыў факт падрыхтоўкі заканадаўства. Але праект першага Статута быў пададзены сейму толькі ў 1522 г., а канчатковы варыянт прыняты на Віленскім сейме 1528–1529 гг. Значная роля ў распрацоўцы Статута, лічыцца, належала канцлеру дзяржавы, ваяводу віленскаму Альбрэхту Гаштольду, навукоўцам — дактарам права Е. Таліату, В. Чырку, асветніку Ф. Скарыне. Яны выдатна ведалі не толькі тэорыю, але і судовую практыку. Ідэі Ф. Скарыны пра ролю і месца закону ў грамадстве адпавядалі асноўным прынцыпам, абвешчаным у Статуче.

Распрацоўка кадыфікаванага заканадаўства акрэсліла яасную мяжу паміж сярэднявечным партыкулярным правам і сістэматызаваным заканадаўствам Новага часу. Закончаную працу кадыфікацыі ў XVI ст. уяўляў трэці Статут (1588 г.).

Поўны склад усіх статутных камісій, якія распрацоўвалі Статуты, невядомы, але арганізацыя іх працы належала найвышэйшай уладзе : вялікі князь прызначаў радных паноў у яе склад, сеймам абіраліся сябры камісіі ад шляхты з ліку сеймавых паслоў, а ўся камісія зацвярджалася сеймам. З такой працэдуры фарміравання вынікае, што ў камісію маглі ўвайсці найбольш

уплывовыя палітыкі і знанья юрысты. Звычайна камісія складалася з 10–12 чалавек, прычым католікаў і праваслаўных у складзе камісіі павінна было быць пароўну.

Камісія па распрацоўцы першага Статута развязала найважнейшыя тэарэтычныя і практычныя пытанні: распрацавала юрыдычную тэрміналогію, катэгарыяльны апарат, вялікую колькасць агульных нормаў, выпрацавала структуру размяшчэння і ўвяла шырокае кола новых нормаў. Статут 1529 г. складаўся з 12 раздзелаў і 244 (або 288) артыкулаў.

Другі Статут лічыцца распрацаваным на падставе шырокага выкарыстання навукі права, рэцэпцыі з іншых сістэм права, найперш з рымскай. Пры гэтым рэцэпцыя ажыццяўлялася ў шырокім сэнсе — як запазычанне новых мадэляў і прынцыпаў вырашэння новых сітуацый. Ю. Бардах даводзіць⁵, што рэцэпцыя пры такіх умовах дае некалькі станоўчых вынікаў: грамадства атрымлівае магчымасць хутчэй вырашыць новыя задачы і выкарыстаць найдадасканалейшыя юрыдычныя формы. Апрача таго, паколькі рэцэпцыю здзяйсняе зацікаўлены бок па сваёй ініцыятыве, дык пазычаюцца толькі тыя інстытуты, якія гэты бок выбірае. У выніку новыя элементы асімілююцца прававой сістэмай, яна ўзбагачаецца, але не змяняе сваёй сутнасці.

У Статуце 1566 г. больш прыкметны ўплыў навукі права: выпрацаваны навуковыя прынцыпы класіфікацыі прававых нормаў і інстытутаў, павялічылася колькасць агульных нормаў, пашырана сфера прававога рэгулявання і кола суб'ектаў правадачынненняў, удасканалены юрыдычная тэхніка і тэрміналогія. Тут даследчыкі адзначаюць не толькі ўздзеянне, але і простую рэцэпцыю нормаў рымскага права⁶. Лічыцца, што паміж першымі двума Статутамі існуе болей адрозненняў у тэарэтычнай апрацоўцы, чым паміж другім і трэцім. Статут 1566 г. складаўся з 14 раздзелаў і 368 артыкулаў.

Другі Статут распрацоўваўся вельмі кваліфікаванай статутнай камісіяй з актыўным удзелам шляхты на сеймах і сейміках. Праца пачалася са стварэння статутнай камісіі паводле пастановы Жыгімонта Аўгуста і Віленскіх сеймаў 1547–1551 гг. У 1564 г. сейм зноў вярнуўся да праекта Статута і пацвердзіў Бельскім прывілеем аўтарытэтны склад камісіі і важнасць яе задач: «Якож за волею і дапушчэннем нашым а пазваленнем рад нашых абраны на то былі чэраз іх жа самых і з пасродку тых жа станаў асобы пэўныя, рады нашы маршалкове земскія, харужыя і іншыя асобы роду і народу шляхецкага, дактары праў чужаземскіх, каторыя заседшы не а днёі аправілі той статут стары, але тэж новым кшталтам некаторыя раздзелы звлашча судовыя за засажэньем новым абычаем суду і парадку судовага то станавілі і напісалі». Склад камісіі дакладна не вызначаны; вядома, што ў яе ўвайшлі чатыры радныя паны, прадстаўнікі сейма і навукоўцы, але звесткі дайшлі толькі аб католіках — сябрах камісіі.

⁵ Бардах Ю. Литовские статуты... С. 71–93.

⁶ Taubenschlag R. Wpływ rzymsko-bizantyńskie w drugim Statucie Litewskim. Lwów, 1933.

І. Лапо, звяртаючыся да працы камісіі над Статутам 1566 г., зрабіў выснову аб вядучай ролі ў яе дзейнасці навукоўцаў А. Ратондуса і Пятра Раізія (Пэдра Руіз дэ Мароз). Аўгусцін Ратондус, доктар права Вітэнбергскага універсітэта, віленскі вайт і сакратар вялікага князя, быў бліскучым прадстаўніком школы гуманістаў. П. Раізій быў доктарам права (адукацыю атрымаў у Падуанскім і Балонскім універсітэтах), прафесарам Кракаўскай акадэміі. З 1551 г. жыў у Вільні, працаваў у складзе судоў і на розных пасадах у Віленскім біскупстве, напісаў некалькі юрыдычных трактатаў. У 1560–1563 гг. выкладаў рымскае і магдэбургскае права ў школе права пры касцёле св. Яна ў Вільні. П. Раізій быў вядомым юрыстам XVI ст., таксама належаў да школы гуманістаў (або элігантнай юрыспрудэнцыі). Увесь склад статутнай камісіі вызначаўся добрай юрыдычнай адукацыяй, веданнем судовай практыкі і палітычным уплывам у грамадстве. Біскуп Я. Даманеўскі дасканала ведаў кананічнае і магдэбургскае права, Станіслаў Габрыяловіч быў высокаадукаваным канонікам. Юрысты-практыкі Павел Астравецкі, суддзя Віленскага земскага суда, і Марцін Валадковіч, пісар вялікакняжаскай канцылярыі, суддзя Мінскага земскага суда, былі ўплывовымі палітыкамі, прадстаўнікамі шляхецкага руху. І. Лапо меркаваў, што ўзначальваў статутную камісію Я. Даманеўскі, а П. Раізій быў напачатку ягоным дарадцам (пасля смерці Я. Даманеўскага ў 1563 г. ён увайшоў у склад камісіі). Увогуле сябры камісіі мяняліся, бо праца над Статутам доўжылася з 1547 па 1566 гг., але ў кожным выпадку камісію складалі найбольш дасведчаныя ў праве асобы, якіх зацвярджаў сейм.

Перад камісіяй стаяла задача рэфармавання заканадаўства ў адпаведнасці з рэформамі сярэдзіны XVI ст. — аграрнай, адміністрацыйнай і судовай, у якіх адбіліся якасныя змены жыцця грамадства, яго рэарганізацыя напярэдадні новай, буржуазнай эпохі. Шляхта вельмі пільна сачыла за выпрацоўкай новага закону, спадзеючыся на зацвярджэнне ў ім свайго новага палітычнага статусу. З бэльскага прывілея вынікае, што метады распрацоўкі Статута і матэрыялы да кваліфікацыі шырока абмяркоўваліся на сейме: «...дапусцілі есмь ім таго статуту першага ... паправіці, прыбавіці, разшырыці, уняці, а далажыці подле найлепшага skutku і дасканаласці»⁷. Пры гэтым адзначаліся вялікая патрэба ў новым заканадаўстве і неабходнасць выкарыстання матэрыялаў судовай і адміністрацыйнай практыкі, а таксама замежных сістэм права.

Пасля прыняцця Статута 1566 г. адразу ж паўстала пытанне яго дапрацоўкі — «паправы». У 1568 г. была зацверджана дзеля гэтай мэты статутная камісія. Палітычным фонам удасканалення заканадаўства была падрыхтоўка уніі паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Каронай Польскай, што павялічвала адказнасць статутнай камісіі перад грамадствам за распрацоўку і захаванне дасканалай прававой сістэмы дзяржавы. Дасканалае заканадаўства ўспрымалася як гарантыя дзяржаўнасці, а вера ў вялікую моц закону адпавядала

⁷ Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. М., 1885. Кн. 23. С. 4–11.

духу рэнесансавай эпохі. Люблінская унія спрычынілася да стварэння яшчэ адной статутнай камісіі ў 1569 г. — для збліжэння сістэм заканадаўства абедзвюх дзяржаў у адпаведнасці з актам уніі (які не змяшчаў канцэпцыі агульнага заканадаўства, але зацвердзіў прынцып уніфікацыі сістэм). У сувязі з гэтым польскі бок прапанаваў перапрацаваць Статут 1566 г. У Польшчы, акрамя дасягнення пэўных палітычных мэтаў, спадзяваліся гэтым крокам стымуляваць каліфікацыю свайго ўласнага заканадаўства. У 1569 г. была створана статутная камісія, якая складалася з двух радных паноў, дзевяці прадстаўнікоў ваяводстваў і навукоўцаў, г. зн. толькі прадстаўнікоў Вялікага Княства. Важная роля ў падрыхтоўцы праекта новага Статута належала канцэлярыі дзяржавы. Значны ўклад быў зроблены асабіста такімі канцлерамі і падканцлерамі, як М. Радзівіл, А. Валовіч, К. Радзівіл, Л. Сапега. Праект Статута шырока абмяркоўваўся шляхтай на сеймах і сейміках. Вялікі князь і кароль Стэфан Баторы актыўна цікавіўся працай камісіі.

Статутная камісія, у якую ўваходзілі навукоўцы, вядомыя палітычныя дзеячы, прадстаўнікі шляхты, працавала над удасканаленнем Статута Вялікага Княства Літоўскага, не зважаючы на спадзяванні польскага боку. Камісія разглядала Статут як гарантыю незалежнасці нашай дзяржавы ў супольнасці Рэчы Паспалітай. Пасля смерці Жыгімонта Аўгуста праца над Статутамі тым больш разглядалася як распрацоўка заканадаўства суверэннай дзяржавы, бо Люблінская унія пасля смерці манарха па традыцыі магла быць зведзена да персанальнай. Сябры статутнай камісіі, добра адукаваныя і палітычна дасведчаныя людзі, выдатна разумелі важнасць захавання сваёй асобнай прававой сістэмы для забеспячэння суверэнных правоў дзяржавы.

Маючы на ўвазе свае інтарэсы, польскі бок у 1587 г. спрабаваў абгрунтаваць ідэю стварэння адзінага заканадаўства дзеля ўзмацнення Рэчы Паспалітай. Але наша дзяржава здолела захаваць сваю асобную прававую сістэму і, скарыстаўшы палітычную сітуацыю, афіцыйна зацвердзіць Статут 1588 г. як аснову палітычна-прававой самастойнасці. Вялікая роля ў дасягненні гэтай мэты належала статутнай камісіі, грамадскасці і дзяржаўнай уладзе — сейму, сеймікам, канцэлярыі. Статутная камісія ў асноўным засяродзіла ўвагу на дэталёвым рэгуляванні правадачынненняў, удакладненні фармулёвак прававых нормаў, развіцці інстытутаў. Статут Вялікага Княства 1588 г. складаўся з 14 раздзелаў і 488 артыкулаў.

Новыя феадальныя каліфікацыі ўводзілі ў права новыя элементы, выкліканыя палітычнай і сацыяльнай неабходнасцю. Канцэпцыя натуральнага права, якая разумела права як падмурак грамадска-палітычнага ладу, значна паўплывала на гэты працэс. Праз адзначаны тэндэнцыі ідэя законнасці атрымала развіццё і замацаванне ў праве. Парушэнне закону разглядалася як злачынства супраць інтарэсаў дзяржавы, што было зацверджана ў другім і трэцім Статутах (Статут 1566 г., р. III, арт. 39; р. IV, арт. 25; Статут 1588 г., р. III, арт. 5).

Ідэалогія Рэнэсансу была асновай узмацнення юрыдычнай аховы правоў асобы, як палітычных, так і цывільных. Абвяшчалася свабода асобы, не звязанай нявольніцтвам (Статут 1529 г., р. XI, арт. 6; Статут 1566 г., р. XII, арт. 7; Статут 1588 г., р. III, арт. 39; р. XI, арт. 11). Заканадаўства паступова зацвердзіла скарачэнне і крыніц нявольніцтва. Першы Статут разглядаў чатыры крыніцы нявольніцтва, другі — тры крыніцы, а трэці зацвердзіў толькі адну крыніцу нявольніцтва — палон. Але ўжо дзеці палоннага нявольнікамі не лічыліся (Статут 1529 г., р. II, арт. 12; Статут 1566 г., р. XII, арт. 13; р. VIII, арт. 4; Статут 1588 г., р. XII, арт. 21). Зацвярджалася падсуднасць і падпарадкаванне толькі закону (Статут 1529 г., р. IV, арт. 13; р. III, арт. 5; р. VI, арт. 1, 2, 15; Статут 1566 г., р. I, арт. 2, 3, 7, 16; р. III, арт. 39; р. IV, арт. 25; Статут 1588 г., р. I, арт. 1, 2, 4; р. III, арт. 5). Заканадаўства гарантавала ўдзел у судаводстве пракуратара — прадстаўніка і абаронцы інтарэсаў асобы ў судзе (Статут 1529 г., р. VI, арт. 9; Статут 1566 г., р. IV, арт. 32–37; Статут 1588 г., р. IV, арт. 57–61), замацавала правапераемнасць (Статут 1529 г., р. VI, арт. 8; Статут 1566 г., р. IV, арт. 31; Статут 1588 г., р. IV, арт. 56). Законам была ўстаноўлена ўзмоцненая крымінальна-прававая ахова жанчыны (Статут 1529 г., р. XI, арт. 1, 3, 4; Статут 1588 г., р. VI, арт. 34). У галіне прыватнага права абвяшчалася свабода абарачэння ўсёй маёмасці. Гэтая рэформа знаходзіла апірышча ў рымскай канцэпцыі ўласнасці, якая абвяшчала неабмежаванае права валодання рэччу (Статут 1529 г., р. V, арт. 2, 5; Статут 1566 г., р. V, арт. 7, 8; р. XIII, арт. 8).

Кадыфікацыя ўнесла істотныя змены ў працэсуальнае права. Судоваму працэсу былі ўласцівыя рысы інквізіцыйнага і саборнага працэсу. Фармалізаваны працэс служыў аўтарытэту права, бо суд як асноўны праваахоўны орган у дзяржаве закліканы быў абмяжоўваць феадальнае самавольства. У судаводстве на важнае месца ставіцца патрабаванне якасці сведкі, якая вызначаецца яго сацыяльным статусам, маральнымі характарыстыкамі, веравызнаннем. Паколькі новыя пачаткі атрымалі развіццё ў грамадска-прававой сферы, працэсуальныя нормы змяніліся: пры маёмасных спрэчках першаступенная ўвага стала надавацца пісьмовым доказам. Пісьмовыя доказы павінны былі выходзіць ад дзяржаўных, службовых органаў і службовых асоб (Статут 1529 г., р. I, арт. 13; р. III, арт. 5; р. VI, арт. 1, 2, 7–15; Статут 1566 г., р. IV, арт. 57; р. VII, арт. 25; р. V, арт. 1–3, 15–16; Статут 1588 г., р. IV, арт. 6). У Статуце 1588 г. абвяшчалася публічнасць працэсу і фармальная роўнасць бакоў, пры гэтым у якасці доказаў выкарыстоўваліся юрыдычныя факты і маральныя, сацыяльныя характарыстыкі асобы (Статут 1588 г., р. VIII, арт. 3–5; р. XI, арт. 21).

Рэнэсансавы ўплыў зазнала і крымінальнае права, нягледзячы на прысутнасць у ім прынцыпу запалохвання і існавання пазасудовай расправы над залежнымі людзьмі. Яшчэ ў першым Статуце адным з асноўных зацвярджаецца прынцып асабістай адказнасці толькі вінаватай асобы і толькі паводле суда. Ад крымінальнай адказнасці вызваляліся дзеці да пэўнага ўзросту і асобы з недахопам волі і інтэлекту. У Статутах былі распрацаваны асновы інстытутаў наўмыснай і ненаўмыснай віны, прычыннай сувязі, вызначаны стаўдзі

злачыннай дзейнасці для некаторых злачынстваў. Закон адводзіў месца дачынення простама і складанаму, неабходнай абароне і крайняй неабходнасці. Адпавядала эпасе гуманізму і фарміраванне ў праве інстытута прэзумпцыі невінаватасці: у другім Статуце толькі для шляхты (р. XIV, арт. 2), а ў трэцім Статуце для людзей усіх станаў (р. XII, арт. 10); адказнасць шляхты за забойства простага чалавека (Статут 1588 г., р. XII, арт. 1). Найбольш дэталёва распрацаваны ў Статутах інстытуцыі, якія датычацца абавязкавых, рэчавых і сямейна-маёмасных дачыненняў.

Прычынай падрыхтоўкі вельмі дасканалага для свайго часу заканадаўства лічыцца супадзенне некалькіх фактараў: асіміляцыя навукай права рымскай сістэмы, моцны кадыфікацыйны рух у грамадстве і ўплыў ідэалогіі эпохі Рэнэсансу. Вынікам гэтага сінтэзу сталася выдатна кадыфікаванае заканадаўства. Пытанне, чаму менавіта ў нашай краіне новая хваля рэцэпцыі рымскай сістэмы была такой паспяховай, застаецца актуальным. Але можна меркаваць, што развіццё навукі і юрыдычная адукацыя адыгралі значную ролю, а патрэба ў дынамічным руху заканадаўства насустрач новым, буржуазным зменам была падрыхтавана ўсім працэсам развіцця беларускага грамадства.

Аўтарытэт выдатна кадыфікаванага заканадаўства стаў падставай для выкарыстання Статутаў у замежных дзяржавах (найперш Польшчы, Расіі і г. д.). Найбольш выразную характарыстыку Статута 1588 г. даў вядомы польскі гісторык права В. Маціёўскі: «Вялікім для свайго часу помнікам заканадаўства ёсць Літоўскі статут і такім, якім тагачасная Еўропа не валодала. Ён нібы расліна, якая абвілася вакол дрэўцаў і прыцягнула да сябе іх сокі, ад іх умацавалася і, перапрацаваўшы ў сабе, аддала ім зноў, як лепшыя і спажывнейшыя»⁸.

⁸ Maciejowski W. A. *Historia prawodawstw słowiańskich*. Warszawa, 1856. T. 1. S. 207.

Юрый Малаш (Мінск)

ЯЗЭП ДРАЗДОВІЧ — ТВОРЦА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

«Сапраўднай падставай жыцця можа быць толькі творчасць. Творчасць на кожным кроку: у штодзённай працы, у сямейных адносінах, у грамадскім руху. Толькі тады жыцця не будзе спіскаць форма, і чалавек задаволіць сваё прыроднае імкненне быць тварцом. Цяпер жыццё поўнае нядолі, бо мы не ўмеем быць тварцамі. Толькі невялікая частка людзей хочучь быць сапраўднымі тварцамі, ды заказаны ім творчыя шляхі ў абшары грамадзянскай і асабістай штодзённасці, і ўся іх творчая энергія кіруецца ў вольныя даліны мастацтва і навукі».

Гэтыя духоўныя словы Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча), нібыта праменні Вышэйшага святла, дапамогуць нам высветліць высакародны лёс беларускага мастака, педагога, археолага, этнографа, пісьменніка і натхнёнага «аматара астраноміі» — Язэпа Драздовіча (1888–1954). Сваё жыццё і творчасць ён ахвяраваў на алтар духоўнага Адраджэння Беларусі. Разам з тым ён па-мастацку ўзнёс у касмічныя прасторы беларускую ідэю аб існаванні разумнага Сусветнага жыцця, формы якога існуюць на розных планетах Сонечнай сістэмы.

З першых дзён сваёй творчасці (вучоба у Віленскай школе мастацтва ў 1906–1910 гг.) ён далучаецца да магутнай плыні нашаніўскага руху, якая захапіла яго ў творчы віхор і назаўсёды злучыла яго лёс з будучыняй Беларусі і ўсяго чалавецтва. Глыбока запалі ў душу Язэпа словы песняра Я. Купалы:

Нам трэба жыць і долю папраўляць,
Каб нас патомкі потым не клялі...

Патрэба свядомага нацыянальнага жыцця становілася для беларусаў, па словах Ф. Шантыра, «найважнейшай патрэбай... штодзённым хлебам», без якога «народ дастойна жыць не можа».

Вялікае жаданне і разуменне Язэпам Нарцызавічам гэтай «найважнейшай патрэбы» для беларусаў — «людзмі звацца» — прыводзіла яго да думкі аб неабходнасці абуджэння народа ад векавой нацыянальнай разгубленасці і палітычнай спячкі, духоўнай талерантнасці для самавызначэння новых творчых магчымасцей беларускай нацыі. Усё гэта складала той ідэйны і эстэтычны падмурак для жыццёвых пошукаў, на якім ствараў свае духоўныя здабыткі Язэп Драздовіч.

Дзеячы беларускага Адраджэння прабілі ў заледзянелым цэле Беларусі гарачую крыніцу праз прыгожае пісьменніцкае слова і навуковыя, публіцыстычныя працы па гісторыі роднага краю, узялі ў выдавецкай дзейнасці занядбаную спадчыну беларускага народа. Эстэтычна ўпрыгожыць, шматфарбна ўзбагаціць і па-мастацку насыціць гэтыя скарбы роднай зямлі, уклаўшы ў іх душу сваю — такой была галоўная мэта Драздовіча як мастака. Адным з першых, надзвычай удалых твораў з’яўляецца мастацкае вырашэнне ім гістарычна-міфалагічнага вобраза Пагоні як сімвала незалежнасці, сімвала воіна-абаронцы Беларусі ад ворагаў. Пад рукой мастака гэты вобраз значна пашырае сваё ідэйнае і эстэтычнае гучанне. Так, на першай старонцы газеты «Рунь» (1919) мы бачым выкананы ім малюнак Пагоні (рыцара на белым кані) у зорнай прасторы, дзе геральдычная выява Пагоні ўзмоцнена магутнымі крыламі, маланкамі і нават сімвалічным колам Руху часу. Сэнсавы змест Пагоні выдатна «расшыфроўваў» верш Янкі Купалы:

Час крылля расправіць — пагудка ўжо кліча.
Ўжо віхры цярэбляць да шчасця шлях новы.
Гэй, вольныя птахі, патамкі крывічаў,
Да неба! Па зоры і гром перуновы!

На жаль, эстэтычнае ўражанне ад малюнка Пагоні значна гублялася ад яго зменшанага фармату ў газеце. Новай і больш удалай спробай ілюстрацыі Пагоні стаў яго каляровы малюнак у «Вольным сцягу» (1921). На прээднім плане мы бачым прыгожую жанчыну за спіною кожнага рыцара, які кап’ём выратоўвае яе ад цмока (змея). Мастак спрабуе з’яднаць у адзіную кампазіцыю хрысціянскія сімвалы (св. Георгій) і міфалагічныя вобразы (Пагоня — Ярыла, сімвал урадлівасці зямлі, Пагоня як сімвал абароны свайго краю). Разам з тым вобраз жанчыны надае твору не толькі лірычны, але і філасофскі змест, бо вобраз жанчыны разглядаўся ў публіцыстычных працах таго часу як сімвал дзяржаўнай свабоды і незалежнасці. Своеасаблівы «лубочны», або «маляваны», стыль твора, надае мастацкаму вобразу, на фоне старажытнай каменнай вежы, сапраўды чараўнічую, нязведаную моц духоўнага жыцця беларускага народа, якой падуладна перамога над усімі незвычайнымі падзеямі жыцця.

Яшчэ шырэйшае эстэтычнае і ідэйнае па зместу ўвасабленне Пагоні (ці аднаго з мастацкіх вобразаў нацыянальнай ідэі) мы бачым на вядомай жывапіснай карціне «Пагоня — Ярыла» (1922). Твор гэты надзвычайна ўражваў сучаснікаў Першай беларускай выстаўкі ў 1925 г. у Мінску, яны бачылі ў Пагоні вобраз «душы беларускай». Твор гэты, напісаны пад уражаннем падпісання Ружскага дагавора, які падзяліў жывое цела Беларусі на дзве часткі, прымушаў глядачоў эстэтычна асэнсоўваць гістарычную сувязь часоў у матэрыяльных помніках Беларусі (каменны крыж на кургане з лацінскім над-

пісам «Белая Русь» і духоўна зазірнуць у міфалагічны пласт народнай культуры (вобраз вершніка з факелам на кані як сімвал Пагоні). Па свайму глыбіннаму, філасофскаму зместу гэты твор захоўвае ў сабе мастацкае бачанне духоўных «метагістарычных» (па вызначэнню Д. Андрэева) пластоў, у якіх адбываюцца іншабыццёвыя працэсы сусветнай гісторыі і дзе працягваецца адвечнае змаганне сіл Цемры і Святла.

Вобраз гістарычнага ўладара і дзяржаўнага заступніка за сваю бацькаўшчыну асабліва рэалістычна перададзены мастаком на карцінах, прысвечаных старажытнай Полаччыне. У 1920–1921 гг. Драздовіч упершыню ў нацыянальным мастацтве стварае графічную серыю партрэтаў полацкіх князёў («Рагвалод — дзед князёў полацкіх», «Князь Усяслаў-Чарадзей», «Князь Брачыслаў», «Князь Барыс-каменакоў»). Усе гэтыя творы вызначаюцца тонкай псіхалагічнай індывідуалізацыяй і своеасабліваасцю гістарычнага адзення, але разам з тым эстэтычна яднаюцца паміж сабою ўпэўненасцю і мужнасцю, якая «дыхае» з іх твараў. Асабліва прывабліваў Драздовіча вобраз Усяслава-Чарадзея, князя мудрага і чараўніка. Ягонай асобе ён прысвяціў некалькі жывапісных твораў, кожны з якіх з гістарычнай дакладнасцю перадае складаны час выпрабаванняў старажытнай Полацкай зямлі («Князь Усяслаў у порубе кіеўскага князя», «Князь Усяслаў пад Гародняй», «Пярэсцёнак Усяслава»). Па-мастацку захапляльна адлюстроўвае мастак моц народнага веча ў старажытным Полацку, права горада самастойна выбіраць сабе ўладара («Выгнанне непажаданага князя з Полацка»).

Кожны твор мастака гаворыць з намі не толькі фарбамі, сюжэтамі, але і зачароўвае сваім неабмежаваным прасторам гістарычных падзей, якія адбыліся за шматвяковы час беларускай гісторыі. Гістарычную тэму Полаччыны IX–XI стст. працягвае асветніцкая тэма ў серыі карцін пра Ф. Скарыну, якая стваралася на працягу 1927–1949 гг. Першы партрэт Ф. Скарыны напісаны Драздовічам у Радашковічах, дзе ён працаваў настаўнікам Беларускай гімназіі імя Ф. Скарыны. У канцы 40-х г. Драздовіч завяршае жывапісную скарынаўскую серыю, у якой вызначаюцца перыяды жыцця беларускага асветніка і кнігадрукара («Развітанне юнака Скарыны з родным Полацкам, ці У свет па навуку», «У друкарні Ф. Скарыны», «Ф. Скарына вядзе размову з маладой кніганабыўцай»). Адзначу, што свае творы Я. Драздовіч прапанаваў музею Я. Купалы, але беспаспяхова. Амаль усе створаныя мастаком палотны захоўваліся ў Беларускім музеі ў Вільні, якому ён перадаў і значную колькасць сваіх графічных работ, і археалагічных знаходак пасля вандровак па Пінскаму Палессю, Навагрудчыне, Дзісеншчыне, Заслаўшчыне. Звесткі пра археалагічныя знаходкі, а таксама пра 22 паселішчы і гарадзішчы, разам з іх планами і паданнямі пра іх, захаваліся ў рукапісе мастака-вандроўніка «Дзісенская дагістарычная даўніна» (1937). Паэтычным вынікам археалагічных пошукаў Драздовіча з’явілася паэма «Трызна мінуўшчыны» («Песні мінуўшчыны») (1937). Сапраўдная туга душы па мінулых стагоддзях гучыць з вуснаў «сучаснага баяна»:

Старана ты мая старадаўная,
Ты была для нас калісьці слаўная,
У сям’і славянскай дастойная,
Незалежная, самастойная.
Духам сільная, правам праўная,
Старана ты мая старадаўная.

У паэме згадваюцца імёны Рагвалода, Рагнеды, Усяслава, уваскрашаецца гістарычная — гаспадарчая, вайсковая, духоўная — панарама жыцця беларусаў. З асаблівай жальбай гучыць у паэме тэма бясконцых войнаў.

Заклапочанасць лёсам Бацькаўшчыны, якая ўвесь час апыналася на шляху сутыкненняў татарскіх, нямецкіх, шведскіх, французскіх і расійскіх войскаў, з усёй сілай адбілася на творчасці Драздовіча. Мастацкія вобразы Пагоні, Цмока перагукваюцца з паэтычнымі і філасофскімі разважаннямі аб неабходнасці заканчэння войнаў, «гэтага вялічайшага зладзейства на Зямлі» (з «Дзённіка» Драздовіча). Язэп Нарцызавіч выказваецца за тое, каб «тыя сродкі, якія ішлі на вядзенне вайны, пайшлі на заваёўванне нявыкарыстаных сіл прыроды..., а побач з гэтым і на заваёўванне міжпланетнага прастору...».

Безумоўна, на духоўныя пошукі Драздовіча значна паўплывалі падзеі канца 20-х гг., калі закрыліся беларускія гімназіі на тэрыторыі Заходняй Беларусі, у якіх працаваў выкладчыкам Я. Драздовіч (Радашковічы, Навагрудак). Менавіта беспрацоўе прымушае яго ў пачатку 30-х г. вярнуцца ў Вільню і пачаць займацца даследаваннямі зорнага неба — «небазнаўствам», як назвае свае астранамічныя захапленні сам Я. Драздовіч.

У 1931 г. ён выдае першую на беларускай мове кнігу па астраноміі «Нябесныя бегі», дасылае ў бібліятэку АН БССР сваю рукапісную працу «Паходжанне планет Сонечнай сістэмы». У гэты час ім ствараюцца графічныя і жывапісныя серыі на касмічную тэму («Жыццё на Месяцы», «Сустрэчы вясны на планеце Сатурн», «Аргентонія — умацаваны горад на Месяцы», «Артаполіс — горад мастацтва» і г. д.). У 1937–1938 гг. ён выкладае свае «небазнаўчыя» дыялогі ў рукапісу «Бяседы аб утварэнні свету. Небазнаўства», дзе разглядаюцца пытанні аб жыцці на планетах Сонечнай сістэмы, аб магчымасці касмічнага падарожжа на Месяц (даецца чарцёж «касмичнай тарпеды», на якой паляцяць «касмичныя турысты»), выкладаецца гіпотэза аб «утварэнні планет Сонечнай сістэмы з парназоркавых сістэм»... Падрабязнае тлумачэнне сваіх «касмалагічных навін» Я. Драздовіч даў у кнізе «Тэорыя рухаў у касмалагічным значэнні», якую ён збіраўся надрукаваць у 1949 г.

Гэтыя касмалагічныя распрацоўкі Драздовіча сталі вядомымі на Беларусі толькі ў 1997 г. (публікацыя ў часопісе «Нёман», 1997, № 1). А між іншым, астранамічныя працы Драздовіча захоўваюць у сабе не толькі «навуковую цікавасць для гісторыі астраноміі» (з ліста В. Юрэвіча — загадчыка аддзела астраноміі часопіса «Земля и вселенная» РАН да аўтара), але

даюць гістарычную падставу разглядаць касмічную тэму ў аспекце беларускай культуры.

Звыш 60 жывапісных, акварэльных, графічных твораў на касмічную тэму разам з «небазнаўчымі» рукапісамі, дванаццаццю сшыткамі апісання астранальных падарожжаў на Месяц, Венеру, Марс і Сатурн захоўваюць у сабе духоўную спадчыну Драздовіча, але застаюцца для беларусаў пакуль што амаль невядомымі. У якой яшчэ краіне свету такое магло б адбыцца?

Творчасць чалавека, які ахвяраваў свой талент, свой жыццёвы вопыт, надзеі і мары «на ўзбагачэнне беларускай спадчыны творамі мастацтва, твораў пісьменства, твораў беларусазнаўства», — не павінна быць выключана (нават часткова!) з духоўнай скарбніцы беларускага народа. Яна павінна стаць для беларусаў крыніцай духоўнай моцы і прывабіць чалавека нязгаснымі промнямі жыццятворнага святла. Святла, якое заззяе для кожнага, хто дакранецца сэрцам і розумам да касмічных вобразаў і «небазнаўчых» прац, этнаграфічных замалёвак і археалагічных знаходак, да паэтычных сказаў і фантастычных апавяданняў, да дзённікавых запісаў і ўсё новых твораў Драздовіча, якія нават у 1998 г. былі знойдзены ў мясцінах, дзе жыў і ствараў сваю неўміручую духоўную прастору Беларушчыны «дзядзька Язэп».

Аляксандр Смагін (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ё БЕЛАРУСКАЙ ХАРАВОЙ МУЗЫЦЫ

Вызначэнне ролі харавога мастацтва ў нацыянальна-культурным адраджэнні беларускага народа, выяўленне тэндэнцый мастацкіх працэсаў як у харавым выканальніцтве, так і ў кампазітарскай творчасці за апошні час стала значнай праблемай тэорыі і практыкі беларускага мастацтва.

Харавое мастацтва, якое з’яўляецца неад’емнай часткай агульнай культуры, мае багатыя традыцыі і сваё паступовае фарміраванне нацыянальных асаблівасцей заўсёды звязвала з песенным фальклорам, духоўным і свецкім харавым выканальніцтвам. Асаблівасці харавых спеваў, заснаваных на паэтычных тэкстах, увадзілі ў сабе ўвесь складаны шлях сцвярджэння беларускай мовы, і таму вызначэнне ролі харавога мастацтва ў адной з найбольш складаных сённяшніх праблем — нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа — нельга разглядаць без сувязі з моўнай палітыкай, адносінамі грамадства да працэсаў беларусізацыі культурнага жыцця.

На працягу ўсяго ХХ ст. лёс харавога мастацтва ў многім залежаў ад складанасцей і супярэчнасцей перыяду беларусізацыі 20-х г., таталітарызму і рэпрэсій 30–40-х, ідэалагізацыі і ўзмацнення камандна-адміністратарскіх метадаў кіравання культурай у 60–70-я гг. і імкнення да нацыянальнай самасвядомасці ў 90-я г. Гэта адлюстравалася не толькі ў вобразнасці, жанравасці, музычнай мове шматлікіх харавых твораў беларускіх кампазітараў, але і ў выканальніцкай дзейнасці як прафесійных, так і самадзейных харавых калектываў.

На працягу ўсяго шляху фарміравання і развіцця харавой кампазітарскай творчасці галоўным арыенцірам была народная музычная творчасць. Яе актыўнае вывучэнне і засваенне праз гарманізацыю і апрацоўку народнай песні далі магчымасць кампазітарам М. Аладаву, М. Чуркіну, А. Туранкову і інш. не толькі скласці падмурак кампазітарскай школы, але і даць накірункі яе развіцця на ўсё стагоддзе. У гэтых адносінах вельмі плённым быў перыяд беларусізацыі 20-х г., калі харавая творчасць У. Тэраўскага, А. Грыневіча, М. Анцава, М. Аладава, Я. Прохарава знаходзілася ў цеснай сувязі з практычнай этнамузыкалогіяй, уяўляючы сабой паяднанне творчай работы з народнай песняй і яе ўвасабленнем у выканальніцкую практыку. Таму так арганічна ўвайшла ў першыя арыгінальныя харавыя творы паэзія Я. Купалы, Я. Коласа, Я. Журбы, Цярэбіча, М. Чарота і інш. з іх багаццем і мілагучнасцю беларускай мовы і разнастайнасцю нацыянальнай вобразнасці.

Аднак рэпрэсіі 30-х г., якія нанеслі страты і кампазітарам сваім ідэалагічным прэсінгам, ідэямі Пралеткульта, значна абмежавалі харавую творчасць кампазітараў, заціснуўшы яе ў межы агітацыйна-масавых хораў. На жаль, загінулі ў засценках НКУС харавыя творы на тэксты Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа кампазітараў М. Равенскага, М. Шчаглова-Куліковіча, М. Мацісона, Г. Шнітмана, звесткі аб якіх ёсць у рэцэнзіях таго часу. На доўгі час харавая творчасць кампазітараў перамясцілася ў кантатны і оперны жанры, і толькі ў канцы 30-х г. кампазітарамі А. Туранковым і С. Палонскім былі напісаны дастаткова значныя харавыя мініяцюры ў традыцыях рускай класікі, з адлюстраваннем народнай вобразнасці Я. Купалы, Ф. Багушэвіча, М. Танка, а таксама ўпершыню лірычных вершаў А. Пушкіна. У гэтых творах ужо намецілася імкненне кампазітараў пераадолець штампы масавай песні за кошт дынамічнасці развіцця музычнага матэрыялу з выкарыстаннем некаторых характэрных прыёмаў шматгалосных народных песень.

Трэба адзначыць і актыўную творчую працу ў гэты час у Заходняй Беларусі Р. Шырмы, які не толькі сабраў значную колькасць народных песень, але і прыцягнуў да іх апрацоўкі А. Грачанінава, К. Галкоўскага, А. Кошыца, М. Гайваронскага, якія ўзнялі харавую апрацоўку народнай песні на высокі прафесійны ўзровень.

Не спыніла свайго імкнення наперад харавая творчасць і ў гады вайны. Дзякуючы Д. Мухарынскай, з якой мне пашчасціла збіраць партызанскія песні ў экспедыцыях, сталі вядомымі харавыя песні А. Вешава, І. Мартынюка, С. Маркоўскага, І. Гусянцова, М. Балашова, П. Шыдлоўскага, хоць і простыя па музычнай мове, але з багатай нацыянальнай вобразнасцю і адлюстраваннем тых падзей, якія адбываліся ў той час. Партызанская тэма таксама арганічна ўвайшла ў харавую творчасць кампазітараў М. Аладава, А. Багатырова, Р. Пукста, П. Падкавырава і з'явілася як бы прадвеснікам значных дасягненняў кампазітараў у харавым жанры ў канцы 40-х – пачатку 50-х гг.

У гэты час, нягледзячы на зноў пачатыя рэпрэсіі і ідэалагічны прэсінг, у харавых творах А. Багатырова, Н. Сакалоўскага, І. Любана, П. Падкавырава, Я. Цікоцкага знайшла адлюстраванне нацыянальная вобразнасць М. Багдановіча, П. Броўкі, М. Танка з імкненнем паказаць не толькі любоўную лірыку, але і шчырыя адносіны да роднай зямлі, да яе гістарычнай спадчыны. Некаторая вобразная і жанравая абмежаванасць твораў залежала ад абставін таго часу. Аднак у харавым пісьме адзначаюцца новыя накірункі ў асэнсаванні народных песенных традыцый, асабліва ў А. Багатырова, які ў сваіх творах вядзе актыўныя пошукі новых падыходаў да ўвасаблення нацыянальнага ў музычнай мове за кошт арганічнага аб'яднання народнай ладанасці, яе пераліўчатасці з традыцыйнай гармоніяй і поліфаніяй пабудовы фактуры з улікам традыцый народных шматгалосных спеваў.

Значны ўздым музычнай творчасці ў рэспубліках былога Саюза ў 50–60-я гг. характэрны і для Беларусі. Толькі харавых твораў а капэла кампазітары

напісалі больш за сто, у якіх увасоблена паэзія не толькі нацыянальных класікаў, але і творы больш маладога пакалення паэтаў — М. Алтухова, А. Дзеружынскага, З. Вагера, М. Клімковіча, А. Русака і інш. Кампазітары М. Аладаў, А. Багатыроў, Ю. Семяняка, Р. Пукст, У. Алоўнікаў, І. Кузняцоў і інш. пераканаўча даказалі здольнасць харавага жанру да ўвасаблення самай разнастайнай нацыянальнай вобразнасці. Як бы інтуітыўна адбіраючы вершы, кампазітары сканцэнтравалі сваю ўвагу на тэмах Беларусі, роднай зямлі, кутка, дзе нарадзіўся і вырас, дзе плённа працаваў, дзе жылі продкі з іх багатай спадчынай і імкненнем да незалежнасці, пацвярджаючы гэтым змест нацыянальнай ідэі, сфарміраванай А. Мальдзісам. Канешне, у гэты час была напісана таксама значная колькасць твораў да палітычных падзей і знамянальных дат, але яны не з'яўляюцца вырашальнымі ў агульных працэсах развіцця харавага жанру.

Значнае абагачэнне вобразнасці пашырыла і жанравасць, якая адлюстравала завяршальны перыяд засваення кампазітарамі класічных традыцый. Хоры пішуцца як разгорнутыя канцэртныя гімны ў характары хараваых оперных сцэн, хараваых паэм са значным драматургічным развіццём, хараваых мініяцюр, жанравых сцэнак з народнага жыцця, хараваых цыклаў з агульнатэматычнай скіраванасцю. Такая жанравая разнастайнасць прывяла да ўскладнення формы ад тыповай раней дзвюхчастковасці да складанай трохчастковасці і нават санатнай, якія патрабавалі актывізацыі харавай фактуры ў форматворчых працэсах, драматургічным развіцці, у яе гукамоўнасці, тэатральнасці. Змяніліся адносіны і да ўвядзення ў музычную мову характарыстычнасці народных крыніц. Паступова поўная залежнасць мелодыкі ад народнага напева, як гэта было раней, змянілася больш глыбокім успрыманням характэрных прыкмет лірычнай і ігравой песні, бытавога раманса, пацвердзіўшы гэтым, што музычны фальклор стаў галоўнай крыніцай для адлюстравання народнай псіхалогіі, нацыянальнага характару. Пачынаецца смелае, свабоднае развіццё інтанацыйных, ладавых, рытмічных, жанравых асаблівасцей народнай песні. Народны мелас пачынае ўваходзіць, асабліва ў хорах А. Багатырова, М. Аладава, Э. Тырманд, маленькімі ячэйкамі ў храматыкадысанантнае акружэнне, або проціпастаўляецца мажорна-мінорнаму гукапісу ў выглядзе параўнальных і працяглых пабудов. Акрамя гэтага, дастаткова азначыўся індывідуальны стыль кожнага з кампазітараў.

Перыяд 70–80-х гг., з яго значнымі і складанымі грамадска-палітычнымі падзеямі, адлюстраваны як наогул у культурным жыцці, так і ў харавай творчасці беларускіх кампазітараў. Гэта адзначалася ў перапляценні шматлікіх праблем, для асвятлення якіх патрабуецца не адно даследаванне. Сярод іх можна назваць і працэс фарміравання новага творчага мыслення, і значныя змены вобразна-структурных параметраў, і пошукі новых падыходаў да музычнай мовы, тэматычнай распрацоўкі, музычнага развіцця і інш. У гэты час, нягледзячы на значную ідэалагізацыю харавага мастацтва, у кампазітарскай творчасці паступова ўзмацняецца імкненне да больш значнага ўвасаблення жыцця беларуса як у мінулым, так і ў сучасным і праз яго ўспрыманне

закрануць глыбокія сацыяльныя і этнічныя праблемы. Таму кампазітары Ю. Семянкі, А. Турашоў, Г. Вагнер, В. Сярых перадаюць праз паэзію М. Танка, П. Броўкі, А. Ставера, Э. Агняцвет, У. Карызны душэўны неспакой, турботу аб будучыні, з філасофскіх пазіцый падыходзяць да трактоўкі партызанскай тэматыкі.

Распеўнасць лірыкі Я. Купалы і яго псіхалагічны драматызм з багатай вобразнасцю як бы аб'ядналі намаганні А. Багатырова і яго вучня А. Мдзівані ў іх імкненні да ўвасаблення нацыянальнага ў харавых паэмах, падтрымалі маладых кампазітараў у іх пошуках больш глыбокага пранікнення ў псіхалогію беларуса. На новым узроўні пачынаецца творчая садружнасць з этнамузыкалогіяй, якая да гэтага часу не толькі сабрала, але і абмеркавала значную колькасць народнага музычнага матэрыялу. Ён і стаў асновай новага напрамку харавой творчасці — фальклорнаарыентаваных твораў, у якіх прайшлі свой шлях кампазітары А. Турашоў, Я. Касалапаў, К. Цесакоў ад знешняй цікавасці да эмацыянальна-сюжэтнага боку народнай песні да яе жывой вобразнасці ў харавых сюітах А. Мдзівані і Л. Захлеўнага.

Такія новыя падыходы да трактавання нацыянальнага праз народную вобразнасць значна пашырылі жанравую разнастайнасць харавых твораў. Побач з традыцыйна-акадэмічнымі накірункамі пачынаюць сваё развіццё і сучасныя з выкарыстаннем старажытнаславянскіх элементаў, якія далі арыгінальнае спалучэнне традыцыйнага і наватарскага, павялічылі ролю інструментальнага фактару, прывялі да арыгінальнага сінтэзу абрадавага фальклору з сучаснымі цыклічнымі формамі. Гэта адметнасць сфарміравалася ў выглядзе сюіт, канцэртаў, харавых цыклаў у творчасці А. Мдзівані, Л. Захлеўнага, Л. Шлег, У. Кузняцова і інш.

Значнае абнаўленне вобразнасці і жанравасці адлюстраваліся і ў музычнай мове харавых твораў. Гэта больш глыбокія сувязі з народнай музычнай культурай, якая стала крыніцай тэматызму, што ўзмацніла яго нацыянальную характарыстычнасць. У пабудову фактуры актыўна ўваходзяць не толькі знешнія прыкметы народнага выканальніцтва тыпу глісандавання як голасам, так і акордам, імітацыі народных інструментальных найгрышаў і інш., але і тыповая народная распеўнасць і самастойнасць харавых галасоў з іх актыўным удзелам у развіцці тэматызму, драматургічнай распрацоўцы, стварэнні гукавыяўленчасці і тэатральнасці.

Сучасны стан харавога жанру яскрава адлюстравалі адносіны кампазітараў да сучаснасці. Кола вобразаў нацыянальнай тэматыкі абмежавалася толькі філасофскімі роздумамі аб сэнсе жыцця ў творах М. Васючкова, А. Залётнева, У. Карызны, Я. Паплаўскага. Паэзія сучасных паэтаў, якія адгукнуліся на падзеі 90-х г., знайшла сваё ўвасабленне ў харавой творчасці. Паступова затухае інтарэс да фальклорна арыентаваных хораў, якія знайшлі дзякуючы З. Мажэйка, развіццё толькі ў Л. Захлеўнага і У. Кузняцова. Як бы кампенсуе гэты спад вельмі цікавая і новая для харавога мастацтва скіраванасць да духоўнай

харавай музыкі. Яна актыўна распрацоўваецца кампазітарамі А. Казлоўскай, С. Бельцоковым, А. Залётневым, А. Бандарэнкам, Л. Шлег, Э. Наско. Гэты на-прамак харавай творчасці безумоўна мае нацыянальную афарбоўку і адпа-вядае жаданню кампазітараў дапамагчы беларускаму народу праз хрыс-ціянскую ідэю з яе заповедзямі любові, добра і мірнага жыцця пазбавіцца ад трывог і хваляванняў сённяшняга дня.

Аналіз шляхоў развіцця харавай музыкі на працягу XX ст. пацвярджае не толькі яе непарыўную сувязь з агульнымі працэсамі грамадскага і культурна-га жыцця Беларусі, але і імкненне да актыўнага асэнсавання сродкамі харава-га мастацтва нацыянальнай ідэі і вызначэння яе ролі ў агульных працэсах нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа.

РЭЛІГІЙНЫ І АСВЕТНІЦКІ
ІДЭАЛЫ Ў СУЧАСНЫМ
ГРАМАДСТВЕ І КУЛЬТУРЫ

Аляксандр Бадакоў
(Мінск)

Анатоль Астапенка
(Мінск)

Вольга Шубара
(Мінск)

Вольга Лянцэвіч
(Мінск)

Алена Чабатаронак
(Мінск)

Вольга Рыхлова
(Мінск)

Крысціна Лапіч
(Мінск)

Святлана Зыгмановіч,
Валянціна Саітава
(Мінск)

Алена Яскевіч
(Мінск)

Ульяна Шаставец
(Мінск)

Ібрагім Канапацкі
(Мінск)

Александр Бодаков (Минск)

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ КАК ИДЕАЛ

Происходящая в Республике Беларусь дискуссия о том, быть или не быть национальной идее и какой ей быть, — это дискуссия, по сути, о том, быть или не быть белорусскому народу как уникальной этно-исторической общности. И вот почему.

1. Этнические общности, как и личность, имея глубинные социально-психологические потребности, интересы и цели, реализуя их в повседневном труде и деятельности, практически осуществляют всесторонний исторический процесс: воплотив в жизнь свои стремления сегодня, они тем самым настоящее продолжают в будущее. С другой стороны, реализуя свои цели, они всегда выходят за настоящий момент, они будущее делают настоящим и прошлым. В этих условиях человек своей природой и сущностью обречен на планирование своей деятельности, а это возможно на основе прогноза, предвидения, дающих образ непосредственного, обозримого, а иногда и отдаленного будущего. Прогнозирование как опережающее отражение, вооружающее человека и человеческие общины (нации, этносы) образами будущего, таким образом, составляют основу выработки практических целей и даже идеалов. Понятно, что формирование образов будущего — это одна из самых фундаментальных способностей человеческого сознания, и если не дать ей функционировать, будет разрушено само ядро бытия человеческого духа. А это неизбежно ведет к катастрофе и разрушению, гибели. Аналогия: срезанное под корень дерево гибнет. Лишая нынешние поколения перспектив, реформаторы губят их. Мы принуждены двигаться, идти, но куда — нам не говорят. Еще хуже — лгут. В итоге мы обречены строить социум абсурда, социум роботизированных существ.

А между тем американцы, западноевропейцы, японцы и другие нации-лидеры хорошо знают, куда идут и что их там ждет: от процветающего индустриального к постиндустриальному, информационному обществу, где всем гарантировано желательное будущее. Почему же наш народ лишен права иметь свой идеал будущего?

2. Теоретическая разработка национальной идеи на основе широкой гласности и с участием в этом деле интеллигенции явится ничем не заменимым средством формирования и развития национального самосознания нашего народа, его менталитета, его духовной культуры. Национальная идея — это путь к духовно осмысленному образу жизни народа. В духовной культуре

человечества нет ей альтернативы. Плодотворность национальной идеи для расцвета нации и государства ныне всем демонстрирует Япония.

Все дело в том, по какому пути пойдут дискуссии и практические разработки проблем, составляющих комплексную природу национальной идеи: здесь могут иметь место, и уже имеют, два подхода — абстрактное теоретизирование и доказательство ее ненужности и даже вредности, поскольку она может породить тоталитарную идеологию; или путь конструктивного поиска научных основ, составляющих национальную идею и отражающих взаимосвязанную систему субъективных и объективных факторов развития нашего общества. Именно этот подход и позволит сделать ее «работоспособной» как для настоящего, так и для будущего поколений. На мой взгляд, чтобы национальная идея выполнила свою историческую миссию, она неизбежно как системообразующая структура в духовной культуре нашего народа должна соответствовать «самоцели» — объективно складывающемуся направлению развития общества. Иначе: ее суть, ее функции, духовные ориентиры и логика социального развития должны совпадать.

Для того, чтобы национальная идея соответствовала своему назначению, необходимо учесть некоторые предпосылочные вопросы, решение которых позволит получить содержательный ответ о сущности, структуре и функциях национальной идеи. К ним относятся источники информации, составляющей содержание и сущность национальной идеи; научный анализ настоящего Беларуси и ее обозримого и отдаленного будущего, таких сторон и тенденций ее развития, как социальные, культурные, научно-технические, экономические и духовные отношения; учет таких взаимодополняющих реалий, как гражданское общество и государство, независимость и регионально-глобальные союзы; прогресс и личностно-этнический фактор; демографические изменения и динамика производства; независимость и геополитические силовые реалии современности.

Не обойтись здесь и без социологических исследований истоков и динамики потребностей, интересов и ценностных ориентаций, умонастроений и эмоциональных реакций населения на объективный ход развития; без учета эволюции личностных приоритетов в оценке настоящего и возможного будущего и т. д. Важным в этом отношении является и учет оценок нашего развития со стороны внешних сил, стран, движений, как дружественных, так и не очень.

Иначе говоря, национальная идея, чтобы выполнить роль ориентира, задающего направление социальным процессам, не может не исходить из данных научного анализа единого комплекса объективных и субъективных условий и факторов, составляющих систему координат, объективную логику прогресса нашей страны.

Естественно, что структура национальной идеи неизбежно будет складываться из:

а) научно-теоретической основы, объясняющей закономерности, предпосылки и тенденции изменения нашего бытия, задающие возможности и пределы сознательной деятельности всех субъектов общества; именно из них вырастают наши цели и идеалы, влияющие на наш выбор, именно они определяют рамки нашей свободы;

б) идеала как ядра национальной идеи, который хотя и имеет в основном ценностный характер, однако опирается на данные науки и практики, на интересы и менталитет белорусской нации и национальных меньшинств, несет с собой контуры нашего будущего, перспективы нашего национального, культурно-исторического развития;

в) обобщенной программы стратегических направлений деятельности народа и государства, которая периодически конкретизируется очередными, текущими программами действий и реализующими исторические ожидания и инициативы народа.

История свидетельствует о том, что идеалы и проекты, не отвечающие интересам народа, его потаенным надеждам, какими бы они ни были привлекательными, всегда терпели крах. Национальная идея тогда станет фактором нашего прогресса, когда она, выражая интересы народа, «зов его души», будет открывать ему необозримое социальное пространство свободного исторического творчества, свободной самореализации и когда это свободное историческое творчество народа будет складываться из свободного творчества личностей. В этом случае национальная идея будет соответствовать многомерности социокультурного развития Беларуси, являться эталоном верности свободно избранного направления исторического творчества и той исторической ответственности за свою судьбу, которая в этом случае неизбежно возникает. И еще одно немаловажное обстоятельство следует иметь в виду: полнота реализации национальной идеи будет зависеть от того, в какой мере она «окрасит» собой информационный потенциал и арсенал нашего общества, в какой мере она будет «присутствовать» в социальной макро- и микросредах, формирующих личность, ее социально-психологический «профиль»; в какой мере она станет импульсом социализации, системы образования и самообразования, воспитания и самовоспитания. Ясно, что в идеале национальная идея должна стать глубинной информационной основой менталитета, всей мотивационной сферы личности, ее убеждений, ценностных ориентаций, веры, мировоззрения, стиля мышления, ее эмоциональных порывов и приоритетов. Только в этом случае национальная идея будет определять не только активность, но и социальную направленность деятельности народа, она станет материальной силой, назначение которой сознательное историческое творчество.

Именно в силу этого и современники, нынешнее поколение, и последующие призваны позаботиться о том, чтобы национальная идея была содержательной, практически осуществимой, обладающей внутренней динамикой и

побудительной силой, чтобы вектор социальной активности народа определялся «зовом его души». И здесь мы подошли к наиболее неоднозначно понимаемому вопросу — о содержании национальной идеи. Ясно, однако, что содержание национальной идеи, чтобы быть практически осуществимым, должно включать в себя социальные ожидания, ценностные ориентации, прежде общие для всех субъектов исторического процесса, затем те, которые отвечают чаяниям большинства нации и живущих в Беларуси национальных меньшинств, и, наконец, концепции-парадигмы, составляющие содержание национальной идеи, реализация которых создает предпосылки, обеспечивающие возможность самореализации себя в будущем каждой личности. В этих целях в содержание национальной идеи могут быть включены такие информационные ориентации, которые достаточны, чтобы могла состояться плодотворная работа по их последующей «достройке», конкретизации, корректировке и обновлению.

Безусловно, национальная идея — это вечно обновляющаяся идея, но и вечно живая. Она открыта для каждого нового поколения нашего народа: принимая ее, каждое из них совершенствует ее с учетом всех условий своего бытия, через нее реализует свой социальный творческий потенциал, передавая затем ее как эстафету, как завет отцов новым поколениям. Так национальная идея может стать способом духовной преемственности, социально-генетическим механизмом совершенствования и расцвета белорусов в семье разных народов мира. Национальная идея — это единая память нации, это матрица его архетипов и кодов новых творческих прорывов.

Дороги прошлого всегда ведут в настоящее, но и пути будущего начинаются в нем же. Национальная идея — это ключи к знанию этих путей-дорог. Национальная идея призвана выполнить роль путеводной звезды в наших блужданиях-поисках по лабиринту дорог будущего.

И последнее. Наша республика, обретшая волею судеб впервые в своей истории подлинную независимость, чтобы сохранить этот главный корень своей жизненности и перспективы, должна позволить себе такую роскошь, как научные, культурологические, искусствоведческие, политико-правовые и другие комплексные исследования в новой для нас сфере — идеаловедении. Нам оно необходимо более других. Здесь мы найдем подлинные пути нашего, не столько возрождения, сколько расцвета.

Анатоль Астапенка (Мінск)

САБОРНАСЦЬ У ХРЫСЦІЯНСТВЕ І САБОРНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ

Раней аўтарам было дадзена азначэнне нацыяналізму¹, сэнс якога зводзіцца да наступнага.

Нацыяналізм — гэта:

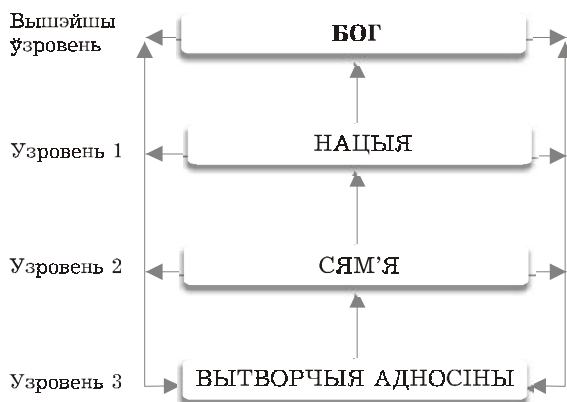
- любоў да свайго народа;
- любоў да свайго краю;
- гордасць за гісторыю свайго народа;
- павага і адчуванне адметнасці і непаўторнасці сваёй мовы;
- любоў да сваёй Айчыны, ці патрыятызм;
- вера ў Богае прызначэнне свайго народа;
- боль за няўдачы свайго народа і радасць за яго поспехі.

Ставячы катэгорыі любові ў аснову азначэння нацыяналізму, мы тым самым знітоўваем яго з хрысціянствам. А хрысціянства — гэта любоў, прычым такая любоў, якая пашыраецца на ўсіх людзей, збліжае іх; яно ўключае ў сябе ўсю паўнату ўсяленскай любові. Самае каштоўнае ў хрысціянстве тое, што яно сцвярджае індывідуальнасць асобы. А нацыяналізм — гэта ідывідуальнасць цэлага народа і любоў да гэтай індывідуальнасці. Такім чынам, калі мы звяртаемся да нацыяналізму, то яго сутнасць бласлаўляецца менавіта рэлігіяй як любові да індывідуальнасці вышэйшага ўзроўню. Як і звычайная любоў да бацькоў, да сям'і, да сяброў, нацыяналізм ёсць пэўная ступень раскрыцця ўсяленскай любові. Нацыяналізм ёсць асобы дар, дадзены Богам цэламу народу, і ён — гэты дар — укладзены ў кожнага чалавека гэтага народа і таму сцвярджаецца хрысціянствам. Вось у чым рэлігійная сутнасць нацыяналізму.

Усведамленне кожнага чалавека ў нацыі і фарміраванне сучаснай канцэпцыі нацыялізму — з'явы гістарычна не вельмі далёкія. Фарміраванне нацыянальных дзяржаў — істотная рыса менавіта нашага часу, і пачатак нацыянальнай ідэалогіі трэба шукаць не пазней часоў Французскай буржуазнай рэвалюцыі XVIII ст.

Зыходзячы з вышэйсказанага, эвалюцыю чалавека можна паставіць у адпаведнасць з наступнай схемай:

¹ Астапенка А. Пралегомены да ўсякай будучай тэорыі нацыяналізму // Маладосць. 1997. № 7; Астапенка А. Хрысціянства і нацыяналізм. Мн., 1998.

Мы вылучылі чатыры ўзроўні эвалюцыі чалавека. Найвышэйшы ўзровень — Бог. Гэта азначае, што найвышэйшай каштоўнасцю для чалавека з’яўляецца Бог і больш ніхто і нішто. Чалавек імкнецца да Бога як да найвышэйшай ступені добра, справядлівасці і дасканаласці.

Узровень 1 азначае існаванне чалавека ў нацыях, якія створаны Богам па Яго Вышэйшай задуме і з’яўляюцца найбольш высокай каштоўнасцю і лепшым набыткам эвалюцыі чалавецтва. Чалавек імкнецца да Бога праз развіццё і дабрабыт свайго народа, сваёй нацыі, а не як абстрактная касмапалітычная істота.

Узровень 2 ніжэйшы за першы ўзровень (узровень нацыі). Другі ўзровень — гэта ўзровень сям’і. Кожная нацыя складаецца з сукупнасці сямей, і без сям’і не існуе чалавек. Па працягласці ў часе другі ўзровень мае больш старажытную гісторыю, але ён уступае першаму па сваёй значнасці ў касмічным маштабе. Ніжэй за ўсе ўзроўні ўзровень трэці, найменш трывалы з усіх. Ён увабляе вытворчыя адносіны паміж людзьмі, якія ўласцівы яшчэ першым прымітыўным формам чалавечых супольнасцей і вядомы раней часоў неаліту.

Прыведзеная схема знаходзіць сваё разуменне і абгрунтаванне ў такім паняцці, як саборнасць, якая звычайна асацыіравалася з рысай, уласцівай класічнаму праваслаўю. У гэтым артыкуле даецца спроба звязаць паняцце хрысціянскай саборнасці з саборнасцю нацыі.

Пад артадаксальнымі хрысціянскімі веравызнаннямі надалей я буду разумець такія канфесіі, пачатак якіх вядзецца ад апостальскіх часоў. Гэта — праваслаўе і каталіцызм. Адзначу, што ў англійскай мове тэрмін *orthodox church* служыць для абазначэння толькі праваслаўя. Аднак хаця каталіцызм

як плынь хрысціянства сфарміраваўся канчаткова пасля царкоўнага расколу 1054 г., каранямі ён ідзе ад вучэння апосталаў і можа лічыцца артадаксальным у агульнанавуковым значэнні гэтага слова. Вышэй ужо гаварылася аб асэнсаванні нацыяналізму ў хрысціянстве. Пры аргументацыі мы выкарыстоўвалі спасылкі на праваслаўных аўтараў, але можна сцвярджаць, што і ў каталіцызме нацыяналізм знаходзіць сваё абгрунтаванне. Гэта бачна на прыкладах дзяржаў, дзе маюцца моцныя каталіцкія традыцыі, — Італіі, Іспаніі, Францыі і інш. Кожная з гэтых дзяржаў характарызуецца і моцнымі нацыянальнымі традыцыямі. Характэрна, што нацыянальныя традыцыі пачалі ўхваляцца католікамі як адказ на пратэстанцкі раскол у царкве і вядуць свой пачатак недзе з Венскага сабора 1311–1312 гг. На Пізанскім саборы 1409 г. адзінства Каталіцкай Царквы было дасягнута паводле менавіта нацыянальнага фактара. Канчаткова пазбавіўшыся схізмы і вылучыўшы з сябе непакорных пратэстантаў, каталіцызм канчаткова аформіўся як саборны рух. Яшчэ раней у Візантыі ўтварылася і саборная Праваслаўная Царква. Пад *саборнасцю*, ці, інакш яшчэ кажуць, — *кафалічнасцю*, звычайна разумеецца ўсяленскасць Царквы, аб'яднанне хрысціян як у часе, так і ў прасторы. Саборнасць азначае таксама паўнату, цэльнасць Царквы, якая не патрабуе дапаўненняў. Менавіта гэтае апошняе азначэнне выкарыстоўваецца звычайна ў дачыненні да Хрыстовай Царквы. Аднак у шырокім значэнні слова саборнасць выкарыстоўваецца не толькі ў адносінах да Царквы і азначае аднасць у прасторы і ў часе і для іншых аб'яднанняў у грамадстве.

Саборнасць (кафалічнасць) Царквы бярэ свой пачатак яшчэ з апостальскіх часоў — у цэрквах таго часу існавала ўсё галоўнае, што адлюстроўвае сутнасць сапраўднай Хрыстовай Царквы. Сем усяленскіх сабораў распрацавалі і зацвердзілі дагматы саборнасці. Аднак сапраўднага размаху саборны рух як на Захадзе, так і на Усходзе дасягнуў недзе ў сярэднія вякі (Пізанскі і Базельскі саборы ў католікаў, утварэнне аўтакефальных Маскоўскай мітраполіі і Навагрудскай у Вялікім Княстве Літоўскім).

Такім чынам, пасля 1054 г. (года царкоўнага падзелу) і на Захадзе, і на Усходзе ўтвараюцца незалежныя царкоўныя арганізмы, якім уласціва саборнасць. Агульнасць крыніц саборнасці адзначаў выдатны рускі філосаф XIX ст. У. Салаўёў. Ён пісаў: «Няма ніякага прынцыповага і справядлівага абгрунтавання для антаганізму паміж папскім самаўладдзем і саборным пачаткам Усходняй Царквы. Правільная саборнасць як адна з істотных форм царкоўнага дзеяння не выключае іншага пачатку і ніякім пачаткам не выключаецца. У гэтым сэнсе саборнасць прызнавалася і прадстаўнікамі царкоўнага адзінаўладдзя — рымскім папам»².

Калі прыняць нашае азначэнне нацыяналізму, прыходзім і да важнай уласцівасці нацыяналізму — яго саборнасці. Паняцце саборнасці ўласціва кожнай

² Соловьёв В. О христианском единстве. М., 1994.

нацыі і яе ідэалагічнай абалонцы — нацыяналізму для кожнай нацыянальнай дзяржавы. І ў дачыненні да нацыі саборнасць якраз азначае адзінства нацыі ў прасторы і часе, яна азначае знітаванасць кожнага прадстаўніка свайго народа з іншымі людзьмі сваёй нацыі па ўсім свеце, а таксама нябачную повязь часоў, якая вызначаецца памяццю продкаў. Беларусы таксама займаюць належае ім месца ў Божым тварэнні народаў. Першы з’езд беларусаў усяго свету, які адбыўся ў ліпені 1993 г., яскрава пацвердзіў тэзіс аб саборнасці беларускай нацыі. Цікава ў сувязі з гэтым адзначыць і тое, што беларусы адчуваюць сябе сапраўды беларусамі, жывучы за мяжой ці выезджаючы за мяжу. Жыхары ж самае Беларусі ў меншай ступені ўсведамляюць сваю нацыянальную адметнасць, што з’яўляецца вынікам шматгадовай ідэалагічнай апрацоўкі беларусаў, накіраванай на «зліццё» нацый, вядома, праз ліквідацыю беларускай нацыі.

Прывабная ідэя яднання нацый у Хрысце была падтрымана ідэолагам хрысціянскага сацыялізму С. Булгакавым: «Инстинкт национальности, из слепого становясь зрячим, переходя в сознание, переживается как глубинное, мистическое влечение к своему народу, как любовь, не в скудном, моралистическом понимании рационалистической этики, как некоторый вид эроса, рождающего крылья души, как нахождение себя в единстве с другими, переживание *соборности*»³.

Аднак С. Булгакаў, следам за У. Салаўёвым, адрывае саборнасць нацыі і нацыяналізму ад саборнасці Царквы, лічачы першую прыкметай ніжэйшай і стыхійнай сутнасці, якая прыныцова адметная ад «адзінай і сапраўднай» кафалічнасці Царквы.

Аб’яднанне абедзвюх праяў саборнасці — і нацыяналізму, і хрысціянства — магчымае з пазіцыі азначэння нацыяналізму, прыведзенага намі вышэй. Іх непарыўная сувязь становіцца асабліва відавочнай на першым іерархічным узроўні эвалюцыі (узроўні нацыі) па нашай класіфікацыі. Такім чынам, нацыяналізм становіцца пэўнай праявай хрысціянства, уключаецца ў хрысціянскае быццё, становіцца часткай Усяленскай Царквы. Такі падыход вядзе да аб’яднання абодвух прыведзеных вышэй азначэнняў саборнасці.

Зробім цяпер агульную выснову. Калі раней мы гаварылі пра саборнасць Хрыстовай Царквы, праваслаўнай і каталіцкай, якія маюць ужо тысячагадовую гісторыю, то ў нашу эпоху — эпоху станаўлення нацый і нацыянальных дзяржаў — ёсць усе падставы гаварыць пра саборнасць нацыянальных Цэркваў. Руская Праваслаўная Царква ўжо даўно сфарміравалася ў саборным выглядзе і вельмі насцярожана ставіцца да ўсялякіх адхіленняў ад яе канонаў. У святле вышэйсказанага Беларуская Праваслаўная Царква мае таксама ўсе падставы сфарміравацца ў нацыянальную саборную Царкву, і гэты працэс актыўна ідзе. Ён развіваецца як праз беларусізацыю існуючай

³ Булгаков С. Н. Христианский социализм, Новосибирск, 1991.

Беларускай Праваслаўнай Царквы Маскоўскага патрыярхату, так і праз асцярожныя крокі ў напрамку ўтварэння аўтакефальнай Беларускай Праваслаўнай Царквы. Перасцярога ў апошнім працэсе невыпадковая — нам добра знаёмы тыя адмоўныя пабочныя эфекты, што спадарожнічалі і маюць месца ў наш час пры станаўленні Украінскай аўтакефальнай Царквы.

З беларускім варыянтам саборнага каталіцызму справа складаней, бо каталіцызм не прадугледжвае аўтакефаліі і ў саміх яго дагматах прызнаецца вяршэнства папы рымскага. Аднак гэтая акалічнасць не павінна перашкаджаць фарміраванню беларускага каталіцызму, які б меў нацыянальныя адметнасці і праз беларускую мову, і праз беларускія традыцыі ў царкоўным набажэнстве, царкоўнай музыцы і нават беларускай царкоўнай гісторыі каталіцтва.

Такім чынам, паўната і саборнасць беларускай нацыі дасягае дасканаласці разам з працэсам фарміравання нацыянальных саборных артадаксальных канфесій — праваслаўя і каталіцызму.

Ольга Шубаро (Минск)

ИДЕАЛЫ ФИЛОСОФСКОГО КОСМИЗМА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОДИНАМИКИ

Одной из важнейших особенностей современного цивилизационного процесса является ситуация глобального экологического кризиса, вызванная сформировавшимся в обществе отношением к природе как к средству удовлетворения неограниченных человеческих потребностей. Однако очевидно, что соответствующие приоритеты техногенной культуры не в состоянии обеспечить прогресс человечества. Это обстоятельство инициирует необходимость выработки новых идеалов человеческой деятельности, предполагающих отношение к природе как к ценности высшего порядка.

В условиях современного экологического кризиса стратегия цивилизационного развития ориентирована на идеал глобальной цивилизации как единого социоприродного комплекса. Соответствующий идеал означает гармоничные и соразмерные отношения между человеком и природой, их коэволюцию, осознание человеком себя в качестве не только земной, но и космической силы.

В этом смысле идеал глобальной цивилизации, ориентированный на коренную трансформацию социоприродных отношений, предполагает выработку новой экологической культуры. Однако стратегия формирования нового экологического сознания должна не только базироваться на достижениях современных наук, но и учитывать национальные социокультурные традиции, рассмотренные под углом зрения их экофильной ориентации. Это обстоятельство делает особенно актуальным анализ и реконструкцию восточнославянской духовной традиции. Занимая срединное положение между культурными традициями Запада и Востока, Древняя Русь выработала свое особое отношение к миру и человеку, проявляющееся в устойчивой ориентации на антропоприродный синтетизм и гармонию.

Экофильная установка в культуре восточных славян обнаруживается еще в древней языческой религии. Язычество как форма освоения человеком окружающего мира предполагало персонификацию природных начал. Языческие божества выступали в мифологизированном сознании в качестве живых существ, включенных в естественный мир древнего славянина. Славянская космология во многом оказывалась созвучной представлениям о соразмерности человека и природы, микро- и макрокосма.

В отличие от научно-технического подхода, преобладающего в современной культуре, с его принципами овладения миром, подчинения его

эгоцентрически настроенному человечеству, жаждой установления господства над природой, мировосприятие в духе социокультурных традиций славянства было обеспокоено проблемой встроенности бытия человека в безграничный мир космоса. Специфика славянского космоса состояла по сравнению с европейским в его принципиальной незамкнутости и открытости; его нельзя локализовать и ограничить через построение единой теоретической модели.

Подобные интуиции приводили к восприятию Вселенной в качестве «дома», в который нужно вселиться. Бытие человека приобретало, таким образом, космическое значение, так как именно он должен был раскрыть и утвердить единство природного бытия, свое родство с космосом.

Формирование соответствующего статуса человеческого бытия находилось в согласии с нравственными правилами, предполагающими отказ от господства, стихийного вмешательства в мир природы, воспитание в себе высокого уровня духовной культуры, ориентированного на идеалы антропоприродной гармонии и синтетизма.

Крещение от Византии в значительной мере предопределило дальнейшее направление культурно-исторического развития восточнославянских народов. Восточное христианство рассматривает природу как одну из важнейших ценностей бытия. Восприятие природы возможно через любование красотой Божьего мира, возвещающего мудрость и благодать Творца. Следовательно, акцент делается на эстетической значимости природного мира. В христианстве красота — высшая истина, идеал. Она свидетельствует о реальности присутствия небесных начал на земле, т. е. предполагает проявление божественного начала (Софии) в реальном бытии. Будучи универсальным связующим звеном, София воплощает духовное начало материи, сближает идеальный и материальный полюсы бытия. Природа в этом смысле выступает как посредник и орудие Господа, а человек рассматривается не как господин или царь, а скорее как ее служитель. Соответственно природный мир в восточнославянской духовной традиции воспринимается как феномен удивительной гармоничности и соразмерности, Божественной благодати (сравнить выражения «Святая Русь», «Святая земля»).

Однако осознание единства человека и природы не ограничивается только пассивным восторгом перед ее величием. В перспективе идеал антропоприродной гармонии предполагает осознание необходимости преобразования природного целого, его одухотворения. Идеал преображения, творческого изменения бытия рассматривается в традиции восточнославянской духовности как смысл человеческой жизни, как оправдание человека.

Подобное мироощущение предполагает экологическое измерение социальных норм бытия. В этом смысле установка на антропоприродную гармонию и синтетизм, воспринятая от византийской культурной традиции, коррелирует с идеей творческого преображения мира, что

подразумевает восприятие мира не как данности, а как заданности (должностующего быть). Следовательно, смысл бытия в христианской (православной) духовной традиции предполагает не только переживание божественной красоты природы, ощущение своего родства с ней, но и реализацию творческих способностей человека, позволяющих выявить и приумножить эту красоту. Это обстоятельство обнаруживает экологическую доминанту в восточнославянском менталитете, т. к. бытие человека в мире оказывается неотделимым от осознания им своей ответственности за сохранение мировой гармонии.

В этой связи весьма актуальным становится исследование таких традиций восточнославянской духовности, которые базируются на целостном восприятии мира и аксиологически акцентированной трактовке близости и родства человека и космоса, ориентированных на достижение антропоприродной гармонии как результате специальных человеческих усилий. При этом сама природа воспринимается как активное творческое начало.

Наиболее ярко подобные идеалы восточнославянской духовности проявились в философии русского космизма, явившегося составной частью русского философского ренессанса конца XIX – начала XX вв. и сыгравшего уникальную роль в истории восточнославянской культуры.

Следует отметить, что русский космизм был не единственным явлением в восточнославянской культуре, ориентированным на постижение и утверждение принципов должного бытия. Существенное влияние на умонастроения второй половины XIX в. оказывала иная, альтернативная модель социоприродных отношений, представленная русской революционно-демократической философией. В основе активизма русских революционеров-демократов находилась трактовка природы как негативного начала по отношению к человеку, что являлось обоснованием необходимости постоянной борьбы с естественными силами природы. В результате вырабатывались мировоззренческие установки, предполагающие чисто утилитарный подход к природе, ее усиленную эксплуатацию, что в перспективе задавало интенцию на формирование в культуре экофобных настроений. Таким образом, обеим культурным традициям была присуща ориентация на поиск идеальной (гармоничной) модели мироздания, связанной с человеческим творчеством. Однако в контексте современных экологических проблем, вызывающих к жизни необходимость формирования новой экокультуры, наибольший интерес представляет социокультурный феномен космизма, направленный на постижение мироздания как единого «живого» организма.

Русский космизм — это комплексный духовный феномен, фундированный идеями, вызревшими в различных философских текстах и развитый усилиями различных авторов, далеко не обязательно считающих себя космистами. При этом следует отметить, что в качестве концептуальной системы космизм конституируется в философской традиции, которую целесообразно

рассматривать в двух измерениях — как религиозно-философскую и методологически-философскую.

Остановимся на некоторых моментах, качественно присущих философскому космизму и указывающих на его актуальность в условиях современного глобального кризиса. Так, несмотря на некоторые расхождения во взглядах на мир и человека (религиозно-философская традиция видит в человеке замысел Бога, состоящий в необходимости активного участия человечества в божественном творении, в процессе «обожения» мира; методологически-философская традиция обосновывает необходимость активно-эволюционного отношения к миру, соотнося это с наличием сознательного этапа в развитии мира, когда человечество направляет его в ту сторону, в какую ему диктует разум и нравственное чувство), для представителей обеих традиций общим было формирование нового, активно-эволюционного отношения к мирозданию как единому целому (универсуму). Так, основополагающий в космизме идеал всеединства, необходимый в Абсолюте, в материальном мире должен быть достигнутым, в этом смысл процесса развития.

Трактовка философского космизма как учения активно-эволюционного предполагает целью развития достижение гармонического состояния разума и космоса (методологически-философская) или осуществления единения Творца и творения, т. е. обожения (в религиозно-философской). При этом под «обожением» понимается одухотворение, оживление материи, предполагающее реальное изменение греховного бытия, творение новой природы. В этом контексте огромное значение приобретает осмысление эволюционной перспективы процесса развития, его направленности, где человеку отводится роль творческого субъекта, космоурга.

В содержании философского космизма также может быть выделен один фундаментальный момент, который, как в фокусе, концентрирует в себе основные семантические и аксиологические его установки. Это проблема Апокалипсиса, получившая в космизме новую, нетрадиционную интерпретацию. Как известно, под Апокалипсисом понимают божественное откровение о конечных судьбах мира и человека, что, в свою очередь, предполагает наличие определенного эсхатологического идеала, соотносимого с соответствующей ему моделью исторического развития.

Однако следует признать, что эсхатологический идеал в каноническом ортодоксальном христианстве характеризуется определенной степенью несовершенства. Эсхатология ортодоксального христианства — это эсхатология спасения, ориентированная на достижение бессмертия. Однако вечное существование, согласно христианскому учению о рае и блаженстве, будет обеспечено лишь праведникам. Таким образом, спасение является не всеобщим, а выборочным. При этом самое большое зло и несовершенство — наличие смерти — не будет побеждено.

В религиозно-философском направлении русского космизма оформляется собственный взгляд на характер исторического процесса и обновления мира, который предполагает иной тип христианской эсхатологии. Неортодоксальная трактовка Апокалипсиса, принятая в русском космизме, заключается в замене идеи спасения идеей творческого преображения бытия, т. е. в расширении философского понимания смысла спасения (например, в «философии хозяйства» С. Н. Булгакова, в «философии активного христианства» Н. Н. Федорова и т. д.). Активному отношению к миру и человеку в философии космизма соответствует позитивный взгляд на конечные судьбы человечества, что ориентирует на восприятие универсума как эволюционирующего целого, еще не заверщенного, становящегося.

Таким образом, будущее философам-космистам представлялось как допускающее поливариантность, т. е. возможность альтернативных путей развития. В этом контексте историческое развитие выступает в качестве богочеловеческого процесса (в религиозно-философской традиции) или соответствует этапу ноосферогенеза (в методологически-философской). Но в любом случае будущее зависит не только от Бога или природы, но и от человеческого участия в процессе (в этом смысле актуален антропный космологический принцип).

Мощный экологический потенциал философской концепции космизма базируется на оформившемся в нем нетрадиционном подходе к принципу соотношения микро- и макрокосма. Древнегреческий тезис об имеющемся единстве этих начал в традиции русского космизма переосмысливается с христианской точки зрения на мир, где акцентируется внимание на космической миссии человека, призванного раскрыть и утвердить гармонию природного бытия. Это объясняется своеобразием ценностной парадигмы восточнославянского отношения к природе, предполагающей ее уникальность и соразмерность человеческому началу. В русском космизме не макрокосм включает в себя микрокосм, а микрокосм принимает в себя макрокосм. По утверждению С. Н. Булгакова, «человек в своей причастности к Человеку Небесному объемлет в себе *все* в положительном всеединстве. Он есть организованное все, или всеорганизм». Этим объясняется возможность обожения, т. е. достижения Божьего подобия, которое не дано, а задано. Следовательно, предполагает объединение Божьей благодати и человеческой активности в деле творческого преображения мира. Человеку не дано создать мир, но в его силах преобразить его, поэтому историю космисты рассматривают как восьмой день творения.

В целом, с точки зрения философского космизма, деятельность человека приобретает более системный характер, при котором интересы общества коррелируют с необходимостью сохранения природного целого. В этом смысле экологизация деятельности человека, предусматривающая коэволюцию природы и социума, сопрягается с природоохранной тенденцией развития,

что является, несомненно, актуальным в настоящее время. В этом контексте важным является формирование особого мировосприятия, особого типа методологической ментальности, для которых характерными становятся чувства космической целостности бытия, одушевленности мироздания, системное видение реальности.

Как правило, в сознании можно выделить две основные тенденции (социально-психологические установки). Первая связана с возложением значительных надежд на реализацию творческой активности человека, вторая же, напротив, настаивает на ограничении человеческой деятельности в силу возникновения глобальных противоречий. Актуальность философского космизма в данной ситуации проявляется в том, что он ориентирован на коэволюцию человека и природы, гармоничный процесс их совместного развития, где одной из главных целей человека является не управление природой, а проблема встроенности в единый глобальный организм.

Таким образом, можно говорить о существовании в восточнославянской духовной традиции устойчивой экофильной тенденции, при которой ценности природы сопрягаются с высшими ценностями духовно-нравственного плана в единый аксиологический континуум. И в этом смысле социально-экологические идеи антропоприродной гармонии и синтетизма, детерминированные в числе прочих факторов и влиянием философского космизма, являются важным элементом восточнославянского менталитета. Именно это обстоятельство может сыграть существенную роль в формировании новой экологической культуры восточнославянского региона и должно быть учтено при разработке современной стратегии экологического образования и воспитания.

Ольга Ленцевич (Минск)

МОРАЛЬНЫЕ НОРМЫ И ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИН В РАННЕМ ХРИСТИАНСТВЕ

Роль христианской доктрины в жизни многих цивилизаций трудно переоценить: начиная с эпохи Средневековья, пройдя все этапы становления буржуазного общества, она не утратила своей значимости до сих пор. В эпоху же своего становления в поздней Римской империи она стала настоящим вызовом всему миру древности с его отживающими принципами и нормами жизни и принесла с собой новый духовный стержень. К этому новому особенно стремились женщины, которые остро чувствовали духовный вакуум старого мира с его отживающими безликими богами.

Эпоха поздней Римской империи, на почве которой зародилась и приняла свое оформление христианская доктрина, была отмечена анархией, разгулом, грабежами и убийствами, которые были связаны с непрерывными военными походами. В столице процветала «древнейшая профессия», город был наводнен домами терпимости, которые стали официально работать уже со II в. до н. э.

Добродетель жены, матери, дочери почиталась, но стала в этот период явлением довольно редким. Все реже на улицах столицы можно было увидеть женские фигуры с закрытыми на восточный манер лицами. Да и на женской половине дома римлянки старались не задерживаться. Все чаще открытые носилки везли своих владельцев в цирк, на ипподром, в театр. Очень распространенным явлением в империи стали разводы. Для того чтобы расторгнуть брак, требовалось лишь желание одного из супругов, высказанное в присутствии семи свидетелей¹. Примечательно, что при этом жена могла добиться возвращения своего личного имущества, стать экономически независимой. Действительно, римлянка поздней империи по сравнению с предыдущей эпохой да и по сравнению с современницами других государств и народов была экономически более свободной: женщина с тремя детьми могла без ограничений распоряжаться своим имуществом. И даже незамужняя девушка имела право сменить опекуна, если ее не устраивали его распоряжения.

Законы императора Августа о семье, направленные на возрождение этой надломившейся «ячейки общества», не дали ожидаемых результатов: оставалось много людей, которые не торопились создавать семью, хотя наказание

¹ Винничук Л. Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима. М., 1988. С. 176.

при этом доходило вплоть до лишения наследства, а бездетные семьи лишались половины оставленного им родителями имущества².

Не побуждали к добродетельной жизни граждан империи примеры жен императоров: о достойной сестре Августа Октавии, о его третьей жене Ливии, о жене императора Траяна Плотине знали, но редкие женщины следовали их примеру. Гораздо чаще говорили о дочери Октавиана Юлии, занимавшей Рим своими похождениями, о властолюбивой матери Нерона Агриппине, о жестокой Поппее Сабине. Ситуацию не изменил даже ряд законов против прелюбодеяния, по которому пострадали дочь Августа, а затем и его внучка.

С одной стороны, женщина императорского Рима стала экономически и юридически свободной. Даже в социокультурном плане она поднялась выше по сравнению с предыдущей эпохой. Но на самом деле женщин, способных серьезно «померяться силами» с мужчинами в политике, спорте, науке, искусстве, было совсем немного. Практически всех их упоминают в своих трудах античные историки; их имена — в памятниках эпиграфики и монументальной живописи, в поэмах знаменитых римских поэтов. Но для мужчины они — лишь странное исключение из общего правила.

Поэтому, с другой стороны, эмансипация тела не привела к появлению того морального, нравственного идеала, который искала женская натура, ориентированная на скрытые чувства, интуицию. Это явилось одной из причин массового увлечения женщин богами Востока, индивидуализированными и характерными, которые страдали, умирали и воскресали вновь, обещая бессмертие.

Именно в такой обстановке в Риме, а затем и в отдаленных его провинциях появляются последователи мало кому еще известного Иисуса Христа. Они утверждают, что их божественный Учитель и был Мессией, Спасителем, который пришел на землю и своей смертью искупил все грехи человечества. Вскоре у них появляются и первые сторонники. Новый Завет отмечает, что первой новообращенной в Европе стала торговка багрянцами из Филипп Лидия. Произошло это в 50–60-х гг. н. э. (Деян. 16: 14–15). Здесь же, в Македонии, где социальное положение женщины было более высоким, чем в окружающих областях империи, апостолы Павел и Сила в молитвенном доме «разговаривали с собравшимися там женщинами» (Деян. 16: 13). По более поздним книгам Нового Завета известны также ученицы Павла Евдия и Синтихия, которые некоторое время проповедовали вместе с апостолом (Фил. 4: 2). Женщины организуют первые домашние церкви, где собираются сторонники нового учения, в Иерусалиме подобное убежище предоставляет христианам мать Иоанна Марка Мария (Деян. 12: 12). Очень образованная женщина своего времени Прискилла со своим мужем Акиллой

² Машкин Н. А. Принципат Августа. М.; Л., 1949. С. 421.

организуют в своих домах в Риме (1 Кор. 16: 19), а затем в Эфесе (Деян. 18: 26) первые собрания христиан.

Изучая деятельность первых христиан, невольно задаешься вопросом: что же привлекло такое большое количество женщин, причем из разных слоев рабовладельческого общества, к новому учению? Именно женщины, подчеркивает И. Свенцицкая, «острее, чем их отцы и мужья, должны были чувствовать неприемлемость прежней системы духовных и этических ценностей»³.

Проповедь абсолютного равенства перед новым богом — «нет раба, ни свободного, ни мужеского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе» (Гал. 3: 28) — привлекла прежде всего тех, кто, даже имея экономическую самостоятельность, не мог почувствовать себя абсолютно свободным и равным. Тем более тех, кто не имел свободы и равенства. Довольно большую часть этих категорий составляли женщины.

Удивительная, не свойственная ранее ни одной системе ценностей идея любви, обнимающая весь мир, идея покаяния и прощения также привлекла к себе многие женские сердца. «Прощаются грехи ее многие за то, что она возлюбила много», — говорит Иисус в ответ на упреки правочестных иудеев за то, что подпустил к себе падшую женщину, которая омыла его ноги миром и отерла своими волосами (Лука 7: 37–47). Эти слова обещали благодеяние кающимся, страдающим и любящим.

Очень большое место в проповедях самого Иисуса, а затем и его учеников занимала идея спасения через веру. Западный исследователь христианства У. Джемс утверждал, что «для огромного большинства людей ... религия означает прежде всего бессмертие — и, пожалуй, ничего больше»⁴. Этой веры простому человеку не могли дать ни многочисленные безликие боги римского пантеона, ни иудейский Яхве, вера в которого спасала только чистокровных евреев. Христианство обещало избавление от страданий и абсолютной смерти, Царство Божье, но уже после физической смерти. Поэтому первые христиане не боялись смерти тела. Мало того, на наш взгляд, многие стремились к этому. Наиболее почетной считалась смерть за веру. И вскоре христианам был предоставлен случай проверить свою стойкость. Первые столкновения последователей Иисуса с властями отмечаются уже при императоре Клавдии (41–54 гг. н. э.). Изгнание из города вместе с иудеями, тюремное заключение перерастают вскоре в настоящие гонения, пик которых приходится на вторую половину III – начало IV в. Чтобы заставить христиан принести жертву римским богам, к ним применялись различные пытки, их травили дикими зверями на цирковых аренах, распинали на крестах, подобно самому Иисусу. Но отречение означало духовную смерть, и многие христиане

³ Свенцицкая И. С. Раннее христианство: страницы истории. М., 1989. С. 89.

⁴ Джемс У. Многообразие религиозного опыта. М., 1910. С. 515.

предпочитали страшную смерть тела. Так в духовной христианской иерархии появились мученики, с подвигом которых, по мнению первых Отцов Церкви, не могло сравниться ни одно служение богу⁵. Среди них было немало женщин. Вместе с мужчинами идет на костер христианка Пергама Агафоника⁶; с ребенком арестовывают и сажают в тюрьму Перпетую, но она не поддается на уговоры отца и отказывается принести жертву, даже когда у нее отнимают сына. С Перпетуей в тюрьме находится Фелицита. Она рождает накануне своей смерти, и смерть эта страшна: ее с Перпетуей выпускают на цирковую арену для боя с бешеной телкой⁷. Описанные подвиги первых христианских мучеников, помещенные позднее в Житии Святых, до сих пор почитаются католической и православной церковью как пример наиболее достойного служения Богу.

Но таким образом достичь Царства Божьего могли лишь немногие. Для остальных оставалась земная жизнь. Христианство не принесло своим последователям четко выработанной регламентации повседневной жизни, но в то же время в Священном Писании содержались многочисленные пожелания тем, кто хотел достойно служить Богу. Наблюдая окружающую жизнь, христиане были убеждены в том, что мир идет к разрушению. Появилось множество эсхатологических теорий о конце мира. Считалось, что в данном случае каждый должен подумать о своем личном спасении. Христианство создает свою оригинальную этику, шкалу ценностей: «не любите мира, ни того, что в мире...» (1 Иоанн. 2: 15). Отказ от мирских благ предполагал аскетизм не только материального, но и духовного плана. Поэтому первые общинники высказывали полное презрение к плоти и отрицали семейные узы. Впрочем, развод ими также не допускался (Мф. 5: 32), приветствовались даже браки с язычниками для их привлечения в лоно христианской церкви (1 Кор. 7: 12–16). Но брак для первых христиан являлся велением Господа и имел целью только предотвращение необузданного влечения плоти. В христианской этике вообще очень большое внимание уделялось проблеме прелюбодеяния. Измена, не только физическая, но даже моральная, считалась единственным поводом к разводу (Мф. 5: 32), а позднее стала квалифицироваться как один из смертных грехов.

Особенным уважением среди первых христиан пользовались так называемые девы — молодые христианки, которые приносили обет безбрачия и посвящали себя служению Богу. Главным их назначением была целомудренная, богобоязненная, чистая жизнь, которая должна была стать примером для окружающих. «Вы в сем веке достигли уже славы воскресения и переходите век, не оскверняясь от века»⁸, — отмечает один из отцов церкви,

⁵ Киприан. Книга об одежде девственников.

⁶ *Passio Sancti Carpi, Pamphilii et Aqaphonicae*, 6.

⁷ *Passio Sancti Perpetuae et Felicitatis*, 20, 21.

⁸ Киприан. Книга об одежде девственников.

Киприан, восхищаясь подвигом девушек. Ему вторят другие авторы эпохи раннего христианства⁹.

Для женщин борьба с плотскими желаниями считалась самой трудной. Поэтому Жития Святых этого периода представляют нам многочисленные примеры из жизни женщин, противостоявших этому искушению. Бывшая блудница Мария Египетская, раскаиваясь, 47 лет провела в пустыне. Желая сделать испытание более трудным, многие женщины в мужской одежде тайно селились в мужских монастырях. Так поступили Анастасия из Константинополя, Мария из Вифинии, Аполлинария из Византии и многие другие женщины.

В учении первых христиан на арену вышел новый, лучший, преобразованный человек с богатым духовным миром, полный веры в добро, любящий и прощающий. Конечно, эти черты были свойственны прежде всего Иисусу. Но вскоре и женщины-христианки получили удивительный пример для подражания. Образ Девы Марии — воплощение вечного целомудрия, идеал одухотворенной женщины. Она — любящая мать, верная супруга, просто духовно красивая женщина.

⁹ Тертуллиан. О целомудрии; Григорий Богослов. К девам; Амвросий Медиоланский. О девственницах; Иоанн Златоуст. Книга о девстве.

Алена Чабатаронак (Мінск)

МАРАЛЬНА-ЭСЭТЫЧНЫЯ КАМУНІКАЦЫІ Ў СТАНАЎЛЕННІ АСОБЫ БУДУЧАГА НАСТАЎНІКА

У сучаснай эканамічнай і сацыякультурнай сітуацыі імкліва развіваюцца працэсы інтэграцыі і дыферэнцыяцыі навук, якія абумоўліваюць поліфункцыянальнасць ведаў. Такі ж характар набывае і падрыхтоўка будучага настаўніка. У прыватнасці, падрыхтоўка настаўніка пачатковых класаў у Белдзяржпедуніверсітэце імя М. Танка ажыццяўляецца па спецыяльнасцях: беларуская мова і літаратура; педагогіка і методыка пачатковага навучання; музыка і спевы; выяўленчае мастацтва. Адначасова будучы настаўнік павінен быць носьбітам дабрадзейнасці і выхавацелем дабрачыннасці. Таму ў прафесійнай адукацыі настаўнікаў пачатковых класаў паранейшаму прыярытэтным застаецца фарміраванне каштоўнасцей адносінаў педагогічнай дзейнасці.

Да эфектыўных шляхоў вырашэння пастаўленай праблемы мэтазгодна аднесці ўзаемасувязь этычных і эстэтычных пачаткаў у маральным выхаванні студэнтаў, якія забяспечваюць гуманістычную накіраванасць прафесійнай падрыхтоўкі будучага настаўніка, развіццё ўзаемаадносін у сістэме «выкладчык — студэнт» на каштоўнасцях арыентацыях, актывізацыю самапазнання, самакантролю і самакіравання ў вучэбна-практычнай дзейнасці.

Выпускніка факультэта педагогікі і методыкі пачатковага навучання павінен адрозніваць мастацкі склад разумовай дзейнасці, што выступае важнай перадумовай для фарміравання ў яго творчага мыслення і маральна-валявых якасцей.

Этычная свядомасць звязана з засваеннем маральных пачуццяў, перажыванняў, уяўленняў, якія ўзнікаюць у адносінах паміж людзьмі, і пераўтварэннем іх ва ўстойлівыя маральна-каштоўныя ўстаноўкі і перакананні. Яна выконвае функцыю пошуку ісціны ў маральных адносінах паміж людзьмі. Эстэтычная свядомасць накіравана на пачуццёвае спасціжэнне і ацэньванне навакольнага свету.

Існуючы комплекс культуралагічных дысцыплін у навучанні і адукацыі будучых настаўнікаў прадугледжвае фарміраванне ў іх гатоўнасці арыентавацца ў сацыяльных (функцыі музыкі, змест літаратурнага тэксту, тэма, ідэя, вобраз, пачуцці, настроі) і спецыфічна мастацкіх (элементы музычнай мовы, структура і прыгажосць мелодыкі, інтэрпрэтацыя) каштоўнасцях, рацыянальна абгрунтоўваць свае меркаванні, учынкi, даваць самаацэнку, вымяраць

уласныя дзеянні эталонам прыгажосці і набываць упэўненасць у сабе. Гукавыя з’явы набліжаюць нас да духоўнага сацыяльнага пачатку. Тут чалавек успрымае сябе цэласна і як індывід, і як член сацыяльнага калектыву. У працэсе ўспрымання і пазнання музычнага твора эстэтычныя феномены ўздзейнічаюць на эмацыянальна-асацыятыўнае кола ўспрымання. Змест вывучаемага матэрыялу і канструяванне індывідуальных тэхналогій дзеля развіцця творчай індывідуальнасці ляжаць у аснове стварэння перцептыўнай устаноўкі на наяўны асабісты вопыт студэнта, садзейнічаюць назапашванню ў яго асацыятыўных сувязей і праяўленню пачуццёва-эмацыянальных адносін да ведаў, дапамагаюць паспяховаму ўсведамленню дыялектычнага характару сувязі ведаў і дзейнасці.

Узаемадзеянне аб’екта (музычны твор) і суб’екта (студэнт) праяўляецца праз характэрныя асаблівасці твора, з аднаго боку, і характарыстыку асобы студэнта, з другога (яго патрэбнасцей, інтарэсаў, здольнасцей). Характар пачуццяў і думак, узнікаючых у працэсе мастацкага ўспрымання, уплывае на зносіны, ацэнку і пераацэнку твора. Аднак гэта не азначае, што яны будуць сапраўднымі, г. зн. надзеленымі прыродаадпаведнымі і мастацкімі ведамі аб прадмеце. Эмацыянальны (перажыванне, пачуццё) і валявы (выкананне) пачаткі сінтэзуюцца, карэгіруюцца з рэальным асэнсаваннем і ацэнкай сучаснага з пазіцыі жаданага будучага. Творы ўдзельнічаюць у персаніфікацыі асобы, апырэджаючы рэчаіснасць. Прырода мастацтва дазваляе рэальна перажыць радасць і пакуты дзеючага героя ў творы, пашырыць эмацыянальную сферу, удзельнічаць у рэгуляванні, балансе эмацыянальнай і рацыянальнай сфер мыслення, праецыраваць маральныя зносіны, стымуляваць роздумы аб абавязку, сэнсе ўласнага жыцця, значэнні і месцы рэчаў, якія вакол нас.

Асаблівасць эстэтычных норм — у іх шматпланавасці, шматзначнасці, варыятыўнасці. Бачанне аб’ектыўнасці і эстэтычнасці вобраза і ёсць адзін з асноўных прынцыпаў эстэтыкі. Але для ўзнікнення эстэтычнага пачуцця неабходна арганізаваць самога студэнта, патрабуецца шырокі дыяпазон творчых магчымасцей, уяўленняў, фантазій. Творчы метады, які адносіцца да эстэтычнай катэгорыі, з’яўляецца мерай духоўнай свабоды таго, хто навучаецца і вызначаецца самадзейным характарам і творчай актыўнасцю ў працы.

З мэтай рэалізацыі ўзаемасувязі этычных і эстэтычных пачаткаў у маральным выхаванні студэнтаў мы распрацавалі творчыя заданні-задачы па авалоданню імі спосабамі мадэлявання і ажыццяўлення эстэтычнай дзейнасці і ўключылі іх у вучэбную праграму заняткаў па музычнаму інструменту. Заданні класіфікавалі наступным чынам:

1. Практыкаванні на развіццё навыкаў музычна-слыхавога і метрарытмічнага кантролю з апорай на музычную памяць.
2. Практыкаванні на фарміраванне музычна-рэпрадуктыўных здольнасцей.
3. Заданні на ўстанаўленне прыродаадпаведных сувязей і заканамернасцей.

4. Практыкаванні на асваенне ўмення перакладаць інструментальныя і вальна-харавыя мелодыі для дзяцей.
5. Заданні на развіццё варыятыўнасці музычнага мыслення.
6. Практыкаванні на развіццё цікавасці да імправізацыі.

Творы ў практыкаваннях і заданнях арыентаваны на сістэму эстэтычных і маральных каштоўнасцей асобы. Эстэтычныя характарыстыкі ўздзейнічаюць ці адначасова, ці папераменна на эстэтычны і маральны бакі суб'екта, ствараючы цэласнае ўражанне. Фарміраванне эмацыянальна-эстэтычнай ацэнкі залежыць ад таго, наколькі ў працэсе працы над творам студэнт здольны перажываць пачуцці радасці, захаплення, здзіўлення, трывогі, натхнення, рашучасці, спагады, пішчоты, суму, хвалявання, спакою, лёгкасці, дабрыні і інш. У сферу перажывання і ўсведамлення ўступаюць філасофскія катэгорыі ўзвышанага і нізкага, прыгожага і пачварнага.

Распрацаваныя заданні і практыкаванні садзейнічаюць свабоднаму, нефармальнаму педагогічнаму ўзаемадзеянню выкладчыка і студэнта, эмпатыі і натхненню. У выніку дасягалася паступовае ўсведамленне студэнтам сваіх магчымасцей, рысаў характару, якія адпавядаюць патрабаванням прафесіі. На іх аснове ствараліся ўмовы для ажыццяўлення самакантролю, самаарганізацыі, самаўдасканалення.

Маральныя пачуцці, перажыванні, уяўленні, інтуіцыя, узнікаючы ў працэсе работы над вобразам-характарам, вобразам-творам, надзяляюцца актыўнасцю ўяўлення, фантазіяй, асацыятыўнай памяццю, вастрынёй мыслення, эмацыянальнай успрымальнасцю, набываюць пачуццёвасць, становяцца бачнымі, чутнымі; усеагульнае перажываецца ў індывідуальнай асобе на ўзроўні станоўчых і адмоўных этычных і эстэтычных каштоўнасцей. З пазіцыі эстэтыкі — гэта катэгорыі: узвышанае — прыгожае — трагічнае — камічнае — нізкае. З пазіцыі этыкі — гэта дабро і зло, якія ўнутрана пранізваюць свет маральных пачуццяў (гуманнасць, абавязак і сумленне, гонар і годнасць, карысць, шчасце і сэнс у жыцці). У саміх зносінах з творам студэнт выпрацоўвае механізм выбару і засваення інфармацыі маральнай і эстэтычнай уласцівасці, эталонам якой выступае прыгажосць выбару. Тут уключаюцца механізмы маральнага разумення студэнта, якія не заўсёды супадаюць з жыццёвай пазіцыяй, выпякаючы з рэальных фактараў рэчаіснасці і якія ўздзейнічаюць на яго. Гэтыя механізмы выступаюць стрымлівальным, абмяжоўвальным, накіроўвальным пачаткам у свабодным выбары паняццяў дабра і зла, абавязку і сумлення, гонару і годнасці, шчасця і сэнсу жыцця.

Вынікі апытання старшакласнікаў факультэта педагогікі і метадыкі пачатковага навучання БДПУ імя М. Танка паказалі, што дамінуючымі агульначалавечымі і нацыянальнымі каштоўнасцямі для іх з'яўляюцца дабрыня, спагадлівасць, любоў да роднага краю, шанаванне і павага да бацькоў, прыродныя здольнасці. Да вядучых фактараў, якія ўплываюць на працэс набывання

і назапашвання духоўных каштоўнасцей, студэнцкая моладзь аднесла нава-
вольнае асяроддзе, сістэму адукацыі, самастойную працу над сабою.

Дзелавыя зносіны паміж выкладчыкам і студэнтам, заснаваныя на
імкненні да свабоднага выбару маральных мэт і сродкаў, незалежна ад рэаль-
нага ходу рэчаў набліжаюць студэнта да набывання маральных каштоўнас-
цей і садзейнічаюць працэсу станаўлення маральнай свабоды як суб'екта
выяўлення культуры асобы.

Лагічнаму ўзаемадзеянню этычнага і эстэтычнага ўсведамлення садзей-
нічае вивучэнне фальклору на вучэбных занятках, засваенне яго як нацыя-
нальнай спадчыны ў народных самадзейных калектывах факультэта, рэаліза-
цыя творчых праектаў. Выкарыстанне сюжэтных, ролевых гульняў у рабоце
з дзецьмі ў час бесперапыннай педагагічнай практыкі («Адгукніся», «Пада-
рожка ў нашу музычную спадчыну», «Да вытокаў народных абрадаў», «Каб
я быў кампазітарам») дазваляе вызначыць вынік іх правядзення як узровень
гатоўнасці студэнтаў да прафесійна-духоўнай дзейнасці на аснове эстэтычна
насычанага вучэбна-выхаваўчага працэсу.

Пераход ад стандартаў-планаў, прапанаваных метадычных схем да іх ва-
рыятыўнасці, а пазней да ўласных знаходак ёсць вынік клопату і творчай ак-
тыўнасці, якія ўтрымліваюцца ў здольнасці прадбачыць і паслядоўна вызна-
чаць меру педагагічных дзеянняў, выстройваючы іх у праграму. Патэнцыяль-
нае адзінства складаных этычнага і эстэтычнага з'яўляецца сістэмаўтвараль-
ным фактарам у фарміраванні духоўнага ўсведамлення студэнцкай моладзі.

РОЛЯ БІБЛІЯТЭК У ВЫХАВАННІ НАЦЫЯНАЛЬнай САМАСВЯДОМАСЦІ Ў ПАДЛЕТКАЎ І ЮНАКОЎ СРОДКАМІ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Дзякуючы перайманню, выхаванню, засваенню інтэлектуальнага і сацыяльнага вопыту продкаў, пад уздзеяннем элементаў сацыяльнага асяроддзя, такіх як мова, быт, мараль, сацыяльныя паводзіны, з ранняга дзяцінства пазнаюцца, фарміруюцца і засвойваюцца асноўныя элементы нацыянальнай самасвядомасці. На працягу ўсяго жыцця асобы яны ўзбагачаюцца і развіваюцца, ці наадварот — ідзе працэс збяднення і застою, вынікам якога з'яўляецца нацыянальны нігілізм. З яго праяўленнямі мы сутыкаемся амаль штодня.

На фарміраванне такой сацыяльна высокай якасці, як нацыянальная самасвядомасць, аказваюць уздзеянне аб'ектыўныя фактары: станаўленне нацыянальнага грамадства, пашырэнне працэсу развіцця нацыянальнай культуры, мова. Да суб'ектыўных фактараў адносяцца кіраванне працэсам станаўлення нацыянальнай самасвядомасці, сфарміраваная сістэма мерапрыемстваў і мер уздзеяння на будучых грамадзян з мэтай павышэння яе ўзроўню. Ад гэтых фактараў у вялікай ступені залежыць асэнсаванае ўсведамленне сувязі паміж асобай і дзяржавай, эмацыянальныя адносіны да каштоўнасцей свайго народа, жыццё ў адпаведнасці з нацыянальнымі традыцыямі і звычаямі, усведамленне прыналежнасці да сваёй нацыі, яе месца сярод іншых нацый. Сукупнасць гэтых фактараў дапамагае вырашыць праблему выхавання не абстрактнай асобы, а асобы з выразным разуменнем сваёй сацыяльнай і грамадскай ролі на пэўным этапе развіцця грамадства.

З грамадскага асяроддзя падлеткаў і старэйшых школьнікаў вылучаюцца асобныя групы, якія аказваюць найбольшае ўздзеянне на фарміраванне асобы: сям'я, школа, дзіцячыя і юнацкія ўстановы. Зразумела, што сям'я і школа займаюць вядучае месца ў працэсе выхавання і сацыялізацыі. Але ў значнай ступені маюць уплыў на падростаючае пакаленне і такія грамадскія ўстановы, як бібліятэкі рэспублікі, якія сярод іншых маюць і асветніцка-выхаваўчую функцыю. Аб'яднанне агульных намаганняў вышэйазначаных грамадскіх груп у накірунку выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў падлеткаў і старэйшых школьнікаў прынесла б добры плён. Але пакуль адсутнічае сістэма, якая б мела навукова абгрунтаваны змест і выбар формы, метадаў і сродкаў выхаваўчай работы на нацыянальна-культурнай аснове, мы не можам казаць аб паўнавартасным працэсе выхавання нацыянальнай

самасвядомасці¹. Адсутнасць такой сістэмы мае свае аб’ектыўныя прычыны, якія ляжаць на паверхні: працэс выхавання і сацыялізацыі не можа праходзіць ізалявана ад падзей, што адбываюцца ў грамадстве. І пакуль дзяржаўныя пастановы і дэкларацыі ў сферы развіцця нацыянальнай культуры і рэалізацыі нацыянальных запатрабаванняў асобы будуць заставацца на паперы, а не напаўняцца рэальным жыццёвым зместам, існаванне агульнай сістэмы па выхаванню нацыянальнай самасвядомасці немагчымае. Адзінкавыя зачаткі сістэмы можна разглядаць толькі асобна ў кожнай грамадскай групе, з выкарыстаннем характэрных для іх метадаў, форм і сродкаў работы.

Адным з такіх моцных і дзейных сродкаў выхавання нацыянальнай самасвядомасці з’яўляецца мастацкая літаратура, у прыватнасці, творы беларускіх аўтараў. Менавіта бібліятэкі маюць яго ў сваім арсенале і валодаюць разнастайнымі метадамі і формамі работы з кнігаю.

Анкетаванне, якое было праведзена намі ў верасні — кастрычніку 1998 г. у дваццаці цэнтралізаваных бібліятэчных сістэмах Мінскай і Віцебскай абласцей, сярод васьмісот шаснаццаці школьнікаў-чытачоў сельскіх бібліятэк-філіялаў з 6 па 11 класы, выявіла, што фактары, якія ўздзейнічаюць на чытацкія запатрабаванні, размешчаны ў наступнай паслядоўнасці: парады бібліятэкара (53,5%), рэкамендацыі настаўніка (36%), парады бацькоў, сяброў, знаёмых (10,5%).

У даследаванні бібліятэказнаўцы Т. І. Чаплыгінай «Мотивы детского чтения в 20-е гг. (в Белоруссии)»² вызначана, што сям’я займае другое месца пасля бібліятэкі па ўздзеянню на выбар кніг і бацькі рэкамендуюць сваім дзецям чытаць творы такіх беларускіх аўтараў, як Я. Колас, М. Багдановіч, А. Якімовіч, М. Чарот і г. д. Чакаць такіх рэкамендацый ад бацькоў сённяшніх школьнікаў не ўяўляецца магчымым. Можна адзначыць некаторыя з прычын такой з’явы. Па-першае, развіццё і станаўленне пакалення бацькоў прыпала на гады, якія мы сёння называем «застойнымі». Нацыянальная свядомасць ва ўмовах зацішша нацыянальнага жыцця страчвае сваю актуальнасць. Адсутнасць эмацыянальнай афарбоўкі прытуляе пачуццё нацыянальнага. Запатрабаванні ў самавызначэнні асобы вырашаліся ў значнай меры праз дзяржаўную, ідэйна-палітычную, сацыяльна-прафесійную і іншыя віды самасвядомасці. Па-другое, у наш час на духоўнае развіццё вялікі ўплыў робяць сродкі масавай інфармацыі, такія як тэлебачанне, кіно, відэа і г. д.

Сацыялізацыя асобы падлетка і юнака на ўзроўні сям’і адбываецца з улікам нацыянальнай палітыкі дзяржавы.

Школьныя заняткі з’яўляюцца асноўнай дзейнасцю падлеткаў і старэйшых школьнікаў. Выхаваўча-адукацыйны працэс ахоплівае выкладанне ўсіх

¹ Міхневіч А. А. Выхаванне нацыянальнай самасвядомасці будучых настаўнікаў // Нацыянальная свядомасць і выхаванне моладзі: 36 навук. прац // Нац. інстытут адукацыі / Пад. рэд. А. С. Лапцёнка, В. А. Салеева. Мн, 1996. С. 30.

² Чаплыгина Т. И. Мотивы детского чтения в 20-е гг. (в Белоруссии) // Вопросы библиографоведения и библиотековедения. Вып. 8. Минск, 1986. С. 5.

школьных дысцыплін. Але ў новай сацыякультурнай сітуацыі, што склалася ў рэспубліцы ў апошнія гады, узрасла роля бібліятэк у адраджэнні, зберажэнні нацыянальна-культурнай спадчыны і падрыхтоўкі насельніцтва да яе ўспрыняцця. Бібліятэкі з'яўляюцца агульнадаступнымі для самых шырокіх слаёў насельніцтва і, валодаючы кніжным фондам на розных мовах, маюць магчымасць прымаць удзел у далучэнні падлеткаў і юнакоў да нацыянальнай культуры і сваімі формамі і метадамі работы садзейнічаць працэсу выхавання ў іх нацыянальнай самасвядомасці.

Чытанне з'яўляецца відам камунікатыўнай дзейнасці, якая ўплывае на фарміраванне светапогляду, рост агульнакультурнага ўзроўню. Праз літаратуру як праз найлепшы сродак эмацыянальна-духоўнага асэнсавання падрастаючым пакаленнем быцця нацыі засвойваюцца народныя звычаі, нацыянальныя традыцыі. Сёння важна данесці да падлеткаў і юнакоў багатае і трагічнае мінулае беларускага народа, глыбінныя народныя карані яго ўласнай нацыянальнай культуры, выпрацаваць шырокі філасофскі светапогляд, раскрыць увасабленне і развіццё ў літаратурных творах беларускай ідэі.

З вуснаў этнографа і фалькларыста І. Крука прагучаў папрок у бок беларускай літаратуры, што яна «доўжыла стварэнне духоўнага космасу нацыі, але ў пераважнай большасці была арыентавана на вельмі вузкае кола нацыянальна свядомых дзеячаў навукі, культуры і мастацтва, не прыхіліўшы пад свае крыло душы дзяцей і юнацтва»³. Мы лічым, што гэтая выснова не зусім справядлівая. У тых умовах, у якія было пастаўлена існаванне беларускай мастацкай літаратуры, цікавасць да яе з боку падлеткаў і юнакоў была вельмі звужаная. У іх мімаволі складвалася ўяўленне пра родную літаратуру як пра з'яву ў нацыянальна-культурным жыцці і з'явілася магчымасць раскрыць перад чытачамі ўсё багацце роднай літаратуры, адпаведна ўзрасла і цікавасць да яе, павялічыліся чытацкія запатрабаванні.

У сувязі з гэтым справядліва ўспомніць выраз, што не толькі запатрабаванні фарміруюць прапанову, але і прапанова нараджае запатрабаванні. Усе сто працэнтаў рэспандэнтаў звяртаюцца да твораў беларускай літаратуры ў навучальных мэтах. Крыніцай іх запатрабаванняў з'яўляецца школьная праграма па беларускай літаратуры. З асаблівым імкненнем пашырыць і паглыбіць веды аб беларускай літаратуры прыходзяць у бібліятэку 17% чытачоў. Сярод любімых паэтаў і празаікаў былі названы Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч, М. Танк, В. Быкаў. Рэспандэнты ведаюць і чытаюць творы Н. Гілевіча, Л. Арабей, В. Казько, А. Жука, Б. Сачанкі. А вось з творами Л. Геніюш, А. Мрыя, Л. Калюгі знаёма зусім нязначная колькасць чытачоў. Справа ў тым, што амаль такія ж адказы на пытанні анкеты былі атрыманы пяць год таму назад, калі намі было праведзена анкетаванне сярод гэтай катэгорыі чытачоў у Віцебскай вобласці. У сувязі з гэтым бачыцца шырокае поле дзейнасці для біблія-

³ Крук І. І. Народная культура і сучасная школа: Шляхі і перспектывы ўзаемазбліжэння // Народная культура і сучасная школа. Мн., 1996. С. 6.

тэк. Яны маюць магчымасць не абмяжоўвацца рамкамі школьнай праграмы, а прадставіць сваім чытачам найбольш разгорнута тых аўтараў і тыя творы, якія застаюцца па-за межамі школьнай праграмы ці вывучаюцца агледна, але маюць свае мастацкія каштоўнасці. Тым больш што ёсць трывалая падстава для работы: стабільнасць цікавасці да беларускай літаратуры.

Разглядаючы чытанне беларускай літаратуры як сродак выхавання нацыянальнай самасвядомасці, нельга абмінуць такі аспект, як выбар мовы чытання. Мова з’яўляецца адным з элементаў нацыянальнай самасвядомасці, і выбар яе пры чытанні залежыць ад ступені яе распаўсюджанасці, ад агульнай лінгвістыцы. У значнай ступені выбар мовы абумоўлены мэтамі і матывамі чытання. Сёння ў сувязі з пашырэннем вывучэння роднай мовы і літаратуры ў школе пашыраецца дыяпазон чытання на роднай мове. Выбар мовы ў асноўным таксама абумоўлены тымі ж самымі навучальнымі мэтамі. Дый ці можна патрабаваць ад школьнікаў іншага, калі па-за межамі школы (калі яна беларуская) ці пасля ўрокаў беларускай мовы і літаратуры яны трапляюць у іншае моўнае асяроддзе? Восемдзесят дзевяць працэнтаў рэспандэнтаў адказалі, што яны з аднолькавай цікавасцю чытаюць кнігі як на рускай, так і на беларускай мовах. Станоўчым тут бачыцца парытэт моў, не надаецца такая вялікая перавага мове рускай, як гэта было бачна па выніках анкетавання, праведзенага ў канцы 80 – пачатку 90-х гг.

Поспех працы ў накірунку выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў школьнай моладзі ў немалой ступені залежыць і ад асобы бібліятэкара, ад яго падрыхтаванасці, ад узроўню развіцця яго нацыянальных пачуццяў, умення і здольнасці раскрыць перад чытачом багацце культурна-гістарычнай спадчыны беларускага народа, выхаваць пачуццё любові да роднага краю, роднай мовы, роднай літаратуры. Але неабходным бачыцца і выпрацаваная кожнай бібліятэкай, адпаведна яе магчымасцям, цэласная сістэма, накіраваная на выхаванне нацыянальнай самасвядомасці сродкамі беларускай літаратуры. Асобныя, нават удалыя і цікавыя мерапрыемствы, якія праходзяць у бібліятэках, праблему не вырашаюць. Не дубліруючы, а дапаўняючы работу школы ў гэтым накірунку, з дапамогай масавых форм работы, такіх як кніжныя выставы, чытацкія канферэнцыі, вусныя часопісы, «круглыя сталы», літаратурныя вечары, уключаючы ў творчую дзейнасць па іх падрыхтоўцы юных чытачоў, а таксама з дапамогай індывідуальных гутарак з імі, паступова, крок за крокам можа рухацца бібліятэка да пастаўленай мэты. Работа з юнымі чытачамі — вельмі далікатная сфера, калі вельмі важна вытрымаць раўнавагу і не кідацца ў крайнасці, адна з якіх бібліятэкар — халодны інфарматар, а другая — бібліятэкар, які карыстаецца ў рабоце са школьнікамі-чытачамі спецыфічнымі метадычнымі прыёмамі настаўніка. Уся праца па далучэнню юных чытачоў да скарбаў роднай літаратуры будзе на прынцыпах сатворчасці. У падмурку фарміравання нацыянальнай самасвядомасці сродкамі беларускай літаратуры павінна ляжаць каштоўнасна-арыентацыйная дзейнасць на аснове інтарэсаў, запатрабаванняў, якія маюць падлеткі і старэйшыя школьнікі, з улікам іх узростава-псіхалагічных асаблівасцей, уяўленняў, пачуццяў, ідэалаў.

Крысціна Лапіч (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ І СТУДЭНЦКАЯ МОЛАДЗЬ

На развіццё і фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці ўплываюць як аб'ектыўныя, так і суб'ектыўныя фактары. Гэта сацыяльна-эканамічная і палітычная сітуацыі ў грамадстве, канкрэтныя ўмовы жыцця чалавека і яго светаўспрыманне, галоўныя арыентацыі.

Згодна з вынікамі сацыялагічнага даследавання, праведзенага сярод студэнтаў юрыдычнага і філалагічнага факультэтаў БДУ, БДПУ імя Максіма Танка, Інстытута правазнаўства, росту нацыянальнай самасвядомасці найбольш садзейнічаюць наступныя фактары: веданне гісторыі свайго народа, веданне нацыянальнай мовы, вольнае развіццё культуры свайго народа, палітычны суверэнітэт рэспублікі, эканамічная самастойнасць рэспублікі.

Нацыянальная самасвядомасць не існуе абстрактна, без свайго носьбіта і выразніка. Ён выступае ўся нацыянальная супольнасць, прадстаўленая рознымі сацыяльнымі суб'ектамі. Але гэтыя сацыяльныя суб'екты ў рознай ступені выяўляюць тую ж нацыянальную самасвядомасць. Па меркаванню большасці рэспандэнтаў, галоўнымі носьбітамі нацыянальнай самасвядомасці з'яўляюцца: мастацкая інтэлігенцыя, навуковая інтэлігенцыя, выкладчыкі ВНУ, сяляне, выкладчыкі сярэдніх школ, тэхнікумаў, вучылішч.

Носьбітамі нацыянальнай самасвядомасці з'яўляецца і студэнцкая моладзь. На ўзровень яе нацыянальнай самасвядомасці, згодна з вынікамі даследавання, уплываюць такія фактары, як веданне мовы, гісторыі, культуры свайго народа. Якое ж гэтае веданне ў нашых рэспандэнтаў? Большасць апытаных добра валодае абедзвюма мовамі, беларускай мовай добра валодае толькі большасць апытаных студэнтаў факультэта філалогіі.

Пры карэляцыі ведання беларускай мовы з курсам назіраецца такая тэндэнцыя: чым вышэйшы курс, тым слабейшае веданне беларускай мовы ў студэнтаў-юрыстыў і студэнтаў факультэта рускай філалогіі.

Ці ёсць жаданне ў рэспандэнтаў вывучаць беларускую мову? Большасць апытаных студэнтаў-юрыстаў і студэнтаў факультэта рускай філалогіі адказалі, што будуць вывучаць беларускую мову толькі ў тым выпадку, калі гэтага запатрабуе будучая прафесія.

Большасць студэнтаў факультэта беларускай філалогіі адказалі, што жадаюць удасканальваць свае веды па беларускай мове, прычым гэтае жаданне вышэй на старэйшых курсах.

Вельмі цікавымі, на наш погляд, атрымаліся адказы рэспандэнтаў на пытанне анкеты: «Што для вас азначае паняцце «родная мова»? Для большасці рэспандэнтаў «родная мова»

- гэта мова маёй нацыянальнасці;
- гэта мова, на якой стваралася культура маёй радзімы;
- гэта дзяржаўная мова;
- гэта мова, з якой я звязваю будучыню сваёй дзяржавы.

Такім чынам, мы бачым, што большасць рэспандэнтаў не атаясамляе родную мову з дзяржаўнай мовай. І, як вынік, большасць рэспандэнтаў — за дзве дзяржаўныя мовы. Прычым назіраецца такая тэндэнцыя: чым вышэйшы курс, тым больш студэнтаў за двухмоўе.

Стваральнікам і носьбітам мовы з’яўляецца народ, нацыя. Але ж мова, у сваю чаргу, сама выступае творцам народа. Менавіта праз нацыянальную мову перш за ўсё праяўляецца менталітэт народа, менавіта нацыянальная мова садзейнічае згуртаванню, аб’яднанню людзей у канкрэтна-гістарычныя супольнасці. А як лічаць студэнты? Большасць рэспандэнтаў лічаць, што «мова з’яўляецца асноўным элементам нацыянальнай культуры, хаця нацыя і захоўваецца сама па сабе» і што «нацыя і мова непадзельныя, страта мовы вядзе да знікнення нацыі».

Большасць рэспандэнтаў лічыць, што вядучая роля ў прапагандзе беларускай мовы належыць прэсе, тэлебачанню, радыё. Але ж глядзіць беларускае тэлебачанне і слухае беларускае радыё штодзённа нязначная колькасць апытаных.

Большасць рэспандэнтаў чытае наступныя рэспубліканскія газеты і часопісы: «Народная газета», «7 дзён», «Савецкая Беларусь», «Літаратура і мастацтва», «Родник», «Вечерний Минск», «Культура», «Свабода», «Спадчына». Такім чынам, большасць рэспандэнтаў чытае, у асноўным, рускамоўную прэсу.

Што ж трэба зрабіць для адраджэння беларускай мовы? Большасць рэспандэнтаў лічыць, што «неабходна паступова перавесці ўсё выкладанне і выхаванне ў сярэдній і вышэйшай сістэме адукацыі на беларускую мову»; што «нічога не трэба рабіць, гэты працэс павінен ісці натуральным шляхам» і што «беларуская мова павінна заставацца адзінай дзяржаўнай мовай».

Узровень нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў залежыць не толькі ад іх ведання беларускай мовы, але ж і гісторыі і культуры Беларусі.

Самымі любімымі сучаснымі беларускімі пісьменнікамі і паэтамі, рэжысёрамі і акцёрамі для большасці рэспандэнтаў з’яўляюцца В. Быкаў, У. Караткевіч, Н. Гілевіч, І. Шамякін, С. Грахоўскі, П. Панчанка, С. Станюта, М. Савіцкі, Г. Макарава, В. Манаеў, З. Белахвосцік, В. Тураў.

Важнейшымі гістарычнымі падзеямі Беларусі XI–XIX стст., на думку большасці рэспандэнтаў, з’яўляюцца наступныя: «Утварэнне Вялікага Княства

Літоўскага», «Утварэнне Рэчы Паспалітай», «Падзелы Рэчы Паспалітай», «Статуты Вялікага Княства Літоўскага», «Грунвальдская бітва».

Ф. Скарына, М. Гусоўскі, С. Будны, В. Цяпінскі былі слухна названы большасцю рэспандэнтаў самымі знакамітымі асобамі перыяду «залатога веку» Беларусі.

З якіх крыніц пашыралі і пашыраюць свае веды па гісторыі і культуры Беларусі большасць рэспандэнтаў? Такімі крыніцамі з'яўляюцца лекцыі і семінары ў ВНУ, беларуская літаратура, школьныя падручнікі, сродкі масавай інфармацыі, спецыяльная літаратура.

Сёння ў грамадскай свядомасці шырока распаўсюджана разуменне рэлігіі як элемента нацыянальнай культуры, носбіта агульначалавечых каштоўнасцей. Працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння сёння ідуць побач з рэлігійным адраджэннем.

Большасць рэспандэнтаў лічыць, што сувязь паміж нацыянальнай самасвядомасцю і рэлігіяй існуе незалежна ад таго, верыць чалавек ці не ў Бога і што гэта сувязь вызначае некаторыя асаблівасці характару і паводзін людзей.

Улічваючы, што ў нашым даследаванні прынялі ўдзел студэнты, якія вызначалі сваё веравызнанне як «праваслаўнае», большасць з іх сцвярджае, што менавіта праваслаўная рэлігія найбольш паўплывала на развіццё беларускай гісторыі і культуры. І гэтыя адказы рэспандэнтаў сведчаць аб іх невысокіх ведах па гісторыі Беларусі.

Галоўнымі рэлігійнымі плынямі ў час існавання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай былі уніяцтва і каталіцызм. Менавіта гэтыя дзве рэлігіі найбольш плённа ўздзейнічалі на фарміраванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

Сённяшні ўзровень нацыянальнай самасвядомасці студэнцкай моладзі, як сведчаць вынікі сацыялагічнага даследавання, невысокі. Але ж, параўноўваючы вынікі сацыялагічнага даследавання 1995–1997 гг. з вынікамі 1990–1992 гг., сёння можна заўважыць некаторы рост нацыянальнай самасвядомасці. Так, назіраецца цікавасць моладзі да сваёй гісторыі, да ўжо вядомых фактаў і да яшчэ невядомых фактаў і падзей.

Сёння большасць рэспандэнтаў усё часцей усведамляе, што паняцце «Радзіма» паходзіць ад слова «род», і лічыць сваёй Радзімай месца, дзе нарадзіліся самі і дзе жылі і нарадзіліся іх продкі. А гэта значыць, расце пачуццё патрыятызму, любові да свайго краю, да сваёй Бацькаўшчыны.

Росту нацыянальнай самасвядомасці спрыяюць веданне моладдзю нацыянальных герояў, знакамітых гістарычных асоб і гонар за іх вялікія справы. Калі ў 1990–1992 гг. такімі гістарычнымі асобамі для многіх рэспандэнтаў з'яўляліся Пётр I, Кацярына II, А. Сувораў, то сёння моладзь называе такіх гістарычных асоб, як Ф. Скарына, Ефрасіння Полацкая, С. Будны, В. Цяпінскі, К. Каліноўскі, Вітаўт. Гэта значыць, адзначае менавіта дзеячаў беларускай гісторыі.

Адной з асноўных прычын павольнага росту нацыянальнай самасвядомасці студэнцкай моладзі сёння з’яўляецца адсутнасць дзяржаўнай падтрымкі ў гэтым працэсе. За гады русіфікацыі беларуская мова страціла свае асноўныя функцыі. І адраджэнне гэтых функцый сёння не можа ісці натуральным шляхам, без падтрымкі з боку кіруючых органаў улады. Падняць прэстыж беларускай мовы можна толькі тады, калі на ёй будуць размаўляць першыя асобы дзяржавы.

Вядомы рускі педагог К. Д. Ушынскі сцвярджаў, што толькі тое выхаванне дабратаворнае, якое абапіраецца на нацыянальныя карані. Сёння сярэдняя і вышэйшая школы павінны быць па-сапраўднаму нацыянальнымі, больш актыўна павінны ўкараняцца ў сістэме адукацыі асноўныя артыкулы Закона аб мовах і Закона аб адукацыі.

Нацыянальна свядомы чалавек — патрыёт. Ён любіць свой край, народ, культуру, літаратуру, мову; дбае пра эканамічныя, палітычныя, культурныя і іншыя інтарэсы свайго народа, з павагай і цікавасцю ставіцца да свайго мінулага, сваёй сучаснасці і будучыні.

Нацыянальна свядомы чалавек імкнецца як мага глыбей пазнаваць культурныя вартасці свайго народа, ён шануе і падтрымлівае добрыя нацыянальныя традыцыі і прыгожыя звычаі.

Таму сёння кіруючыя дзяржаўныя органы, зацікаўленыя ва ўмацаванні дзяржаўнага суверэнітэту, павінны садзейнічаць фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці грамадзян, асабліва моладзі. Сёння павінны ва ўсіх навучальных установах чытацца ў дастатковым аб’ёме дысцыпліны «Краязнаўства» і «Беларусазнаўства».

Многія выкладчыкі не ўспрымаюць беларускую мову як дзяржаўную мову і тым самым з’яўляюцца асноўнымі тормазамаі ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці сваіх навучэнцаў. Таму сёння адной з асноўных задач вышэйшай школы павінна быць задача выхавання нацыянальных педагогічных кадраў з высокім узроўнем нацыянальнай самасвядомасці і нацыянальнай годнасці.

Наша моладзь павінна часцей ставіць пытанне: куды мы ідзем, якую краіну мы будзем? І адказы на гэтыя пытанні трэба шукаць у гісторыі і культуры Беларусі, яе рэлігіі. Таму сёння патрабуюць перагляду многія дзяржаўныя стандарты, вучэбныя праграмы, падручнікі, асабліва праграмы і падручнікі па нацыянальнай гісторыі і культуры.

Рост рэлігійнай самасвядомасці азначае больш актыўнае ўключэнне касцёла, царквы ў фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці моладзі.

Сёння, на наш погляд, трэба на беларускім тэлебачанні зрабіць рэгулярную праграму па хрысціянскай этыцы, а такія касцёлы, як касцёл св. Алёны і св. Сымона (Чырвоны касцёл) зрабіць культурна-асветніцкім цэнтрам (касцёл, дарэчы, ужо часткова выконвае гэтыя функцыі).

Вяртанне моцна асіміляванага беларускага народа да сваіх каранёў — працэс вельмі цяжкі і складаны. І сёння ўсяму беларускаму народу, і ў першую

чаргу моладзі, трэба зразумець, што ўвайсці як у еўрапейскую, так і ў светную цывілізацыю можна толькі з высокім узроўнем нацыянальнай самасвядомасці, з цвёрдым уяўленнем пра сябе, як пра самабытны, самастойны народ.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ — ЦЭНТР БІБЛІАГРАФІЧНАГА АСВЕТНІЦТВА

Шматвяковая кніжная культура беларусаў сведчыць, што наш народ заўжды любіў і шанаваў чытанне. Вялікія кніжнікі, такія як Ефрасіння Полацкая, Ф. Скарына і тысячы іншых вядомых і такіх, чые імёны забыліся, у мінулым і сёння імкнуліся і імкнуцца зрабіць здабыткі духоўнай культуры, адлюстраваныя ў кнізе, зразумелымі і даступнымі для ўсіх людзей, прывіць нават не атрымаўшым добрай адукацыі, схільнасць да чытання. Аднак не толькі выдатныя і інтэлігентныя людзі выступалі як кніжныя асветнікі. Адметнасць асветніцтва ў нашай краіне ў XX ст. у тым, што буйнейшым яго цэнтрам стала Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Створаная ў 1922 г. (позна, калі разглядаць у сусветным кантэксце развіцця данага тыпу бібліятэк), гэта першая за ўсю гісторыю Беларусі на яе тэрыторыі галоўная навуковая публічная бібліятэка пачала развіваць усе функцыі, характэрныя для нацыянальных кнігасховішчаў: хутка назапашваліся фонды нацыянальных дакументаў, як выдадзеных на тэрыторыі рэспублікі, так і за яе межамі, крыніц інфармацыі па ўсіх галінах ведаў, наладжвалася бібліятэчна-бібліаграфічнае абслугоўванне ў розных формах, ствараліся крыніцы нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі і інш. Гэтыя функцыі, падкрэслім яшчэ раз, былі і на сённяшні дзень застаюцца тыповымі для нацыянальных бібліятэк розных краін свету. Месца, роля і функцыі нацыянальных бібліятэк на працягу XIX і XX стст. застаюцца прадметам пастаяннага вывучэння і аналізу з боку найвядомых арганізатараў і даследчыкаў бібліятэчнай справы і нават міжнародных органаў (ЮНЕСКО, ІФЛА і інш.), і па гэтай праблеме існуе вялікая колькасць публікацый. Прывядзём прыклады: у выдадзенай у Лондане — Бостане (1977) інструкцыі па кіраўніцтву развіццём нацыянальнага бібліятэчнага і інфармацыйнага абслугоўвання прыведзены наступныя функцыі Навуковай бібліятэкі: як асноўнага кнігасховішча і цэнтра апрацоўкі і абслугоўвання для ўсіх айчынных выданняў, выданняў эктэрыёрны і замежных матэрыялаў; складальніка нацыянальнай бібліяграфіі; цэнтра ўнутранага і міжнароднага абмену выданнямі і інфармацыяй; цэнтра каардынацыі бібліятэчнага абслугоўвання. Восем функцый НБ і акрэсленне гэтага тыпу бібліятэк падала вядомы бібліятэказнаўца Н. І. Цюліна ў манаграфіі «Нацыянальная бібліятэка» (1988). Аднак ні ў прыведзеных прыкладах, ні ў іншай літаратуры не сустракаецца функцыя *бібліаграфічнага асветніцтва*, якую

мы вылучылі ў дзейнасці НББ. Н. Цюліна, як і многія іншыя даследчыкі, слушна адзначала, што ў складзе функцый канкрэтнай НБ могуць быць функцыі, выкліканыя ўмовамі дзейнасці, асаблівасцямі культурнага развіцця і г. д. Добра вядома таксама, што на канцэпцыю нацыянальнай бібліятэкі прыкметны ўплыў аказвае асоба яе кіраўніка. У замежным бібліятэказнаўстве даследчыкі разглядаюць развіццё нацыянальнай бібліятэкі ў перыяд дырэктарства пэўнага кіраўніка. Прэтэндэнт на такую пасаду прапануе канцэпцыю развіцця НБ.

Неабходна адзначыць, што першы дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі (тады Дзяржаўнай бібліятэкі БССР) І. Б. Сіманоўскі таксама аказаў значны ўплыў на яе адметнасць. Выдатны арганізатар і знаўца бібліятэчна-бібліяграфічнай справы, І. Сіманоўскі ўпершыню ў дзейнасці бібліятэкі такога ўзроўню ўбачыў магутны патэнцыял для развіцця новай функцыі — папулярызацыі ведаў сярод шырокіх колаў насельніцтва, чытачоў усёй краіны. (Вядома, што да метадаў і форм папулярызацыі грамадства і ведаў звярнуліся бібліятэкі для народа ў другой палове XIX ст. і больш актыўна ў XX ст., калі пачалі стварацца цэлыя сеткі публічных бібліятэк. Такія бібліятэкі ў некаторых краінах называлі народнымі універсітэтамі. Аднак гэта дзейнасць не распаўсюджвалася сярод навуковых бібліятэк, тым больш нацыянальных).

Як чалавек і кіраўнік, захоплены ідэямі сацыялістычнага будаўніцтва, Сіманоўскі ў 20–30-я гг. палітыка-асветную прапаганду лічыў важнейшай сярод усіх папулярных ведаў, і гэта паўплывала на характар і змест асветніцкай дзейнасці бібліятэкі. Пункт гледжання І. Сіманоўскага актыўна падтрымалі вядомыя дзеячы бібліятэчна-бібліяграфічнай справы СССР Л. Н. Трапоўскі, О. Э. Вольцэнбург і інш. Аднак расійскія бібліёграфы цэнтрамі прапаганды кнігі бачылі спецыяльныя бібліяграфічныя інстытуты, і такія інстытуты дзейнічалі ў РСФСР (у даваенны час паслядоўна працавалі Інстытут рэкамендацыйнай бібліяграфіі, Крытыка-бібліяграфічны інстытут, Навукова-даследчы інстытут бібліятэказнаўства і рэкамендацыйнай бібліяграфіі).

І. Сіманоўскі ж ўпэўнена сцвярджаў, што дзяржаўная рэспубліканская, як і масавая бібліятэка, павінна здзяйсняць палітыка-асветную прапаганду.

Здзейсніць самую ідэю для ДБ БССР, выдавочна, магчыма было толькі выкарыстоўваючы бібліяграфічную інфармацыю і менавіта з дапамогай рэкамендацыйнай бібліяграфіі, метадалогія і тэхналогія якой традыцыйна абумоўліваліся асветніцкімі мэтамі. Таму ў 1932 г. у ДБ БССР была створана група па рэкамендацыйнай бібліяграфіі, укамплектаваная лепшымі кадрамі, якія, дарэчы, сталі першымі аспірантамі ў нашай рэспубліцы ў галіне бібліятэчнай справы. Такім чынам, упершыню галоўная навуковая бібліятэка краіны ўзяла на сябе абавязак бібліяграфічнага асветніцтва — адмысловую функцыю, здзяйсняемую раней толькі масавымі бібліятэкамі і выдатнымі асветнікамі, як Х. Д. Алчэўская, М. А. Рубакін.

ДБ БССР пачала выдаваць разнастайныя па форме і прызначэнню рэкамендацыйна-бібліяграфічныя матэрыялы, надаючы адпаведнае значэнне грамадска-палітычнай тэматыцы, пытанням сацыялістычнага будаўніцтва, якія на доўгія дзесяцігоддзі склалі ядро ведаў, што даводзіліся да грамадзян з дапамогай сістэмы ідэалагічнай работы, адукацыі і іншымі сродкамі. Аднак неабходна адзначыць, што фактычна адразу рэкамендацыйна-бібліяграфічная дзейнасць бібліятэкі выйшла за межы палітыка-асветнай тэматыкі і даводзіла да шырокіх колаў чытачоў, да бібліятэчных работнікаў рэкамендацыйна-бібліяграфічную інфармацыю аб лепшай літаратуры, выпушчанай у рэспубліцы. Рэспубліканскі дакументны паток па розных галінах ведаў адлюстроўваўся ў выданнях ДБ БССР — часопісе «Кніга — масам», «Крытыка-бібліяграфічным бюлетэні» (першая палова 30-х гг.). Так, у «Крытыка-бібліяграфічным бюлетэні» ў самастойных раздзелах змяшчаліся анаталыі на новыя беларускія кнігі, рэцэнзіі і паказальнікі крытычных матэрыялаў. Анаталыі складаліся на лепшыя кнігі грамадска-палітычнай, тэхнічнай, прыродазнаўчай, медыцынскай, сельскагаспадарчай тэматыкі, на мастацкія творы і іншую літаратуру. Складальнікі добра валодалі метадыкай анатавання: раскрывалі тэматыку кніг і высновы аўтара, чытацкае прызначэнне, прыводзілі цытаты і інш. Рэцэнзіі ў другім раздзеле прысвечаліся «найбольш актуальнай масавай кнізе». У трэцім раздзеле бібліяграфаваліся крытычныя матэрыялы з перыёдыкі СССР на беларускія выданні, у т. л. перакладныя. Прыводзіліся найбольш яркія фрагменты з рэцэнзій. Для рэцэнзавання кніг бібліятэка змагла прыцягнуць вучоных з Акадэміі навук, выкладчыкаў БДУ, пісьменнікаў і крытыкаў. «Крытыка-бібліяграфічны бюлетэнь» з арганізацыйна-метадычнага боку несумненна быў прыкметным дасягненнем бібліятэкі, пра што сведчаць аператыўнасць і шырыня адпостравання кніжнага патоку БССР, дакладнасць структуры, імкненне з удзелам высокапрафесійных спецыялістаў дапамагчы чытачам разабрацца ў вартасцях кожнага твора, адрасаванага шырокай чытацкай аўдыторыі. Аднак дух таталітарнай ідэалогіі, нецяярлімасць да тых твораў, у якіх, на погляд крытыкаў, сацыялістычныя савецкія ідэі не былі паказаны належным чынам, прасякаў матэрыялы бюлетэня. Гэты адбітак канкрэтна-гістарычных умоваў, у якіх знаходзілася краіна, дэфармаваў сутнасць бібліяграфічнага асветніцтва, надаваў яму неўласціваю, напрыклад, у параўнанні з бібліяграфічнымі дапаможнікамі Алчэўскай, Рубакіна, Янжула, яскравую партыйна-палітычную накіраванасць, абумоўліваў насычанасць мовы бібліяграфічных паведамленняў палітычнымі і ідэалагічнымі тэрмінамі і адзнакамі. Такія матэрыялы, як, напрыклад, напісаныя Л. Бэндэ, сёння выклікаюць перш за ўсё шкадаванне і абурэнне, аднак, безумоўна, належаць да «рэвалюцыйна-марксісцкіх па крытэрыях і метадах ацэнкі» — такім трапным выразам ахарактарызаваў буйнейшы савецкі бібліёграф Л. Трапоўскі ідэяна-метадалагічную сутнасць рэкамендацыйнай бібліяграфіі ў той час. Напэўна не толькі кадравыя і матэрыяльна-тэхнічныя цяжкасці прывялі да спынення буйных рэкамендацыйна-бібліяграфічных прац ДБ БССР, у т. л.

«Крытыка-бібліяграфічнага бюлетэня». Цяжар палітычнай, ідэалагічнай ацэнкі знішчаў саму сутнасць бібліяграфічнага асветніцтва: прапагандаваць, прапа-ноўваць чытачам усё багацце думак, ідэй, зместу, формы твораў мінулага і сучаснасці, каб стварыць найлепшыя ўмовы для індывідуальнага выбару. Невыпадкава група па рэкамендацыйнай бібліяграфіі як самастойная праіс-навала нядоўга і функцыі па падрыхтоўцы рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў у даваенны час па чарзе даручаліся шэрагу аддзелаў ДБ БССР. Бібліятэка перайшла на падрыхтоўку пераважна тэматычных дапаможнікаў да шматлікіх грамадска-палітычных кампаній і юбілейных дат.

Вопыт арганізацыі рэкамендацыйнай бібліяграфіі на базе Дзяржаўнай бібліятэкі рэспублікі атрымаў распаўсюджанне ва ўсім СССР: у ДБ СССР і дзяржаўных бібліятэках саюзных рэспублік, у партыйных і ўрадавых паста-новах па бібліятэчнай справе ў перыяд з другой паловы 30-х да канца існаван-ня СССР гэты накірунак дзейнасці пачаў разглядацца як адзін з важнейшых. Для ДБ БССР вымушаны перапынак быў звязаны толькі з перыядам Вялікай Айчыннай вайны.

Пасля вызвалення ад нямецка-фашысцкіх акупантаў ДБ з руін аднаўляла ўсю матэрыяльна-тэхнічную базу, усе свае функцыі, у т. л. бібліяграфічнага асветніцтва. У 1951 г. у бібліятэцы быў створаны навукова-бібліяграфічны аддзел, у якім рэкамендацыйна-бібліяграфічная дзейнасць была адзінай фун-кцыйай да 1988 г., далей і да сённяшняга часу аддзел пачаў працаваць па рэка-мендацыйнай (існуе сектар) і па навукова-дапаможнай бібліяграфіі. Трады-цыі бібліяграфічнага асветніцтва ўспрынялі стварэння ў пасляваенныя гады абласныя бібліятэкі, якім пазней быў нададзены статус універсальных наву-ковых. Да гэтай дзейнасці далучыліся галіновыя рэспубліканскія бібліятэкі і ЦБС. Такім чынам яна набыла важнейшыя рысы: бесперапыннасці, сістэм-насці (па зместу і іншых параметрах), найзручнейшай метадычнай прыстаса-ванасці для чытачоў. Стала неабходнай навукова-метадычная дапамога НББ па развіццю бібліяграфічнага асветніцтва іншым бібліятэкам. Трэба адзна-чыць, што НББ спрыяла развіццю каардынацыйных адносінаў паміж удзель-нікамі рэкамендацыйна- бібліяграфічнага працэсу.

На працягу першага пасляваеннага дзесяцігоддзя рэкамендацыйна-біблія-графічная дзейнасць ДБ БССР і іншых бібліятэк праходзіла пад знакам «пера-адолення недавальняючага стану ідэалагічнай работы ў БССР», як было ад-начана ў спецыяльнай пастанове ЦК ВКП(б) 1947 г., і забеспячэння «несу-пыннага кіравання і кантролю за ідэйным зместам выдаванай літаратуры». Паказальным з’яўляецца той факт, што на працягу 1947–1955 гг. амаль усе рэкамендацыйна-бібліяграфічныя дапаможнікі грамадска-палітычнай тэма-тыкі былі прысвечаны выбарам у саветы дэпутатаў працоўных і гадавінам Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Паляпшэнне грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне станоўча адбілася на рэкамендацыйна-бібліяграфічнай дзейнасці ДБ. З сярэдзіны і ў другой палове

50-х г. бібліятэка пачала выпускаць 15–20 найменняў бібліяграфічных дапаможнікаў у год, павялічыла долю дапаможнікаў беларусазнаўчай тэматыкі і на беларускай мове. З пачатку 60-х г. галоўная ўвага пачала надавацца праблеме стварэння рэспубліканскай сістэмы рэкамендацыйна-бібліяграфічных дапаможнікаў і павышэнню эфектыўнасці НББ ў чытанні і прапагандзе кнігі. Сістэма рэкамендацыйнай бібліяграфічнай інфармацыі дазваляла ахапіць увесь паток літаратуры, прызначанай для шырокіх колаў насельніцтва, усе катэгорыі чытачоў, бесперапынна забяспечваць найбольш важныя галіны ведаў і цікавыя тэмы, рэалізаваць найбольш прыдатную метадыху. Хаця ў тэматыцы дапаможнікаў і ў метадычных прыёмах можна выявіць нямала фактаў негатыўнага ўплыву прамога служэння афіцыйнай ідэалогіі, аднак у пасляваенны перыяд мы не бачым тых рэзкіх ацэнак, у якіх галоўным было вызначыць ідэйную платформу аўтара. Большая ўвага стала надавацца таму, якія карысныя ці цікавыя веды мог атрымаць чытач, як іх бесперапынна папаўняць, пастаянна быць у курсе кніжных навін, як пашырыць веды аб аўтарах, узбагаціць уяўленні аб эстэтыцы мастацкага слова і вобраза. І менавіта гэтыя традыцыі сапраўднага бібліяграфічнага асветніцтва выклікалі цікавасць чытачоў і бібліятэкараў да рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў.

І. Сіманюскі на працягу ўсяго пасляваеннага часу неаднаразова спрабаваў наладзіць выданне бягучага бібліяграфічнага дапаможніка, здольнага раскрыць для чытачоў тую частку дакументальнага патоку, якая адрасавана чытачам з агульнай і часткова прафесійнай адукацыяй, для самаадукацыі і вольнага часу. Нарэшце з 1960 г. пачаў выдавацца штомесячны бібліяграфічны бюлетэнь «Новыя кнігі БССР», з дапамогай якога чытачы і бібліятэкары атрымалі магчымасць арыентавацца ў патоку новых беларускіх выданняў і публікацый у перыядычным друку, знаёміцца з тэматычнымі рэкамендацыйна-бібліяграфічнымі матэрыяламі. Дапаможнік хутка набыў шырокую папулярнасць у бібліятэках краіны, без перабольшання стаў адным з лепшых беларускіх бібліяграфічных выданняў. З гэтага часу бібліятэка пачынае штогод павялічваць выпуск рэкамендацыйна-бібліяграфічных дапаможнікаў, імкнучыся ў розных іх тыпах, жанрах і формах прадставіць лепшую частку друкаванай прадукцыі, зрабіць бібліяграфічныя паведамленні найбольш зручнымі і даступнымі для чытачоў. Існуе нямала крыніц, якія сведчаць аб выкарыстанні рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў беларускімі чытачамі, бібліятэкарамі для індывідуальнай рэкамендацыі літаратуры, для правядзення разнастайных форм нагляднай і масавай культурна-асветнай работы з насельніцтвам.

Час перабудовы, а затым і дасягненне дзяржаўнай незалежнасці спрыяльна адбіўся на рэкамендацыйнай бібліяграфіі. Унутраная падрыхтаванасць бібліёграфаў да раскрыцця здабыткаў духоўнай культуры дапамагла без жалю адкінуць дагматычныя метады, навязаную тэматыку. Ідэалагічная заангажаванасць савецкай рэкамендацыйнай бібліяграфіі на рубяжы 80–90-х гг. стала аб'ектам вострай і прынцыповай крытыкі. Сістэма рэкамендацыйнай бібліяграфічнай інфармацыі ў рэспубліцы хутка набыла абрысы, якія лічыў

важнейшымі М. Рубакін, каб аказаць чытачам сур’ёзную дапамогу ў паглыбленні і пашырэнні ведаў. У гэтай сістэме выдатныя бібліяграфічныя выданні Нацыянальнай бібліятэкі «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», «Беларуская мова, літаратура, мастацтва», «Памятныя даты сусветнага календара» займаюць вядучае месца, ствараюць умовы для забеспячэння неабмежавана шырокага патоку патрэбы чытачоў узбагаціць і ўдасканаліць свой духоўны свет.

Сучасныя ўмовы дзейнасці НББ па бібліяграфічнаму асветніцтву працякаюць з улікам такіх важнейшых фактараў, як сувязь асветніцкай дзейнасці з рэалізацыяй прынцыпу даступнасці да нацыянальных дакументаў і распрацоўка аўтаматызаванай тэхналогіі папулярызацыі ведаў. Ідэя забеспячэння доступу да назапашаных нацыянальнымі бібліятэкамі унікальных інфармацыйных рэсурсаў — здабыткаў нацыянальнай культуры і інтэлектуальнай спадчыны народаў — стала сёння адной з асноўных у пераасэнсаванні канцэпцыі гэтых бібліятэк. Яна вырашаецца ў тэарэтычных пабудовах праз прапанову інфармацыйных рэсурсаў нацыянальных бібліятэк у сусветныя інфармацыйныя сеткі. Практычная рэалізацыя такога доступу сёння для большасці НБ — яшчэ недасягальная. Да таго ж неабходна дадаць, што самастойна весці пошук даных, якія дапамогуць чалавеку павышаць свой агульны культурны ўзровень у Інтэрнеце ці іншых сетках, — справа вельмі няпростая. Неабходна дасканала валодаць сістэмай пошуку, базамі даных, якія дапамагаюць у навігацыі. І гэта майстэрства даступнае не кожнаму карыстальніку. Але нават прадстаўленне інфармацыйных рэсурсаў НБ у аўтаматызаваных сетках не гарантуе належных умоў для здзяйснення выбару карыстальнікаў, якія існуюць у традыцыйнай методыцы і тэхналогіі рэкамендацыйнай бібліяграфіі. Гэта гаворыцца не для таго, каб сумнявацца ў магчымасцях прымянення новых тэхналогій для бібліяграфічнага асветніцтва, але толькі для таго, каб заклікаць НБ мэтанакіравана распрацоўваць інфармацыйную тэхналогію папулярызацыі ведаў. Мы ўпэўнены, што прадстаўленне электронных версій «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», даведнікаў «Беларуская мова, літаратура, мастацтва» і іншых у он-лайнавым доступе, на CD-ROM, іх кумулятыўных варыянтаў значна пашырыла б кола карыстальнікаў бібліятэкі і дапамагло б выкарыстаць анімацыйныя і іншыя сродкі для ўдасканалення якасці інфармацыі. Можна толькі ўявіць, наколькі карыснымі былі б такія матэрыялы для настаўніка і выхавацеля, для сям’і. На жаль, гэта яшчэ толькі пажаданні. Адсутнасць магчымасці выкарыстання аўтаматызаванай тэхналогіі для папулярызацыі ведаў не павінна тармазіць выкарыстанне тэхналагічных магчымасцей сучасных СМІ. Прапануем бібліятэцы распачаць бібліяграфічна-асветніцкую праграму на Дзяржаўным тэлебачанні. Бачыцца, што візуальныя і гукавыя сродкі ТБ дапамогуць узмацніць інтэлектуальна-пачуццёвы комплекс рэкамендацыйна-бібліяграфічнай інфармацыі.

Сёння з дапамогай прадуманай сістэмы рэкамендацыйна-бібліяграфічных даведнікаў да карыстальнікаў штогод паступаюць многія сотні

рэкамендацыйна-бібліяграфічных паведамленняў. Гэты паток структураваны такім чынам, каб забяспечыць шырокі і разнастайны спектр чытацкага попыту і інтарэсаў у сферах адукацыі, самаадукацыі і вольнага часу. Упершыню так шырока і поўна НББ разгарнула папулярызаваную нацыянальную культурную спадчыну, у т. л. такіх яе старонак, якія доўгія дзесяцігоддзі наўмысна выкрэсліваліся з народнай памяці. З улікам гэтых і іншых мэт самаадукацыйнага чытання былі ўнесены змяненні ў дапаможнікі «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», «Беларуская мова, літаратура, мастацтва». Асобна трэба падкрэсліць, што ў замежных бібліятэках няма даведнікаў, якія па задуме і якасці можна было б параўнаць з гэтымі выданнямі. Гэты адмысловы бібліяграфічны дапаможнік забяспечвае даступнасць да нацыянальных дакументаў і фондаў НББ многіх бібліятэк і чытачоў краіны. НББ пастаянна знаходзіцца ў пошуку новых форм і метадаў удасканалення бібліяграфічнай папулярызаванасці. Сёння бібліятэцы можна раіць больш рэкламаваць гэты важнейшы, маючы нацыянальна-культурнае значэнне напрамак сваёй дзейнасці, а кіруючыя культурай органы павінны аказаць ёй важкую падтрымку дзеля ўдасканалення гэтай работы. Асабіста мы ўпэўнены, што асветніцкая дзейнасць НББ становіцца ўплывае на духоўную культуру насельніцтва краіны і сама бібліятэка заслужоўвае ўзнагароды на дзяржаўным узроўні як выдатны асветніцкі цэнтр.

Алена Яскевіч (Мінск)

ТЭАРЭТЫК СТАРАБЕЛАРУСКАГА КРАСАМОЎСТВА

Іаанікій Галятоўскі (? – 2 студзеня 1688 г.) — буйнейшы беларускі пісьменнік другой паловы XVII ст., тэарэтык гамілетыкі і красамоўства, энцыклапедычна дасведчаны вучоны, заснавальнік марыялагічнай традыцыі ва ўсходнеславянскай і балгара-румынскай кніжнасці, бліскучы рытар і экзегет, рэктар Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі, архімандрыт Ноўгарад-Северскага, потым Чарнігаўскага Успенскага Ялецкага манастыра. Бацькі яго паходзілі з Піншчыны

З выдатнай кагорты пісьменнікаў-падзвіжнікаў XVII ст. І. Галятоўскага вылучае боганатхнёны талент, багатая і каларытная старабеларуская мова, даходлівая, эмацыянальная і экспрэсіўна насычаная манера выкладання. Нездарма лічылася, што лепшыя творы эпохі барацьбы за святайцоўскую веру (другая палова XVII ст.) належаць праму архімандрыта Іаанікія. У яго тэарэтычных працах назіраецца трансфармацыя сціплай гаміліі ва ўзвышанае, тэалагічна змястоўнае і грамадска надзённае казанне. Узбагаціўшы пропаведзь міфалагічнымі супастаўленнямі, І. Галятоўскі дасягае яе асаблівай вобразнай выразнасці і моцнага ўздзеяння на чытачоў. Настаўнікам, які вылучыў у якасці свайго энергічнага памочніка і паплечніка гэтага мяккага, працалюбівага, сціплага, лагоднага і надвычай здольнага чалавека, стаў архіепіскап, ахоўнік прастола кіеўскіх мітрапалітаў Лазар Барановіч. На апошнім курсе акадэміі І. Галятоўскі прымае манаскі пострыг і едзе на Піншчыну ў Купяціцкі манастыр, дзе ігумам быў архіепіскап Лазар. Неўзабаве інак Іаанікій узвдзіцца ў сан настояцеля Купяціцкага манастыра. У сваю бытнасць рэктарам Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі Барановіч пераводзіць настояцеля Іаанікія ў Кіеў выкладчыкам. З 31 снежня 1659 па 1662 г. іераманах Іаанікій — рэктар Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі і ігумен Кіева-Брацкага манастыра. У 1662 г. ім знойдзена і ўрачыста ўнесена ў новую акадэмічную царкву цудзейная Брацкая ікона Божай Маці.

У перыяд вострай міжканфесійнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы І. Галятоўскі ўздымае старабеларускую пропаведзь на недасяжную вышыню свайёй кнігай «Ключ разумення» (1659, 1660, 1663, 1665) і багаслоўска-педагагічным трактатам «Наука, албо Способ зложения казаня» (фактычна падручнік па гамілетыцы Новага часу). І. Галятоўскі заклікаў так прамаўляць, каб усе людзі разумелі, што ў павучэнні паведамляецца, бо якім мудрым прапаведнікам ні быў Іаан Златавуст, але і яму адна жанчына выгаворвала за цяжкую па зместу гамілію.

І калі многія праваслаўныя святары з Заходняй і Цэнтральнай Беларусі, правабярэжнай Украіны ўпотаі падтрымліваюць унію, менавіта гурток Л. Барановіча і І. Галятоўскі, як яго найбольш таленавіты прадстаўнік, шчыра адстойваюць праваслаўе ад нападаў католікаў і уніятаў. У 1676 г. была надрукавана «Бяседа Белацаркоўская», якая зафіксавала факт дыспуту ў прысутнасці караля Яна Казіміра езуіта Андрэяна Пякарскага з І. Галятоўскім і перамогу апошняга (1663 г.).

Для XVII ст. характэрна асаблівае ўшанаванне цудадзейных ікон Божай Маці, бо менавіта Царыца Нябесная сваім святым умяшальніцтвам у 1676 г. выратавала Рэч Паспалітую і Вялікае Княства Літоўскае ад турэцкага палону. Сярод кніг І. Галятоўскага марыялагічнай традыцыі аповесць пра 445 цудаў ад ікон Багародзіцы з прысвячэннем кузіне П. Магілы Ганне Патоцкай «Неба новае з новымі зорамі створанае» (на старабеларускай і польскай мовах, (Львоў, 1665; Чарнігаў, 1677; Магілёў, 1699; Масква, 1849, 1851, 1997 — адпаведна на рускай мове) і «Скарбніца пажытачная» пра цудадзейную ікону Божай Маці Ялецка-Чарнігаўскую (Ноўгарад-Северскі, 1676). Паводле хадайніцтва свайго апекуна Л. Барановіча Іаанікій атрымлівае бласлаўленне на Ялецкую архімандрыю. На Чарнігаўшчыне збірае ён мясцовыя паданні, што лягуць у аснову «Скарбніцы пажытачнай» (32 цуды ад іконы Ялецкай Адзігітрыі). Асабліва ўшаноўваў чарнігаўскі архімандрыт Купяціцкую ікону Багародзіцы як уладкавальніцу яго ў юнацтве і маладосці, Пячэрскую святыню, што надавала мудрасць у сталым узросце, Ялецкі абраз Царыцы Нябеснай, якая апекавалася ім у старасці.

У 1667 г. па даручэнню Л. Барановіча архімандрыт Іаанікій едзе на сваю радзіму ў ВКЛ, каб агітаваць за абранне на польскі трон царэвіча Аляксея Аляксеевіча.

Адзін з найвядомейшых твораў пісьменніка, «Месія праўдзівы» (Кіеў, 1669), напісаны ў тактоўнай і стрыманай манеры як рэакцыя на з’яўленне сярод яўрэяў ілжэмесіі Сабатая Цві з мэтай засцерагчы суайчыннікаў ад захаплення іудзейскай ерассю. У жніўні 1669 г. чарнігаўскі архімандрыт суправаджае па вяртанні з Масквы ў Егіпет александрыйскага патрыярха Пасія, які, дарэчы, наведаў Ялецкі манастыр і нават спыніўся там. У канцы 1670 г. І. Галятоўскі па царкоўна-гаспадарчых справах быў у Маскве, дзе надоўга запамніўся сваімі казаннямі і прывітальным словам да цара. У канфлікце Л. Барановіча і празмерна выбітнага Сімяона Адамовіча, нягледзячы на сваю асцярожнасць і стрыманасць, як сумленны чалавек чарнігаўскі архімандрыт прымае бок настаўніка. У 1678 г. (Ноўгарад-Северскі) выходзіць у свет трактат а. Іаанікія «Старая Царква». Як буйнейшы палеміст узроўню Хрыстафора Філалета (Бронскага), славутага аўтара «Апокрысіса» і абаронцы нацыянальнай незалежнасці, чарнігаўскі архімандрыт вымушаны быў напісаць працу, накіраваную не толькі супраць паклёпніцкіх твораў езуітаў — «Старой Веры» Паўла Бенядзікта Боймы, але і супраць «Трыбунала» Міколы Ціхановіча.

Дзеля гэтага ён быў спецыяльна выкліканы з ВКЛ у Чарнігаў. Кніга прысвечана Л. Барановічу, у прадмове згадваюцца факты з біяграфіі архіепіскапа.

У 1683 г. выходзіць лепшы твор другой паловы XVII ст. «Фундаменты» І. Галятоўскага. Гэта — надзвычай надзённы на той час твор, з дынамічнымі сюжэтнымі эпізодамі з гісторыі дыспутаў пра filioque, згадваннем прычын шлюбаў польскіх каралёў і ўсходнеславянскіх князёўнаў, фрагментамі жыццй праваслаўных святых, крыўдаў праваслаўных католікамі: здзек над памерлымі, забарона прычашчаць хворых, выгнанне святароў з храмаў, пакутніцкі адыход А. Філіповіча (калі св. свечы гарэлі на яго магіле), палітыка І. Кунцэвіча.

У творах І. Галятоўскага (гэта — адзнака літаратуры Новага часу), як у паэме І. Ужэвіча «Вобраз цноты і славы», прысутнічае новы персанаж, ужо абавязковы для XVII ст., — крытык Заіл. У «Фундаментах» а. Іаанікія галоўны герой па-хрысціянску зміраецца перад ворагамі (заіламі), як вучыў ап. Павел, згадваючы пры гэтым, што Заіл, які высмейваў Гамера, быў павешаны Пталамеем. «Фундаменты» сталіся настолькі праўдзівымі і дакументальнымі, што каталіцка-уніяцкаму боку не было чым іх аспрэчыць. У 1679 г. з падзякаю Ялецкай цудадзейнай іконе Адзігітрыі, якая разам з Нябеснымі Воямі абараняла Чарнігаўскую архімандрыю ад туркаў (на свята Успення з'явілася Багародзіца з воямі ў небе), друкуецца «Лебедзь з пяццю пёрамі»¹. У творы чарнігаўскага архімандрыта цытуецца ўрывак з «Вызваленага Іерусаліма» Т. Таса пра хіцівасць і жорсткасць мусульман. Аўтар гамалеі заклікае не толькі да лучнасці ўкраінцаў, беларусаў, палякаў, рускіх супраць туркаў, але і да вызвалення паўднёвых славян, румын і малдаван ад асманскага прыгнёту. Супраць магаметан — і «Ал-каран» (Чарнігаў, 1683), прысвечаны царам Іаану і Пятру Аляксеевічам. З пазіцый выкрыцця сутнасці арыянства (католікі ад П. Скаргі і пазней абвінавачвалі праваслаўных у падтрымцы гэтай ерасі) напісаны Галятоўскім «Алфавіт» (своеасаблівы дыялог праваслаўнага і арыяніна) і «Сафія-Мудрасць». «Алфавіт», датаваны 23 чэрвеня 1681 г., змяшчае верш І. Галятоўскага, у якім аўтар зазначае, што цярпліва пераносіць нястачы і цяжкую працу з надзеяй увайсці ў Царства Божае. Сярод апошніх твораў старабеларускага пісьменніка — «Богі паганскія» (1686), з прысвячэннем царэўне Сафіі, і «Душы памерлых людзей» (Чарнігаў, 1687). Як згадваюць хронікі, слава гэтага багаслова дасягала не толькі славянскіх і заходнееўрапейскіх святароў, але і двароў свецкіх уладароў.

У сувязі з прыярытэтным вывучэннем феномена старабеларускага ўплыву на славянскія і цэнтральнаеўрапейскія культуры, распачатым працэсам

¹ Гл.: Беларускі праваслаўны каляндар за 1997 г. Мн., 1996. С. 149–157; Вомперский В.П. Риторика в России XVII–XVIII вв. М., 1988. С. 27–28; Каиловский Д. И. Голятовский. Вильно, 1884; Карташов А. В. Очерки по истории русской церкви. М., 1991. С. 289; Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. М., 1991. С. 355–379; Митрополит Евгений (Болховитинов). Словарь (исторический) о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. М., 1995. С. 130–132; Сумцов Н. Ф. Иоанникий Голятовский: к истории южно-русской литературы XVII в. Харьков, 1885. С. 1–84.

праслаўлення і кананізацыі мітрапаліта Пятра Магілы гуманітарная навука асабліваю ўвагу надае асэнсаванню падзвіжніцкай дзейнасці будучага свяціцеля, яго багаслоўскай і літаратурнай спадчыны, а таксама і творчасці паплечнікаў гэтага выдатнага рэлігійна-культурнага дзеяча ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Справу П. Магілы падтрымалі і плённа прадоўжылі ў арганізацыйным і рэлігійна-асветніцкім аспекце два выдатныя старабеларускія пісьменнікі XVII ст. Л. Барановіч і І. Галятоўскі.

І. Галятоўскі свой талент выдатнага гамілета, творчыя здабыткі тэарэтыка красамоўства (яго навуковыя распрацоўкі ў галіне стылістыкі і паэтыкі не страцілі надзённасці і ў наш час) шчодро перадаваў навучэнцам Кіева-Магілянскай акадэміі.

Экскурс у гісторыю мастацтваў паказвае, што ўласна рыторыка як навука аб араатарскай прозе прыгожага пісьменства ўзнікла ў Старажытнай Грэцыі (V ст. да н. э.) у выніку адасаблення яе ад паэтыкі з-за больш жыццёвага і рэальнага характару мастацкага матэрыялу, што ўносіўся новымі пражанымі жанрамі. Паэтыка была вымушана пацягнуцца ў сваіх пазіцыях, за ёй замацаваўся статус навукі аб уяўным, выдуманым. Тады ж сфарміраваліся два асноўныя віды красамоўства: палітычнае і панегірычнае (урачыстае), узнік класічны араатарскі стыль на спалучэнні вычварнай мастацкай пышнасці (азіянізм) і асаблівай квяцістасці мовы (атакізм). Але ні дзеячы другой сафістычнай хвалі (Дзіён Хрысастом, Элій Арыстыд), ці нават у пазнейшы рымскі час яе буйнейшы практык і тэарэтык Цыцэрон не змаглі прадухіліць крызісу рыторыкі, выраджэння яе змястоўнага боку, панавання сафістыкі, прыёмаў доказу дзеля доказу.

Толькі патрыстыка праз жанры тэалагічнай прозы — палемічную філасофскую прамову, багаслоўскі трактат-разважанне, экзегезу, пропаведзь (гамілію), пахвальнае слова (энкамій, пацярык), філасофскую дыдактыку — жыццё, духоўны гімн, споведзь, літургічную паэзію і эпісталарый — змагла надаць такую жыццёвую і духоўную сілу рытарычнай навуцы, валоданне майстэрствам якой сярод народа лічылася ледзь не адным з найвышэйшых Дароў Божых.

У славуэтага старабеларускага пісьменніка Францыска Скарыны ў прадмове «Во всю Бівлію рускаго языка» якраз падкрэслена гэта новае хрысціянскае разуменне логікі, што «учить з доводом розознати правду от кривды»², і ўказваецца, па якіх кнігах найперш вучыцца культуры дазвання ісціны (кніга «Іова», Пасланні св. апостала Паўла і інш).

Красамоўства айцоў царквы здолела пазбегнуць празмерных упрыгажэнняў, якія, па словах буйнога рытара XIX ст. прафесара славеснасці М. Ф. Кашанскага (1781–1831), робяцца самамэтай, калі перастаюць выконваць свае функцыі: «Увогуле тропы і фігуры толькі тады складаюць

² Скарына Ф. Творы. Мн., 1990. С. 46.

прыгажосць, калі яны нязмушаныя, ненаўмысныя, а як бы выпадкова, самі сабою сустракаюцца і, відаць, непазбежныя: у іншым выпадку яны стылю — абцяжарванне»³.

Невыпадкава асаблівы росквіт хрысціянскай рыторыкі звязаны з імёнамі такіх аўтарытэтаў патрыстыкі, як Дзіянісій Арэапагіт, Афанасій Александрыіскі, Васілій Кесарыйскі, Грыгорый Назіянзін, Грыгорый Ніскі, Іаан Златавуст, Іаан Дамаскін, у якіх прыгажосць выказвання не засланяла велічы духоўнага зместу.

Моцны ўплыў усходняй апафатыка-патрыстычнай традыцыі яшчэ працяглы час адчуваецца і ў творах лацінамоўных аўтараў (Гіларыя дэ Пуацье, Амвросія Медыяланскага, блажэннага Ераніма, Аўрэлія Аўгустына, Грыгорыя Дваяслова, Ісідора Севільскага).

У патрыстычнай традыцыі рыторыка з палітычнага і судовага красамоўства паступова пераўтвараецца ў прапаведніцкае мастацтва.

Маральна-дыдактычны элемент, увогуле характэрны любой хрысціянскай літаратуры, у жанры рыторыкі, паводле яе спецыфічнай аратарскай прыроды, быў асабліва па-мастацку ўзмоцнены. У хрысціянскай літаратуры элементы тэатралізаванай дзеі, драматургіі былі засвоены найбольш поўна літургіяй. Спецыфіка рыторыкі як аратарскай прозы дазволіла абвастрыць неабходную для кожнага мастацтва выяўленчую тэхніку. Уплыў гэты асабліва адбіваецца на паэтыцы пропаведзі, якая вельмі часта набывае рысы дыялога, няхай не знешнія, але з абавязковым улікам перцептыўных магчымасцей слухача, субяседніка, яго саўдзелу, сатворчасці з прамоўцам.

Так, рытар пецяярбургскай школы пачатку XVIII ст. Георгій Даніілаўскі ў сваёй «Рыторыцы» піша пра неабходнасць псіхалагічнага аргументавання і доказу належнымі моўнымі сродкамі, каб волю слухача «да сябе прыхіліць, наблізіць і прывесці да таго, што аб ім сцвярджаеш ці збіраешся раіць. Бо гэта ёсць вяшчыня ўсяго рытарычнага мастацтва».

Пазней у вядомага тэарэтыка рыторыкі, вучня І. Галятоўскага Стэфана Яворскага, месцаблосціцеля патрыяршаў кафедры і прэфекта Кіева-Магілянскай акадэміі, гэтыя набыткі новай красамоўніцкай практыкі абгрунтоўваюцца як «эфект вытанчанасці» не лабавага, а хутчэй «намёкавага», «дотыкавага» раскрыцця тэмы, што пакідае слухачу-чытачу прастору для сумеснай творчасці, асабістага роздуму над закранутымі прамоўцам праблемамі. Знакаміты рытар, як апісваюць яго прамоўніцкае майстэрства даследчыкі, «выбраўшы для сябе тэкст, нібы і рэдка звяртае ўвагу на істотнае ў ім», а «звычайна бярэ адзін яго бок, спыняецца на якім-небудзь выпадковым эпізодзе» ці «шукае нібыта і не асноўную, а нейкую пабочную, другасную сувязь», але якая закранае асаблівыя пачуццёвыя струны слухача, цалкам авалодвае яго увагай.

³ Общая риторика. СПб., 1830. 2-е изд. С. 103.

Прамоўніцкае і ў цэлым рытарскае майстэрства, паводле вызначэння С. Яворскага, па ўзору сімволікі рукі, складалася з пяці частак: знаходжаньня, размяшчэння, слоўнага выяўлення, запамінання, прамаўлення. Па мове сучасных уяўленняў аб працэсе моватворчасці гэта азначае выбар тэмы, яе кампазіцыйную распрацоўку і слоўнае выяўленне, а паколькі гаворка ідзе пра вусныя прамоўніцкія жанры, — адпаведна запамінанне і прамаўленне.

У гісторыі ўсходнеславянскай рытарычнай традыцыі асабліва выдатнае месца займае мастацтва старабеларускіх рытараў Кірылы Тураўскага, Ф. Скарыны, пазней — Лявонція Карповіча, якія сваёй таленавітай стылізаванай практыкай прадвызначылі росквіт красамоўства на землях Масковіі і ВКЛ з перамяшчэннем на іх праваслаўных цэнтраў.

Адным з ключавых жанраў старабеларускай літаратуры, на думку даследчыкаў, было казанне. Як адзначаў у «Гісторыі беларускай літаратуры» М. Гарэцкі: «З часоў Кіева-Магілянскай акадэміі казанні асабліва пашырыліся, набылі статус вядучай літаратурнай формы. Цяпер яны мелі болей літаратурнага смаку, чым рэлігійнага настрою»⁴. Творы пісьменнікаў-гамілетаў не толькі шматразова друкаваліся ў XVII ст., але і інтэнсіўна вывучаліся і перадаваліся ў XIX — пачатку XX стст.

Прынцыповае значэнне ў працэсе даследавання спадчыны І. Галятоўскага мелі працы М. Сумцова («Характарыстыка паўднёварускай літаратуры XVII стагоддзя», «Да гісторыі паўднёварускай літаратуры XVII стагоддзя». Вып. 2. 1885), мітрапаліта Я. Балхавіцінава («Слоўнік гістарычны пра былых у Расіі пісьменнікаў духоўнага чыну грэка-расійскай царквы»), працах вядомай украінскай даследчыцы І. Чапігі, кнігах М. Кастамарава, П. Жыццэцкага, М. Грушэўскага.

У апошні час з'явілася шмат трактатаў, прысвечаных мітрапаліту П. Магіле і яго паплечнікам, адпаведная ўвага надавалася і творчасці І. Галятоўскага, але ў такіх кнігах спадчына старабеларускага красамоўцы разглядалася вельмі фрагментарна і апасродкавана. Паўплываў і той факт, што айчынная навука да самага апошняга часу недастаткова надавала ўвагі вывучэнню палеска-падляскага рэгіёна старабеларускай культуры, асаблівасцей творчай манеры пісьменнікаў гэтага краю (іх мовы, дзейнасці), таму багаты пласт нацыянальнай філалагічнай спадчыны на правах дольнікаў у значнай ступені аказаўся даследаваным менавіта нашымі суседзямі, у якіх увесь час выклікала здзіўленне, чаму І. Галятоўскі пісаў на чыстай і кандавай старабеларускай мове, а не на яе ўкраінскай рэдакцыі.

Неабходнасць актуалізацыі старажытных ведаў шляхам іх найноўшай навуковай інтэрпрэтацыі і ўвядзення іх у сістэму сучаснай філалагічнай навукі запатрабавала ад айчыннага літаратуразнаўства для ўсебаковага

⁴ Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Мн., 1992. С. 151.

асвятлення палемічнага перыяду сярэдневяковай літаратуры вывучэння ролі гамілетыка-марыялагічнай спадчыны ў працэсе фарміравання менталітэту і светапоглядных асаблівасцей беларускай нацыі, на падставе багацця фактычнага матэрыялу і параўнаўча-гістарычнага аналізу правесці вызначэнне нацыянальна-рэгіянальнай прыналежнасці І. Галятоўскага як прадстаўніка палеска-падляшскага арэала палемічнай культуры эпохі барока і асветніцтва.

Даследаванне шматграннай творчай спадчыны І. Галятоўскага запатрабавала канкрэтна-гістарычнага ўспрыняцця, глыбокага ўваходжання ў свет каштоўнасцей і ўяўленняў эпохі. Пасля шматгадовых плённых кнігазнаўчых напрацовак айчынная медыявістыка перамясціла аб'ект даследавання ў сферу тэксталагічнага, экзегетыка-тэалагічнага і герменеўтыка-стылістычнага вывучэння спадчыны сярэдневяковага пісьменніка.

Гэтая даўно наспелая пераарыентацыя ў галіне медыявістыкі патрабуе паглыбленай спецыялізацыі ў шматлікіх сумежных навуках гуманітарнага профілю, істотнага абнаўлення методыка-тэарэтычных падыходаў.

Пры разглядзе беларускага барока, буйных прадстаўнікоў яго экзегетыка-тэалагічнай школы, па-за ўвагай даследчыкаў засталіся цэлыя старонкі ўласна беларускай традыцыі. Таму ў медыявістыцы аказалася недаравальна абыздзенай артадаксальна-патрыстычная плынь, багатая харызматычная і гамілетычная культура, якая бярэ свой пачатак яшчэ з часоў духоўнага хрысціянскага адраджэння і руху ісіхастаў. Паводле архіўных матэрыялаў, належыць канстатаваць, што не рэфармацыйны рух, а ўласная харызматыка-дыдактычная школа шмат у чым вызначыла характар і спецыфіку літаратуры маньерызму і барока.

Цэласны філолага-экзегетычны падыход запатрабаваў супастаўнага вывучэння трох асноўных прац старабеларускага красамоўцы — «Ключ разумення», «Неба новае...», і «Навука, альбо способ зложэння казаня», дазволіў у агульнатэарэтычным плане прасачыць працэс развіцця старабеларускай філалагічнай думкі, асаблівасцей станаўлення і функцыянавання катэгорый. Вывучэнне дыдактычнай часткі спадчыны старабеларускага красамоўцы дазваляе прасачыць педагагічныя і філасофска-духоўныя пошукі беларускіх кніжнікаў XVII ст.

Разгляд творчасці І. Галятоўскага на лексіка-граматычным, філасофска-тэалагічным, экзегетыка-герменеўтычным і паэтыка-сінтаксічным узроўнях паказвае, што ў працах старабеларускага пісьменніка побач з элементамі рэнесанснымі (рэалізму і рамантызму), барочнымі (дыдактыкай, маньерызмам і прэцыёзнай стылістыкай) прысутнічаюць жанравыя адзнакі класіцызму і асветніцтва. Аналіз пластоў айчычнай літаратурнай мовы XVII ст. указвае на развіццё адзнак мовы Новага часу. Такім чынам, літаратурны працэс XVII ст. таксама можна назваць апасродкаваным «прабацькам» мастацтва Новага часу, пра што яскрава сведчаць філалагічныя

і філасофска-багаслоўскія творы буйнейшага старабеларускага пісьменніка XVII ст., гонара навукова-асветніцкага гуртка Л. Барановіча, заснавальніка рытарычнай і марыялагічнай традыцыі ў айчынным кніжнасці Іаанікія Галятоўскага.

Ульяна Шаставец (Мінск)

ХРЫСЦІЯНСКІЯ ІДЭАЛЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ Ў ГАЗЕЦЕ «БЕЛАРУС»

Штотыднёвая рэлігійна-асветніцкая, грамадска-палітычная і літаратурная газета «Беларус» выдавалася беларускімі католікамі-адраджэнцамі з 13(26).01.1913 да 30.07.(12.08).1915 г. у Вільні. Друкавалася на беларускай мове лацінкай. Рэдактарамі-выдаўцамі былі А. І. Бычкоўскі, з № 5 1914 г. — Б. А. Пачопка. У падрыхтоўцы выданняў да друку ўдзельнічалі таксама Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі) і Я. Пазняк. Газета мела аддзелы і рубрыкі: рэдакцыйныя артыкулы; літаратурна-мастацкія творы (вершы, апавесці, апавяданні, нарысы, абразкі, эсэ і інш.); каталіцкі касцельны календар (з казаннямі на рэлігійныя святы); касцельныя ведамасці; «Што чуваць» (навіны рознага характару з Беларусі і іншых краін); «Пішуць да нас» (паведамленні карэспандэнтаў); «Весткі з-за граніцы» (закежная хроніка); «Наша гаспадарка» (агранамічныя і інш. гаспадарчыя парады); «Усячына» (трапныя выразы, думкі, загадкі, жарты і прымаўкі); «Свая пошта» (перапіска з уласнымі карэспандэнтамі).

Галоўны накірунак газеты — нацыянальна-адраджэнскі. У аснову ж канцэпцыі нацыянальнага адраджэння газетаю пакладзены рэлігійна-этычны прынцып хрысціянскага адраджэння кожнай асобы. У адным з рэдакцыйных артыкулаў адзначалася: «Мэтай нашай ёсць і будзе заўсёды паляпшэнне ўмоваў жыцця селяніна ды развіццё яго душы як католіка-беларуса, а дарогай да гэтага — ціхая, спакойная праца з Богам»¹.

Найбольш метадычна адраджэнская праграма газеты прадстаўлена ў артыкуле галоўнага рэдактара Баляслава Пачопкі «Якое мае быць наша адраджэнне». «Каб нам адрадзіцца, — піша аўтар, — трэба, галоўным чынам, добра зразумець Боскую навуку Хрыста і ўвесці гэтую навуку ў кожную праяву нашага жыцця грамадзянскага і прыватнага, каб у кожнай нашай справе, у кожным слове і нават у думках павадыром было Боскае прыказанне: «Любі Бога больш за ўсё, а бліжняга — як самога сябе..., а ўсякае іншае адраджэнне, — збудаванае на якім іншым фундаменце, не на праве Божым абалётрае, — гэта будзе будыніна, збудаваная на пяску, які вецер разнясе і вада размые...». Далей Пачопка канстатуе, што хрысціянскае адраджэнне прадугледжвае, у першую чаргу, прынцыпы самапазнання, самаўсведамлення чалавекам сваёй высокай годнасці, барацьбу з заганнымі якасцямі,

¹ Беларус. 1913. № 9–10. 14 сак.

фарміраванне духоўна дасканалай асобы, а за гэтым — усведамленне годнасці сваіх нацыянальных адметнасцей, павагу да іншых нацый, культурнае і гаспадарчае развіццё шляхам сістэматычнай і ціхай працы, а не шляхам сацыяльных канфліктаў і пераваротаў ².

У адпаведнасці з праграмай газеты, у матэрыялах рэлігійнай тэматыкі дамінуе праблематыка чалавека, непарыўна звязаная з сацыяльнымі і этычнымі пытаннямі. Такая ўстаноўка не выпадковая, яна характэрная для рэлігійнай філасофіі XX ст., ды і наогул для антрапацэнтрызму XIX–XX стст.

Дагматычна ўстаноўленая рэлігійнай ідэалогіяй іерархія каштоўнасцей ніколі не адводзіла чалавеку першае месца. Тэолагі і філосафы хрысціянства здаўна аб’яўлялі яго праблемай другой пачатковай у параўнанні з пытаннямі пра Бога, Яго існаванне, Богапазнанне. Рэлігійныя ж філосафы XX ст., у большасці не замахваючыся на перагляд традыцыйнай «іерархіі праблем», у той жа час фактычна вылучаюць у цэнтр філасофіі менавіта шырока зразуметую праблему чалавека ³. Для ўсёй ідэалістычнай думкі гэтага часу характэрна прыкрытэнае значэнне этычнай праблематыкі. Маральны фактар прызнаецца галоўным у індывідуальным і грамадскім жыцці.

З мэтай хрысціянскага адраджэння душы чалавека, фарміравання духоўна дасканалай асобы рэдакцыяй газеты надрукаваны своеасаблівы дапаможнік па рэлігійнай этыцы — цыкл рэдакцыйных артыкулаў, у якіх раскрываецца сутнасць хрысціянскіх цнотаў (рэлігійных дабрадзейнасцей, становачых рысаў характару і псіхалагічных асаблівасцей чалавека) і іх апазіцый, а таксама ўказваюцца шляхі набыцця цнатлівасці ⁴. Асноватворныя ідэі гэтых матэрыялаў традыцыйныя для рэлігійнай інтэрпрэтацыі маральнасці. Максімум каштоўнасцей валодае такая маральная якасць чалавека, як любоў. Устанаўліваецца прыкрытэт любові над усімі іншымі становачымі маральнымі якасцямі. Адпаведна тэксту артыкула, «яна ёсць душой і паненкай усіх цнотаў... найдасканалейшай, бо робіць чалавека найбольш падобным да Бога, каторы ёсць найчысцейшай міласцю і найвышэйшай дасканаласцю» ⁵. Любоў падзяляецца на дзве часткі: любоў да Бога і любоў да людзей (у першую чаргу да Багародзіцы і ўсіх святых, затым да бацькоў і ўсялякага бліжняга). Наогул, не толькі ў публікацыях пра цноты, але і ў многіх іншых матэрыялах газеты робіцца акцэнт на галоўнай дыдактычнай евангельскай сентэнцыі: «Любі Бога больш за ўсё, а бліжняга — як самога сябе».

Побач з любоўю ў аксіялагічным радзе этычных каштоўнасцей адводзіцца месца мудрасці. Катэгорыя мудрасці азначаецца як «цнота, каторая

² Беларус. 1914. № 27. 3 ліп.

³ Введение в философию. Ч. 1. М., 1990. С. 315.

⁴ Беларус. 1914. № 44–45, 47–52; 1915. № 1–7, 11–12, 13, 14, 15–16, 17–18, 19–20, 21–22.

⁵ Беларус. 1915. 14 чэрв.

вучыць чалавека ў кожнай справе паступаць так, каб не зрабіць ніякай памылкі»⁶. Мудрасці проціпастаўляецца розум, які падвяргаецца суровай крытыцы ў кантэксце залежнасці ад эмпірычных з’яў: чалавечы розум недасканалы, ён не можа не то што пранікнуць у Боскія таямніцы, але і зразумець многія звычайныя з’явы. На думку аўтара, нельга лічыць мудрым таго, хто верыць толькі свайму розуму. Фальшывая мудрасць непасрэдна звязваецца з пыхай. Праўдзівая ж мудрасць з’яўляецца дарам Святога Духа, і набыць яе можна толькі шляхам сапраўднай хрысціянізацыі душы. Мудрасць выпякае з любові, усе ж іншыя цноты бяруць пачатак у мудрасці і да яе накіроўваюцца, узбагачаныя вопытам. Іншыя цноты — гэта пакора, шляхетная амбіцыя (усведамленне чалавекам сваёй годнасці), разважлівасць, сціпласць, стрыманасць, цярдлівасць, працавітасць, цікаўнасць, мужнасць, руплівасць, вытрыманасць, паслухмянасць, шчырасць, лагоднасць, справядлівасць, спагадлівасць, выраzumеласць (альтруізм), велікадушнасць і літасць.

Публікацыя аб хрысціянскіх цнотах у газеце пачынаецца з дилемы пакора — пыха. Пакора азначаецца як «цнота, праз каторую мы разумеем сябе за слабае, уломнае стварэнне, што без пабочнай помачы і сваёй шчырай працы не можа ўтрымацца на вышыні людскай годнасці»⁷. У гэтай дэфініцыі адлюстравана традыцыйна-дагматычная думка пра першапачатковую грахоўнасць чалавека, якая (грахоўнасць) з’яўляецца вынікам падвойнасці чалавечай прыроды: чалавек складаецца з бесмяротнай душы і грэшнага цела, нізкія жаданні цела прэвалююць над высокімі памкненнямі душы.

Шлях набыцця пакоры — самапазнанне, рэфлексія. Самапазнанне абвясчаецца вуглавым каменем падмурка ўсіх цнотаў, прызнаецца крыніцаю добра, неабходнай пасылкай маральнай адказнасці чалавека. Апазіцыйная пакоры рыса характару пыха (гардыня), лічыцца чалавечай хваробай, асноўнаю крыніцаю зла на зямлі. У пацвярджэнне сваіх думак аўтар прыводзіць евангельскую сентэнцыю: «Пакора прабівае неба, а гордым Бог супраціўляецца» і народную прымаўку: «Гарды варты пагарды».

Крайне дваістая тэалагічная ацэнка чалавека экспліцыруе не толькі грахоўнасць чалавечай прыроды, але і высокую сутнасць чалавека як вобраза і падабенства Богага. Данае азначэнне, адлюстраванае ў цноте «шляхетная амбіцыя», — ва ўсведамленні чалавекам сваёй высокай годнасці. Такое ўсведамленне, на думку аўтара, павінна ляжаць у аснове прэвентыўнага адмежавання ад грахоўных памкненняў і ўчынкаў. Высокая, богападобная сутнасць чалавека дэтэрмінуецца здольнасцю адрозніваць дабро і зло. Шлях набыцця цноты «шляхетная амбіцыя» — рэфлексія.

У разважаннях пра цноты робіцца акцэнт на катэгорыі меры. Пры перавышэнні меры цноты пераходзяць у заганы, г. зн. кожная цнота — сярэдзіна паміж двюма крайнасцямі.

⁶ Беларус. 1915. № 5. 5 лют.

⁷ Беларус. 1914. № 44–45. 30 кастр.

Здольнасць адрозніваць дабро і зло, якая кіруе ўсёй духоўнай дзейнасцю чалавека і складае рысу богападобнасці ў ім, фарміруе асобная цнота — разважлівасць. Аўтар артыкула адзначае, што ў працэсе разважлівасці задзейнічаны памяць, аб'ектыўнасць, свой і чужы вопыт, вынаходлівасць, розум (гэтая катэгорыя характарызуецца як «здольнасць выводзіць здаровыя навукі з разважання аб дадзенай рэчы»), а таксама празорлівасць, агледнасць, асцярожнасць. Разважлівасць, здольнасць распазнаваць дабро і зло, уплывае на розум, які, у сваю чаргу, — на волю, а воля прымушае чалавека рабіць тое, што разважлівасць прызнала добрым і патрэбным⁸. Набыць жа цноту разважлівасці можна толькі праз вопыт, свой або чужы.

Такая рыса характару, як сціпласць, азначаецца як «цнота, каторая вучыць нас быць самімі сабой ды сцеражэ ад усялякага падроблівання і ўдавання таго, чым не ёсць (...)», вучыць трымаць у патрэбных межах усе свае справы і жаданні»⁹. Аўтар падзяляе сціпласць на тры разнавіднасці: сціпласць паводзін, знешняга выгляду і сціпласць жаданняў. Шлях набыцця гэтай рысы характару — аналіз сваіх спраў, слоў і думак.

Стрыманасць (праяўленне валявога акта як свядомай самарэгуляцыі дзейнасці і паводзін) характарызуецца як «цнота, каторая вучыць чалавека ў кожнай рэчы трымацца ў патрэбных межах (...), як разумнае панаванне над усімі схільнасцямі як цела, так і душы»¹⁰. Стрыманасць непасрэдна звязана з катэгорыяй меры, якой патрабуюць усе цноты, любыя дзеянні і праявы пачуццяў.

Рыса характару цяплівасць вызначаецца як «цнота, праз каторую спакойна зносім нягоды і няшчасці, якія нас сустракаюць»¹¹. У якасці часткі гэтай цноты вылучаецца нясквапнасць. У даным раздзеле ўстанаўліваецца прыярытэт веры над розумам і воляй: хоць патрэба цяплівасці выпякае са здаровага розуму, але гэтая цнота, на думку аўтара, амаль немагчымая без праўдзівай глыбокай рэлігійнасці; і наогул, кожная цнота становіцца яснай-шай, калі яе развівае рэлігійны чалавек з мэтай падабацца Богу.

Ахоўным сродкам, аберагаючым ад кепскіх звычак і правіннасцяў, якія, на думку аўтара, «родзяцца з гультайства», выступае цнота працавітасці. Любая праца, калі яна не супярэчыць евангельскім заповедзям, лічыцца годнай справай. Катэгарычна асуджаецца градацыя працы на простую (нізкую) і годную (шляхетную).

Форма праяўлення пазнавальнай патрэбнасці, якая забяспечвае накіраванасць асобы на ўсведамленне мэтай дзейнасці, садзейнічае арыентацыі, азнаямленню з новымі фактамі, больш поўнаму і глыбокаму адлюстраванню рэчаіснасці. Цікаўнасць характарызуецца як «цнота, каторая пабуджае

⁸ Беларус. 1914. № 48. 27 лістап.

⁹ Беларус. 1914. № 49. 4 снеж.

¹⁰ Беларус. 1914. № 50. 11 снеж.

¹¹ Беларус. 1914. № 51. 18 снеж.

чалавека да пазнання розных рэчаў, у асобнасці новых, з усіх бакоў, каб не памыліцца ў выдаванні аб іх суду»¹². Зацікаўлены чалавек, на думку аўтара, валодае неабходнымі ў жыцці тэарэтычнымі ведамі і практычнымі навыкамі, «заўсёды парадзіць сваёй бядзе і другіх паратуе». Пры перавышэнні меры цікаўнасць пераўтвараецца ў заганныя рысы — пляткарства і інш. Апазіцыя цікаўнасці — нядбайнасць, якая наводзіць шматлікія беды на чалавека.

Гарт волі і энергіі для перамогі ўсіх цяжкасцей, якія сустракаюцца ў жыцці, адпаведна аўтару публікацыі, дае такая станоўчая рыса характару, як мужнасць. Акцэнт робіцца на неабходнасці дэтэрмінацыі мужнасці этычным прынцыпам справядлівасці, які накладвае на чалавека абавязак абараняць слабейшых.

Справядлівасць, этычны прынцып, выражаючы ацэнку паводзін, грамадзянскіх з’яў, вызначаецца як «цнота, якая наладжвае адносіны з людзьмі так, каб у іх не было ніякай крыўды, але каб кожнаму было аддадзена тое, што яму належыць»¹³. Шлях набыцця гэтай цноты — барацьба з самалюбствам, вынікам якога, канстатуе аўтар, заўжды бывае крыўда людзей, бо самалюбівы чалавек не ўлічвае інтарэсаў акаляючых, засяроджаны толькі на сваёй асобе, кіруецца ў справах толькі сваімі інтарэсамі, сваёй карысцю, сваёй выгадай і нават не бачыць і не ўважае, як і калі крыўдзіць людзей. Прапануецца не ставіць у якасці галоўных каштоўнасцей жыцця грошы, матэрыяльныя і сацыяльныя выгады, сперагчыся дробных крыўд, якія вядуць да большых.

Вышэйшай ступенню этычнага прынцыпу справядлівасці лічыцца спагадлівасць — здольнасць адчуваць бяду і няшчасце іншых як свае ўласныя, патрэба аказваць людзям дапамогу¹⁴.

У якасці станоўчай рысы характару, рэгулюючай узаемаадносіны з людзьмі, вылучаецца і альтруізм, выразумеласць — сістэма каштоўных арыентацый асобы, пры якой цэнтральным матывам і крытэрыем маральнай ацэнкі з’яўляюцца інтарэсы іншага чалавека ці сацыяльнай групы. У тэксце альтруізм вызначаецца як цнота, «якая вучыць усе людскія справы і ўчынкi тлумачыць на добры бок, а калі нават у чым выразна відаць благая воля, то і тады — выдаваць суд лагодны»¹⁵.

У гэтым артыкуле закранаецца і праблема паходжання граху. Абгрунтоўваючы альтруізм, аўтар канстатуе, што грэх у большасці выпадкаў выпякае не з благой волі, а з неразвагі. Гэтая думка гамалагічная сакратаўскай тэорыі этычнага рацыяналізму (яе дэфініцыя — веды ёсць дабро, амаральны ўчынак — вынік няведання ісціны). Альтруізм, на думку аўтара, як і ўсе іншыя цноты, патрабуе залатой сярэдзіны, бо празмерная «выразумеласць» вядзе

¹² Беларус. 1915. № 1. 7 студз.

¹³ Беларус. 1915. № 13. 2 крас.

¹⁴ Беларус. 1915. № 14. 9 крас.

¹⁵ Беларус. 1915. № 15–16. 23 крас.

да паблаглівасці, непаразуменне ж — да парушэння этычнага прынцыпу справядлівасці. Зыходзячы з пазіцыі хрысціянскага гуманізму, аўтар заяўляе, што трэба асуджаць грэх, але апраўдваць чалавека.

Каштоўнай рысай характару, якая ўпрыгожвае чалавека і можа нават тварыць болей, чым цуды, лічыцца лагоднасць. Яна праяўляецца ў мяккіх, незласлівых адносінах да людзей розных рангаў, а таксама да жывёлы. Для набыцця гэтай цноты даюцца псіхалагічныя рэкамендацыі: усякім чынам змагацца з гневам, злосцю (прапануюцца нават аўтагенныя практыкаванні), не звяртаць увагі на розныя дробныя прыкрасці, якія заўжды сустракаюцца ў жыцці. Аўтар артыкула раіць таксама маліцца да Бога аб набыцці гэтай цноты і браць прыклад з Хрыста, які з’яўляецца ўзорам ціхмянасці, лагоднасці, пакоры.

З лагоднасцю шчыльна мяжуе літасць, «цнота, каторая вучыць людзей шанаваць жыццё, здароўе і ўсякае дабро не толькі людзей, сабе роўных або слабейшых, але таксама ўсёй жывой істоты, нават расліны»¹⁶.

Дасканаласць чалавечай асобы фарміруе і такая рыса характару, як велікадушнасць. Велікадушнасць праяўляецца ў бескарыслівай маральнай і матэрыяльнай дапамозе бліжняму, у здольнасці дараваць людзям крыўды. У якасці процілеглай рысы характару вызначаецца скупасць. Крытыкуючы апошнюю, аўтар прыводзіць думку Цыцэрона: «Скупасць — гэта варыяцыя, каторая робіць чалавека нялюдскім і несправядлівым, акрутным да іншых і да сябе самога»¹⁷. Але, ухваляючы велікадушнасць, аўтар засцерагае чытачоў ад неразумнай раскідлівасці.

Станоўчая рыса характару — шчырасць — дэтэрмінуецца прынцыпамі праўдзівасці і сумленнасці. Але шчырасць, на думку аўтара, пры ўсёй сваёй вялікай значнасці, у стасунках з людзьмі патрабуе пільнага кантролю розуму — пры перавышэнні меры яна прыносіць чалавеку шмат непрыемнасцей. Аўтар вучыць гаварыць праўду толькі там, дзе гэтага вымагае сумленне: абарона невінаватага, выкрыццё фальшу і іншыя важныя прычыны. Бязмежную ж шчырасць, на яго думку, трэба праяўляць толькі перад Богам. Апазіцыйная шчырасці рыса, махлярства, абвяшчаецца д’ябальскай па паходжанню.

У аснову цноты паслухмянасці кладуцца прынцыпы іерархічнасці, упарадкавання і гарманізацыі. На думку аўтара, чалавек павінен выказваць паслухмянасць перад Богам, бацькамі і свецкімі, вышэйшымі па статусу людзьмі. Супраціўленне іх волі вядзе да хаосу ў людскіх душах, у сем’ях, дзяржавах і іншых сацыяльных утварэннях.

Для дасканаласці чалавеку патрэбна яшчэ і руплівасць, «цнота, якая пабуджае да добрых учынкаў, калі для гэтага з’яўляецца магчымасць»¹⁸. Але,

¹⁶ Беларус. 1915. № 19–20. 20 мая.

¹⁷ Беларус. 1915. № 17–18. 7 мая.

¹⁸ Беларус. 1915. № 3. 21 студз.

на думку аўтара, гэтая рыса характару прыносіць плён толькі пры наяўнасці іншых цнот, без якіх яна пераходзіць у легкадумнасць. Празмерная ж руплівасць уводзіць чалавека ў непатрэбныя клопаты.

Перамагаць усе цяжкасці і перашкоды, якія сустракаюцца на шляху да дасканаласці, дапамагае вытрыманасць (вытрываласць) — рыса характару, «якая вельмі цяжка даецца людзям. Даная цнота таксама патрабуе залатой сярэдзіны, пры парушэнні якой пераходзіць ва ўпартасць або ў легкадумнасць».

У гэтым артыкуле ўзнямаецца актуальнае пытанне неабходнасці ўсведамлення кожным чалавекам свайго прызначэння, мэты свайго жыцця, пад якімі маецца на ўвазе імкненне да штораз большай, вышэйшай дасканаласці.

У разважаннях пра цноты аўтар прытрымліваецца ідэі тэацэнтрызму — усе станоўчыя рысы характару ёсць сродак узаемасувязі асобы з Богам: яны ад Бога паходзяць і да Яго ж вяртаюцца, ведучы за сабою чалавека. Адпаведна гэтаму погляду, лепшая мэта фарміравання дасканалай асобы дэтэрмінуецца імкненнем чалавека падабацца Богу.

Зыходзячы з пастулатаў веры і тэацэнтрызму, аўтар у аснову праграмы фарміравання духоўна дасканалай асобы кладзе таксама прынцыпы гуманізму, станоўчых маральна-этычных каштоўнасцей, камунікатыўнасці чалавека з соцыумам, дыялектычную катэгорыю меры, вышэйшую форму самапазнання, рэфлексію (як самаацэнку, самакантроль праз супастаўленне сябе з пэўным ідэалам).

Паводле матэрыялаў газеты, хрысціянскае адраджэнне чалавека, фарміраванне духоўна дасканалай асобы з'яўляецца першым галоўным крокам у комплекснай арганічнай праграме нацыянальнага адраджэння. Разам з гэтым нацыянальнае самаўсведамленне і нацыянальнае развіццё ў публіцыстычных матэрыялах «Беларуса» выступае дэтэрмінантаю дабра і шчасця народа і асобы. У артыкуле «Наша дарога» Д. Аніска адзначае: «Пакуль беларус не пойме, хто ён такі, пакуль у яго сэрцы не загарыцца мілосць да ўсяго беларускага, да тых пор ён будзе няшчасны, да тых пор усе намаганні яму дапамагчы будуць дарэчнымі»¹⁹.

Аўтары газеты адзначаюць таксама міраноснасць ідэі нацыянальнага адраджэння і яе высокую культурна-хрысціянскую місію. Так, Б. Пачопка ў артыкуле «Чаму маем маліцца ў роднай мове» піша: «Мы адраджаемся не дзеля таго, каб ваяваць ці то з палякамі, ці з літвінамі, ці з расейцамі, ці яшчэ з кім іншым, але дзеля таго, каб стаць з гэтымі народамі як роўныя браты і разам з імі ісці да адзінай і супольнай усім народам мэты — праўдзівай культуры, здаровага поступу каралеўства Богага, аб каторым кожны дзень молімся ў пацерах»²⁰. У гэтым артыкуле аўтар закранае праблему ўшчамлення

¹⁹ Беларус. 1914. № 26. 26 чэрв.

²⁰ Беларус. 1915. № 25–26. 3 ліп.

культуры беларускага народа. У аснове гэтай з’явы, на яго думку, ляжаць шавіністычныя тэндэнцыі мацнейшых народаў як праяўленне эгаізму пэўнага кола асобаў.

Р. Кляновіч у артыкуле «Новы шлях» робіць вывад, што без нацыянальнай самасвядомасці не змог яшчэ развіцца ні адзін народ ²¹. У артыкуле «Народнасць і войны» ён даследуе нацыянальную праблему, дае азначэнне этнасу — народнасці і, выходзячы з ідэі тэацэнтрызму, развівае думку: «Народнасць — рэч святая, дадзеная нам ад Бога, і гэтай народнасці ніхто не мае права парушыць» ²². Асноўнай рысай, якая вылучае народнасць у асобны этнас, Р. Кляновіч лічыць народны характар, аблічча якога, на яго думку, напісана Боскай рукой. У гэтай публікацыі аўтар дае таксама азначэнне паняццям «патрыятызм» і «нацыяналізм». У нацыяналізме ён вылучае пазітыўны бок — як праяву ўсведамлення прыналежнасці да пэўнага народа, любові да яго — і негатыўны (шавінізм). Шавінізму, які называецца звярыным нацыяналізмам, на думку аўтара, уласціва дэструктыўнае ўздзеянне на культуру іншых этнасаў («імкненне вырваць з другога народа ўсё багацце душы»), заснаваны ён на нянавісці і эгаізме асобнай часткі людзей.

У артыкуле «Дзе прычына вайны?» Р. Кляновіч выказвае думку, што гэтая ж загання рыса характару, эгаізм, ляжыць і ў аснове розных канфліктаў і войнаў, таму што народы створаны па аналогіі з чалавекам ²³.

З мэтай фарміравання дасканалай асобы газета шмат увагі надавала барацьбе з адмоўнымі якасцямі чалавечага характару. На старонках «Беларуса» змяшчаліся карэспандэнцыі пра п’янства, гультайства, нядбайнасць і інш. заганы з указаннем канкрэтных адрасоў. Данія эмпірычныя факты экстрапаляваліся ў некаторых артыкулах і мастацкіх творах, апублікаваных у «Беларусе», на ўвесь народ. Некаторыя аўтары яўна перабольшвалі цемнату і амаральнасць простага люду. Такія крытычна-адмоўныя характарыстыкі народа ўласцівы Р. Кляновічу, П. Раніцы і інш. П. Раніца ў апавяданні «Да касцёла» прыводзіць казанне ксяндза, у якім той разважае пра грахоўнасць людзей. На думку аўтара, увесь народ наш хворы. Яго суцэльна апанавалі такія духоўныя хваробы, як нянавісць, зайздрасць, злосць, варожасць, падазронасць, непаразуменне, недавер да добрага слова і добрых ідэй, эгаізм, малавер’е і інш. Хворыя ўсе, ад старога да малаго. Выйсце з такога трагічнага стану аўтар бачыць толькі ў адным — у дапамозе Усявышняга ²⁴.

Над праблемаю паходжання граху ў артыкуле «Дзе прычына?» разважае Д. Аніска. На яго думку, прычына зла крыецца не толькі ў сапсаванасці натуры чалавека, але і ў цяжкіх абставінах жыцця (беднасці, нястачах).

²¹ Беларус. 1914. № 9. 27 лют.

²² Беларус. 1914. № 50. 11 снеж.

²³ Беларус. 1914. № 49. 4 снеж.

²⁴ Беларус. 1913. № 35. 21 лістап.

«Галодны чалавек, — канстатуе аўтар, — становіцца зверам, ён здатны на ўсякі праступак». У пацвярджэнне сваёй думкі Д. Аніська прыводзіць цытату з кнігі О. Палаў «Католік у чыне»: «Дабро душы вельмі часта залежыць ад добра цела»²⁵. Гэтыя вывады з’яўляюцца нетрадыцыйнымі для хрысціянскай тэалогіі і адлюстроўваюць адраджэнскі падыход да праблемы чалавека.

У матэрыялах газеты закранаецца і праблема шчасця. Сапраўднае і вечнае шчасце, на думку аднаго з аўтараў, магчымае толькі на небе, ля Бога. Адноснае ж шчасце на гэтай зямлі могуць мець людзі, якія выконваюць Боскія заповедзі, найважнейшымі з якіх з’яўляюцца заповедзі любові да Бога і бліжняга. Крытэрыем вызначэння любові да бліжняга прызнаюцца рэальныя справы і ўчынкi, а не адзін толькі абстрактны настрой думак на эмацыянальна-станоўчыя адносіны²⁶. Выкананне Боскіх заповедзей прыносіць чалавеку спакой душы, выкліканы чыстым сумленнем. На думку аўтара, «не багацце, не слава і гонар, але толькі чыстае сумленне дае праўдзiвае шчасце»²⁷. Такім чынам, адноснае шчасце чалавека на зямлі вызначаецца маральнасцю, а поўнае шчасце пераносіцца ў іншы свет.

На старонках «Беларуса» друкаваліся творы рэлігійных дзеячаў, пісьменнікаў і паэтаў — А. Зязюлі-Астрамовіча (яго вершы змяшчаліся амаль ў кожным нумары), К. Сваяка, Пётры Простага.

У артыкуле «Навагоднія думы» П. Просты, вітаючы адраджэнне беларускага народа, заклікае інтэлігенцыю да агульнай культурнай работы на карысць свайго народа. На яго думку, беларусу-інтэлігенту думаць толькі аб сабе, шукаць толькі сваёй выгады — грэх і ганьба, за якія будуць помсціць і Бог, і Бацькаўшчына²⁸.

У своеасаблівай лірычнай імпрэсіі «“Войчэ наш” беларуса», П. Просты раскрывае рэлігійную семантыку кожнага сказа асноўнай хрысціянскай малітвы «Ойча наш» і паэтычна інтэрпрэтуе духоўныя патрэбы і надзеі беларускага народа²⁹. Мастацкія творы гэтага аўтара атрымалі высокую ацэнку аўтарытэтных крытыкаў С. Палуяна і М. Багдановіча.

Рэлігійна-антрапалагічны адраджэнскі накірунак характэрны таксама для твораў іншых пісьменнікаў і паэтаў, якія публікаваліся ў «Беларусе», такіх як Альберт Паўловіч, Язэп Шпэт, Леапольд Родзевіч, Францішак Красоўскі, Ігнат Касцевіч, Янка Субач, Алесь Гарун, Уладзімір Сівы-Сівіцкі, Самуіл Плаўнік (З. Бядуля) і інш.

У мастацкіх творах З. Бядулі, надрукаваных пад псеўданімам Сымон Пустэльнік, уздымаюцца праблемы веры, любові, праўды, сумлення, месца

²⁵ Беларус. 1914. № 16. 17 крас.

²⁶ Праўка Б. Шчасце // Беларус. 1913. № 11–12. 28 сак.

²⁷ Бо-р. Шчасце // Беларус. 1915. № 14. 9 крас.

²⁸ Беларус. 1914. № 1. 3 студз.

²⁹ Беларус. 1914. № 4. 22 студз.

чалавека ў грамадстве. Паводле ідэі лірычнага абразка З. Бядулі «Як Бог стварыў чалавека», асноўныя маральныя якасці, якія робяць чалавека годным і прыносяць яму шчасце, — гэта вера, надзея і любоў³⁰. У нататцы «Праўды і праўда» аўтар выступае супраць плюралістычнай трактоўкі праўды. На яго думку, сапраўдная праўда ёсць толькі ў Бога, і хто шукае не яе, сваю адносную праўду, той у жыцці для сваёй душы нічога не набудзе³¹.

Разважаючы аб сумленні, З. Бядуля лічыць гэтую псіхалагічную асабліваасць Боскім дарам, які аберагае чалавека ад злых учынкаў. Аўтар выказвае думку, што людзі з нячыстым сумленнем рана ці позна знаходзяць сваю кару, і гэта прыводзіць да абуджэння сумлення³².

У лірычным абразку «Трэба жыць з людзьмі», творы экзістэнцыяльнага характару, вытрыманым у трагіка-драматычным тоне, З. Бядуля разважае над праблемай адчужэння асобы ад грамадства. Паводле ідэі твора, чалавек павінен жыць з людзьмі, тварыць дзеля людзей, а не дзеля сябе, свайго ўзвышэння над людзьмі.

Замыканне ж асобы ў сабе, адчужэнне ад грамадства вядзе да дэструктыўнага хаосу, да гібелі душы³³.

Такім чынам, у матэрыялах газеты «Беларус» сцвярджаецца святасць, Богаўгоднасць справы нацыянальнага адраджэння беларускага народа, заснаванай на хрысціянскай любові да Бога, суайчыннікаў і іншых народаў, на высокім этычным прынцыпе справядлівасці. Рэлігійна-этычная праграма фарміравання духоўна дасканалай асобы, апублікаваная на старонках газеты, безумоўна, мае пазітыўнае значэнне, узбагачае этычную думку аргументацыяй, сукупнасцю ідэй каштоўнасна-арыентаванага характару. Гэтыя ідэі хрысціянскай маралі з'яўляюцца надзённымі, бо і асоба, і грамадству патрэбна ідэальная перспектыва развіцця, а страта каштоўнасных духоўных арыенціраў можа прывесці да краху любую асобу і любую краіну.

³⁰ Беларус. 1914. № 28. 10 ліп.

³¹ Беларус. 1914. № 35. 28 жн.

³² Беларус. 1914. № 33. 13 жн.

³³ Беларус. 1914. № 34. 21 жн.

Ібрагім Канапацкі (Мінск)

РЭЛІГІЙНЫЯ ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКІХ ТАТАР (Да канферэнцыі «Грамадскія ідэалы ў Беларусі»)

Многія дзесяцігоддзі на Беларусі, як і ў іншых рэгіёнах былога СССР, рэлігія знаходзілася на перыферыі грамадскай думкі. Больш таго, народ пераконвалі, што рэлігія ёсць ідэйны праціўнік, сацыяльнае і маральнае зло, якое перашкаджае будаваць камуністычнае грамадства. У гады фарміравання постсацыялістычнага грамадства вернікам усіх веравызнанняў нібыта было дазволена вызнаваць сваю веру, маліцца ў храмах, навукаць дома дзяцей асновам рэлігіі. Але нацыяналізаваная царкоўная маёмасць, нават калі яна да гэтага часу ацалела, вяртаецца вернікам вельмі неахвотна, а некаторым канфесіям і зусім не вяртаецца. Справамі рэлігіі ў вышэйшых інстанцыях займаюцца былыя ваяўнічыя атэісты або іх дзеці.

І ўсё ж ёсць зрух у адносінах да вернікаў і святароў. Сёння ўжо рэлігія і яе інстытуты разглядаюцца як сацыякультурная з’ява, што нясе ў сабе пазітыўныя пачаткі і функцыі, з’ява, якая мае гістарычную будучыню.

У сучасным свеце рэлігія з’яўляецца аўтарытэтай і ўплывовай сілай. У веравызнаўчай шматколернасці вылучаецца іслам — самая маладая з сусветных канфесій, якая мае статус не толькі веры і рытуалу, але і ладу жыцця. Іслам адыграў значную ролю ў гісторыі цывілізацыі і працягвае аказваць істотны ўплыў на розныя сферы жыцця многіх краін свету. Колькасць паслядоўнікаў ісламу на планеце набліжаецца да аднаго мільярда чалавек.

Іслам — гэта не новая рэлігія, ён ёсць тая ж ісціна, якую Бог адкрыў усім народам праз сваіх прарокаў. Для адной пятай насельніцтва свету іслам з’яўляецца адначасова і рэлігіяй, і ладам жыцця. Мусульмане вызнаюць рэлігію міру, міласэрнасці і міласціvasці, і сапраўдныя мусульмане не маюць нічога агульнага з тымі крывавымі падзеямі ў свеце, з якімі людзі пачалі атаясамліваць іслам.

Слова «іслам» у перакладзе з арабскай мовы азначае «пакорлівасць» і з’яўляецца вытворным ад слова, што азначае «мір». У чыста рэлігійным кантэксце іслам тлумачыцца як поўная адданасць сябе Богу і Яго волі. Тэрмін «магаметанства» з’яўляецца памылковым, таму што пад ім звычайна разумеюць, што мусульмане лічаць Мухамеда бажанствам. Бог у перакладзе на арабскую — Алаг (Алах), гэтым словам карыстаюцца і мусульмане, і хрысціяне (пры перакладзе хрысціянскай літаратуры на арабскую мову).

Іслам можа падацца экзатычнай або новай экстрэмісцкай рэлігіяй у сучасных умовах. Магчыма, гэта таму, што сёння рэлігія страціла дамінуючую

ролю ў паўсядзённым жыцці краін Захаду. Мусульмане ж заўсёды ставілі рэлігію на першае месца. Яны вераць у тое, што людзі павінны сур’ёзна ставіцца да Богага права — шарыату. Вось чаму ўсё, што датычыцца рэлігіі, так важна для сённяшняга дня.

Шэсць стагоддзяў таму на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы пачалі сяліцца татары-мусульмане. Першае пасяленне татар адносіцца да часоў княжання Гедыміна (1316–1341). Аднак асноўная маса татар пасялілася на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы пры Вітаўту (1392–1430), які браў іх да сябе на службу, даваў ім прывілеі, шляхецкае званне, за што татары выконвалі вайсковыя абавязкі. У 1397 г., паводле дамовы вялікага князя Вітаўта і звергнутага з трона хана Залатой Арды Тахтмышша, некалькі тысяч татар накіраваліся з сям’ямі з Прычарнамор’я і Крымскага паўвострава ў Беларуска-Літоўскую дзяржаву і пасяліліся паблізу Вільні, Навагрудка, Ліды. Вітаўт, прызваўшы татар на ваенную службу, гарантаваў мусульманам свабоду веравызнання. Верацярпімасць, што панавала ў гэтай дзяржаве, дазваляла татарам будаваць мячэці, ствараць мусульманскія школы.

Беларускія татары верна служылі дзяржаве, у якой яны жылі. Разам з беларусамі, літоўцамі, палякамі, рускімі татары ўнеслі вялікі ўклад у перамогу над крыжакамі пад Грунвальдам (1410), актыўна ўдзельнічалі ў многіх войнах і вызваленчым руху. Становячыся ў шэрагі абаронцаў Радзімы, татары давалі прысягу на сваёй свяшчэннай мусульманскай кнізе — Каране (Кур’ане). Цяпер у Беларусі пражывае 12,5 тысячы татар. Абсалютную большасць з іх складаюць вернікі-мусульмане ці нашчадкі татар-мусульман.

Сярод беларускіх татар адраджаецца святая вера — іслам. На пачатку 1998 г. у Рэспубліцы Беларусь былі афіцыйна зарэгістраваны 23 мусульманскія абшчыны. У горадзе Слонім, гарадскім пасёлку Іўе дзейнічаюць мячэці, завяршаецца будаўніцтва мячэці ў гарадскім пасёлку Смілавічы Мінскай вобл., а ў г. Навагрудку вядзецца рэстаўрацыя мячэці.

Нашы татары, якія 600 гадоў трымаліся ісламу ў асяроддзі хрысціян, выклікаюць вялікую цікавасць ва ўсім свеце. І гэта робіць гонар талерантнаму беларускаму народу. Іслам садзейнічаў захаванню супольнасці, вылучыў і вылучае гэтую групу. Менавіта з рэлігійнай сферай звязаны шматлікія традыцыі і звычаі тутэйшых татар.

Татары-мусульмане вераць у Аднаго, Адзінага Непараўнальнага Бога; у анёлаў, якіх стварыў Бог; у прарокаў, праз якіх Бог перадаў Сваё адкрыццё чалавецтву; ва ўсе пасланні Гасподнія; у Дзень Суда, калі кожны чалавек будзе адказваць за свае ранейшыя справы; у абсалютную ўладу Бога над лёсам чалавецтва; у замагільнае жыццё. Мусульмане вераць у прарокаў, пачынаючы ад Адама, затым Ноя, Аўраама, Ісмаіла, Іакава, Іосіфа, Майсея, Аарона, Давіда, Саламона, Іллію, Іаана Хрысціцеля і Ісуса. Але апошнім пасланнем Бога стала Адкрыццё, перададзенае прароку Мухамеду праз Гаўрыіла. Мухамед запомніў, затым дыктаваў сваім прыхільнікам. Запісы пісцоў

былі пераправэраны пры яго жыцці. Ні адзін з 114 раздзелаў (сур) не быў зменены на працягу стагоддзяў, так што Каран ёсць той унікальны тэкст, які быў перададзены Мухамеду Божым цудам 14 стагоддзяў таму. Каран — апошняе з адкрыццяў Божых — галоўная крыніца веры і жыцця любога мусульманіна. У Каране адлюстраваны ўсе хваляючыя чалавека праблемы: мудрасць, дактрына, богаслужэнне, права і перш за ўсё адносіны паміж Богам і Яго тварэннямі. У Каране ёсць таксама ўказанне чалавеку, як правільна паводзіць сябе і як пабудаваць справядлівае грамадства.

Другой пасля Карана сакральнай крыніцай ісламу з’яўляецца Суна — прыклад жыцця прарока Мухамеда як узор і кіраўніцтва для ўсёй мусульманскай абшчыны. Суна складаецца з хадзісаў — надзейным чынам зафіксаваных паданняў аб словах і дзеяннях Прарока. Вось толькі некаторыя хадзісы прарока Мухамеда. Прарок казаў: «Будзьце міласэрнымі адзін да аднаго, і Бог будзе міласэрны да вас»; «Ніхто з вас не верыць па-сапраўднаму, пакуль не пажадае свайму брату таго, што жадае самому сабе»; «Той, хто сыты, пакуль сусед яго галодны, той не вернік»; «Моцны не той, хто забівае іншых, сапраўды моцны той, хто кантралюе сябе ў гневе»; «Бог не судзіць цябе па твайму абліччу, выгляду. Ён уважліва ўзіраецца ў тваё сэрца, твае справы» і г. д.

У ісламскім свеце няма дамоў для састарэлых. Клопат пра бацькоў у са-мы цяжкі перыяд іх жыцця лічыцца гонарам і нагодай для найбольшага духоўнага развіцця. Бог патрабуе, каб мы не толькі маліліся за сваіх бацькоў, але і ставіліся да іх з любоўю і пяшчотай і памяталі, што калі мы былі малымі дзецьмі, яны любілі нас больш, чым сябе. Маці карыстаецца павагай і пашанай. Прарок вучыў, што рай знаходзіцца «каля ног маці».

Паводле ісламу, служэнне бацькам з’яўляецца абавязкам. Лічыцца недапушчальным выказваць якое-небудзь незадавальненне, калі пажылыя — не па сваёй віне — становяцца «цяжкімі». У Каране сказана: «І рашыў твой Гасподзь, каб вы не пакланяліся нікому, акрамя Яго, і будзьце добрымі да бацькоў. Калі дажыве ў цябе да старасці адзін з іх ці абое, то не кажы ім словы, якія могуць выклікаць незадавальненне, і не папракай іх, але звяртайся да іх з добрым словам» (сура 17, аят 24).

Як і хрысціянства, іслам дазваляе ваяваць для самаабароны, абароны веры і тых, хто быў сілай прымушаны пакінуць свой дом. Іслам устанавіў строгія правілы вядзення вайны, забараняючы знішчэнне мірных грамадзян, ураджаю, дрэў і жывёлы. З пункту гледжання іслама, несправядлівасць панавала б, калі б добрыя людзі не былі б гатовыя рызыкаваць жыццём за справядлівую справу. У Каране сказана: «Змагайцеся на шляху Алаха з тымі, хто змагаецца з вамі, але не пераступайце мяжы дазволенага — сапраўды, Алах не любіць тых, хто пераступае» (сура 2, аят 190).

Такім чынам, ваяваць можна толькі ў крайнім выпадку, і нават тады неабходна выконваць умовы, вызначаныя Божым правам. Паняцце «джыхад» (святшчэнная вайна) літаральна азначае «намаганне», «барацьба». Мусуль-

мане вераць, што ёсць два тыпы Джыхаду. У другім значэнні ён увасабляецца як унутраная барацьба з эгаістычнымі жаданнямі, як мэта дасягнення ўнутранага спакою.

Беларускія татары, як і ўсе мусульмане, вераць, што жыццё на гэтым свеце ёсць не што іншае, як выпрабаванне, падрыхтоўка да будучага жыцця ў Царстве Нябесным. Вера ў Дзень суда, уваскрэсненне, рай і пекла з'яўляецца адной з асноў ісламу. Прарок вучыў, што ёсць тры рэчы, якія дапамагаюць чалавеку пасля яго смерці: міласціна, якую ён даваў, веды, якія ён перадаў іншым, малітвы, якія чытаюць за яго душу набожных дзеці.

Сёння татарскае насельніцтва нашай краіны ў пераважнай большасці размаўляе на беларускай мове. Паводле перапісу 1989 г. 8 тысяч татар назвалі роднай беларускую, а каля 2 тысяч чалавек запісалі роднай мовай татарскую, бо яны пасля вайны пераехалі ў Беларусь з Паволжа, Крыма, Сібіры.

Вучоныя сцвярджаюць, што побыт татар і беларусаў амаль не адрозніваецца. Тым не менш мусульманская рэлігія для беларускіх татар — гэта нацыянальная спадчына і крыніца этнічнага адраджэння. Іслам дае сваім вернікам пачуццё паўнаты і радасці жыцця, вучыць берагчы чалавека і навакольнае асяроддзе, гуманізуе сферу сямейна-бытавых адносін, узбагачае культуру народа.

Беларускія татары вывучаюць гісторыю свайго народа і сваёй радзімы — Беларусі, паважаюць нацыянальныя сімвалы, пад якімі разам з беларускім і іншымі народамі яны змагаліся супраць іншаземных захопнікаў і прыгнятальнікаў. Татары жывуць у міры і згодзе з усімі людзьмі нашай Беларусі. У сваіх штодзённых малітвах беларускія татары просяць Бога быць літасцівым і міласэрным да зямлі, на якой яны жывуць і якая ім стала радзімай, і да людзей, якіх татары лічаць сваімі братамі.

ТӘЗІСЫ

Наталля Гарустовіч
(Мінск)

Наталля Лысова
(Наваполацк)

Яўгенія Саўчанка,
Крысціна Калачова
(Мінск)

Ганна Сасноўская
(Мінск)

Наталля Гарустовіч (Мінск)

ДИНАМІКА ФУНКЦЫЙ МАСТАЦТВА Ў СУЧАСНАЙ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ СІТУАЦЫІ

1. Культура XX ст. не можа не быць культурай мас, яна далучае іх да некалі недаступнага працэсу асваення і ўтварэння грамадскіх і культурных форм.

Паняцце «маса», якое набыло ў апошні час негатыўнае значэнне, неабходнае, каб звярнуцца да аналізу такіх утварэнняў людзей, якія неаднародныя, гетэрагенныя і таму выражаюць супярэчлівасць і разнастайнасць выяўленняў грамадскай свядомасці ў нашай краіне. Адметнай рысай свядомасці мас з'яўляецца наяўнасць стэрэатыпаў, амбівалентнасць ва ўспрыманні ідэй, сумяшчэнне процілеглых мэтаў і сэнсаў. Здольнасць шырокіх мас лепш засвойваць ідэю неаднародную можна бачыць сёння ў адначасовым вылучэнні процілеглых патрабаванняў: свабоды і «дужай рукі», дабрабыту і роўнасці, эканамічнай эфектыўнасці і сацыяльнай справядлівасці. Такая асаблівасць свядомасці не можа абвінавачваць масы, наадварот, аб'ектыўная разнастайнасць ідэй у масе стварае неабходныя для грамадскага развіцця альтэрнатывы.

2. Масавы характар грамадства і панаванне масы ў духоўнай вытворчасці фарміруе грамадскую свядомасць, якая стварае ідэальны вобраз грамадства. І гэты настрой пераносіцца ў мастацтва і навуку, што паказвае панаванне масы ў іх дзейнасці. Мы не ведаем, дзе парываецца сувязь паміж масамі, дзяржавай і інтэлігенцыяй, каб вызначыць тую мяжу, за якой патрабаванні мас пераўтвараюцца ў неадэкватнае разуменне імі сваіх інтарэсаў. Не аддаючы перавагі элітарнаму ці масаваму ўспрыманню культуры, трэба звярнуць увагу на існаванне супярэчлівасці паміж імі і на магчымасць яе вырашэння не шляхам выбару адной з пазіцый, а шляхам паступовага ўзаемадзеяння масавых густаў і густаў стваральнікаў культурных каштоўнасцей. Дачыненне мас да сацыяльнага і культурнага працэсаў ажыццяўляе ідэалы сацыяльнай справядлівасці і павышае адказнасць дзяржаў культуры за іх вынікі. Сёння, калі сацыяльныя працэсы нека адмяжоўваюцца ад актыўнага ўдзелу мас, культура ўвогуле і мастацтва асабліва набываюць новую адказнасць у выкананні сваіх функцый у грамадстве.

3. Сярод разнастайных азначэнняў сутнасці культуры як тэхналогіі чалавечай дзейнасці, яе універсальнай уласцівасці (В. Е. Давідовіч, Ю. А. Жданаў), як сістэмы каштоўнасцей (Н. З. Чаўчавадзе), як спецыфічнага спосабу чалавечай дзейнасці (Э. С. Маркаран), як фарміравання чалавека і яго грамадскіх сувязей (В. М. Мяжуеў) апошняе разуменне больш відавочна выступае як

агульнае, не процілеглае астатнім, абагульняючае іх. Культура ўспрымаецца і як другая прырода, створаная чалавекам другая рэальнасць.

Паняцце мастацкай рэальнасці — у спосабе адлюстравання жыцця ў мастацтве; мера рэалістычнасці мастацкага твора вызначаецца не тоеснасцю з рэаліяй, а будаваннем такой рэаліі, па якой можна вымяраць сапраўднае жыццё. Свет пачуццяў, які выхаваны сапраўднай культурай, індывідуальны і ўлічвае і інтарэсы, і пачуцці ўсіх тых, хто жыве ў сапраўдным свеце. Фарміраванне гэтага сапраўднага свету і ёсць практычна-духоўная місія культуры.

4. М. Ліўшыц і М. Ільянкоў сцвярджаюць, што мера рэальнасці вызначаецца яе адлюстраваннем у ідэальным, яе адпаведнасцю ідэалам, якія прыведзены ў ідэальным. Такім чынам, калі ідэальнае ў мастацтве выступае мерай рэальнага, зразумелыя наступныя грамадскія функцыі мастацтва:

Праз мастацтва людзі засвойваюць меру рэальнага, іншымі словамі, сваё стаўленне да рэальнасці. Сфарміраваныя праз мастацтва адносіны да жыцця адрозніваюцца ад рэальна сфарміраваных жыццём адносін да сябе. Гэта адрозненне — у вострым адчуванні ідэалу, цудоўнага, справядлівага, які ствараецца толькі мастацтвам, калі жыццё часцей прымушае ўступаць у кампрамісы, ствараць іншую «меру рэальнасці» — жыццёвую, якая зусім не адпавядае вялікім прыкладам мастацтва.

Мастацтва стварае «род быцця», які можна перажываць, у якім можна духоўна жыць (В. П. Іваноў). Уцёкі ад жыцця ў мастацтва — адна з магчымых ілюзій рэальных паводзін, але не задача мастацтва, якое разумее ўмоўнасць сваёй рэальнасці. У Талстога ці Дастаеўскага ўцячы нельга, яны, наадварот, звяртаюць да жыцця, вымушаюць думаць аб ім. Вялікія магчымасці ўцёкаў ад жыцця ствараюць духоўныя сурагаты, напрыклад тэлевізійныя серыялы ці іншыя творы, якія ўжо нават не вымяраюцца толькі мастацкімі меркамі, а паўстаюць як сурагаты ідэалогіі, рэлігіі.

Паняцце ідэальнага пры характарыстыцы прадуктаў культуры дапамагае зразумець, што культура — гэта не развіццё здольнасцей чалавека, яна — іх фарміраванне. Навука і мастацтва адкрываюць прасторы ў фарміраванні ідэалаў, у якім яны самі ўдзельнічаюць.

5. З'яўленне такой масавай аўдыторыі, якую дае сёння наша грамадства, мяняе многія традыцыйныя формы сувязі з народамі як спажыўцом культуры, а таксама і эстэтычныя каноны, утварае новыя віды і жанры мастацтва, нават такія, у якіх страчаны эстэтычны змест або яны выкарыстоўваюцца як прапаганда адметнага вобраза пачуццяў, думак ці стылю жыцця, нясе ў сабе нейкі ідэалагічны змест. Страта мастацкасці ў выніку негатыўна ўспрымаецца публікай. Масавыя чытацкая, глядацкая, слухачкая аўдыторыі не дазваляюць сёння гаварыць пра твор без уліку яго грамадскага ўспрымання, але і не дазваляюць звесці гэтую адзнаку выключна да яго. Навучыцца дыялогу з масай, уменню слухаць яе сапраўдны голас — важнейшая мэта духоўнай вытворчасці. (Федотава В. Г. Практическое и духовное освоение действительности. М., 1991).

Наталля Лысова (Наваполацк)

ЛЕТАПІСНАЯ ІДЭЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Вывучэнне спосабаў адлюстравання рэальных прасторава-часавых сувязей на старонках нацыянальнага тэксту дае магчымасць дакрануцца да ментальных асаблівасцей беларусаў, адметнасці іх светаўспрымання, ідэаграфічна-вобразнай сістэмы тлумачэння свету, што, у сваю чаргу, можа быць падставай для мэтанакіраванага фарміравання і прапаганды нацыянальнай ідэі.

Традыцыйная асаблівасць, ці вядучы напрамак, беларускай літаратуры — у імкненні адлюстраваць рэальны хранатоп дзеянняў і з’яў, у біяграфічнасці шматлікіх твораў літаратуры, біяграфічнасці ў шырокім сэнсе гэтага слова: біяграфія асобы, сям’і, роду, краіны. З «летапісу перажытага» (азначэнне творчасці ранняга Я. Коласа, дадзенае А. Адамовічам), з бытапісання пачынаецца шлях нацыянальнай літаратуры ў XX ст.

Аб распаўсюджанасці ў беларускай літаратуры рэальнага хранатопа сведчыць, у прыватнасці, папулярнасць жанру хронікі — раман-хроніка «Віленскія камунары» і «Камароўская хроніка» М. Гарэцкага, «Мінскі напрамак» і «Палеская хроніка» І. Мележа. Традыцыі хронікальнага пісьма былі закладзены ў перыяд летапіснага пісьменства. На нашых землях летапісанне затрымалася надта доўга. Нават у перыяд цэнтралізаванага дзяржаўнага ўтварэння — Вялікага Княства Літоўскага, ды і пазней, у асобных магнацкіх цэнтрах княства з’яўляюцца хронікі падзей — гістарычны не цэнтралізаваны, а шматбаковы позірк (Радзівілаўскі, Смаленскі летапісы, «Хроніка Быхаўца» і інш.). Гэта дае падставу гаварыць аб замаруджанасці развіцця ідэалагічна цэнтралізаванай навукова-абстрактнай ідэі быцця народа.

Распаўсюджанне сюжэтнага хранатопа беларускай літаратуры, драматычнай традыцыі мае свае вытокі ў летапісных традыцыях апавядання. Менавіта з летапісу, хронікі пачынаецца парушэнне міфалагічнага, колавага, цыклічнага (што звязана з цыклом асабістага існавання чалавека на зямлі) вобраза часу. Паэтычна-асацыятыўнае апавяданне саступае месца сюжэтнаму. Летапіснае апавяданне як пераходнае выглядае чаргаваннем цудоўных пераўтварэнняў. У «Хроніцы Быхаўца» гэты шэраг пераўтварэнняў захоўваецца, сюжэт хронікі выглядае наступным чынам: выкінулі слова з малітвы — спалена княжна, высечаны манастыр — пабудаваны замак (слова ўвасобілася ў жанчыну, манастыр — у замак). Ідэяй «Хронікі Быхаўца» з’яўляецца менавіта чаканне пераўтварэння, адчуванне сувязі таго, што адбылося, з тым, што

адбудзецца: выпаў град — чакай навалы, нарадзіўся вырадак — не мінаваць няшчасця. Нацыянальныя летапісы захоўваюць у сабе рэшткі міфалагічнага ўспрыняцця прасторы-часу.

Беларуская літаратура захоўвае гэтую асаблівае летапіснае хранатопа. Блуканне па часе тут звычайна адбываецца праз архайчнае, часцей татэмнае пераўтварэнне. Можна назваць шэраг твораў беларускіх літаратараў, у якіх жывёла выконвае ролю другой іпастасі аўтара. Яскравымі мастацкімі прыкладамі такога кшталту з’яўляюцца апавяданне «Смаленне вепрука» М. Стральцова, дзе «быхаўская» схема апісання таго, што адбылося, вытрымана з класічнай дакладнасцю: прадчуванне будучай падзеі, апісанне смалення вепрука, весткі аб смерці маці (чаканне — знак татэма — падзея); «Сон перад Раствам» В. Адамчыка: у сне з’яўляецца птушка са спутанымі нагамі як прадчуванне бяды, паездка маці ў горад як хаджэнне па пакутах і смерць маці як вызваленне (птушкі ці гераіні?!).

Традыцыя адраджэння рэальнага хранатопа падзей на старонках літаратуры адлюстравана ў распаўсюджанасці гісторыка-літаратурных твораў. Гэта і раманы У. Караткевіча, якія будуюцца на летапісных падставах, хранікальных фактах і героях, і дакументальна-мастацкія творы К. Тарасова, У. Арлова і іншых пісьменнікаў.

Зазначым, што фабула гісторыка-літаратурных твораў абмяжоўваецца тут канкрэтнай прасторай (палескай, мінскай, полацкай і г.д.). Прасочваецца тэндэнцыя глядзець на свет са свайго кутка. Асабліва моцнай з’яўляецца сувязь з мясцовым, родным у беларускай паэзіі, пачынаючы з мілага сэрцу коласаўскага «роднага кута», працягваючы барадулінскім «трэба дома бываць часцей» (маецца на ўвазе менавіта роднае месца, вёска) ці янішчынскім «мне б назаўжды застацца тут, каб не было на свеце іншых дарог». Такая лакальная перспектыва звычайна характарызуе літаратуру ўсходняй культуры (далёкаўсходняй), што тлумачыцца традыцыйнасцю гэтага культурнага тыпу, імкненнем захаваць колішнія нацыянальныя абліччы. Напэўна становішча беларускай культуры паміж усходнім і заходнім тыпамі культуры інтуітыўна правакуе, выклікае абарончую рэакцыю, імкнучыся абараніць, захаваць сваё светаадчуванне, мову, прынцыпы засваення рэчаіснасці. Паслабленне фабулы, перагружанасць фактамі, павольны рытм апавядання — сведчанне летапіснага, біяграфічнага характару беларускай літаратуры.

Летапісная літаратура мае пераходны статус паміж фальклорна-масавай і прафесійна-асабовай, яе задача — зрабіць элітнаўсвядомленае масавараспаўсюджаным. Тут, на яе старонках, нацыянальная ідэя (элітнаўсвядомленае) яшчэ толькі фармулюецца. Пэўныя ідэі часу, дзяржаўнай эліты беларуская літаратура несла праз цензуру масавай свядомасці па законах летапіснай споведзі. Яе лепшыя творы адпавядаюць патрабаванням «простай» аўдыторыі: энергічны сюжэт, інтэнсіўнасць пачуццяў, празрыстасць маральных ацэнак, імкненне да дабрабыту.

Яўгенія Саўчанка, Крысціна Калачова (Мінск)

ІДЭЯ ПАТРЫЯТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ Ў НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ БЕЛАРУСАЎ

Праблема патрыятычнага выхавання хвалюе многіх вучоных. Гэтай праблемай займаюцца Л. Ракава, І. Арлова, І. Барташэвіч і інш.

Патрыятычнае выхаванне — адна з важных складовых частак сістэмы выхавання ў народнай педагогіцы, мэта якога — захаваць асновы этнічнай самабытнасці беларусаў, іх незалежнасці, самастойнасці. Яно займае адно з вядучых месцаў у беларускай народнай педагогіцы. Фарміраванню высокага пачуцця патрыятызму садзейнічала ўся гісторыя беларускага народа, насычаная барацьбой за сваю незалежнасць, барацьбой супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту.

У аснове патрыятычнага выхавання ляжыць выхаванне любові да бацькоў, да роднага дому, да прыроды сваёй Бацькаўшчыны, да блізкіх людзей. Галоўным сродкам фарміравання патрыятычных пачуццяў з’яўляецца аўтарытэт і прыклад бацькоў, якія вяршэнствуюць у патрыятычным выхаванні. Дзіця любіць сваіх бацькоў, верыць ім, яны — яго ідэал, узор для пераймання. Адносіны бацькоў да навакольнага свету і фарміруюць у дзіцяці першыя ўяўленні аб Радзіме. Развіццё патрыятычных якасцей цесна звязана з маральнымі якасцямі, такімі як вернасць Радзіме, данаму слову. «Бацькоў не цурайся, а ад Радзімы не адракайся», — сцвярджае народная мудрасць. Грамадская думка захоўвае маральныя якасці і перадае іх з пакалення ў пакаленне. Гэтымі якасцямі звычайна надзяляюцца і казачныя, і песенныя героі.

Нельга не адзначыць вельмі важную рысу традыцыйнай сістэмы выхавання беларусаў — павагу дзяцей да бацькоў і дарослых увагуле. Пачуццё павагі трымалася не толькі на звычайным праве, але, перш за ўсё, на адчуванні неабходнасці бацькі і маці, іх укладу ў дабрабыт сям’і, узроўню майстэрства, маральнага статусу, што дзеці бачылі штодзённа ў працэсе сумеснага жыцця. У народнай педагогіцы на працягу стагоддзяў існавала важнае няпісанае правіла: ва ўсім дзеці павінны былі падпарадкоўвацца бацькам. Большасць сялян лічыла строгасць і патрабавальнасць у адносінах да дзяцей галоўным у выхаванні. Выхаванне дзяцей ў павазе да сваіх бацькоў — таксама адна з частак сістэмы патрыятычнага выхавання.

Беларускі фальклор, а менавіта гераічны эпас, выходзіў патрыятызм. Ён прадстаўлены не толькі вялікай колькасцю арыгінальных казак пра асілкаў, але і значнымі зборамі песень гістарычнага зместу, паданняў, былін, у якіх

распавядалася пра мінулыя войны, паўстанні, розныя мясцовыя падзеі. Многа, напрыклад, было гістарычных песень, паданняў аб гераічнай барацьбе беларускага народа з татара-мангольскімі захопнікамі, аб вайне са шведамі.

Гістарычна сфарміравалася ў беларусаў паняцце дзейснага патрыятызму. Вось што сцвярджае народная мудрасць: «Той патрыёт, хто змагаецца за народ», «Не той патрыёт, хто кулакамі ў грудзі сябе б'е, а той, хто працу і жыццё Радзіме аддае», «Той герой, хто за Радзіму ідзе ў бой». У беларускіх сем'ях бытуюць беражлівыя, клапацілівыя, любоўныя адносіны да роднага дому, зямлі-карміцелькі: «Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы», «Усякай птушцы сваё гняздо міла».

Казкі — універсальны сродак народнай педагогікі. лепшымі ўзорамі казак на сямейна-бытавую тэму з'яўляюцца казкі аб адносінах бацькоў да сваіх дзяцей. Эпас беларускага народа вызначаецца і шматлікімі казкамі пра герояў-асілкаў. Гэта, напрыклад, казкі «Кірыла Кажамяка», «Васька Папялышка», «Івашка Мядзведжа Вушка» і інш. У іх апаэтызаваны святы абавязак чалавека — абарона Радзімы, услаўляюцца мудрыя, працавітыя і велікадушныя героі, якія любяць сваю Радзіму, абараняюць яе, змагаюцца са злом, з прыгнётам, клапацяцца пра ўсіх прыніжаных і зняважаных, што жывуць у галечы і горы. Гэтыя казкі дапамагаюць усвядоміць сілу асобы, абуджаюць мужнасць, выходзяць любоў да Айчыны.

Сродкамі патрыятычнага выхавання таксама з'яўляюцца песні каляндарнага і сямейнага абрадавага цыкла. Асаблівай выхаваўчай сілай валодалі гістарычныя песні. Яны выходзілі гонар за гераічныя справы продкаў, веру ў непераможнасць народа ў барацьбе з ворагам, мужнасць, стойкасць, імкненне любой цаной адстаяць незалежнасць сваёй роднай зямлі. Нават у купальскіх песнях можна знайсці сюжэт на патрыятычную тэму, прычым размова ідзе пра дзяўчыну, якая на вайне здзяйсняе подзвіг, параўнальны хіба толькі з подзвігамі былінных асілкаў.

Неад'емнай часткай і дзейным сродкам патрыятычнага выхавання з'яўляюцца прыказкі і прымаўкі: «Той перамагае, хто ў бядзе са сваёй зямелькі не ўцякае», «На роднай зямлі, як на камні», «Радзіма — матка, а чужына — мачыха».

На ўсіх этапах гістарычнага развіцця беларускага народа можна знайсці прыклады выкарыстання такіх летапісаў народнай педагогікі, як благаслаўненне на подзвіг, наказ абараняць родную зямлю ад варожага навалы. Напрыклад, у беларускай народнай песні «Сястра брату каня асядлала...» гучыць такі наказ:

Сястра брату каня асядлала,
Выпраўляла парадку службы:
— Сваю родную, братка, краіну
Ты ўмей ад паноў бараніць.

Клапаціліся беларусы і аб захаванні і перадачы ўсяго, што складае народнае жыццё. Запаветы дзядоў — важны грунт патрыятычнага выхавання. Бацькі ў сваёй выхаваўчай дзейнасці карысталіся педагогічнымі метадамі і сродкамі, якія былі распрацаваны ў народнай педагогіцы на працягу стагоддзяў.

Казкі, прыказкі і прымаўкі, загадкі, песні, гульні перадаваліся з пакалення ў пакаленне, і беларусы добра захоўвалі іх. Пра гэта сведчыць захаванасць народных традыцый выхавання да нашых дзён.

Вынікам выхавання патрыятычных якасцей была асоба, улюбёная ў свой родны кут, мову, бацькоў, сваякоў. Трэба ахоўваць родную прыроду, клапаціцца аб ураджай, захоўваць мову, навучыцца з павагай і гонарам ставіцца да бацькі і маці, бабулі і дзядулі — вось спрадвечныя мэты беларусаў.

Трэба абавязкова адзначыць, што ў сучаснай сацыякультурнай сітуацыі пытанні патрыятычнага выхавання набываюць актуальнасць. Так, прынята «Канцэпцыя патрыятычнага выхавання моладзі ў Рэспубліцы Беларусь» (2.12.1997). У ёй распрацаваны асноўныя прынцыпы і метады патрыятычнага выхавання моладзі, а таксама разглядаюцца сучасная сутнасць такога выхавання, становішча патрыятычнага выхавання моладзі Беларусі і тэндэнцыі яго развіцця. Галоўная мэта патрыятычнага выхавання — выхаванне асобы, закаханай у сваю Радзіму, мову, культуру, асобы, якая будзе імкнуцца да палепшэння дабрабыту сваёй Бацькаўшчыны.

Гэтая канцэпцыя мае вельмі важнае значэнне, бо яе ідэі будуць садзейнічаць вырашэнню агульнанацыянальных задач. Сёння перад народам Беларусі стаіць вельмі актуальная праблема — кансалідацыя грамадства, якая можа быць вырашана пры ўмове ўдзелу моладзі ў гэтым працэсе, таму што менавіта моладзь валодае высокім патэнцыялам энергіі, дынамізму. Выхаваць грамадзяніна-патрыёта, які будзе імкнуцца да ідэалаў добра і справядлівасці, які будзе здольны творча падыходзіць да жыццядзейнасці, — у гэтым галоўнае прызначэнне патрыятычнага выхавання.

Сасноўская Ганна (Мінск)

ВЫХАВАННЕ ПРАЗ АДЧУВАННЕ РОДНЫХ КАРАНЁЎ

Сярэдняя школа № 2 г. Мінска — беларускамоўная з эстэтычным ухілам. Пяць гадоў таму вырашала вучэбна-выхаваўчую задачу «Развіццё творчай актыўнасці на аснове гуманізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу».

Гуманізацыя асобы...

Гуманізацыя грамадства...

Беларускі гуманізм пачынаецца з часоў Францыска Скарыны, з часоў Рэнесансу. Ён нясе ў сваёй аснове свабоду асобы. Што ж азначае для беларуса свабода асобы? Гэта годнасць і свядомасць. Змаганне за годнасць і свядомасць беларуса праходзіць чырвонай ніткай праз усю творчасць вялікіх песняроў беларускага народа — Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, што актуальна і на сённяшні дзень. Адчуванне годнасці і рост свядомасці можа прыйсці праз глыбокае веданне сапраўднай гісторыі Беларусі, дасканалае валоданне мовай продкаў, бо толькі спазнаўшы родныя карані свае, выхаванец адчуе і павагу, і любоў, і пашану да роднай краіны, і ўсяго таго, што з ёй звязана, таму ўся выхаваўчая работа ў школе вядзецца ў напрамку адраджэння беларукасці.

У школе ўжо некалькі гадоў існуе клуб «Спадчына», які аб'ядноўвае вучняў ад пачатковых класаў да 11-х і працуе ў кірунках літаратура і мастацтва, гісторыя і культура.

У школе ёсць этнаграфічны музей, які супрацоўнічае з Беларускім дзяржаўным музеем народнай архітэктуры і побыту «Менка» (в. Строчыцы). Школьны музей мае дзве канцэпцыі: першая — «Батлейка», а другая — «Баблін куфэрак».

На базе нашай школы музей «Менка» праводзіць лекцыі, сустрэчы з цікавымі людзьмі. Дэманстравалася экспазіцыя побыту, якую наведалі вучні і настаўнікі нашай і суседняй школы № 62.

Напярэданні Новага года ў школьным музеі была арганізавана выстаўка «Аб чым расказвае старая фотакартка...». Экскурсаводы-школьнікі пазнаёмілі наведвальнікаў з міграцыяй народаў на Беларусь і беларусаў у свет.

У школе адраджаецца батлейка — лялечны тэатр, які вядомы з XVI ст. Вучні з задавальненнем удзельнічаюць у спектаклях, спяваюць, іграюць на музычных інструментах.

Турклубам «Віяполь» кожны навучальны год чытаецца цыкл лекцый, дэманструюцца слайды «Архітэктурна Беларусі», праводзяцца паездкі па гістарычных мясцінах Беларусі — у Жыровічы, Нясвіж, Навагрудак, Мір, Полацк, Гальшаны, Ашмянны і іншыя гарады і мястэчкі.

Клуб «Спадчына» сябрае з выдавецтвам «Мастацкая літаратура». Разам з яго супрацоўнікамі было праведзена шэсць «Урокаў Адраджэння».

«Спадчына маёй маці» — помнік сапраўднаму народнаму мастацтву па кніжцы Уладзіміра Зянько. На пасяджэнні прысутнічалі пісьменнікі У. Рубанай, М. Мятліцкі, Г. Шупенька;

Другі ўрок праведзены ў літаратурным музеі Я. Купалы па кніжцы Я. Купалы «Жыве Беларусь!». На пасяджэнні прысутнічаў укладальнік кнігі В. Рагойша;

Трэці ўрок быў прысвечаны творчасці Ларысы Геніюш па яе кніжках «Белы сон» і «Сповідзь»;

Чацвёрты — прысвечаны самай балючай для нас тэме — экалогіі (па першаму беларускаму раману аб Чарнобылі — «Злая зорка» І. Шамякіна). У пасяджэнні клуба прыняў удзел аўтар;

Пяты — прысвечаны тэме беларускай эміграцыі (па кнізе «Туга па Радзіме»; укладальнік Б. Сачанка). На ўроку прысутнічалі Я. Лецка, М. Мятліцкі.

Шосты ўрок — прысвечаны памяці Уладзіслава Рубанава (па яго кнізе «Дзяўчына з начной кавярні» і раману «Неаднойчы забыты...»).

У гэтым навучальным годзе праводзіліся пасяджэнні клуба з супрацоўнікамі выдавецтва «Мастацкая літаратура» разам з паэтамі Леанідам Дранько-Майсюком па кніжках «Апошні снег» В. Слінко і «Нябесная сірэнта» А. Пашкевіча.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» ахвяравала клубу 100 тамоў сучаснай беларускай літаратуры.

У пасяджэнні клуба ёсць рубрыка «Першацвет». На гэтых пасяджэннях прысутнічаюць супрацоўнікі часопіса «Першацвет», кампазітары, выканаўцы музычных твораў, паэты-барды, пісьменнікі.

Наш клуб супрацоўнічае таксама з выдавецтвам «Юнацтва». На пасяджэнні клуба прэзентавалася кніжка галоўнага рэдактара выдавецтва Міхася Пазнякова «Ехаў поўны воз дзівос». Ёсць і яшчэ адна тэма пасяджэнняў — «Бацькаўшчына». Гэтыя пасяджэнні праводзіць паэт Сяргей Панізнік. На пасяджэннях удзельнікі клуба выступаюць з цікавымі дакладамі аб гістарычных падзеях, асобах, якія ўнеслі найвялікшы ўклад у росквіт нашай краіны як у плане культуры і навукі, так і ў плане палітыкі.

У гэтым навучальным годзе на пасяджэннях клуба гучала тэма «Шляхі спараднення» па творчасці Яніса Райніса і Ірмы Яўнзем, якой адной з першых у Беларусі было ў 1923 г. прысвоена ганаровае званне заслужанай артысткі. У гэтых пасяджэннях прынялі ўдзел супрацоўнікі Беларускага тавары-

ства дружбы і культурнай сувязі з зарубажнымі краінамі і гасці з г. Даўгаўпілса. Зараз у нас завязаліся сяброўскія адносіны з сярэдняй школай № 3 г. Даўгаўпілса. Творчыя калектывы гэтай школы пабывалі з канцэртнай праграмай у нас у школе і разам з нашымі вучнямі выступілі 18 мая на адкрыцці Дня музеяў у музеі «Менка». З візітам у адказ творчыя калектывы нашай школы былі запрошаны на верасень з канцэртнай праграмай у г. Даўгаўпілс.

На пасяджэннях клуба заўсёды адбываюцца і выступленні творчых калектываў школы — ансамбля цымбалістаў, фальклорнага ансамбля «Жывіца», ансамбля ксілафаністак, хору хлопчыкаў «Жаўрукі».

У музеі «Менка» пачала працаваць царква, у якой набажэнства адбываецца на беларускай мове. Ёсць дамоўленасць са святаром аб тым, што ён і мастакі кіраўнік школы будуць развучаць і выконваць творы духоўнай музыкі з хорам хлопчыкаў «Жаўрукі».

У школе многа робіцца ў напрамку адраджэння беларускасці. Да гэтай работы запрошана шырокае кола людзей, зацікаўленых у Адраджэнні. Такім чынам вырашаецца агульнаграмадская задача — выхаванне асобы вучня.

Духоўнасць мае вялікі ўплыў на развіццё вучняў. Сябры клуба сталі лепш вучыцца. Яны з захапленнем чытаюць вершы, цікава, змястоўна, лагічна-паслядоўна выказваюць думкі.

Кожнае пасяджэнне клуба — свята: усе «спадчынцы» прыходзяць прыгожа апранутымі і ўсе ўдзельнічаюць у падрыхтоўцы пасяджэння. Удзельнікі клуба ўбачанае, пачулае нясуць у сям'ю, класныя і сяброўскія калектывы.

У школе склалася свая сістэма выхаваўчай работы па ўплыву на станаўленне асобы праз нацыянальную культуру.

КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ

Абушэнка Уладзімір —

дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (Мінск).

Агіевіч Уладзімір —

кандыдат філасофскіх навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута філасофіі і права НАН Беларусі (Мінск).

Астапенка Анатоль —

кандыдат фізіка-матэматычных навук, выкладчык Беларускага ўніверсітэта культуры (Мінск).

Бадакоў Аляксандр —

кандыдат філасофскіх навук, прафесар, загадчык кафедры БУК (Мінск).

Бяснаяя Марыя —

кандыдат гістарычных навук, дацэнт БДУ (Мінск).

Гарустовіч Наталля —

аспірантка БУК (Мінск).

Глушакоў Уладзімір —

кандыдат сацыялагічных навук, дацэнт БДУ (Мінск).

Грудніцкі Рыгор —

кандыдат філасофскіх навук, дацэнт, загадчык кафедры філасофіі і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта (Наваполацк).

Грынчык Мікалай —

доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры БУК (Мінск).

Дзёрбіна Галіна —

кандыдат юрыдычных навук, дацэнт Беларускага недзяржаўнага інстытута правазнаўства (Мінск).

Дубянецкі Эдуард —

кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны (Мінск).

Званарова Лола —

доктар гістарычных навук, член Саюза пісьменнікаў Расійскай Федэрацыі (Масква).

Зыгмантовіч Святлана —

кандыдат педагагічных навук, дацэнт БУК (Мінск).

Калачова Крысціна —

студэнтка 2 курса БУК (Мінск).

Кананацкі Ібрагім —

кандыдат гістарычных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка (Мінск).

Кандрацкі Алег —

кіраўнік сектара выкладання сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Галоўнага ўпраўлення вышэйшай адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (Мінск).

Конан Уладзімір —

доктар філасофскіх навук, прафесар, загадчык аддзела ННАЦ імя Ф. Скарыны (Мінск).

Крукоўскі Мікалай —

доктар філасофскіх навук, прафесар БУК (Мінск).

Ланіч Крысціна —

кандыдат сацыялагічных навук, дацэнт БДУ.

Лысова Наталля —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт ПДУ (Наваполацк).

Ляніцэвіч Вольга —

аспірантка БДУ (Мінск).

Малаш Юрый —

старшы навуковы супрацоўнік гісторыка-культурнага запаведніка «Заслаўе».

Падокшын Сямён —

доктар філасофскіх навук, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута філасофіі і права НАНБ (Мінск).

Патуна Аляксандр —

прафесар.

Рыбко Мікалай —

малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута філасофіі і права НАНБ (Мінск).

Рыхлова Вольга —

аспірантка БУК (Мінск).

Саітава Валянціна —

кандыдат педагагічных навук, дацэнт БУК.

Сасноўская Ганна —

настаўніца беларускай мовы і літаратуры СШ № 11 (Мінск).

Саўчанка Яўгенія —

кандыдат педагагічных навук, дактарант Нацыянальнага інстытута адукацыі (Мінск).

Смагін Аляксандр —

кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт, загадчык кафедры БУК (Мінск).

Трамбіцкі Уладзімір —

старшы выкладчык кафедры філасофіі БУК (Мінск).

Уладыкоўская-Канаплянік Любоў —

кандыдат філалагічных навук, дырэктар ННАЦ імя Ф. Скарыны (Мінск).

Чабатаронак Алена —

кандыдат педагагічных навук, дацэнт ДБПУ імя М. Танка (Мінск).

Чарняўская Юлія —

старшы выкладчык кафедры сацыялогіі і культуразнаўства БУК (Мінск).

Шаставец Ульяна —

навуковы супрацоўнік ННАЦ імя Ф. Скарыны (Мінск).

Шпакоўскі Аляксандр —

менеджэр ЗАТ «Алканост-89» (Мінск).

Шубара Вольга —

кандыдат філасофскіх навук, старшы выкладчык кафедры філасофіі БУК (Мінск).

Шынкарэнка Вольга —

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны (Гомель).

Яскевіч Алена —

кандыдат філалагічных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Я. Купалы НАНБ, дацэнт (Мінск).

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	5
-----------------------	---

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

Мікалай Крукоўскі (Мінск) САЦЫЯЛЬНЫ ІДЭАЛ І БЕЛАРУСКАЯ ІДЭЯ (ДА ПАСТАНОЎКІ ПРАБЛЕМЫ)	9
Уладзімір Конан (Мінск) ІДЭАЛЫ ДАСКАНАЛАГА ГРАМАДСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: ХІХ–ХХ стст.	22
Сямён Падокшын (Мінск) КАШТОЎНАСЦІ І ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКАГА АДРАДЖЭННЯ (БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ ХVІ – ПАЧАТКУ ХVІІ стст. І СУЧАСНАСЦЬ)	33
Александр Потупа (Мінск) БЕЛАРУСЬ – ХХІ: НЕКОТОРЫЕ СЦЕНАРИИ ЭВОЛЮЦИИ	42
Любоў Уладыкоўская-Канаплянік (Мінск) БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ І ХРЫСЦІАНСТВА	45

ГРАМАДСКІЯ ІДЭАЛЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ І СУЧАСНАЙ РЭАЛЬНАСЦІ

Рыгор Грудніцкі (Наваполацк) САЦЫЯЛЬНА-ЯДНАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ	55
Владимир Глушаков (Мінск) ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: МОДЕЛИ И ИДЕАЛЫ	60
Мікалай Рыбко (Мінск) ПРЫНЦЫП ПАДЗЕЛУ ЎЛАД І СПЕЦЫФІКА РЭАЛІЗАЦЫІ ГРАМАДСКІХ ІДЭАЛАЎ	64

Эдуард Дубянецкі (Мінск)	
АДЛЮСТРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ АДКРЫТАГА І ЗАКРЫТАГА ГРАМАДСТВАЎ У МЕНТАЛЬНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ	68
Уладзімір Агіевіч (Мінск)	
ІДЭАЛЫ І СІМВАЛЫ БЕЛАРУСКАГА ШЛЯХУ	72
Мікалай Грынчык (Мінск)	
ПРАБЛЕМА ГУМАНІЗМУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПАРЭФОРМЕННАГА ПЕРЫЯДУ	77
Марыя Бяспалая (Мінск)	
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭА Ў ВЯСКОВЫМ АСЯРОДДЗІ 1920-х ГАДОЎ	81
Уладзімір Трамбіцкі (Мінск)	
УПЛЫЎ УЯЎЛЕННЯЎ ПРА БУДУЧЫНЮ НА ФАРМІРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ	87
Алесь Шпакоўскі (Мінск)	
ПОКЛІЧ СКАРЫНЫ СЁННЯ	92

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І НАРОДНЫЯ ТРАДЫЦЫІ — АСНОВА СУЧАСНЫХ ІДЭАЛАЎ

Олег Кондрацкий (Минск)	
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИДЕАЛЫ И БЕЛОРУССКОЕ ОБЩЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНАЯ СИСТЕМА	99
Владимир Абушенко (Минск)	
РАЗРЫВ ТРАДИЦИЙ: ПОИСКИ МЕХАНИЗМА НОВОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ	102
Юлия Чернявская (Минск)	
СТРУКТУРА ЭТНИЧЕСКОГО САМОСОЗНАНИЯ	108
Лола Звонарева (Москва)	
ЕВРОПЕЙСКИЙ ГОРОД В ТВОРЧЕСТВЕ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО	113
Вольга Шынкарэнка (Гомель)	
ІДЭАЛ У ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА	119
Галіна Дзербіна (Мінск)	
СТАТУТЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ГУМАНІСТЫЧНЫХ ІДЭАЛАЎ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ	123

Юрый Малаш (Мінск)	
ЯЗЭП ДРАЗДОВІЧ —	
ТВОРЦА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ	131

Аляксандр Смагін (Мінск)	
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ	
ХАРАВОЙ МУЗЫЦЫ	136

РЭЛІГІЙНЫ І АСВЕТНІЦКІ ІДЭАЛЫ Ў СУЧАСНЫМ ГРАМАДСТВЕ І КУЛЬТУРЫ

Александр Бодаков (Минск)	
НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ КАК ИДЕАЛ	143

Анатоль Астапенка (Мінск)	
САБОРНАСЦЬ У ХРЫСЦІЯНСТВЕ	
І САБОРНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ	147

Ольга Шубаро (Минск)	
ИДЕАЛЫ ФИЛОСОФСКОГО КОСМИЗМА	
В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОДИНАМИКИ	152

Ольга Ленцевич (Минск)	
МОРАЛЬНЫЕ НОРМЫ И ПОЛОЖЕНИЕ	
ЖЕНЩИН В РАННЕМ ХРИСТИАНСТВЕ	158

Алена Чабатаронак (Мінск)	
МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНЫЯ КАМУНІКАЦЫІ	
Ў СТАНАЎЛЕННІ АСОБЫ БУДУЧАГА НАСТАЎНІКА	163

Вольга Рыхлова (Мінск)	
РОЛЯ БІБЛІЯТЭК У ВЫХАВАННІ НАЦЫЯНАЛЬнай	
САМАСВЯДОМАСЦІ Ў ПАДЛІЕТКАЎ І ЮНАКОЎ СРОДКАМІ	
БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ	167

Крысціна Лапіч (Мінск)	
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ	
І СТУДЭНЦКАЯ МОЛАДЗЬ	171

Святлана Зыгмановіч, Валянціна Саітава (Мінск)	
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ —	
ЦЭНТР БІБЛІЯГРАФІчнага АСВЕТНІЦтва	176

Алена Яскевіч (Мінск)	
ТЭАРЭТЫК СТАРАБЕЛАРУСКАГА КРАСАМОЎства	183

Ульяна Шаставец (Мінск)	
ХРЫСЦІЯНСКІЯ ІДЭАЛЫ НАЦЫЯНАЛЬнага	
АДРАДЖЭННЯ Ў ГАЗЕЦЕ «БЕЛАРУС»	191

Ібрагім Канапацкі (Мінск)

РЭЛІГІЙНЫЯ ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКІХ ТАТАР
(ДА КАНФЕРЭНЦЫІ «ГРАМАДСКІЯ ІДЭАЛЫ Ў БЕЛАРУСІ») 201

ТЭЗІСЫ

Наталля Гарустовіч (Мінск)

ДЫНАМІКА ФУНКЦЫЙ МАСТАЦТВА
Ў СУЧАСНАЙ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ СІТУАЦЫІ 207

Наталля Лысова (Наваполацк)

ЛЕТАПІСНАЯ ІДЭЯ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ 209

Яўгенія Саўчанка, Крысціна Калачова (Мінск)

ІДЭЯ ПАТРЫЯТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ
Ў НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ БЕЛАРУСАЎ 211

Сасноўская Ганна (Мінск)

ВЫХАВАННЕ ПРАЗ АДЧУВАННЕ
РОДНЫХ КАРАНЁЎ 214

КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ 217

Грамадскія ідэалы: Нацыянальныя традыцыі, сучасны стан, погляд у будучыню: Навук. збор. / Рэдкал.: Л. Уладыкоўская-Канаплянік (гал. рэд.) і інш. — Мн.: «????????», 2000. — 224 с. — (Беларусіка = Albaruthenica; Кн. 13)

ISBN ?????????

У зборніку змешчаны матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі «Грамадскія ідэалы: нацыянальныя традыцыі, сучасны стан, погляд у будучыню», арганізаванай Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны і Беларускім універсітэтам культуры 26–27 лістапада 1998 г.

Адрасуецца ўсім, хто цікавіцца праблемамі беларускай гісторыі і культуры, беларускай грамадскай думкай і нацыянальнай свядомасцю..

УДК ?????????

ББК ?????????

Навуковае выданне

БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA
Кніга 13

ГРАМАДСКІЯ ІДЭАЛЫ:
НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ ТРАДЫЦЫІ,
СУЧАСНЫ СТАН, ПОГЛЯД У БУДУЧЫНІЮ

Навуковы зборнік

На беларускай і рускай мовах.

Набор і вёрстка выкананы на камп'ютэрах Цэнтра імя Ф. Скарыны
Вёрстка *Я. Мальдзіс*. Рэдактары *Н. Давыдзенка, Дз. Чаркасава*.
Карэктар *Г. Більдзюкевіч*.

Здадзена ў набор __.__.____. Падпісана ў друк __.__.____.
Фармат 60х90 1/16. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 14. Ул.-выд. арк. 13,2.
Тыраж ____ экз. Заказ ____.

выдавецтва
Ліцэнзія ЛВ № ____ ад __.__.____ г.

адрас

Надрукавана з дыяпазітываў рэдакцыі _____
друкарня
Ліцэнзія ЛП № ____ ад __.__.____ г.

адрас